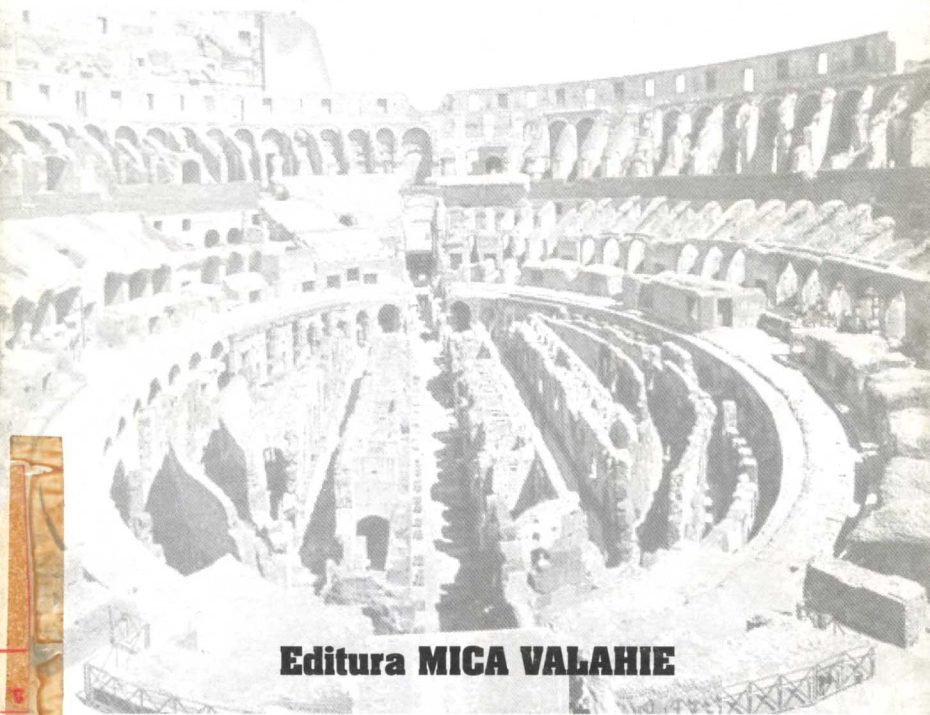

I 14505L

EUGEN DENIZE

**ITALIA ȘI ITALIENII
ÎN CULTURA ROMÂNĂ
PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL
SECOLULUI AL XIX-LEA**

Editura MICA VALAHIE

De același autor

*Cristobal Colon y el Nuevo Mundo en
la cultura rumana*
Editura Enciclopedică
București, 1992

*Tările Române și Veneția.
Relații politice (1441-1541).*
De la Iancu de Hunedoara la Petru Rareș
Editura Albatros
București, 1995

*Imaginea Spaniei în cultura română
până la primul război mondial*
Editura Silex
București, 1996

*Istorie românească și influențe latine.
Studii de imagologie*
Editura Dorul
Aalborg, 1997

*Tările Române în relațiile internaționale.
Secolele XV-XVI*
Editura Dorul
Aalborg, 1999

Români și spanioli de-a lungul veacurilor
Editura Dorul
Aalborg, 2001

*Problema Basarabiei de la
Ștefan cel Mare la Mihai Viteazul*
Editura Dorul
Aalborg, 2001

*Marile puteri și spațiul românesc
în secolele XV-XVI*
Editura Universității din București, 2001
(în colaborare cu Ileana Căzan)

Istoria Societății Române de Radiodifuziune
vol. I-II-III
București, 1998-2002

**ITALIA ȘI ITALIENII ÎN CULTURA ROMÂNĂ
PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA**

Coperta 1: Colosseum

Coperta 4: Columna lui Traian

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DENIZE, EUGEN

Italia și italienii în cultura română / Eugen

Denize. – București : Mica Valahie, 2002.

p. ; cm.

ISBN 973-85117-7-1.

008(498:450)

Carte apărută cu sprijinul **MINISTERULUI CULTURII ȘI CULTELOR**

EDITURA MICA VALAHIE

Tel. 780.52.25 / 092.339.984

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

EUGEN DENIZE

ITALIA ȘI ITALIENII ÎN
CULTURA ROMÂNĂ
PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL
SECOLULUI AL XIX-LEA

EDITURA **MICA VALAHIE**
București
2002

CUPRINS

Cuvânt înainte	7
Cap. I <i>Modalități de cunoaștere a Italiei și a italienilor în spațiul românesc</i>	9-54
Note	54-74
Cap. II <i>Moldova</i>	75-120
Note	120-131
Cap. III <i>Țara Românească</i>	133-164
Note	164-175
Cap. IV <i>Transilvania</i>	177-202
Note	202-209
Concluzii	211-213

Cuvânt înainte

Este un lucru ce nu mai necesită demonstrație acela că în istoriografia română, la fel ca și în cea italiană, problema relațiilor româno-italiene și aceea a felului în care s-a reflectat istoria românilor în bogăția nesfârșită de izvoare italiene a constituit obiect de cercetare pentru mulți și valoroși istorici. Contribuțiile lui Nicolae Iorga, Gheorghe Brătianu, Alexandru Ciorănescu, Ramiro Ortiz, Giacomo Bascape, Andrei Oțetea, Alexandru Marcu, Mario Ruffini, Șerban Papacostea, Ștefan Andreescu și mulți alții sunt fundamentale în acest sens. Dar, nu mai puțin adevărat, este și faptul că bogăția materialului avut la dispoziție, precum și a problematicii care poate fi adusă în discuție și în atenția cititorilor este foarte departe de a se fi epuizat. Din această perspectivă considerăm că s-a scris foarte mult despre felul în care românii și spațiul românesc se reflectă în cultura italiană, dar mult mai puțin despre imaginea Italiei și a italienilor în cultura română. Evident, s-au scris multe lucruri despre acest subiect, dar încă nu există o sinteză în acest sens, iar numeroase detalii au fost foarte rar menționate sau ocolite cu desăvârșire.

Ocupându-ne de relațiile româno-italiene în secolele XV și XVI am ajuns la concluzia că este absolut necesară întreprinderea unui studiu și asupra felului în care Italia și italienii s-au reflectat în cultura română, în mintea și sufletul românilor și a celor care i-au condus în diferite epoci, până la începutul secolului XIX. Astfel, ne-am încumetat să întreprindem și această cercetare cu ferma convingere că ea va ajunge sub ochii cititorilor și judecătorilor noștri, cei care vor da verdictul final asupra reușitei sau nereușitei ei. Departe de a avea pretenția că vom epuiza subiectul, avem doar dorința de a oferi o carte agreabilă ca lectură, instructivă ca informație și utilă pentru cei care își vor îndrepta eforturile și inteligența în aceeași direcție.

Incheiem aceste câteva rânduri cu speranța că vom reuși în încercarea noastră și că vom provoca și interesul altora de a se angaja pe același drum cu noi.

Capitolul I

Modalități de cunoaștere a Italiei și a italienilor în spațiul românesc

În ceea ce privește formarea imaginii Italiei și a italienilor în cultura română, în mentalul colectiv românesc, până la începutul secolului XIX, două credem că sunt căile sau modalitățile prin care s-a putut desfășura acest proces. În primul rând este vorba de *romanitatea românilor*, idee forță care a însoțit întreaga istorie a poporului nostru și care l-a făcut să manifeste un interes deosebit pentru pământul de unde au venit o parte din strămoșii săi, pentru istoria Romei și a romanilor, pentru descendenții lor italieni. În al doilea rând avem în vedere *contactul direct* pe care românii l-au avut cu Italia și cu italienii, contact care a constatat în multiple legături politice, economice, culturale, religioase și de altă natură.

Este demonstrat și evident pentru oricine că românii și-au luat de la Roma originea, numele, limba, religia și multe alte lucruri¹. Ideea romanității românilor² este în primul rând ideea despre descendența romană a românilor din coloniștii romani transplantați în Dacia Traiană; de aici decurge logic o serie de idei înrudite și adiacente, dar care fac parte din ansamblul categoriei istorice de romanitate a românilor. Aceste idei complementare sunt: ideea permanenței elementului roman în Dacia după abandonarea ei de către Aurelian, ideea unității de neam a românilor din întregul teritoriu locuit de ei, ideea latinității limbii române, ideea esenței romane a unor obiceiuri și datini populare.

Ideea romanității izvorăște și decurge din conștiința romanității la români, iar evoluția ei reflectă îmbogățirea calitativă, adâncirea și lărgirea acestei conștiințe românești. Începutul ideii romanității românești corespunde sfârșitului etnogenezei românilor, încheierii sintezei daco-romane în spațiul carpato-ponto-danubian, moment din istoria poporului român marcat prin înmatricularea noii realități etnice în tabelul medieval al popoarelor cu un nume propriu, acela de *valachus*. Acest etnicon conține calitatea fundamentală a noului popor:

originea sa romană.

Tradiția cea mai veche și cu cea mai lungă durată este cea autohtonă, românească, ce corespunde conștiinței neamului românesc despre originea sa romană. Cunoașterea originii lor romane de către românii înșiși se află la baza tuturor tradițiilor externe ale romanității românilor. Principalele mărturii asupra cunoașterii originii romane a românilor provin de la autorii care au întreținut un contact nemijlocit cu românii. Imbinarea acestor cunoștințe cu gândirea și aspirațiile diferiților autori a dat naștere unor tradiții bine conturate ale romanității românilor.

Savanții străini care au susținut romanitatea românilor și-au bazat concluziile referitoare la originea romană a poporului român nu atât pe propriile cercetări și descoperiri, cât, în primul rând, pe mărturiile românilor înșiși, mărturii cunoscute de ei direct sau indirect. Conștiința ideii originii romane a poporului român nu a pătruns la români ca urmare a contactului cu scrierile umaniștilor străini, ci a avut o origine autohtonă³. Prioritatea tradiției autohtone în raport cu teoriile savante ale umaniștilor este dovedită de istoricii bizantini Kekaumenos și Kinnamos, care au arătat în scrierile lor că românii se considerau descendenți ai romanilor⁴, precum și de Ioan de Sultanieh care, în lucrarea *Libellus de notitie orbis*, consideră similitudinea latinei cu limba română ca o dovadă decisivă a romanității românilor⁵.

Secolele XV și XVI marchează nașterea, mai întâi în Italia – credem că nu întâmplător – și apoi răspândirea ei europeană, a tradiției umaniste a romanității românilor. Afirmarea originii romane a poporului român de către umaniști se bazează în primul rând pe numele propriu al românilor, pe latinitatea limbii române, pe trecutul roman al Daciei și pe continuitatea elementului roman în această provincie, pe etimologizarea etniconului de *valachus* etc. Astfel, Poggio Bracciolini, pe baza unor mărturii ale unor compatrioți de-ai săi care au călătorit în spațiul românesc, înregistrează tradiția locală după care populația română din nordul Dunării cobora dintr-o colonie fondată de Traian⁶. Flavio Biondo afirmă și el, într-un text redactat în 1453, originea romană a românilor și conștiința acestei descendențe la români, cu care a avut ocazia să intre direct în contact la Roma⁷.

Afirmată de românii înșiși, cunoscută de umaniști fie prin intermediul scrisorilor misionarilor catolici în Orient, fie, într-o epocă posterioară, prin contactul direct cu populația română, ideea originii latine a românilor a intrat în circuitul științific european datorită consacării pe care i-a dat-o autoritatea marelui umanist Aeneas Sylvius Piccolomini, viitorul papă Pius II (1458-1464)⁸. O mare parte din informația

sa avea la bază relațiile furnizate curiei romane de către călugării franciscani și dominicani a căror activitate s-a desfășurat în Europa răsăriteană și Asia⁹.

În acest sens, Nicolae de Modrussa a înregistrat și el, în lucrarea *De bellis Gothorum*, redactată înainte de 1473, faptul că românii aveau conștiința originii lor romane¹⁰, același lucru fiind afirmat și de Ioan Łaski, episcop de Gnezno, în 1514, când la conciliul de la Lateran a vorbit despre posibilitatea organizării unei cruciade antiotomane¹¹, precum și de Despot Vodă, în 1562, în manifestul său de luptă antiotomană adresat moldovenilor¹², manifest în care ideea de romanitate este legată și de ideea de redobândire a independenței.

Aceeași idee apare, mai ales în acțiune, la generalul napolitan Giannbatista Castaldo, care a condus trupele imperiale ce au cucerit Transilvania în 1551. El a încercat să subordoneze nu numai principatul transilvan, dar și Moldova și Țara Românească cu scopul de a reconstitui unitatea Daciei romane. Într-o scrisoare trimisă la 22 iulie 1552 unui om de încredere de la curtea lui Ferdinand de Austria, el își prezintă acțiunea ca pe o adevărată reeditare a cuceririi romane a Daciei¹³, pe aceeași linie înscriindu-se și emiterea unei monede cu un text în care se autointitulează *Subacate Daciae restitutor optimus*¹⁴. Despre această încercare Nicolae Iorga spunea că "... aceeași nevoie instinctivă a unității după tradiții seculare, milenare, a adus o altă formă: cea habsburgică, ferdinandistă, tinzând a realiza, prin Ardealul lui Martinuzzi, cu garnizoana spaniolă a lui Castaldo, altă Dacie, cu același centru în Ardeal, iar la aripi cu domni impuși de căpetenia soldaților trimiși de regele austriac al Ungariei"¹⁵. Era, fără nici o îndoială, o încercare sortită eșecului dar, care demonstra, încă o dată, autohtonitatea ideii de romanitate a românilor.

În fine, și Giovanandrea Gromo din Bergamo, care s-a aflat în Transilvania în anii 1564 și 1565, la curtea lui Ioan II Sigismund din Alba Iulia, afirmă că românii au conștiința originii lor romane și a latinității limbii lor¹⁶.

În consecință, putem afirma că originea romană a românilor era cunoscută în toate cele trei țări românești cu mult înainte de apariția lucrărilor cronicarilor din secolul XVII. Cronicarii români vor fi însă cei care vor realiza pentru prima dată sinteza dintre fondul conștiinței autohtone a romanității românilor și argumentarea științifică, livrească, a originii romane a poporului român.

Una din consecințele importante ale acestei romanități a românilor autohtone, care se constituie și într-o nouă dovadă a celor afirmate mai sus, a constituit-o permanentul interes pentru cunoașterea cât mai bună a Italiei și a italienilor, a istoriei lor

zbuciumate, inclusiv a istoriei Romei și a Imperiului roman. Având conștiința descendenței din romani, dar și pe aceea a apartenenței la lumea romanică formată din țări și popoare înrudite, românii au manifestat o permanentă curiozitate pentru cunoașterea acestora sub toate aspectele, în primul rând pentru cunoașterea italienilor și a civilizației create de ei¹⁷, civilizație care este, incontestabil, unul din pilonii Europei moderne.

Din acest punct de vedere istoria a fost darnică cu poporul nostru, permițându-i să întrețină legături și să stabilească contacte frecvente cu lumea italiană, legături și contacte economice, politice, diplomatice, militare, culturale, religioase și de altă natură, ceea ce i-a creat posibilitatea să-și formeze o imagine corectă, foarte apropiată de adevăr, despre Italia și italieni. În afară de popoarele vecine, bulgari, sârbi, turci, unguri, poloni, tătari și, mai târziu, ruși și germani, care aveau relații permanente cu românii, poporul care a întreținut cele mai intense și consistente legături cu spațiul românesc a fost, cel puțin până în secolul XVIII, cel italian. Existența însăși a acestor legături, care au permis formarea unei imagini reciproce de o mare exactitate, este o dovadă de netăgăduit a afinităților istorice dintre cele două popoare, dintre spațiile istorice pe care le-au locuit și continuă să le locuiască.

Astfel, ajungem la cea de-a doua modalitate de cunoaștere a Italiei și a italienilor în spațiul românesc, aceea a *contactului direct*.

Contactul nemijlocit cu Italia a fost reluat abia în secolul X, atunci când o parte a teritoriilor românești intră sub oblăduirea directă și organizată a unor state feudale cu un loc precis în ierarhia politică europeană, cum ar fi Imperiul bizantin sau regatul maghiar¹⁸. Italienii, la fel ca și armenii și evreii ce locuiau alături de localnici la Constantinopol sau în cetățile porturi de la Smirna, Sinope, Trapezunt, Mesembria nu vor lipsi nici în orașele din nordul dobrogean, de la gurile Dunării și din vecinătatea imediată a acestora, la Vicina, la Chilia, la Cetatea Albă, acolo unde la sfârșitul secolului XIII, în secolele XIV și XV, a pulsat o viață deosebit de activă, prin care au pătruns în societatea feudală românească mărfuri, obiceiuri și oameni din lumea italo-bizantină a evului mediu¹⁹. Despre această pătrundere italiană în spațiul românesc Nicolae Iorga face următoarele afirmații: "Dar așa a fost potrivirea vremurilor că, întâia oară când am văzut noi Latini pe malul Dunării românești, era supt steagul cu leul Sfântului Marcu al Veneției și supt steagul cu Sfântul Gheorghe al Genovei! Marea noastră a redevenit vie, atunci când acești oameni au apărut și au întemeiat orașe înfloritoare, pretutindeni, de la Mangalia până la vărsarea Nistrului în liman, acolo unde era Moncastru al lor,

Cetatea Albă a noastră. Negoțul nostru s-a întemeiat în mare parte prin activitatea acestor negustori italieni; în toate legăturile pe care le-am avut cu dâșșii, noi am avut foloase; și n-a fost nici un moment în care aceste legături să fi fost întrerupte prin acte de nedreptate sau dușmănie, din partea lor. S-a frământat astfel încă de la 1300 toată viața noastră economică cu această admirabilă activitate a republicilor italiene”²⁰.

Semnificativ pentru începutul interesului negustorilor italieni față de ținutul Dunării de Jos și de cel imediat învecinat este faptul că, la numai câteva decenii după instaurarea dominației genoveze asupra comerțului pontic, deci pe la sfârșitul secolului XIII, prezența negustorilor italieni – genovezi, în primul rând, dar și anconitani și mantovani – este atestată la Vicina, în 1281 și 1289-1290²¹. De asemenea, din documentele vremii aflăm că, mergând din Crimeea spre capitala bizantină, corăbiile italienești opreau adeseori la Cetatea Albă²².

Deși nu avem păstrat, din păcate, din epoca controlului genovez în Dobrogea, la gurile Dunării și la nord de acestea²³, nici un monument de arhitectură a cărui origine să fie în chip cert legată de negustorii italieni, putem fi siguri că, la sfârșitul secolului XIII poate, în veacul următor cu siguranță, în primul rând aceștia vor fi construit obișnuitele “logge” și lăcașuri de cult, dreptul de a înălța asemenea monumente fiind stipulat în toate înțelegerile încheiate între genovezi sau venețieni și cârmuitorii balcanici. Clauza apare în 1261 în tratatul bizantino-genovez, iar – mai aproape de regiunile ce ne interesează – în privilegiul dat de țarul bulgar venețienilor în 1352²⁴ și în tratatul de pace și comerț din 1387 dintre Ivenco și Genova, încheiat la Pera, la 27 mai²⁵. În ceea ce privește fortificațiile nucleelor urbane, unde se aflau principalele edificii ale negustorilor italieni, la Vicina sau la Cetatea Albă, ele vor fi fost ridicate – acolo unde au existat – mai degrabă la începutul secolului XIV.

Despre asemenea fortificații genoveze a existat în evul mediu românesc o lungă tradiție, întâlnindu-se la unii cronicari ideea, falsă desigur, dar care pornea de la un sâmbure de adevăr, a construirii de către acești apuseni (“ianovezii”) a majorității cetăților Moldovei²⁶. Aici este vorba de tradiții populare locale, în primul rând, la care s-a adăugat mărturia erudită²⁷. Cazul cetății Soroca este elocvent în acest sens²⁸, iar interpolarea lui Misail Călugăru în cronica lui Grigore Ureche ne spune următoarele: “Aflatu-s-au într-această țară și cetăți făcute mai demultu de ianovedzi; cetatea în târgul Sucevii și cetatea Hotin și Cetatea Albă și cetatea Chilii și Cetatea Neamțului și Cetatea Noaă, Roman, ce i s-au surpat pământul ș-au cădzut cetatea”²⁹. Este, fără îndoială, o afirmație care reflectă intensitatea și durata relațiilor pe care genovezii le-au

avut cu Moldova. Deși Miron Costin³⁰ și Dimitrie Cantemir³¹ neagă această tradiție, trebuie să avem, totuși, în vedere faptul că este posibil să fi existat inscripții lăsate de genovezii refugiați în Moldova după cucerirea Caffei de către turci³² și care, în parte, au fost folosiți de Ștefan cel Mare la opera de construcție și reconstrucție a bisericilor și fortificațiilor moldovene în ultimii ani de domnie³³.

Cu totul altfel stau lucrurile în Țara Românească³⁴. Aici tradiția din Moldova nu a existat. Abia târziu, în secolul XIX, B.P. Hasdeu a sugerat că Giurgiu și Calafat ar fi putut fi fondate de genovezi³⁵. Anterior însă, în 1846, August Treboniu Laurian vorbind de Giurgiu, amintește și el de genovezi, dar se îndoiește că ceva ar fi adevărat³⁶. "Teoria genoveză" despre Giurgiu și Calafat este rezultatul unei creații erudite de la începutul secolului XIX³⁷. Dar, cu toate acestea, este foarte posibil ca genovezii să fi fost prezenți în aceste locuri în secolele XIV și XV. Astfel, în privilegiul dat de Ludovic de Anjou genovezilor în 1379 este amintită Dunărea ca posibil drum comercial³⁸. De asemenea, o hartă de pe la 1396, aflată în fondurile Bibliotecii Naționale din Paris, indică existența unei cetăți nord-dunărene, cu numele de Zorio, dar părăsită. Este posibil ca ea să fi aparținut genovezilor³⁹. În fine, la Calafat, unde vama este menționată pentru prima dată în 1424⁴⁰, s-au găsit monede care confirmă ipoteza despre o prezență genoveză⁴¹. Evident că genovezii au pătruns și au lăsat urme în Țara Românească, dar la fel de clar este și faptul că legenda despre construcțiile ridicate de ei este târzie, din secolul XIX, și nu poate fi comparată cu cea, mult mai puternică, din Moldova.

Dacă aceasta era situația construcțiilor italienești în Moldova și Țara Românească, unde este indiscutabil că au existat, dar a căror amploare și importanță a fost mult exagerată, ajungând de domeniul legendei, mult mai precisă este situația din Transilvania în această privință. Aici, încă din secolul XV, apar primele efecte renascentiste în arhitectura din spațiul românesc⁴². Primele motive izolate aparținând noului stil al Renașterii și-au făcut apariția în compoziția castelului de la Hunedoara în acele părți care au fost terminate în vremea lui Matia Corvin, precum și în complexul castelului, azi dispărut, de la Gilău (jud. Cluj), care a fost ridicat spre sfârșitul secolului XV pentru episcopul Ladislau Gereb, nepot al lui Matia Corvin, ce își făcuse studiile în Italia, la Ferrara⁴³. De asemenea, este sigur că cele mai vechi manifestări cunoscute ale Renașterii în arhitectura urbană din Transilvania în ceea ce privește decorația lor sculptată se datorează unor maeștri italieni⁴⁴. Din Transilvania elementele arhitecturii renascentiste vor pătrunde și în teritoriile extracarpate, dar cu o întârziere destul de mare.

Vorbind despre pătrunderea elementelor arhitectonice renaștentiste în Transilvania, de unde se vor scurge treptat spre Moldova și Țara Românească, considerăm că trebuie să spunem câteva cuvinte și despre influența italiană care se poate constata în arta epocii lui Ștefan cel Mare⁴⁵.

Epoca lui Ștefan cel Mare corespunde cu cea mai importantă mișcare culturală și artistică a Italiei – Renașterea –, care reînviind valorile spirituale ale clasicismului greco-roman a pus bazele lumii moderne. Ecourile Renașterii în Moldova, privite exclusiv sub raportul arhitecturii, ne apar sărace. Dacă depășim însă granițele acestui domeniu, încercând să îmbrățișăm în ansamblu arta secolelor XV și XVI, constatăm dintr-o dată că la curtea lui Ștefan cel Mare se foloseau curent catifelele și mătăsurile florentine și venețiene, veșmintele de croială apuseană fiind purtate concomitent cu acele tradiționale bizantine, iar în interioarele palatelor existau foarte probabil opere de artă aduse din Italia. Țesăturile de mare valoare din categoria “drappi d’oro” păstrate încă la Putna împreună cu așa-zisa raclă a Sf. Ioan cel Nou, o capodoperă de sculptură de pe valea Adigelui, sunt grăitoare mărturii ale atmosferei “italienizante” care pătrunsese la curtea de la Suceava⁴⁶. Cel mai reprezentativ monument din Moldova pentru această atmosferă “italienizantă” depășește însă epoca strictă a lui Ștefan cel Mare și este ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu de la Slatina (jud. Suceava)⁴⁷.

Ca și pentru etapa anterioară, izvoarele scrise menționează pictori venețieni chemați în Moldova de Lăpușneanu. Acest domnitor, care întreținea legături economice cu Germania, prin intermediul unui florentin și al unui venețian, iar la curtea sa chemase, ca și Ștefan, un medic italian, a trimis la Veneția pe Toma, însoțit de sibianul Ioan Nyró în mai 1560, ducând soboli pentru care va primi daruri de catifele purpurii. El solicită “pentru a împodobi în Moldova sfintele lăcașuri ale lui Dumnezeu, să meargă acolo careva dintre pictorii și alți maștri ai voștrii potriviți pentru astfel de opere”⁴⁸. Răspunsul dogelui a fost favorabil, fără să știm însă dacă zugravii au ajuns în Moldova și fără să avem o dovadă materială a activității lor aici. Zugravii chemați din mediul venețian pentru a împodobi bisericile ortodoxe din Moldova puteau fi însă la fel de bine și meșteri greci de școală cretană, care alcătuiau o confrerie, a cărei activitate știm că în secolul XVI și în cele următoare s-a concentrat în jurul bisericii San Giorgio dei Greci din Veneția⁴⁹.

Luxul veșmintelor, ceremonialul și strălucirea vieții de curte moștenite de la bizantini vor suferi în vremea lui Ștefan cel Mare înrăurirea directă a orașelor italiene. Neguțătorii genovezi și venețieni, stăpânitorii de odinioară ai porturilor din bazinul

Mării Negre și deținătorii hegemoniei relațiilor comerciale dintre est și vest, acceptând condițiile grele impuse de turci, își vor mai continua timp de câteva decenii activitatea, fără să-și abandoneze interesele lor economice în Moldova. Pe de altă parte, legăturile diplomatice ale Venetiei cu Ștefan cel Mare, după transformarea bazinului pontic într-un “lac turcesc”, vor fi tot mai strânse⁵⁰. Prin soliile reciproce cu misiuni diplomatice, curtea de la Suceava a venit în contact direct cu fastul Venetiei. Solii trimiși de Ștefan cel Mare în 1501 la Veneția cumpără, printre altele, “brocart de aur și mătase și giuvaere pentru curte”.⁵¹ Solii lui Bogdan III la Veneția cumpără postav de aur și mătase și giuvaere pentru “marele domn din țara lor”, iar cei ai lui Ștefăniță, în 1519, aduc tot de aici damaschin “lionato”, pe care l-au căpătat în dar de la doge⁵².

În același timp însă nu se poate omite prezența în Moldova a unor reprezentanți ai negustoriei genoveze, care puteau aduce la comandă prețioasele catifele de mătase cu fir de aur și podoabele de preț ale veșmintelor de ceremonie. În prima etapă a domniei lui Ștefan cel Mare astfel de personalități ale finanței genoveze dețineau încă un rol de seamă în capitala Moldovei. Bancherul Dorino Cattaneo, stabilit la Suceava, avea funcția de “camerarius et theloneator terrae Moldaviae” (cămăraș și vameș), asociindu-și un mare negustor din Caffa, Gebeletto⁵³. O situație similară se întâlnește și în Transilvania aproximativ în aceeași epocă istorică. Astfel, în 1446 florentinii Cristoforo și Antonio dețin dreptul exclusiv de a achiziționa metale la spălătoriile din Zlatna și Baia de Arieș⁵⁴. La fel, în 1456, Nicolaus de Wagio și Cristoforo de Florenca beneficiază de drepturi asemănătoare în zona Sibiului⁵⁵, iar la începutul secolului XVI o intensă activitate economică a desfășurat în întreaga Transilvanie negustorul florentin Rason Vontenpis⁵⁶. Demn de remarcat este și faptul că o parte din legăturile comerciale ale Transilvaniei cu lumea italiană se stabileau prin Țara Românească⁵⁷, astfel încât putem spune că nici o parte a spațiului românesc nu rămânea în afara acestui comerț și a contactelor pe care el le prilejuia.

Revenind la arta epocii lui Ștefan cel Mare, mai grăitoare și mai timpurii, față de izvoarele scrise privitoare la relațiile artistice ale Moldovei cu orașele italiene, ne apar însă chiar obiectele păstrate, dintre care cele mai semnificative pentru această domnie sunt țesăturile florentine, fragmentele de podoabe și lada sculptată de la Putna. Cercetate cu atenție, ele dobândesc rolul unor adevărate documente istorice de primă importanță pentru înțelegerea legăturilor cu Italia și reconstituirea vieții de curte din a doua jumătate a secolului XV, până către mijlocul veacului următor. Acordând fiecărui

fragment în parte rolul pe care-l merită, stabilindu-i rostul inițial și locul de proveniență, tot acest valoros tezaur de catifele păstrat la Putna ne dezvăluie limpede o lume nouă, aceea a Renașterii italiene asimilată în fastul de tradiție bizantină al curții de la Suceava⁵⁸. Trebuie să mai spunem că aceste obiecte au fost produse, în marea lor majoritate, la Florența și Venetia și că influențe italiene, cel puțin până la mijlocul secolului XVI, întâlnim și în modă și orfeverie.

Elementele occidentale, mai ales italiene, ale artei din Moldova au pătruns aici pe căi diferite, prima fiind aceea a Transilvaniei, în care Maramureșul joacă un rol de frunte, o a doua aceea a Poloniei, iar a treia, dar nu mai puțin importantă, aceea a legăturilor directe, mai ales cu Italia, prin orașul Venetia, fereastra lumii occidentale spre Europa de răsărit.

Filiera transilvană de pătrundere a elementelor de artă italiană renașcentistă în Moldova, dar și în Țara Românească, a fost deosebit de importantă. Civilizația din această provincie românească din epoca Reformei înfățișează – ca și aceea, contemporană, din Polonia și Ungaria –, dublul aspect al culturii urbane legate de orașele Europei Centrale germanice și al culturii princiere legate de Italia, ecoul acestor raporturi resimțindu-se din sfera confesională până în aceea a tiparului, din sfera instrucției până în aceea a literaturii și artelor⁵⁹. Evident că Reforma, pătrunsă în Transilvania pe filiera germană, a avut darul de a obstrucționa influențele renașcentiste italiene, la fel ca și alte influențe italiene izvorâte din Contrareformă, dar fără a le putea opri cu totul. Prin nepotul unei principese Sforza, precum principele Ioan II Sigismund⁶⁰, ca și prin mama sa Isabela, înrăurirea umanismului italian târziu la curtea Transilvaniei⁶¹ amintea îndeaproape și izbitor, la un secol distanță, de ceea ce fusese prezența umaniștilor italieni la curtea lui Matia Corvin.

Dar prezența italienilor în spațiul românesc nu a însemnat numai comerț, înfloritor de altfel, și influențe artistice, puternice așa după cum am putut constata. Alături de negustorii, corăbierii, artiștii și constructorii italieni aveau să sosească la Vicina și la Cetatea Albă, precum și în Transilvania, și clericii și călugării catolici, în marea lor majoritate de origine italiană⁶².

Organizarea foarte riguroasă – în răsăritul continentului, ca pretutindeni de altfel – a ierarhiei episcopale din diocesele ținând de Roma, ca și legăturile ei permanente cu ordinele călugărești ce acționau în aceleași regiuni⁶³, raporturile directe cu papalitatea, întreținute de dominicani și de franciscani, existența unor “monasteria” și “loca” cu rol misionar, pe căile de negoț ce duceau prin Pera sau prin Caffa spre cel mai îndepărtat Orient, prezența continuă a unor clerici, chiar și în acele episcopii

“in partibus” din secolul XIV de la marginile creștinătății apusene, acolo unde înalții ierarhi nu mai veneau (cazul Milcoviei, Severinului, Argeșului), au ușurat pătrunderea, pe mai multe căi, din Bosnia și din Oltenia până în Grecia și în Crimeea, a unor forme de cultură teologică, literară și artistică occidentală⁶⁴, a unor sensibilități și mentalități pe care le știm prea puțin în ceea ce privește regiunile de la Dunărea de Jos, dar care pot fi bănuite mai ales pe temeiul mărturiilor indirecte, pe cel al analogiilor cu ținuturile oriental-europene unde aceste influențe culturale occidentale, italiene în primul rând, din secolele XIII și XIV ne sunt mai bine cunoscute.

O dată cu pătrunderea catolicismului, fenomenul cunoașterii limbilor locale de către misionarii catolici s-a manifestat și la gurile Dunării și pe litoralul pontic, dacă judecăm după acel pasaj din opera lui Chalcocondil unde cronicarul bizantin afirmă că limba “dacilor”, adică a românilor, seamănă cu aceea a italienilor, dar e atât de stricată încât aceștia din urmă cu greu o înțeleg⁶⁵. Nu este exclus ca informatorii lui Chalcocondil să fi fost chiar genovezi, călători în părțile Chiliei și ale Cetății Albe, cei care vor fi adus pe aceste meleaguri, în limba romanică a autohtonilor, și unele cuvinte italienești dintre cele la care va face aluzie Dimitrie Cantemir peste câteva secole⁶⁶.

Sigur este faptul că pătrunderea catolicismului în spațiul românesc și legăturile care s-au stabilit pe această cale cu papalitatea, incomparabil mai puternice în Transilvania decât în zonele extracarpatică⁶⁷, au avut o contribuție esențială la facilitarea cunoașterii lumii italiene și a italienilor, din metropole și din colonii, în cultura și în mentalul românesc. În același timp, o problemă importantă pe care credem că a ridicat-o pătrunderea catolicismului în spațiul românesc, a fost aceea a raporturilor dintre romanitatea românilor și apartenența lor la biserica ortodoxă, bizantină și orientală. Este imposibil ca românii și, mai ales, elitele lor conducătoare să nu-și fi pus problema compatibilității dintre originea lor romanică și apartenența la ortodoxie. Este însă o problemă pe care istoriografia noastră trebuie încă să o lămurească, răspunsurile oferite până acum fiind doar parțiale și incomplete.

Dar contactul direct dintre lumea românească și cea italiană nu s-a realizat numai în spațiul românesc, ci și în cel italian. Dacă izvoarele sunt mult mai sărace în ceea ce privește prezența românilor pe pământ italian, aceasta se datorează faptului, indiscutabil, că mult mai puțini români au reușit să ajungă în Italia decât italieni în țările române⁶⁸. Cu toate acestea destui români au reușit să ajungă în Italia și, astfel, să poată cunoaște țara și locuitorii ei în mod direct, la ei acasă, să-și poată forma despre ei o imagine cât mai corectă.

Deși suntem convingși că românii au reușit să ajungă în Italia mult mai devreme, primii atestați de izvoare au fost cei din secolul XV. Iar primul dintre aceștia nu a fost unul oarecare, ci tocmai Iancu de Hunedoara, viitor voievod al Transilvaniei și apărător al creștinătății în fața expansiunii otomane. În ceea ce privește arta de a purta războiul, esențială pentru viitoarea carieră a marelui nostru voievod, Iancu a avut foarte mult de învățat de la italieni, de la cei care o perfecționaseră cel mai mult în epocă. Încă din fragedă tinerețe el a avut foarte mult de învățat din experiența lui Pipo Spano de Ozora (1369-1426) (Filippo Scolari sau Filippo de Ozora), care a luptat în sudul regatului ungar, la granița cu otomanii⁶⁹. Ceva mai târziu, între 1431 și 1435, a fost trimis de împăratul Sigismund de Luxemburg, în Italia, la curtea ducelui Milanului, Filippo Visconti, unde va rămâne aproape doi ani pentru a se perfecționa tocmai în această artă⁷⁰. Această călătorie și, mai ales, durata ei i-a permis lui Iancu să cunoască în profunzime nu numai arta militară italiană⁷¹, dar și societatea din Peninsulă, viața politică și diplomația italiană, intrigile care se țeseau la curțile diferiților principii italieni. Acest fapt explică relațiile destul de intense pe care el le va întreține mai târziu cu papalitatea, Veneția, Genova, Florența și regatul napolitan⁷², relații care aveau drept obiectiv principal colaborarea în lupta antiotomană, obiectiv realizat doar parțial, dar și cumpărarea unor obiecte prețioase sau de artă, precum țesături fine și bijuterii, din orașele italiene.

Peste câțiva ani de la peregrinările lui Iancu de Hunedoara prin Italia, aici ajung și alți români cu ocazia unui eveniment bisericesc de cea mai mare importanță. Este vorba de conciliul de la Ferrara și Florența, desfășurat în 1438 și 1439, ultima încercare majoră de reunificare a bisericilor catolică și ortodoxă înainte de cucerirea Constantinopolului de către turci în 1453. Deși încercarea a fost sortită eșecului, conciliul a reușit să adune reprezentanți ai aproape tuturor statelor creștine, printre care s-au numărat și cei ai Moldovei. Astfel, protopopul Constantin, boierul Neagoe și mitropolitul Damian au semnat în numele Moldovei actul ce consfințea unirea celor două biserici⁷³.

A doua jumătate a secolului XV și prima jumătate a secolului XVI a marcat o epocă de intensificare a relațiilor politice și diplomatice, dar și culturale, româno-italiene, lucru explicabil dacă ne gândim că acum Veneția, cu sprijinul papalității, întreprinde câteva încercări majore pentru a-și păstra statutul de putere dominantă în Mediterana Orientală și în România, iar țările române desfășoară, la rândul lor, o crâncenă luptă de apărare a independenței și integrității teritoriale.

Dacă lupta antiotomană a lui Vlad Țepeș, deși atent observată

de diplomația venețiană, nu a provocat nici o reacție din partea cetății lagunelor, aceasta preferând să mizeze exclusiv pe sprijinul lui Matia Corvin, regele Ungariei, căruia i-a acceptat propaganda îndreptată împotriva viteazului domn muntean⁷⁴, cu totul altfel au stat lucrurile în cazul lui Ștefan cel Mare.

Ștefan cel Mare, pe lângă relațiile, când tensionate, când cordiale, cu genovezii din Caffa și din Marea Neagră în general⁷⁵, a întreținut relații destul de intense și cu Veneția⁷⁶. Acest lucru a fost posibil datorită faptului că Matia Corvin, deși continua să fie aliatul teoretic al Veneției, își demonstrase cu prisosință incapacitatea și lipsa de dorință de a lupta împotriva turcilor, în timp ce Ștefan cel Mare se angajase în 1473, cu toată hotărârea, în lupta împotriva lor, tocmai într-un moment foarte dificil pentru cetatea lagunelor, care susținea un război decisiv pentru supremația în Mediterana Orientală și România cu Imperiul otoman încă din 1463. În aceste condiții Veneția căuta cu disperare orice fel de aliați și nu a ezitat să treacă peste pretențiile și orgoliile lui Matia Corvin și să intre în relații directe cu Ștefan cel Mare.

Am văzut, în paginile anterioare, care a fost influența italiană în arta epocii lui Ștefan cel Mare. O explicație a acestei influențe poate fi găsită în intensele relații diplomatice pe care domnul Moldovei le-a stabilit cu Veneția și, prin intermediul acesteia, cu lumea italiană în general. Din această cauză considerăm că este necesar să ne oprim ceva mai pe larg asupra acestei epoci în care, atât Moldova, cât și Veneția se aflau în plină strălucire, la apogeul puterii lor politice și militare.

După opinia lui Nicolae Iorga, primele relații între Veneția și Ștefan cel Mare s-au stabilit în toamna lui 1472, probabil prin intermediul solului lui Uzun Hasan, Isac beg⁷⁷. Același Iorga arată că: "Luptele lui cu turcii și comunitatea de interese cu creștinătatea apuseană amenințată de o nouă năvălire de barbari puseră pe Ștefan în relație cu Veneția și cu Sfântul Scaun"⁷⁸. Este adevărat că, declanșând războiul cu turcii în 1473, Ștefan cel Mare conta din Italia pe ajutorul Veneției, puterea creștină cu cea mai mare flotă din Mediterana, și pe cel al papalității care, cu prestigiul de care încă mai dispunea, putea să-l sprijine financiar și putea determina și alți principii creștini să i se alăture în lupta sa.

Intrarea lui Ștefan cel Mare în război cu Imperiul otoman a constituit un eveniment foarte important pentru Veneția care, căpăta astfel, un ajutor nesperat tocmai într-un moment de extremă dificultate pentru ea. Primul efect al acestei intrări în luptă a fost ridicarea de către turci a asediului orașului Scutari⁷⁹, posesiune venețiană în Albania, și îndreptarea armatei lui Soliman Pașa spre Moldova, unde va fi însă zdrobită, în

apropiere de Vaslui, la 10 ianuarie 1475.

Înainte însă de această strălucită victorie, posibil pe la sfârșitul lui noiembrie 1474, Ștefan cel Mare a primit vizita solului venețian Paolo Ognibene, care se întorcea dintr-o misiune pe lângă Uzun Hasan, aducând chiar o scrisoare din partea acestuia pentru domnul Moldovei. Profitând de prezența lui Ognibene, Ștefan l-a rugat să-i caute un medic pentru boala sa de picior, i-a înmânat, probabil, o scrisoare adresată conducerii Republicii și o altă adresată papei Sixt IV, în care se arăta gata să lupte cu turcii și cerea ajutor pentru această luptă⁸⁰. După ce a plecat din Moldova, Ognibene, aflat la Buda, a auzit, probabil în ianuarie sau la începutul lui februarie 1475, despre marea biruință a lui Ștefan, informație pe care a adus-o în cetatea lagunelor la 17 februarie⁸¹, neuitând să precizeze că această înfrângere îl va face probabil pe sultan să-și îndrepte toate forțele împotriva acestei țări, ceea ce va oferi Veneției un moment de respiro.

Evenimentele vor cunoaște, într-adevăr, o astfel de evoluție, dar Veneția nu a încercat să profite de ea ajutându-l pe Ștefan cel Mare, ci căutând să obțină pacea de la turci⁸². Adevărul este că ea se afla la capătul puterilor și că nu era dispusă, dar nici nu putea să-l ajute pe domnul Moldovei nici din punct de vedere militar și nici din punct de vedere financiar. Singurul lucru pe care puteau să-l facă, și l-au făcut, venețienii era acela de a adresa laude, încurajări și îndemnuri la lupta antiotomană.

Astfel, în martie 1475, ei adresau domnului Moldovei exact aceleași îndemnuri, cu aceeași motivație, care fuseseră adresate și lui Uzun Hasan pentru a continua lupta, la care adăugau și trimiterea unui medic, pe nume Baldasar de Perusino⁸³. Acesta era răspunsul lor la scrisoarea circulară trimisă de Ștefan, la 25 ianuarie 1475, din Suceava, către principii creștini⁸⁴, în care îi anunța despre victoria de la Vaslui și le cerea sprijinul. Căderea Caffei în iunie 1475 și eșecul tratativelor de pace cu turcii din octombrie același an a provocat însă din nou îngrijorare în cetatea lagunelor. Senatul începe să ceară informații suplimentare despre situația lui Ștefan de la Badoer, ambasadorul de la Buda, și-i solicită papei să apeleze la principii creștini pentru ca aceștia să sprijine Moldova⁸⁵. De asemenea, în decembrie 1475, unul din secretarii lui Badoer, Bartolomeo de Brandis, este trimis în Moldova⁸⁶, unde, datorită lipsei de informații, nu știm exact ce a făcut, dar putem bănui că una din principalele lui misiuni era aceea de a-l îndemna pe Ștefan să continue lupta, îndemnuri de care acesta, bineînțeles, nu avea nevoie.

În schimb, Ștefan avea mare nevoie de ajutor militar sau, cel puțin, financiar. Pentru a obține astfel de ajutoare, la începutul

anului 1476, el a trimis o solie la Roma și la Veneția, formată din Petru de Insula, bacalaureat în decrete, și Catanec Genovezul, probabil un genovez refugiat în Moldova după căderea Caffei și a celorlalte colonii genoveze din Marea Neagră în mâinile turcilor⁸⁷. La Roma solia a înregistrat un eșec total. Sixt IV nu a oferit nimic în afară de promisiuni și cuvinte frumoase. Evident, el nu dorea să treacă peste voința lui Matia Corvin, care se considera suzeranul Moldovei și cerea, în consecință, ca orice ajutoare pentru lupta antiotomană să fie îndreptate, în primul rând, spre el. Această poziție a papei a ieșit în evidență foarte clar și din scrisorile pe care el le-a trimis lui Ștefan cel Mare la 20 martie și 3 aprilie 1476⁸⁸. De altfel, nu era absolut nimic nou în această poziție a papalității care prefera Ungaria catolică Moldovei ortodoxe și pe Matia Corvin lui Ștefan cel Mare.

Aproape același "succes" l-a avut solia moldoveană și la Veneția. Aceasta, deși avea tot interesul ca Ștefan să reziste în fața uriașei puteri otomane, nu a făcut nimic altceva decât să trimită o solie la curtea lui Ștefan în persoana lui Emanuele Gerardo⁸⁹. Era, totuși, un pas în plus față de papă, deoarece se trecea, din punct de vedere diplomatic, peste voința lui Matia Corvin și se intra în contact direct cu domnul Moldovei. Pe de altă parte, semnificația primordială a misiunii lui Emanuele Gerardo nu este dată de rezultatele obținute ca urmare a ei, de altfel aproape inexistente, ci de faptul că ea a reprezentat prima misiune diplomatică de lungă durată trimisă în țările române (septembrie 1476-ianuarie 1477)⁹⁰, cu alte cuvinte, recunoașterea, venită din partea uneia din marile puteri ale vremii, a rolului important pe care Moldova lui Ștefan cel Mare începuse să-l joace în cadrul relațiilor internaționale la nivelul continentului.

Dar, în ciuda eforturilor diplomatice ale Veneției și în ciuda tratatelor de alianță pe care le avea cu puterile creștine vecine, în special cu Ungaria, Ștefan a fost obligat să facă față singur uriașei armate otomane condusă de chiar sultanul Mehmed II, care l-a atacat în vara lui 1476. Dezamăgirea sa profundă pentru felul în care s-au desfășurat evenimentele în anul 1476 rezultă cu toată claritatea din expunerea pe care solul său, Ioan Tamblac, a făcut-o la 8 mai 1477, în fața Senatului venețian⁹¹. Aici se arată că Moldova nu a primit nici un fel de ajutoare din partea vecinilor, cu care avea totuși acorduri încheiate în acest sens, că domnul ei speră în continuare să fie ajutat de venețieni, că turcii îl vor ataca în viitor mai ales pentru cele două cetăți din sudul țării, Chilia și Cetatea Albă, care, dacă vor fi păstrate, vor putea deveni baze pentru recucerirea Caffei și a întregii Crimeei. De asemenea, se arată limpede care

era importanța Moldovei și a celor două cetăți în cadrul relațiilor internaționale și ce se putea face pentru a evita, de fapt, transformarea Mării Negre într-un lac turcesc. Din păcate, Veneția, căreia îi era adresat direct acest mesaj, nu avea voința, dar mai ales capacitatea necesară, financiară și militară, pentru a întreprinde acțiuni hotărâte de împiedicare a înaintării otomane în zona Mării Negre și a Dunării de Jos. Ștefan, conștient de această tristă realitate pe care nu o putea schimba, își încheia mesajul adresat Senatului venețian pe o notă foarte realistă: "Și dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întâmpla: ori această țară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun păgânilor"⁹². Evident că, în cele din urmă, el va alege cea de-a doua soluție.

Observăm, prin urmare, că această primă etapă de colaborare a lui Ștefan cel Mare cu Veneția a avut la bază dorința și voința comună de a lupta împotriva Imperiului otoman, dar ea nu s-a materializat în nimic concret, în afară de schimburi de solii și contacte diplomatice destul de intense. În schimb, considerăm că aceste contacte, care nu au avut urmări politice, militare sau financiare, au avut consecințe importante pe planul cunoașterii reciproce. Soliile venețiene venite în Moldova, dar și cele moldovene care au ajuns în cetatea lagunelor, au avut darul de a înlesni mai buna cunoaștere a Veneției, a Romei și a Italiei și a italienilor, în general, în mentalul românesc. Aceasta explică și influența pe care Italia a avut-o în arta și cultura epocii lui Ștefan cel Mare, influență despre care am amintit ceva mai sus.

Dar există și o a doua etapă de colaborare între Ștefan cel Mare și Veneția, colaborare care s-a desfășurat spre sfârșitul domniei primului, în timpul războiului turco-venețian din 1499-1503⁹³, și care a avut în linii mari, aceleași rezultate. Profitând de declanșarea acestui război, dar și de profilarea unor alianțe antiotomane între diferite puteri creștine (Spania, Franța, Ungaria, Polonia, Lituania, papalitatea etc), Ștefan cel Mare a încercat, pentru ultima dată în timpul domniei sale, să recucerească cele două importante cetăți din sudul Moldovei, Chilia și Cetatea Albă, ocupate de turci în 1484. Evident că în aceste condiții el a restabilit contactele diplomatice cu Veneția în speranța de a obține un eventual ajutor militar sau financiar. Momentele cele mai semnificative ale acestor contacte au fost misiunea în Moldova a venețianului Matteo Muriano, "doctor în arte și medicină", care a fost trimis aici în 1502 să îndeplinească pe lângă îndatoririle de medic, și sarcini diplomatice și de spionaj⁹⁴, precum și soliile pe care Ștefan le-a trimis la Veneția la începutul anului 1502⁹⁵, la sfârșitul acestui an și la sfârșitul celui următor⁹⁶. Aceste misiuni au avut mai mult o semnificație medicală decât diplomatică, domnul

Moldovei căutând în cetatea lagunelor medicii și leacurile capabile să-i aline suferințele provocate de o boală care, în cele din urmă, îl va duce în mormânt. Din această perspectivă ele vor avea o contribuție, de loc de neglijat, la formarea imaginii Italiei în Moldova, dar și în restul spațiului românesc. Aceste misiuni diplomatice dovedesc, de altfel, foarte clar faptul că în Moldova erau cunoscute progresele pe care știința medicală le făcuse la Veneția și în întreaga Italie, de acolo așteptându-se o eventuală vindecare a domnului de la Suceava.

Contactele românilor cu Veneția și cu lumea italiană vor continua, cu o anumită intensitate, și după moartea lui Ștefan cel Mare. Deși un nou conflict turco-venețian va izbucni abia în 1537, până atunci domnii Moldovei și ai Țării Românești au continuat să trimită solii în cetatea lagunelor. Evident că importanța acestor solii era mult mai redusă decât în timpul lui Ștefan cel Mare dar, cu toate acestea, ele au avut o contribuție însemnată la cunoașterea lumii italiene în spațiul românesc.

Astfel, domnul Moldovei, Bogdan III, la scurt timp de la preluarea domniei, a încercat să reînnoade legăturile pe care părintele său, marele Ștefan, le avusese cu cetatea lagunelor. La 8 octombrie 1505 el trimite, din Suceava, o solie la Veneția, alcătuită din vistiernicul Ieremia, tavernicul Gheorghe și burgravul Bernardo, ultimul murind pe drum, solie care trebuia să anunțe noua domnie, căsătoria domnului cu sora regelui Poloniei și să cumpere, probabil în vederea acestui eveniment, postav, mătase și bijuterii. Solia avea, probabil, și o importanță misiune politică, deoarece va rămâne la Veneția din februarie până în iunie 1506, timp în care va desfășura o intensă activitate, fiind primită de mai multe ori și de către doge⁹⁷. Această activitate diplomatică va mai fi continuată și în anii următori, la 27 februarie 1509 fiind menționați la Veneția alți doi soli ai lui Bogdan III⁹⁸, veniți, probabil, cu aceleași obiective ca și cei din 1506, dar informațiile asupra lor sunt mult mai sărace, nepermițându-ne să tragem nici o concluzie certă.

Peste alți câțiva ani, în condițiile în care papa Leon X depunea eforturi considerabile pentru declanșarea unei cruciade antiotomane, îl întâlnim la Veneția pe Hieronim Matievici în calitate de sol al domnului Țării Românești, Neagoe Basarab. Acest Matievici, medic răguzan aflat în slujba domnului muntean, a părăsit Țara Românească pe la sfârșitul lui 1517 sau începutul lui 1518, deoarece la 1 februarie 1518 este amintit la Veneția, în biserica Santa Maria Formosa, alături de trimișii Franței, Ungariei și Raguzei⁹⁹. El adusese dogelui o scrisoare domnească și o cupă de argint aurit ca dar¹⁰⁰. Misiunea lui se pare că a avut destul succes, deoarece la 7 martie 1518 el a fost înnoobilat, fiind ridicat de doge la rangul de cavaler¹⁰¹. Din

actul de înnobilitare rezultă că însărcinarea de căpetenie a acestui sol era de natură politică și avea ca scop stabilirea unor legături de prietenie între domnul Țării Românești și serenissima Republică¹⁰².

Dar, dacă pentru puterile creștine din Apus lupta antiotomană reprezenta mai mult o acoperire a acțiunilor lor care vizau alte obiective, pentru țările române, în schimb, ea reprezenta o perspectivă permanentă, care de multe ori se transforma în realitate. Din această cauză, în 1519, domnitorii români mai credeau încă în posibilitatea organizării unei cruciade antiotomane. În vara acestui an, Ștefăniță și Neagoe Basarab trimit un sol comun, în persoana lui Anton Paicalas (Pankalos), la Roma și la Veneția, ceea ce exprimă strânsa unitate de concepție și de acțiune politică externă a țărilor române în această perioadă. Solul a arătat papei Leon X că atât Neagoe Basarab cât și Ștefăniță erau gata să participe la lupta antiotomană, dar cu condiția de a fi incluși în orice tratat ca aliați ai papei, condiție pe care acesta a acceptat-o¹⁰³. Apoi, cu scrisori de recomandare papale, Paicalas s-a dus la Veneția, unde a cerut un medic pentru Ștefăniță dar, probabil, a încercat să afle și care era atitudinea Republicii în cazul unui conflict cu Poarta¹⁰⁴.

Contactele celor doi domnitori cu Veneția au continuat în septembrie același an. În această lună soli ai Țării Românești și Moldovei au sosit la Buda arătând că pregătirile turcilor sunt tot mai amenințătoare și cerând, în consecință, adoptarea de măsuri concrete. Ei au luat legătura aici și cu ambasadorul venețian. Acesta, în fața neîncrederii solilor, a insistat asupra faptului că Veneția nu se teme de turci, că ea va participa, alături de celelalte puteri creștine, la lupta împotriva lor. Acest răspuns era însă de circumstanță, deoarece Veneția, în acel moment, nu avea nici un fel de interes pentru a-i ataca pe turci, și nu putea să-i convingă pe solii români ale căror nume ne-au rămas, din păcate, necunoscute. De acest lucru și-a dat seama și ambasadorul venețian, care îi caracterizează ca fiind "... foarte întunecați și suspicioși" și adaugă că este "... greu să se ducă tratative cu ei"¹⁰⁵. Omite însă să arate cui aparține vina pentru această neîncredere.

Și un alt fiu al lui Ștefan cel Mare, adevărat discipol al Renașterii italiene prin gândirea și acțiunea sa politică, neastâmpăratul și vijeliosul Petru Rareș, a încercat să stabilească legături politice și diplomatice cu Veneția. Spre sfârșitul anului 1537, pentru a intra în legătură cu împăratul Carol Quintul, el l-a trimis la Veneția pe episcopul Vasile¹⁰⁶, care trebuia să se întâlnească aici cu Dionisio della Vecchia¹⁰⁷, agent imperial. Suntem aproape siguri că, pe lângă relația stabilită cu împăratul,

Rareș a stabilit contacte politice și cu Veneția, deși documente clare în acest sens ne lipsesc. Dar dacă avem în vedere contextul politic general, situația Veneției și a Moldovei, ambele amenințate de Imperiul otoman, nu putem ajunge decât la concluzia că între cele două părți au avut loc discuții axate, bineînțeles, pe posibilitățile de sprijin reciproc¹⁰⁸. Aceste posibilități nu puteau fi directe. Veneția nu putea ajuta Moldova trimițându-și flota în apele Mării Negre, iar Moldova nu putea ajuta cetatea lagunelor trimițând trupe de uscat pe coastele Adriaticii sau ale Mării Egee. Sprijinul nu putea fi decât indirect, fiecare din cele două părți, Veneția, mai ales, pe mare, iar Moldova pe uscat, căutând să provoace pierderi cât mai mari turcilor.

Ceea ce este aproape sigur este faptul că prin lupta sa plină de eroism, un eroism dus până în pragul sinuciderii, Petru Rareș a ușurat destul de mult efortul militar al venețienilor. În primul rând, în tot cursul anului 1538 au avut loc destul de puține ciocniri terestre între venețieni și turci în Dalmația¹⁰⁹, iar în al doilea rând, simultan cu declanșarea campaniei lui Soliman Magnificul în Moldova, care a avut loc la 8 iulie 1538, nave venețiene, conduse de amiralul Capello, și papale, conduse de Grimani, au lansat atacuri izolate în Marea Egee căutând să obțină anumite succese înainte de sosirea comandantului suprem al forțelor aliate, amiralul genovez Andrea Doria¹¹⁰. Această conexiune între lupta antiotomană a lui Petru Rareș și acțiunile militare ale puterilor apusene din Liga Sfântă este scoasă în evidență foarte clar de cronicarul turc Mustafa Gelalzade. Cunoscut și cu numele de Kodja Nișangi el arată care au fost implicațiile intrării lui Rareș în luptă pentru fronturile otomane anti-venețiene: "... prin expediția sultanului în Moldova forțele din aceste ținuturi fiind slăbite (Moreea – n.n.) venețienii au încercat să profite de aceasta. Acum, în Moldova, întâlnirea turcilor cu Petru fiind foarte apropiată, sultanul nu putea da olăcarilor alt răspuns decât acela de a se împotrivi venețienilor, câștigând timp până la venirea sultanului..."¹¹¹. Mehmed-Pașa Küciük Nișandji vorbește și el, în termeni foarte clari, despre alianța lui Rareș cu italienii și cu imperialii: "Afurisitul de moldovean, cel cu apucături rele, pe când era tributar al Porții, a făcut înțelegere și s-a unit cu craii *frânci și germani* (subl.n.), hotărând între ei să pricinuiască pagube ținuturilor islamice"¹¹².

Dar eroismul lui Rareș a fost mai mult frumos decât eficient. Aliații săi apuseni, eliberați temporar de expediția sultanului din Moldova, nu au întreprins nimic pentru a-l sprijini pe domnul ei și au asistat pasivi la căderea acestuia. A fost un episod nefericit din lunga istorie a relațiilor româno-venețiene dar, sub aspectul cunoașterii reciproce, nu lipsit de importanță. Rareș

și, împreună cu el, moldovenii au putut cunoaște și o altă față a veneției. Pe lângă strălucirea ei atrăgătoare pentru toată lumea, cetatea lagunelor își dezvăluia încă o dată, cu toată claritatea, politica sa pragmatică, mergând până la un cinism necruțător.

O dată cu sfârșitul primei domnii a lui Petru Rareș putem spune că se încheie și perioada istorică a celei mai întinse colaborări politice și diplomatice dintre țările române și Veneția. Lucrul este explicabil dacă avem în vedere faptul că spațiul românesc, în întregime sa, cunoaște o intensificare fără precedent a dominației otomane, iar Veneția evită cu strășnicie confruntările deschise cu turcii, războaie turco-venețiene având loc din ce în ce mai rar (1570-1573, 1645-1669 etc.). Cu toate acestea legăturile româno-italiene, în general, nu vor cunoaște o slăbire, ci dimpotrivă, se vor intensifica, mai ales sub aspectul contactelor umane și culturale.

Dacă în timpul lui Alexandru Lăpușneanu și Despot Vodă relațiile comerciale ale Moldovei cu Veneția au cunoscut o intensificare semnificativă¹¹³, mult mai importantă credem că a fost prezența unor români în Italia în a doua jumătate a secolului XVI și la începutul celui următor, la fel ca și prezența unor italieni în spațiul românesc.

Despot Vodă, viitorul domnitor al Moldovei între 1561 și 1563, a petrecut mulți ani în biblioteca și în arhivele Vaticanului. Anton Maria Graziani, unul dintre apropiații săi, care ne-a lăsat o lucrare biografică, *De Johanne Heraclide Despota Valachorum Principe libri tres*, scrisă la scurt timp după sfârșitul dramatic al domnitorului, în 1566, ne spune despre aceasta că "... tânăr fiind, la Roma s-a ocupat mai mulți ani, cu copierea cărților, și fiindcă s-a deprins cu frumusețea limbii italiene, pe lângă greacă și latină, cunoscător al francezei și spaniolei, prin zelul și seriozitatea sa, a câștigat un prestigiu atât de mare, încât i s-au încredințat copii aproape tot timpul..."¹¹⁴. Despre înfățișarea sa și despre faptul că vorbea foarte bine limba italiană depune mărturie și prietenul său de la Montpellier, Charles de l'Ecluse: "... un om agreabil și cu o înfățișare nobilă. Era elegant și vorbea perfect limba latină, franceză și italiană"¹¹⁵.

Ajuns pe tronul Moldovei, Despot Vodă s-a gândit să pună în aplicare, măcar în parte, câte ceva din cele văzute și învățate de el în Italia și în alte țări ale Apusului. Astfel, el s-a gândit să trimită în Italia 500 de soldați veterani români, pentru a se instrui cu metodele noi de purtare a războiului¹¹⁶. Apoi, poate cea mai importantă realizare a domniei sale, a fost înființarea Colegiului de la Cotnari, unde predomina spiritul Renașterii. Principalul profesor al acestei școli a fost Johannes Sommer. Scopul lui și al domnitorului era acela de a forma, printr-o educație morală și literară desăvârșită, oameni cât mai instruiți, care să se bucure

apoi de gloria personală meritată prin virtuțile proprii. Pedagogia lui Sommer era activă, de tipul celei a lui Vespasiano Da Bisticci de la Florența (1421-1498)¹¹⁷, al cărui principiu pedagogic umanist era identic: școala trebuie să fie un bun al întregii colectivități. Instituția de la Cotnari era un fel de gimnaziu sau colegiu cu limba de bază latină, o *schola latina*, nu o universitate și nici o academie. O dată cu limba latină se preda și literatura latină, sub o formă de comentariu subtil de texte. Pregătirea elevilor avea un caracter general, de inspirație umanistă. Școala era dominată de o vastă bogăție de cunoștințe, o gândire antică și creștină, un mare cult pentru bibliotecă, dispreț pentru bigotism, superstiție și barbarie, dragoste pentru libertate, pace și justiție – idei proprii celor doi mari pedagogi umaniști italieni, Vespasiano Da Bisticci și Vittorino da Feltre (1378-1446), acelea ale unei pedagogii active și ale unei educații multilaterale. Școala de la Cotnari și-a continuat activitatea și după moartea lui Despot Vodă, fiind amintită de izvoare în 1588, 1599, 1623, 1641, 1670¹¹⁸, fie ca un focar de cultură protestantă, fie ca un focar de catolicism condus de iezuiți¹¹⁹.

Despot Vodă însuși a fost un discipol permanent al marilor înnoiri culturale și etice din Italia și din alte țări din Europa apuseană. El a fost însoțit pretutindeni de un italian, Alessandro Guagnini¹²⁰, autor al unei biografii a domnitorului¹²¹. De asemenea a fost înconjurat de italieni în tot timpul domniei sale din Moldova. Conștient de originea romană a moldovenilor ca și a celorlalți compatrioți din celelalte provincii, el a conceput unitatea tuturor țărilor române și reconstituirea, pe această cale, a vechii Dacii¹²².

Un alt domnitor român, de data aceasta al Țării Românești, Petru Cercel (1583-1585), fratele lui Mihai Viteazul, a petrecut și el, în lungile sale peregrinări prin Europa și Orientul Apropiat, un timp destul de îndelungat pe pământul Italiei.

Ajuns în Italia pentru prima dată în 1577 cu intenția de a merge în Malta pentru a lupta împotriva turcilor, el se va răzgândi și se va opri la Genova pentru câteva luni, după care se va instala la Roma pentru aproximativ opt luni¹²³. Aici, prin intermediul cardinalului Morone, el a putut cunoaște foarte bine curtea papală și a reușit să intre în grațiile papei Grigore XIII, care-l va recomanda călduros regelui Franței, Henric III¹²⁴, la a cărui strălucitoare curte din Paris va ajunge în ianuarie 1579, deci după aproape doi ani de ședere în Italia. În februarie 1581 Petru Cercel părăsește Parisul, unde prezența sa s-a bucurat de mult succes, și pleacă spre Constantinopol înarmat cu scrisori de recomandare din partea lui Henric III și a reginei mame Caterina de Medici, cu ferma speranță de a dobândi tronul domnesc al Țării Românești. Prima etapă italiană a drumului

său spre capitala Imperiului otoman a fost la Torino, unde ducele Carlo Emanuel îi face o bună primire¹²⁵. La 3 martie sosește la Veneția, unde i se face o primire cu adevărat fastuoasă, iar la 7 martie este primit în Senat, unde ține un discurs. La Veneția a putut să viziteze tezaurul lui San Marco, Sala Consiliului celor zece și Arsenalul și a fost primit de dogele Nicolo da Ponte. După o ședere de aproximativ o lună a primit o sumă de 1000 de scuzi și i s-a pus la dispoziție o galeră comandată de Benedetto Giuliani, galeră cu care va ajunge la Ragusa pe data de 8 aprilie¹²⁶.

După aproape doi ani de intrigi la Poartă, în 1583 Petru Cercel este numit domn al Țării Românești. Ajuns în țară el era înconjurat de o adevărată curte de străini: italieni, francezi, greci etc., dintre care se remarcă mai ales secretarii săi italieni, Franco Sivori și Francesco Pugiella. Foarte bun cunoscător al limbii și al culturii italiene a epocii¹²⁷, el însuși autor al unui "imn către Creator" în limba italiană¹²⁸ și model pentru scriitorul italian Stefano Guazzo¹²⁹, Petru Cercel a încercat să introducă și în țara sa o parte din cele văzute în Peninsulă. La Târgoviște el a înconjurat palatul domnesc cu grădini frumoase "alla italiana" și a făcut chiar sere pentru plante exotice¹³⁰. A trimis la Roma, la iezuiți, șase fii de boieri pentru a-și face educația, iar turnătoria de tunuri și muniții de la Târgoviște a construit-o cu ajutorul unor meșteri venețieni¹³¹. A întreținut, de asemenea, strânse relații cu Veneția și papalitatea, cu Ferrara și Savoia, dar domnia sa nu a durat nici măcar doi ani, astfel încât în 1585 a fost obligat să-și reia pribegia.

Cu dorința fierbinte de a-și recăpăta tronul, Petru Cercel și-a reluat lupta de la capăt, solicitând ajutorul diferitelor puteri creștine pe teritoriul cărora a trecut. La sfârșitul lui ianuarie 1588 el ajunge din nou la Veneția. La 27 ianuarie cere ajutorul Senatului, dar de data aceasta Republica îi dă de înțeles că prezența sa pe teritoriul ei este de nedorit. La jumătatea lui martie ajunge la Roma. În ianuarie 1589 revine la Veneția unde începe să se pregătească pentru călătoria la Constantinopol. Aici locuiește în palatul Ca Pozzo de pe Canareggio de unde în iulie pleacă pe drumul fără de întoarcere spre capitala Imperiului otoman¹³². Viața și acțiunile lui Petru Cercel sunt un adevărat model de comportament renașcentist, principiile valah fiind, din acest punct de vedere, un adevărat simbol renașcentist al istoriei românești din secolul XVI.

Dar și fratele lui Petru Cercel, marele Mihai Viteazul, cel care a reușit să unească pentru prima dată în istorie cele trei țări românești, a fost un simbol al Renașterii și un adevărat discipol al școlii politice și diplomatice italiene. Întreaga sa viață și toate acțiunile sale sunt elocvente în acest sens. Cu toate că

nu a ajuns niciodată în Italia, Mihai Viteazul a fost sprijinit în timpul campaniei din toamna lui 1595, de recucerire a Țării Românești, de către un detașament de 100 de soldați italieni, trimiși de ducele Toscanei, Ferdinand I de Medici, sub comanda lui Silvio Piccolomini, ajutat de învățatul și renumitul istoric Filippo Pigafetta din Vicenza¹³³. Luptătorii toscani, după ce au participat la campania din toamna lui 1595, au plecat spre patrie la 20 decembrie, ajungând la Florența la 15 februarie 1596¹³⁴. Contactele lui Mihai Viteazul cu italienii nu se opresc însă aici. În momentele de mare cumpănă ale pribegiei din 1600 și 1601, când era în căutare de ajutor pentru a-și recăpăta țara și domnia, Mihai nu a ezitat să adreseze un lung memoriu și ducelui Toscanei, același Ferdinand I de Medici, în care expune situația Țării Românești între 1593 și 1600 și luptele sale cu turcii și tătarii pentru apărarea cauzei creștine¹³⁵. Evident că Toscana nu era o mare putere a vremii și nu ar fi putut să-l ajute cu mai mult de câteva zeci sau sute de mercenari, dar scriind ducelui ei Mihai avea, probabil, sentimentul că se adresează lumii italiene, lume care putea să însemne foarte mult pentru cauza sa. Din păcate mesajul său a rămas fără răspuns.

Dacă Mihai Viteazul nu a ajuns în Italia, în schimb a ajuns aici, în această epocă, o adevărată pleiadă de pretendenți la tronurile țărilor române, de descendență și membri ai familiilor domnitoare, de aventurieri gata la orice pentru a-și găsi norocul¹³⁶. Printre aceștia putem aminti pe Nicolae Basarab, care în 1569 s-a aflat la Roma și Udine¹³⁷, pe Ioan Bogdan, care în 1588 se afla la Roma, iar în 1592 la Torino, Veneția și Murano¹³⁸, pe Ștefan Alexandrovici în 1590 la Veneția și Roma¹³⁹, pe Ioan Iancu¹⁴⁰, Ștefan Bogdan¹⁴¹, Bogdan Sasul¹⁴² și mulți alții.

De asemenea, în mănăstirea San Maffio din Murano trăia în acea epocă Mărioara Adorno Vallarga, sora principesei Ecaterina Salvaresso, soția lui Alexandru al II-lea Mircea, care se afla în relații cu celebrul pictor Veronese, iar viitorul domn și rival al lui Petru Cercel, Mihnea Turcitul, a primit o aleasă educație în cetatea lagunelor¹⁴³, la fel ca și fiul său, de asemenea viitor domn, Radu Mihnea¹⁴⁴.

Un mare număr de moldoveni au venit în Italia după 1591, anul părăsirii domniei de către Petru Șchiopul¹⁴⁵. Pe lângă fiica acestuia, Maria, care s-a căsătorit în 1600 cu nobilul venețian Polo Mino, au mai venit amanta domnului, Maria Cercheza, nepotul său, Gheorghe Hatmanul, Maria Cămărășoia cu fiii Ioan și Aslan, Stancu Orbul, soțul lui Ana di Taranto, mitropolitul Gheorghe Movilă și viitorul mitropolit Tudose Barbovschi, precum și mulți alții¹⁴⁶.

Aproximativ în aceeași perioadă a ajuns în Italia și

moldoveanul Ieremia Costici. Acesta, prin Raguza și Bari a ajuns la Neapole, unde în 1578 s-a călugărit în mănăstirea Beata Vergine Madre de Dio și va rămâne aici până la moartea sa, survenită în 1615¹⁴⁷.

Spre sfârșitul secolului XVI întâlnim și primul student român în Italia. În colegiul teologic S. Athanasio din Roma, fondat în 1577 de papa Grigore XIII, a intrat în 1585 un așa-numit "Marco Baivoda di Blachia"¹⁴⁸. În același colegiu va studia la începutul secolului XVII un anume "Antonio Varsi della Valacchia",¹⁴⁹ care mai târziu va deveni secretarul lui Radu Mihnea.

În cursul secolului XVII numărul de români care se duc să studieze în Italia crește. În afară de cazul foarte bine cunoscut al stolnicului Constantin Cantacuzino, asupra căruia ne vom opri într-alt capitol al lucrării de față, în Italia au studiat transilvăneanul Gheorghe Buitul, între 1619 și 1623, la Colegiul germanico-ungar, fondat în 1552 de papa Iuliu III, care mai târziu va deveni profesor la Alba Iulia¹⁵⁰, și Ștefan Vegesc, între 1648 și 1659, la Colegiul de Propaganda Fide, fondat în 1627 de papa Urban VIII¹⁵¹. La Colegiul Sant' Apollinare din Roma și-a făcut studiile teologice și moldoveanul Ioan Bărcuță, care apoi a fost paroh la Cotnari și vicarul arhiepiscopului de Marcianopoli la Bacău, după care, în 1672, s-a întors în Italia și a stat trei luni la Florența, Roma și Venetia. În aceeași perioadă a studiat în Italia și nepotul său, Valentin Bărcuță¹⁵². La mijlocul secolului XVIII întâlnim la Roma, la studii, și doi munteni, Mihail de Paulis, primit la Colegiul urban în august 1647, și Ștefan Vlahul care s-a aflat la Roma, tot la studii, între 1647 și 1659¹⁵³. În fine, în 1689, moldoveanul Ștefan Vlege a intrat la Colegiul de Propaganda Fide¹⁵⁴.

Pentru a avea un tablou cât mai apropiat al prezențelor românești în Italia în secolul XVII trebuie să mai spunem că în 1671 se afla la Venetia și dorea să meargă la Roma și la Loreto, Grigore Ghica, fost și viitor domn al Țării Românești (1660-1664; 1672-1673), în timp ce soția sa, Maria Sturdza se întorcea în 1672 de la Venetia, unde fusese împreună cu fratele său¹⁵⁵.

Evident că, indiferent de scopul lor, toate călătoriile românilor în Italia și, mai ales, la Roma, au avut o importanță deosebită deoarece au permis, după caz, trezirea sau consolidarea conștiinței romanității și a latinității, ceea ce a determinat, o dată cu trecerea timpului, renașterea culturală și politică, iar apoi unitatea națională a poporului român. De asemenea, relatările de călătorie, care vor apărea ceva mai târziu și vor fi mai mult sau mai puțin literare, au furnizat informații destul de exacte despre Italia și poporul italian, despre istoria, cultura și

civilizația sa, contribuind astfel de o manieră decisivă la formarea imaginii Italiei în cultura română și în mentalul românesc.

În aceeași perioadă însă, în a doua jumătate a secolului XVI și în secolul XVII, influența italiană a continuat să se facă puternic simțită în întreg spațiul românesc, aducând românilor la ei acasă destule elemente care să facă imaginea Italiei cât mai completă.

În Transilvania, fenomenul cel mai interesant pe care l-a înregistrat arhitectura de-a lungul întregului veac XVI – fenomen care și-a extins efectul în continuare până în primele decenii ale veacului XVIII – a fost legat de pătrunderea și împământarea, o dată cu răspândirea culturii umaniste, a formelor Renașterii¹⁵⁶. În ceea ce privește arhitectura Renașterii în Transilvania, este necesar de reamintit o dublă caracteristică a ei¹⁵⁷, puternica influență italiană (mai precis nord-italiană), datorată numeroșilor arhitecți veniți la curțile episcopale și apoi la cea a principelui, și totodată un viguros caracter original, autohton, cu bogate și variate inspirații “populare”, care-i conferă un caracter vernacular, net distinct față de Renașterea din alte zone ale Europei, fie ele geografic îndepărtate sau apropiate.

Un rol important în cristalizarea unor forme de plan specifice Renașterii italiene l-a avut construirea, începând cu anul 1571, a cetății pentagonale, cu bastioane în formă de pană în cinci colțuri, de la Oradea¹⁵⁸. Pentru construirea cetății, principele Ștefan Bathory a angajat arhitecți militari italieni, în frunte cu Simone Genga, lucrarea fiind continuată între anii 1579 și 1584 de venețianul Ottavio di Baldigara, ajutat de meșteri locali. Mai târziu, în secolul XVII, înainte de 1618, sub principele Gabriel Bethlen, dispozitivele de apărare ale cetății au fost perfecționate de Giovanni Landi din Mantova și Agostino Serena din Veneția. În interiorul incintei de fortificații, arhitectul Giacomo Resti din Verona va construi un palat de formă pentagonală cu o curte interioară¹⁵⁹. Același principe Bethlen a adus, pe la 1619-1620, meșteri sticlari de la Murano, care vor părăsi însă Transilvania după moartea sa survenită în 1629¹⁶⁰.

În ceea ce privește principalii arhitecți italieni, care au lucrat cu certitudine în secolele XVI și XVII în Transilvania, ei se pot clasifica în următoarele grupe:¹⁶¹ a) pietrarii anonimi, veniți în prima jumătate a secolului XVI, de pe urma cărora ne-au rămas două ancadramente la capela Sf. Duh din Alba Iulia și alte câteva la Cluj; b) cei veniți în a doua și a treia treime a secolului pentru anumite lucrări, ca Domenico da Bologna la cetatea Gherla, Petrus Italus Lapidida da Lugano la Bistrița, sau Ottavio di Baldigara, Domenico Ridolfini da Camerino, Achille Tarducci da Corinaldo și Giovan Marco Isolano la cetatea Oradea;

c) cei chemați de Castaldo pentru fortificarea sudului principatului, care între 1551 și 1556 a fost ocupat de Habsburgi, ca Alesandro Clippa, Antonio da Bufalo, Alessandro da Urbino, Martino da Spezia, Andrea Trevisano etc.; d) cei care, fiind mai mult timp în serviciul principilor transilvani, au lucrat la numeroase construcții patronate de aceștia, ca Simone Genga, Giovanni Landi, Giacomo Resti, sau Agostino Serena.

Pentru a nu mai reveni asupra influențelor arhitecturii italiene în spațiul românesc să spunem, tot aici, că ele s-au făcut simțite și în Țara Românească la mănăstirea Dealu, la biserica mănăstirii din Curtea de Argeș, precum și în stilul arhitectonic brâncovenesc¹⁶². În secolul XVII și la începutul secolului XVIII pătrund în Țara Românească elemente arhitectonice ale Renașterii, fie din Italia, în mai mică măsură, fie din Transilvania, în primul rând¹⁶³. Arhitectura muntenească din această perioadă reprezintă, în anumite privințe, o continuare pe o treaptă superioară a Renașterii ardelenice. În feiul acesta formele Renașterii au parcurs pe teritoriul țării noastre un drum lung, începând cu loggia lui Matia Corvin din curtea castelului de la Hunedoara până la vastele compoziții de galerii și portice ale Hurezului și Văcăreștilor, loggiile și pridvoarele de la Mogoșoaia, Potlogi, Stavropoleos și Antim. Stilul arhitectonic brâncovenesc este un reflex al școlii Renașterii, sosit în Țara Românească cu întârziere, sugerat probabil și de unii din boierii care vor fi văzut monumente aparținând acestui stil în Italia, dar mult mai ușor de explicat prin schimbul de experiență dintre meșterii munteni și cei din Transilvania, cu care în această vreme se întrețin frecvente legături politice și culturale și unde principiile de compoziție și formele Renașterii dăduseră roade importante încă din veacul anterior.

Ceea ce deosebește în mod evident un palat domnesc din vremea lui Constantin Brâncoveanu de o reședință voievodală sau boierească mai veche este, în primul rând, compoziția clară, regulată, atât a locuinței principale, a palatului propriu-zis, cât și a clădirilor anexe și a incinței în care sunt cuprinse toate acestea. Nici o asemănare însă între înfățișarea generală, globală, a locuinței noi a domnului român și aceea a palatelor italienești. Desigur nu poate fi negat aportul, să-l numim venetian, pe care-l putem descoperi în unele detalii decorative, și mai ales amintirea "loggiei" italienești pe care ne-o sugerează încăperea centrală (Mogoșoaia) cu un perete de arcade de pe fațada îndreptată spre cea mai frumoasă priveliște a locului pe care se ridică palatul. Dar, lucru ușor de constatat, nu-i vorba aici de un împrumut servil, ci de o iscusită prelucrare a unor elemente străine pe care meșterii români și le-au însușit adaptându-le cerințelor voievodului, dar în același timp și stilului național.

Căci, îmbogățit prin aceasta atât ca înfățișare, cât și ca amploare, palatul brâncovenesc rămâne, în întregul lui, o operă românească ce nu-și găsește corespondent în arhitectura de palate a nici unei alte țări.

În secolul XVII are loc o recrudescență a presiunilor catolicismului în Moldova și Țara Românească, ceea ce a însemnat și o accentuare a influenței italiene. Astfel, în Moldova, Bartolomeo Basetti da Piano¹⁶⁴, viceprefect al misiunilor și vicar general al diocezei de Bacău a alcătuit, în 1642, proiectul înființării unui Colegiu catolic la Iași, proiect ce a fost supus spre aprobare în anul următor Colegiului de Propaganda Fide. Misiunea înființării sale a fost încredințată lui Marco Bandini, numit arhiepiscop de Marcianopoli. În 1647 Vasile Lupu a dat un loc în Iași pentru zidirea colegiului, dar mitropolitul Varlaam a împiedicat din toate puterile sale funcționarea lui. Colegiul catolic nu a putut fi înființat la Iași, deși printre materiile de învățământ ar fi figurat și predarea limbii române¹⁶⁵. În Țara Românească ofensiva catolică a întâlnit un teren destul de favorabil în timpul domniei lui Matei Basarab. Acesta a încercat o apropiere de Roma atât din motive politice (alianța cu imperialii), cât și sufletești, el manifestând o anumită înclinație pentru religia catolică¹⁶⁶. Matei Basarab întreținea în mediul italian al Propagandei Fide și al Veneției relații strânse printr-un secretar ca Giovanni Mascellini din Pesaro, prin misionarii iezuiți, minoriți conventuali și minoriți observanți sosiți la Târgoviște sau prin bogata comunitate elenă din orașul lagunelor¹⁶⁷. O dovadă a bunelor sale relații cu Veneția o constituie o gravură a sa, cu inscripția *Ioanes Matteus Bassaraba Princeps Vaivodae Transalpinæ Vallachiae*, realizată în acest oraș de Marco Boschini, elevul lui Palma cel Tânăr, artist monden și cultivat, autor de "incisioni" cu efigii ale dogilor și notabililor Serenissimei Republici în plin și glorios Seicento¹⁶⁸.

Din toate cele spuse până aici putem constata că influența italiană asupra spațiului românesc în secolele XVI și XVII, dar și mai târziu, în secolul XVIII, s-a exercitat, în primul rând, din două centre principale, Roma și Veneția. Acest lucru este valabil și pentru românii care au călătorit în Italia și care s-au stabilit, în principal, în cele două orașe și în teritoriile aflate sub influența lor. Dacă Roma exercita o influență, în primul rând religioasă și apoi culturală, lucru ce putea ridica numeroase obstacole în calea receptării ei în țările române ortodoxe, altfel stăteau lucrurile cu Veneția. Influența acesteia, preponderent culturală, artistică și comercială, era dublată de implicarea sa profundă în lumea grecească, de terenul fertil pe care-l oferea pentru dezvoltarea culturii grecești, cultură care în această perioadă

devine foarte puternică și în Moldova și Țara Românească, transformându-se într-un element de legătură între spațiul românesc și cel italian, venetian în primul rând.

Astfel, dacă în secolul XVI, prin intermediul filierei sârbești și al călugărului Macarie, a fost adusă de la Veneția în Țara Românească arta tiparului¹⁶⁹, dezvoltarea tiparului grecesc în acest oraș după cucerirea Constantinopolului de către turci în 1453 a cunoscut o evoluție impresionantă. Între 1500 și 1600 apar la Veneția 23 de tipografii care tipăresc cărți în limba greacă¹⁷⁰. Apoi, până în 1812, dată la care a fost fondată ultima tipografie greacă, mai apar alte 12 tipografii¹⁷¹.

Acest număr mare de tipografii grecești de la Veneția a avut o influență directă în Orientul Europei, în două direcții principale¹⁷²: influența exercitată asupra literaturii care s-a dezvoltat în insula Creta, renumit centru de difuzare al culturii venețiene în Grecia, Tracia și la Constantinopol, și influența asupra literaturii române care a fost principala punte de trecere și de difuzare a culturii laice populare occidentale în țările din Europa orientală de religie ortodoxă. În Moldova și Țara Românească și, în general, în Peninsula Balcanică influența venețiană a avut un prestigiu exclusiv cultural, nelegat de factori teritoriali sau religioși, deci de exclusivă valoare spirituală.

Numeroase cărți cu caracter religios publicate la Veneția au ajuns în țările române¹⁷³, printre care putem aminti *Apocalipsa apostolului Pavel*, tipărită în 1520 în limba sârbă de Bonidor Vukovici și tradusă în românește de preotul Grigore din Măhaciu, *Miracolele Fecioarei Maria*, tipărită în 1641 de Antonio Giuliano, *Legendele Sfintei Vineri*, tipărită în 1685 de Nicolae Glykys, precum și *Viața Sfântului Vasile cel Nou*, tipărită în 1693 de Anastasie Zinguropoulos.

Mai importante pentru dezvoltarea culturii române ni se par însă cronografele publicate la Veneția, cum ar fi cele din 1570, 1631 și 1637, în care se vorbește despre fondarea orașului și dogii săi¹⁷⁴. Ele au pătruns în cultura română, unde vor cunoaște un mare succes și vor ușura trecerea către o abordare nouă a scrierii istoriei de către marii noștri cronicari.

Inceputurile literaturii cronografelor în limba română datează din secolul XVII și reprezintă o mărturie convingătoare a îmbogățirii și diversificării pe care cultura noastră a cunoscut-o în această etapă a dezvoltării sale. Prima traducere este datorată lui Mihail Moxa, călugăr la mănăstirea Bistrița din Oltenia, și este datată în 1620¹⁷⁵. Din perioada 1643-1667 (1669) datează cel mai vechi cronograf român de proveniență rusă, tradus de logofătul Staicu, din școala slavonă de la Târgoviște, după un original din 1617¹⁷⁶. Pe la 1660 a fost tradusă, probabil de către viitorul mitropolit al Moldovei,

Dosoftei¹⁷⁷, scrierea cunoscută sub denumirea de "cronograful Danovici". Traducerea a fost făcută în principal după ediția venețiană din 1650 a *Sinopsis*-ului lui Kigalas, recurgând, pe alocuri, la *Sinopsis*-ul lui Dorotei, tipărit, de asemenea la Veneția, în 1631¹⁷⁸. Ceva mai târziu, același Dosoftei a realizat o traducere în rezumat după Kigalas¹⁷⁹, pe al cărui manuscris a făcut mai multe adnotări marginale în timpul exilului său din Polonia¹⁸⁰. Traducerea s-a făcut, probabil, înainte de 1682¹⁸¹. Traducerea *Sinopsis*-ului lui Dorotei a fost făcută în două părți. În 1684 la Brașov, de către preotul Vasile Grid în biserica Sfântul Nicolae din Scheii Brașovului, și în 1687, de logofătul Drăgoi, fiul preotului Tatul de Bezdead¹⁸².

Rezultă, din cele spuse până aici, că cinci tipuri de cronografe au fost traduse în română în secolul XVII¹⁸³: cronograful lui Moxa, cronograful de proveniență rusă, cronograful numit "Danovici", cronograful lui Kigalas și cronograful lui Dorotei. Aceste cronografe vor cunoaște o circulație intensă în secolul XVIII, lor adăugându-li-se doar un cronograf de proveniență rusă, datorat unui episcop de origine ucraineană, Dimitri, mitropolit al Rostovului între 1702 și 1709, dar care cuprinde numai istoria biblică¹⁸⁴. În ceea ce privește sursele de inspirație¹⁸⁵ se constată că dacă cronograful lui Moxa a folosit *Cronica* universală a lui Manasses în versiunea sa mediobulgară, celelalte patru cronografe s-au făcut după versiuni grecești tipărite la Veneția, ceea ce indică o creștere a influenței occidentale în cultura română.

Semnificativă este și circulația, adică succesul, pe care l-au avut aceste cronografe în spațiul românesc. Cronograful lui Moxa din 1620 nu a avut aproape nici o circulație și a fost prea puțin cunoscut în țările române.¹⁸⁶ În schimb traducerile după cronogramele grecești¹⁸⁷ s-au bucurat de o deosebită popularitate, beneficiind, printr-un număr ridicat de copii manuscrise, de cea mai largă răspândire în țările române, mai cu seamă în secolul XVIII. Cronogramele rusești în traducere românească¹⁸⁸ au cunoscut și ele o anumită circulație în această epocă, dar considerabil mai restrânsă.

Cronogramele¹⁸⁹ amintite mai sus sunt importante pentru formarea imaginii Italiei în cultura românească, în afara contactelor avute cu tiparul venețian, prin informațiile pe care le-au furnizat cititorilor despre istoria Imperiului roman, mult mai complete, și despre istoria Veneției, incomparabil mai reduse sub aspectul cantității, cât și al calității. Astfel, pentru a da doar câteva scurte exemple, este destul să amintim că în cronograful de tip Danovici, în sumar, se arată care vor fi momentele istoriei romane ce vor fi detaliate mai departe: "Începătura împărăției Râmului, glava 70; Împărăția lui Noma Pombiie, glava 71;

Împărăția lui Titu împăratu, glava 72” și tot așa până la împăratul Teodosie cel Mare¹⁹⁰ iar cronograful Dorotei se încheie prin enumerarea dogilor Veneției: “98. Iar după acesta au fost prințip Franghizcos Contarinos, cînd au fost cursul anilor de la Hristos 1623 și au trăit ani 1 și luni 3, zile 4. 99. Iar după acesta au fost Ioan Cornaros, cînd au fost cursul anilor de la Hristos 1624 și au trăit ani 5 și luni 11 zile 16. 100. Iar după moartea aceluia ce nainte iaste zis Corniliu, au fost acesta Cornea pînă la vremea aceea ce au lăsatu-să a să mai scrie pomeniții ani” într-o variantă¹⁹¹ și “119. Iară după acesta fu prințip Franghizcos Loredanos, la anul de la Hristos 1752 și au trăit ani 10. 120. Iară după acesta fu prințip Marco Foscarinis, la anul de la Hristos 1762 și au trăit luni 10. 121. Iară după acesta fu înălțat Alvisse Mocenigo, fiind anul de la Hristos 1763 și au trăit ani 9”¹⁹² într-o altă variantă.

În același cronograf Dorotei mai poate fi întâlnită o informație referitoare la războiul turco-venețian din 1570-1573: “Iar cînd fu cursul anilor de la Hristos 1570, sultan Selim făcu vrajbă cu venețienii și găti multe catarge și strânse ca la trei sute de corabii, cu mari cu mici și luo și doo corabii mari venețienești ce să aflase atunci în Tarigrad și eși cu oștile în luna lui aprilie, în 7 dni și era cu oștile trei pași...”¹⁹³

Cînd avem în vedere cronograful lui Dorotei nu trebuie să uităm faptul că această atât de populară carte istorică, a cărei primă ediție de la Veneția din 1631 a avut la bază un manuscris compilat în Moldova pe la 1590, a fost tradusă și prelucrată succesiv în Moldova, Transilvania, Țara Românească și din nou în Moldova, aflându-se în circulație în țările române prin copii manuscrise, timp de peste un secol și jumătate, de la 1660-1670 până la 1837¹⁹⁴.

De fapt, importanța cronografelor, mai ales a celor grecești, pentru formarea imaginii Italiei și a italienilor în spațiul și în cultura românească constă tocmai în marea lor răspândire în spațiu și timp. Ele s-au bucurat de o deosebită popularitate în toate cele trei țări române, fiind răspândite în limba noastră timp de mai bine de două veacuri (XVII-XIX) în numeroase copii manuscrise. Cronografele constituiau un fel de “enciclopedii” la nivel popular, mult gustate atât în rîndul marii boierimi, pînă la o anumită dată, cât și într-un mediu social de mijloc. Majoritatea copiilor de cronografe au fost alcătuite la mănăstiri, dovedind intensă lor difuzare și printre clerici. Totodată multe au fost copiate și pentru boieri, recrutați uneori chiar și din figurile proeminente ale acestei clase, pentru care un asemenea gen de lectură constituia un mijloc de plăcută și instructivă recreere.

Dacă se face un bilanț¹⁹⁵ al difuzării cronografelor de origine

neogreacă în țările române în secolul XVIII, în perioada fanariotă, se observă că Țara Românească deține primul loc, deoarece aici au circulat nu numai cele mai numeroase copii din cronografele de tip Danovici (20 de manuscrise), dar și tipul de cronograf Dorotei (5 manuscrise). În Transilvania a fost răspândit tipul mixt de cronograf, prima parte de tip Danovici, iar cea de-a doua de tip Dorotei (10 manuscrise), pe când Moldova a cunoscut numai tipul de cronograf Danovici (17 manuscrise).

Un moment deosebit de important, sub toate aspectele, în ceea ce privește contactele româno-italiene și formarea imaginii Italiei în cultura noastră l-au constituit ultimele decenii ale secolului XVII și primele decenii ale secolului XVIII, ceea ce am putea denumi epoca brâncovenească. Dacă în această perioadă legăturile politice cu lumea italiană au fost destul de slabe¹⁹⁶, în schimb cele economice, mai ales cu Veneția, au fost importante¹⁹⁷, iar cele culturale, în primul rând tot cu Veneția și spațiul aflat sub influența sa, deosebit de importante.

Sigur este că deschiderea spre înnoire din epoca brâncovenească s-a manifestat din plin prin prezența lui Constantin Cantacuzino, viitorul mare stolnic din anii 1675-1677, la Universitatea din Padova, acel "Athenaeum Patavinum" unde este menționat între aprilie 1667 și august 1668¹⁹⁸, în "Hellenomousaion"-ul întemeiat în 1653 de către Ioan Cothunios din Verria¹⁹⁹. Acest contact al unui Cantacuzino cu marele centru universitar nord-italian, cu spiritul neo-aristotelic și antiiezuit dominant aici, merit unei răspândiri internaționale sud-est europene, mai ales prin Teofil Corydaleu, elevul lui Cesare Cremonini, dar și prin viitorii dragomani ai Porții, Panaiotis Nikussios și Alexandru Mavrocordat Exaporitul²⁰⁰, nu a fost decât începutul unor legături constante întreținute de Cantacuzinii munteni în mediile occidentale ale barocului italo-grecesc de factură venețiană. S-au adăugat cele stabilite – în vremea exilului din 1674 din Creta cea abia cucerită de turci de la Venetia (1669) – de stolnicul Constantin și de fratele său, viitorul domn Șerban, mai apoi probabilele contacte cu Italia ale spătarului Mihai, celălalt frate Cantacuzino, ca și sigur atestatele studii ale lui Răducanu²⁰¹; fiul stolnicului, iarăși la Padova, între 1697 și 1700, drept tot atâtea etape ale inițierii Cantacuzinilor în știința, gândirea, literatura și arta apuseană din Seicento, într-unul dintre centrele spirituale eminente ale acestuia, la hotarele Orientului cu Occidentul.

În epoca lui Brâncoveanu, Țara Românească din răscrucea geografică și culturală în care se afla a privit constant spre Occidentul catolic și protestant. În aceste contacte au existat,

distincte, două drumuri care, convergente nu o dată, și-au avut fiecare specificul său. Cel dintâi conducea, pe o filieră transilvană către lumea central-europeană. Cel de-al doilea drum spre Apus era cel al Italiei, de fapt – în mod iarăși tradițional și analog finalului de veac XVI – cel al Veneției. Aici unde, în cetatea universitară a Serenissimei de la Padova, studiaseră Constantin Cantacuzino stolnicul și câțiva dintre cărturarii apropiați voievodului – aflat, de altfel în raporturi cu biserica catolică și papa Clement XI²⁰² – unde aristotelismul conservator și gustul pentru decorativul excesiv, persistența neobișnuită a goticului medieval marcaseră o certă întârziere față de dezvoltarea Peninsulei italiice, dar permiseseră și noi apropieri, prin afinitate, ale Veneției de Orientul postbizantin și el atașat aristotelismului, decorativului și remanențelor medievale, duceau nu puține căi ale culturii brâncovenești.

Epoca brâncovenească a însemnat pentru Țara Românească, dar și pentru celelalte teritorii românești, un adevărat sfârșit de ciclu istoric și, în același timp, un nou început de drum. Deși principalii săi exponenți au avut un sfârșit tragic, temeliiile puse de ei, mai ales în direcția dezvoltării culturale, nu au putut fi distruse. Dovezile cele mai elocvente în acest sens credem că sunt dezvoltarea învățământului și răspândirea unui mare număr de traduceri ale unor opere literare și istorice, multe dintre care erau de origine italiană. Deschiderea spre Occident pe care o înregistrăm în epoca brâncovenească se va face în primul rând în direcția Italiei²⁰³, și ea se va consolida în secolul XVIII mai ales în Țara Românească și Moldova, unde domnii fanarioți vor avea puternice legături cu lumea italiană²⁰⁴, dar și în Transilvania, unde va fi favorizată de unirea religioasă cu Roma²⁰⁵.

În această perioadă se pun bazele unor masive biblioteci umaniste românești, cele mai importante fiind ale Cantacuzinilor, ale lui Constantin Brâncoveanu și ale Mavrocordaților²⁰⁶, biblioteci unde puteau fi întâlnite numeroase opere italienești, științifice și literare. Demne de remarcă în acest sens sunt apostilele făcute în limba italiană de domnitorul Nicolae Mavrocordat pe o ediție a operelor lui Niccolò Machiavelli, apărută în trei volume la Veneția în 1726²⁰⁷.

Tot aici credem că trebuie să spunem câteva cuvinte despre cunoașterea unor opere literare italiene, mai ales prin intermediul unor traduceri, în spațiul nostru cultural. Cea mai mare parte a acestor traduceri românești au circulat în manuscris și foarte puține au fost publicate, deoarece tipografiile aparținând statului și bisericii nu erau interesate în propagarea ideilor noi iluministe²⁰⁸. Nu același lucru s-a întâmplat cu traducerile grecești care beneficiau de tipografiile de la Viena și Veneția.

Între 1643-1669 Staicu din Târgoviște punea deja în fața cititorului român o istorie troiană nouă și occidentalizată, după *Cronografia* lui Martin Bielski. De data aceasta, prin mijlocirea traducerii rusești din 1617 a ultimei ediții Bielski, acest Staicu introducea pentru întâia oară în acest domeniu, tradiții apusene, între care și cele oglindite de romanul cavaleresc sicilian din secolul XIII, *Historia destructionis Trojae*, alcătuit de judele din Messina, Guido delle Collonne²⁰⁹. Acesta a tradus și prescurtat, de fapt, o versiune franceză a *Iliadei* lui Homer făcută de truverul Benoist de Sainte Maure la 1165²¹⁰. Romanul cavaleresc al lui Guido delle Collonne a fost tradus, după toate probabilitățile, la Brașov în primul sfert al secolului XVIII, după un manuscris rusec. La rândul ei, versiunea românească a avut drept model un rezumat latin din secolul XV sau XVI al romanului lui Guido, rezumat alcătuit după o copie a autografului scriitorului sicilian. Traducătorul român pare a fi fost, mai degrabă decât arhimandritul Coziei, Ghenadie (circa 1730), preotul brașovean Radu Tempea II (circa 1710-1720). Autorul retractației copiată mai târziu (1812)²¹¹ de Nicolae Grid ar fi putu fi Ștefan Ioanovici ori Dimitrie Eustatievici Grid (circa 1745). La 1766 versiunea românească originală era deja cunoscută și copiată la Vâlcea, la Bărbătești, de Ioan Sin Macarie²¹².

În ceea ce privește numele și opera lui Dante Alighieri, *Divina comedie*, este posibil ca ele să fi fost cunoscute în spațiul românesc de către Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino și Petru Maior și, în mod sigur, la începutul secolului XIX de Gheorghe Asachi²¹³, călător în patria marelui poet²¹⁴. De asemenea mitropolitul moldovean Dosoftei, aflat la Zólkiew, în Polonia, a tradus prologul dramei *L'Orbecche* a italianului Giambattista Giralardi Cinzio, apărută la Veneția, în 1583, prin intermediul versiunii grecești *Eroflli* tipărită în 1676 dar tradusă de cretanul Georgios Chortatzis în 1637²¹⁵.

O foarte importantă traducere a unei opere literare italiene, dacă nu cea mai importantă, este fără nici o îndoială *Floarea darurilor* (Fiore di virtù). Capodopera a literaturii italiene medievale, *Fiore di virtù* face tranziția de la legendele religioase apocrife către romanul popular. În literatura noastră veche este cunoscută sub numele de *Albinușa* sau *Floarea darurilor*²¹⁶. A fost alcătuită la sfârșitul secolului XIII sau începutul secolului XIV la Bologna, probabil de Tommaso Gozzadini, un călugăr din ordinul benedictin²¹⁷. Ea a apărut în contextul literaturii "edificantă", larg dezvoltată în această epocă, îndeosebi în Italia de Nord. Este cu adevărat o floare a genului parenetic, la fel ca și operele similare după care s-a inspirat: *Fiori di filosofo*, *Fiori di Rettorica* etc.²¹⁸ Din Bologna s-a răspândit cu rapiditate în

toată Italia. În 1474 a fost tipărită și a fost așa de mult citită și apreciată, încât numai până la 1540 a avut vreo 40 de ediții. A fost cunoscută în tot Occidentul și a pătruns și în Orient, unde a fost tradusă în sârbă, română, greacă, rusă și armeană²¹⁹.

Pe baza unor investigații destul de controversate, s-a susținut că opera a fost tradusă în română direct din italiană, la sfârșitul secolului XV, că a pătruns apoi în slavonă, pentru a circula în cultura română și sub forma textului bilingv din 1523²²⁰. Dacă lucrurile ar sta așa ele ar avea o mare importanță pentru subiectul tratat de noi, deoarece ar indica pentru timpurile vechi (sec.XV) un neașteptat contact direct între literatura noastră și literatura italiană. Oricum, cea mai veche versiune a operei cunoscută în literatura română până astăzi este o versiune bilingvă slavo-română, datată la sfârșitul secolului XVI sau începutul secolului XVII²²¹. Cele mai vechi versiuni românești se păstrează în *Codex Neagoeanus* din 1620²²² și într-un manuscris copiat de Costea Dascălul, la Brașov, în 1693²²³.

În 1700, *Floarea darurilor* a fost tipărită pentru prima dată, la Snagov, de către Filotei, cu cheltuiala paharnicului Sarochin²²⁴, fapt ce a permis răspândirea ei în rândurile cunoscătorilor de carte din întreg spațiul românesc²²⁵. În acest fel antologia italiană, care reținuse și ideile dantești despre noblețea făpturii umane, expuse în *Convivio*, primul tratat autentic de filosofie scris în limba italiană, ieșea din cercuri închise pentru a alimenta, pe un plan mai larg, meditația personală. Tradusă în momentele de afirmare politică și culturală română, *Floarea darurilor* a fost reluată într-o etapă mai avansată și a răspuns unor necesități mai largi, după cum ne confirmă difuzarea sa ulterioară²²⁶. Sinteza realizată de scriitorul italian cu elementele furnizate lui de florilegiile medievale și de operele ce-i erau contemporane răsfrânge un spirit nou, ce a căpătat atenția cărturarilor în epoca brâncovenească. Chiar dacă "révanșa cetățenească" nu putea să atragă puternic pe cărturarii munteni, prestigiul acordat demnității umane, linia de conduită arătată celor mari, valoarea dreptei socotințe se impuneau celor care se străduiau să acorde minții umane un rol tot mai preponderent.

Dar această sinteză italiană, întemeiată, în special, pe surse occidentale, și-a găsit curând o completare simetrică prin publicarea altei sinteze, datorată unui autor laic francez și întemeiată de data aceasta pe surse orientale, *Pilde filosofești*²²⁷. Interesant de remarcat este faptul că în 1713 Antim Ivireanul tipărea la Târgoviște această carte în limba română, folosind pentru aceasta traducerea greacă a unei versiuni italiene aparținând secretarului domnesc Anton Maria Del Chiaro,

făcută de predicatorul curții, Ioan Avramie²²⁸. Astfel, culegerea realizată de orientalistul francez Antoine Galland, *Maximes des orientaux*, pătrunde, pe filieră italiană, și în cultura română, ceea ce este un nou indiciu al contactelor româno-italiene din această perioadă.

Tot pe filieră italiană, prin Veneția, a pătruns în cultura română și o altă lucrare literară franceză, *Intâmplările lui Telemac* de Fénelon²²⁹. Ediția în limba greacă realizată în 1742 de Skiadas a circulat în toate provinciile românești, fiind adusă de la Veneția prin comenzi speciale care trec prin Transilvania. Astfel, la 4 iunie 1780, negustorul brașovean Mihail Țumbru adresează o comandă de zece exemplare din *Telemac* lui D.Theodosiu, tipograf-editor la Veneția, pentru a le trimite la Iași, unde negustorul librar Rigos urma să le distribuie premuneranților înscriși²³⁰. Ediții italiene ale acestei opere se găsesc în bibliotecile unor cărturari sau negustori. Printre cărțile de istorie, geografie, filosofie, literatură, teologie – antice sau moderne – care alcătuiau vasta și aleasa bibliotecă a negustorului ieșean Grigorie Anton Avramie, întâlnim o versiune italiană a lui *Telemac*, probabil ediția din 1789 de la Veneția. În aceeași bibliotecă întâlnim dicționare și gramatici de limbă italiană²³¹. Interesant de semnalat este și faptul că în 1737, Maria Cantemir, fiica lui Dimitrie Cantemir, stabilită în Rusia, citea opera prelatului francez într-o tălmăcire italiană pe marginea căreia făcea și anumite comentarii²³².

O mare circulație a avut în țările române romanul scriitorului italian Giulio Cesare Croce della Liria, *Le sotillissime astuzie di Bertoldo...*²³³. Născut în anul 1550, la San Giovanni în Persiceto, la vârsta de 20 de ani Croce s-a stabilit la Bologna, îndeletnicindu-se cu adunarea și prelucrarea materialului din poeme și romane pe gustul claselor populare. El a scris peste 300 de opere, dar aceea care a avut mai mult răsunset și i-a stabilit reputația a fost *Le sotillissime astuzie di Bertoldo*. Văzând succesul pe care l-a avut eroul romanului său, Croce a adăugat o urmare în care povestește întâmplările fiului lui Bertoldo, *Le piacevoli e ridicole semplicità di Bertoldino figliolo dell'astuto ed accorto Bertoldo, con le sottili ed argute risposte della Marcolfa sua madre e moglie di esso Bertoldo*. Mai târziu, un alt scriitor, Camillo Scaligeri della Frotta a lărgit ciclul snoavelor și duelului de întrebări și răspunsuri glumețe, introducând în scenă și pe fiul lui Bertoldino într-o nouă operă: *Le buffanate di Cacasenno, figlio del semplice Bertoldino* – astfel că avem reunit un bogat material de farse, proverbe și enigme, cu răspunsuri epigramatice, împletite în jurul a trei generații de bufoni populari: Bertoldo, Bertoldino și Cacasenno²³⁴. Cu mult înainte de a pătrunde în literaturile

apusene, opera lui Croce a intrat în literatura neoeolenică, prin mijlocirea coloniei grecești din Veneția (Ediția din 1846, în tipografia lui Ioan Antonio Iulianos, urmată de multe alte ediții). Asemenea ediții grecești au ajuns până în țările române²³⁵ unde au fost traduse și au circulat intens în formă de manuscris mai ales în Moldova încă de la începutul secolului XVIII²³⁶. Pentru început, din acest ciclu a pătruns în literatura veche românească numai primul roman, *Viața lui Bertoldo*. Celelalte două au fost rezumate mai târziu laolaltă cu Bertoldo, într-o lucrare apărută în 1799, în tipografia lui Petru Bart din Sibiu, cu titlul *Viața lui Bertoldo și a lui Bertoldino, feciorul său, dinpreună și a lui Cacasio nepotul lui*²³⁷. Succesul acestei opere s-a datorat în mare măsură și faptului că Bertoldo era un reprezentant tipic al înțelepciunii țărănești în lupta contra nedreptății, eroul sărac ce-i înfrânge pe bogăți.

Una din lucrările italiene cele mai traduse în țările române în secolul XVIII și la începutul celui următor a fost *De gli scherzi geniali*, scrisă în 1632 de venețianul Gian Francesco Loredano (1606-1651)²³⁸. Acesta a înființat în 1630 Academia del'Incogniti²³⁹, printre ai cărei membri s-au numărat Maiolino Bisaccioni, Girolamo Brusani și Ferrante Pallavicino, iar exercițiile sale retorice au plăcut așa de mult, încât în 1678 *De gli scherzi geniali* au fost reeditate pentru a treizecea oară, iar *il cavalier Casoni* nu a ezitat să le prezinte cititorilor drept creații ce aminteau de Pitagora și de Platon²⁴⁰.

Opera lui Loredano s-a bucurat de atenția cărturarilor români și greci și s-a înscris pe o traiectorie interesantă a culturii noastre din secolul XVIII. În acest sens trei aspecte sunt importante²⁴¹: în primul rând faptul că ceea ce a captat interesul cărturarilor români și greci este *De gli scherzi geniali* și nu romanul *La Dianea* sau *Poesie* ori *Vita di Marino*, care au asigurat de asemenea scriitorului venețian atenția istoricilor literari, în al doilea rând condițiile în care se efectuează contactul cu opera italiană, iar în al treilea rând, reapariția ei spre sfârșitul secolului XVIII și apoi dispariția sa.

Cele douăzeci și patru de discursuri ale operei lui Loredano aduc în prim plan douăzeci și patru de personaje ilustre ale antichității greco-romane și prezența lor este aceea care a atras pe cărturarii din sud-estul european, orientați la sfârșitul secolului XVII și începutul celui următor spre sursele civilizației continentale. Desigur că dacă Loredano a fost preferat lui Pallavicino, a cărui operă a figurat în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino, motivul îl aflăm în faima de care continua să se bucure cel care ajunsese, la un moment dat, să facă parte din Consiliul celor Șase ai Signoriei și întemeiasse o Academie. În discursurile personajelor sale (Achile, Cicero,

Lucrețiu etc.) apărea, apoi, cu multă pregnanță, însuși mersul exercițiului retoric. Exercițiul retoric al lui Loredano pornește de la o serie de concepte care stăruie în mentalitatea venețienilor din Seicento și el nu oferă investigații în psihologie sau în mecanismul destinului, ci în drama care se desfășoară pe scena vieții²⁴². Prezența eroilor latini și eleni în cartea lui Loredano este aceea care a atras pe cărturarii români și greci. În discursurile scriitorului venețian acești cărturari descoperă o modalitate ce poate contribui la dezvoltarea “predicii laice”. Cărturarii formați în societățile sud-est europene la școala retoricii bizantine recunosc în exercițiile lui Loredano o nouă formă de exprimare, care răspunde preocupărilor lor²⁴³. În asemenea condiții, barocul literar participă la dezvoltarea tradiției și se inserează în evoluția artei cuvântului rostit, fără să încurajeze însă formarea unui nou stil cultural.

Prima selectare a acestei opere este făcută în Veneția, de către stolnicul Constantin Cantacuzino, care trece pe primul loc, pe lista cărților achiziționate în timpul stagiului său italian din anii 1667-1668, *De gli scherzi geniali* și *Le lettere*²⁴⁴, precum și de cretanul Malakis Giacomis Kastrisios²⁴⁵, care se hotărăște să o traducă în limba greacă.

În limba română *De gli scherzi geniali* sunt utilizate de un cărturar care manifestă un interes particular pentru stil, într-o etapă în care păturile cultivate din țările române se orientează tot mai mult spre barocul literar european, lăsând producțiile medievale, de tradiție bizantină sau chiar occidentală, să devină apanajul păturilor mai largi ale știutorilor de carte și să alcătuiască ceea ce numim “cărțile populare”²⁴⁶. Opera revine în ultimele trei decenii ale secolului XVIII când, după versiunea lui Kastrisios²⁴⁷, sunt realizate numeroase copii manuscrise ale unor traduceri românești, datorate lui Vartolomeu Măzăreanu, paharnicului Teodor Jora, lui Grigore Hudeci, care execută comanda lui Veniamin Costache, și altora²⁴⁸, până către 1820, dată după care scrierea nu mai interesează²⁴⁹. Traducerile se inserează în momentul “monarhiei culturale brâncovenesti” și în momentul revizuirii schemei culturale din epoca luminilor. În ambele etape scrierea barocă participă la procesele de diversificare ale activității intelectuale. Iar dacă vom ține seama de faptul că larga difuzare a versiunii *Zăbava fantasiei* este contemporana lecturii intense a *Erotocritului*, devine evident că, în faza de formare a beletristicii, creația cretană, sub forma sa insulară, ca și sub forma ei venețiană, a contribuit în cultura română la lupta pentru independență purtată de arta literară.

Mult apreciat, tradus și citit în spațiul românesc în secolul XVIII a fost și italianul Pietro Metastasio. Poet galant, autor de epitalamuri și alte poezii ocazionale, de poeme și drame cu

subiect din istoria romană, cu tendință spre pastorală, divinizat la curtea vieneză, al cărui poet oficial a fost în ultima perioadă a vieții, pretuit de Voltaire și Rousseau, Metastasio este, fără îndoială, cel mai important și mai reputat dintre poeții galanți din a doua jumătate a secolului XVIII. Elegantă, fără adâncime, opera sa este expresia cea mai desăvârșită a clasicismului în faza sa epigonică, imagine a unei aristocrații crepusculare, blazate, rafinate și superficiale²⁵⁰.

Traducerile românești ale lui Metastasio au fost făcute, mai ales în secolul XVIII, după versiuni grecești²⁵¹. Din Metastasio se traduc, în primul rând, piesele sale istorice și mitologice, de către Al. Beldiman: *Milosirdia lui Tit* și *Hosrois* în 1784; *Artaxerxes* în 1807. Primele două piese sunt traduse și de Ioan Gorovei cu titlurile *Milostivirea lui Tit* și *Șiroiu*, la care se adaugă *Caton*, în 1800, dar toate au rămas în manuscris. Lordache Slătineanu traduce și tipărește în 1797 la Sibiu, piesa *Ahilefs la Schiro*, tradusă anterior și de Vasile Diacul, în 1783, cu titlul *Ahileu la Ostrovul Sirului*, dar rămasă în manuscris²⁵². Traducerile românești din Metastasio sunt însă mult mai numeroase în epocă. I. Cantacuzino, în ultimul deceniu al secolului XVIII, mai apoi Iancu Văcărescu și Gheorghe Asachi, care studiază la Viena în primul deceniu al secolului XIX când, la peste 20 de ani de la moartea lui Metastasio, ecoul marelui cult creat în jurul "divinului" poet nu se stinsese încă²⁵³, traduc poezii din opera acestuia.

Interesul arătat de Iancu Văcărescu poetului neoclasic italian era stimulat și de tradiția familiei. Bunicul său Ienăchiță, menționând, în secțiunea de poetică a gramaticii de la 1787, pe cei mai importanți scriitori ai omenirii, din toate timpurile, elogia în chip deosebit numele "prea înțeleptului și plinului de istorie și dă știință, și mai virtos de duh născătoriu Metastasio, pentru care îndrăznesc a zice că nu s-au împodobit acest poet cu poezia italienească, ci au împodobit poezia italienească, cu dūhul și condeii lui"²⁵⁴.

Traduceri din Metastasio au mai efectuat și Ioan Budai-Deleanu, numai trei scene din primul act al piesei *Temistocle*²⁵⁵, precum și transilvăneanul Ștefan Crișan, despre care Vasile Pop în prefața sa la traducerea *Psaltirii* de către Ioan Pralea, tipărită la Brașov în 1837, spune că "... multe au tradus din Metastasio"²⁵⁶.

Traducerile din Metastasio n-au fost făcute cu intenția reprezentării și, exceptând poate tălmăcirea lui Slătineanu, nici n-au fost reprezentate vreodată. Ele alcătuiau un simplu obiect de lectură, un fel de "romanț", ca atâtea altele care circulau în literatura noastră din secolul XVIII și de la începutul secolului XIX. Incepute din nevoia lacomă de material a unei literaturi

noi, care înghite și își asimilează atât de variate elemente, și întreprinse, prin urmare, fără pretenții de artă, ele au cel puțin meritul de a fi contribuit la lărgirea de orizont a literaturii române și la o rotunjire a limbii, care se poate constata și în curba ascendentă în timp a valorii acestor traduceri.

În literatura română de la sfârșitul secolului XVIII și din primele decenii ale secolului XIX au pătruns și sonetele lui Petrarca, amintit de Ienăchiță Văcărescu în 1783²⁵⁷, traduse și tipărite în 1836 la Iași de către Gheorghe Asachi (*Laura, Pentru Laura, Fiicei mele Eufrosina* etc.)²⁵⁸, precum și madrigalul lui G.B. Strozzi il Vecchio (1505-1571), *Lumi soavi e chiari*, care a cunoscut două traduceri românești: *Voi ochi, muritoare stele*, de Ștefan Crișan în 1817 și *Ochi! Când închiși mă prăpădiți* de Iancu Văcărescu.²⁵⁹ Prima este mai mult o traducere, cu multe italianisme, dar cea de-a doua nu mai este o simplă traducere, ci o compoziție proprie.

Dar din limba italiană, prin intermediare grecești, s-au tradus nu numai opere literare, ci și științifice, este drept că într-o măsură mult mai mică. Este vorba de opera lui Cesare Beccaria, unul din principalii exponenți ai iluminismului italian din secolul XVIII, *Dei delitti e delle pene* tradusă de moldoveanul Vasile Vîrnav, la 1824, după ediția greacă din 1802 a lui Adamantios Caray, cu titlul *Pentru greșele și pedepsi politicește prăvite, scriptura lui Chesar Vecaria...*²⁶⁰. După aceeași ediție din 1802 și tot în deceniul trei al secolului XIX s-a făcut și o altă traducere românească, traducere incompletă și al cărui autor a rămas anonim²⁶¹. De asemenea a fost tradusă și opera unui alt iluminist italian din secolul XVIII, Antonio Muratori, *La filosofia morale espota e proposta ai giovani*. Pentru început ea a fost tradusă în grecește de către Iosip Mesiodax pentru a fi predată la Academia domnească din Iași în 1761²⁶² și abia în 1825 același Vasile Vîrnav, care-l tradusese și pe Beccaria, a realizat traducerea ei în limba română²⁶³.

Traducerea lucrărilor lui Beccaria și Muratori, la care pot fi adăugate și alte câteva tot din italiană sau din alte limbi, este o dovadă a faptului că societatea românească simțea tot mai acut nevoia, cel puțin pe plan cultural pentru epoca despre care vorbim, a unei reînnoiri radicale în spiritul ideilor iluministe contemporane, a unei modernizări care să plece de la nivelul culturii, dar care să coboare treptat la toate compartimentele vieții sociale, economice și politice.

În fine, tot la capitolul influențelor artistice italiene asupra culturii române trebuie să mai amintim și aportul italian, de la sfârșitul secolului XVIII și de la începutul celui următor, în privința începuturilor teatrului dramatic și muzical românesc. Astfel, în 1788 muzicanți ruși au dat un concert la Iași, în timpul

căruia au cântat un *Te Deum* al compozitorului italian Giuseppe Sarti²⁶⁴ și este posibil ca Sarti să fi asistat personal la acest spectacol²⁶⁵. Primele reprezentații ale comediilor italiene, au avut loc la curtea lui Mihai Suțu (1783-1786; 1791-1794). În 1784 și în timpul războiului început în 1787 o companie italiană, condusă de un oarecare Francesco, a venit la București și, în 1792, a dat reprezentații la curtea acestui domnitor, cerând și permisiunea de a construi un teatru și de a se stabili în țară²⁶⁶. În 1806 și 1810-1812, în timpul ocupației ruse din Moldova, italianul Gaetano Maggi a condus la Iași o companie rusă de teatru și de muzică²⁶⁷ în al cărui repertoriu figurau, în mod sigur, piese și opere italiene.

Un rol deosebit de important în privința contactelor româno-italiene în epoca fanariotă și a dominației austriece în Transilvania, până în primele decenii ale secolului XIX, l-a avut, fără nici o îndoială, învățământul. Este vorba atât de învățământul care se dezvoltă în spațiul românesc, puternic influențat de cel italian, mai ales venețian și roman, dar și de românii care se duc în Italia pentru a studia la diferite școli superioare.

În secolul XVIII este vorba de o adevărată pleiadă de tineri intelectuali români care se îndreaptă spre Italia pentru a-și spori și perfecționa cunoștințele, pentru a lua contact cu noile valori europene spre care se simțeau atrași. Dintre aceștia, bineînțeles, nu vom aminti decât pe câțiva, mai ales pe aceia care, întorcându-se în patrie, au pus în aplicare ceea ce învățaseră pe pământul Italiei.

Astfel, între 1705 și 1710 și-a făcut studiile de teologie la colegiul De Propaganda Fide, transilvăneanul Ioan Giurgiu Patachi²⁶⁸, care a fost misionar și apoi episcop greco-catolic la Făgăraș (1717-1727). Între 1720 și 1725 a studiat la colegiul San Atanasio din Roma munțeanul Radu Răduțiu, care în 1729 se va călugări în Sicilia²⁶⁹. În 1738 episcopul Ioan Inochentie Micu Klein a obținut aprobarea din partea împăratului Carol VI ca trei studenți transilvăneni, să fie trimiși la studii la Roma, la colegiul De Propaganda Fide. În același an și-a început studiile de teologie în acest colegiu Petru Pavel Aron²⁷⁰, care în 1743 se va reîntoarce la Blaj, unde a fost numit vicar general, iar în 1751 episcop, funcție pe care o va îndeplini până la moartea sa survenită în 1764. În 1743 au venit, la același colegiu, Grigore Maior, care va fi episcop de Blaj între 1772 și 1782, Silvestru Caliani și Petru Iacob²⁷¹, ultimul neputându-și termina studiile de teologie.

În ceea ce privește Tara Românească și Moldova, dar în special prima, exemplul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, care și-a făcut studiile în Italia²⁷², s-a dovedit fecund pentru

toți fanarioții. În 1744, fiul său, Constantin Mavrocordat, devenit domn în Tara Românească, trimite 12 fii de boieri la Veneția, pentru învățătură. Printre aceștia s-au numărat Răducanu Cantacuzino și Gheorghe Socoteanu, un descendent al lui Mihai Viteazul²⁷³. Acesta a fost, putem spune, primul lot de "bursieri" români în străinătate, dar ei vor fi chemați acasă după trei ani, în urma unor intrigi politice²⁷⁴. La universitățile apusene se educă întreaga intelectualitate greacă, începând mai ales cu a doua jumătate a secolului XVIII. Devenise o adevărată tradiție care, atunci când împrejurările o permit, constituie un bun exemplu și pentru boierimea română. Cu prilejul deschiderii cursurilor Academiei grecești din București, marele postelnic Al.Mavrocordat face o adevărată teorie a exodului spre lumină: "Deși fără mijloace și săraci cei mai mulți dintre noi, lăsăm totul, și patrie și consăngeni și casnici, disprețuim orice fel de nenorocire și suferință și mergem la universitățile Europei ca să ne luminăm"²⁷⁵.

În același an 1744, în care tinerii munteni plecau pentru studii în Italia, ajungea aici, pentru a-și petrece în exil toată restul vieții și Ioan Inochentie Micu Klein²⁷⁶, inițiatorul luptei pentru recunoașterea drepturilor naționale ale românilor din Transilvania și unul din promotorii trimiterii tinerilor transilvăneni la studii în colegiile și universitățile italiene. Acest lucru explică faptul că în anii următori vom întâlni la studii în Italia un număr destul de mare de transilvăneni.

În colegiul De Propaganda Fide au învățat în 1747 transilvănenii Toma Popovici și Teodor Bulea²⁷⁷, în 1753 Filoteiu Laslo²⁷⁸, în 1762 Alexiu Murășan, Sabațiu Mecin și Iacob Aron²⁷⁹, în 1765 Vasile Cheresteșiu, Ambrosie Sadi și Ieronim Calnochi²⁸⁰, în 1766 Partenie Iacob²⁸¹, iar în 1771 frații Spiridon și Vasile Benedict Farcaș²⁸².

Între 1762 și 1772 a studiat la Roma și a călătorit la Neapole și Bari, Amfilohie, mai târziu episcop de Hotin²⁸³, cel care va publica prima aritmetică și prima geografie în limba română, iar între 1774 și 1779 și-au făcut studiile de filosofie și teologie la colegiul de Propaganda Fide, Ioachim Pop, Gheorghe Șincai și Petru Maior, ultimii doi viitori principali exponenți ai Școlii Ardelene. La 15 august 1775, cei trei *alumni* au depus, după regulament, jurământul față de Congregație, prin care se legau că vor trimite *lettere di stato* anuale, raportându-și fiecare activitatea. Ei vor studia până la 28 ianuarie 1779, singurul care va reuși să-și ia titlul de doctor la Academia Sf. Toma fiind Gheorghe Șincai. Pe lângă disciplinele de învățământ, Șincai și Maior au putut cunoaște cele mai înaintate idei ale epocii și s-au pregătit pentru venirea în țară cu idealurile iluminismului pe care-l promova și împăratul Iosif II²⁸⁴. La Roma ei au citit și

au fost influențați de operele unor scriitori italieni celebri precum Muratori, Parini, Alfieri, Goldoni și mulți alții.

După exemplul lui Gh. Lazăr s-a văzut și în Țara Românească necesitatea trimiterii tinerilor la studii în străinătate. La insistențele mitropolitului Dionisie și ale marelui ban Constantin Bălăceanu, Eforia Școlilor a trimis, în 1822, patru tineri la studii în străinătate, la Pisa și la Paris. Cei patru erau Eufrosin Poteca, Constantin Moroiu, Ioan Pandelescu și Simeon Marcovici și vor rămâne în străinătate până în 1825²⁸⁵. De la Eufrosin Poteca s-au păstrat în total 14 scrisori din această perioadă²⁸⁶, dintre care trei expediate din Pisa, toate la aceeași dată de 10 februarie 1822, către fostul mitropolit al Ungrovlahiei, Dositei²⁸⁷, către episcopul de Argeș, Ilarion²⁸⁸ și către Ștefan Bălăceanu²⁸⁹. În aceste trei scrisori Eufrosin Poteca cere sprijin financiar pentru continuarea studiilor la Pisa și la Paris, arătând progresele pe care cei patru bursieri le-au făcut la învățătură, inclusiv la învățarea limbii italiene. Obținând acest sprijin ei vor putea pleca, în 1823, la Paris unde își vor continua studiile până în 1825.

Dar, în ceea ce privește învățământul, mai importantă decât plecarea unor tineri români pentru studii în Italia a fost influența pe care Italia a exercitat-o, în diferite forme, asupra învățământului care se dezvoltă în spațiul românesc în secolele XVII, XVIII și la începutul secolului XIX.

Inițiatorul și protectorul învățământului umanist de tip occidental, greco-latin, poate fi considerat în Țara Românească postelnicul Constantin Cantacuzino²⁹⁰, unul din cei patru fii ai lui Andronic imigrați în țările române după uciderea de către turci a tatălui lor. Sosirea lui Pantelimon Ligaridis²⁹¹ la Târgoviște și mai ales angajarea lui de către postelnicul Constantin Cantacuzino ca profesor al celor doi fii ai săi mai mari, Drăghici și Șerban, a determinat și alte familii din rândurile marii boierimi să-l solicite pentru copiii lor. Astfel a luat naștere începutul de școală umanistă, cu un program de un nivel superior, căreia în corespondența timpului i se spune *Schola greca e latina*²⁹². În linii generale această școală de la Târgoviște a fost organizată de Ligaridis, ajutat de Ignatie Petrikis, după modelul cuprins în *Ratio adque institutio studiorum Societatis Iesu*²⁹³. Erau două mari cicluri: unul inferior – obișnuitul colegiu – care ținea cinci ani, și altul superior – “umanitățile” – adică universitatea, ale cărei cursuri țineau trei ani pentru studiile filosofice și patru pentru cele teologice.

Nu este exclus ca Ligaridis, dat fiind caracterul secret al misiunilor sale, să fi servit și ca agent de legătură între curtea munteană și cercurile romane²⁹⁴. În orice caz, se poate spune că Ligaridis a avut un rol de consilier al curții, atât în problemele de ordin confesional, cât și în acelea ale reformelor juridice ce

au avut loc în Țara Românească în această perioadă, iar școala înființată de el ilustrează o fază importantă din istoria culturii și a învățământului muntean. Acum se dezvoltă și la noi curentul pentru studiile de limbă și cultură latină²⁹⁵, paralel cu acela favorabil limbii și culturii grecești.

Peste câteva decenii, Șerban Cantacuzino a întemeiat o școală cu limba de predare greacă, dar, ca orice început, ea nu a avut o bază solidă de organizare și rezultatele ei nu s-au făcut imediat simțite. Urmașul său la tronul Țării Românești, Constantin Brâncoveanu a reorganizat școala, deja existentă, probabil pe la 1694²⁹⁶, i-a dat amploare, i-a asigurat bugetul, a pus în fruntea ei pe marele dascăl Sevastos Kyminitis, care-și desăvârșise studiile în Italia²⁹⁷, și a introdus cursuri superioare de filosofie neoaristotelică, ultimul cuvânt al progresului în acea epocă²⁹⁸. În februarie 1707 se puneau și la Iași bazele Academiei grecești²⁹⁹, dar începutul era anevoios, mai ales că se simțea mare lipsă de manuale.

În afară de Sevastos Kyminitis, numeroși alți profesori de la Academia din București au studiat în Italia, mai ales la Padova și la Veneția, printre care putem aminti pe Hrisant Nottara, Gheorghe Ipomeneus, Ioan Comnen, Gheorghe Maiota, Ioan Avrami, Jacopo Pilarino³⁰⁰, Dimitrie Procopiu, Manasse Iliade³⁰¹ și alții care, bineînțeles, au adus în spațiul românesc numeroase influențe italiene, mai ales în ceea ce privește programele de studiu.

Astfel, în ceea ce privește studiul metafizicii, Evghenie Vulgaris a folosit, pe lângă un curs propriu, și o traducere a *Metafizicii* italianului Antonio Genovesse (1712-1769), filosof și economist, profesor de metafizică, etică și economie la Universitatea din Neapole. Introducerea manualului său în programa de învățământ a Academiei domnești a constituit un incontestabil progres pentru acea vreme datorită ideilor iluministe pe care le conținea³⁰². Tot pentru metafizică a fost folosită și traducerea greacă făcută de Gr. Costandos tratatului italianului Francesco Soave, *Istituzioni di logica, metafisica ed etica*³⁰³. Pentru studiul moralei, în Academia ieșeană, Iosip Mesiodax a folosit lucrarea lui Muratori, *La filosofia morale esposta e proposta ai giovani*, pe care a tradus-o în limba greacă³⁰⁴. Muratori, unul dintre cei mai importanți iluminiști italieni ai secolului XVIII, a combătut cu asprime superstițiile și bigotismul intrând, astfel, în conflict cu clerul. Mesiodax totuși nu a ezitat să folosească cartea unui autor persecutat și suspectat în Italia pentru gândirea sa avansată, întrucât ea este o operă lăudată de "muzele Europei", este o călăuză, un bun ajutor universal, este de folos și învățaților și incușilor, este un îndreptar moral pentru orice vârstă și pentru orice caracter³⁰⁵.

Se poate spune că introducerea manualului lui Muratori în procesul de învățământ al Academiei domnești marchează momentul de început al unui curs modern de morală. După el vor veni și alți profesori cu manualele lor proprii, prelucrări ale concepțiilor moderne relative la disciplina moralei.

Pentru ceea ce se studia la Academii domnești din București și Iași interesante sunt trei manuscrise italiene păstrate în fondurile Bibliotecii Academiei Române³⁰⁶. Deși nu cuprind nici un codice important aceste manuscrise sunt instructive pentru o mai bună cunoaștere a răspândirii învățământului și culturii italiene în țările române³⁰⁷, în condițiile în care nu trebuie să uităm că în cele două Academii se studia limba italiană, anumite materii putând fi chiar predate în această limbă³⁰⁸.

Cele trei manuscrise italiene sunt dialoguri în text paralel italian și grec destinate învățământului. Acest gen de Abrégé-uri, prezentând noțiunile fundamentale ale diferitelor științe, prin întrebări și răspunsuri, foarte mult utilizate în colegiile iezuite, era frecvent și în Italia. Grecii din Veneția și cei din regiunile grecești supuse acestei cetăți au recurs la asemenea manuale italiene, pe care le traduceau în greacă pentru școlile lor³⁰⁹.

Manuscrisul italian nr.24 are o primă parte, în care se tratează despre minunile lumii, și o a doua parte, *Despre istorie*. După ce definesc istoria, dialogurile se referă la caracterul monarhiilor absolute, al suveranilor, al republicilor și guvernărilor, pentru a se opri apoi la fiecare casă imperială sau regală din Europa, precum și la Imperiul otoman și la Imperiul rus. Demn de semnalat este interesul câtorva definiții, ca de exemplu aceea a *conducerii monarhiei* (atunci când un singur om este conducătorul unui loc), a *monarhiilor despotice* (fac ce vor, sunt stăpâni absoluți ai vieții și existenței supușilor lor, cu alte cuvinte nu au alte reguli decât bunul lor plac), al *monarhiilor constituționale* (în care conducătorii au o putere limitată de legi). La întrebarea cu privire la cea mai bună formă de guvernământ, răspunsul este cu adevărat al epocii care a făcut din despotul luminat idealul său: "Această îndoială nu este încă rezolvată, dar poate cineva să spună cu temei că guvernarea monarhică este cea mai bună atunci când monarhul este tatăl supușilor săi". Cu toate acestea, când se pune problema de a alege între monarhie și republică, preferința pentru conducerea republicană este marcată fără șovăire, pentru că acest sistem oferă o mai mare libertate³¹⁰.

În ceea ce privește gândirea politică ce se desprinde din aceste texte, se impun câteva observații³¹¹. Deși metoda folosită pentru redactarea acestor dialoguri ține de tradiție, iar biografiile conducătorilor constituie principala sursă a redactorului,

surprindem aici și o anumită grijă pentru destinul popoarelor și pentru antagonismele sociale.

Manuscrisul italian 25 poartă titlul *Prescurtare a tuturor științelor*³¹² și tratează următoarele teme: religie, științe și arte, teologie, filosofie, logică, fizică, meteorologie, astrologie, metafizică, retorică, gramatică, poezie, limbă, scriere, tipar, sculptură și muzică. Și aici, lectura definițiilor ne arată că aceste dialoguri sunt reprezentative pentru spiritul secolului XVIII, care, deși dă întâietate rațiunii, nu a renunțat totuși să vadă în religie “cea mai necesară dintre științe, pentru că este fundamental legată de educație, devenind baza celorlalte științe”³¹³. Manuscrisul italian 26³¹⁴ continuă dialogul despre științe, ocupându-se, în primul rând, de mitologie, în timp ce, în a doua parte, tratează noțiunile elementare de heraldică.

Aceste manuale sub formă de dialoguri sunt reprezentative pentru nivelul învățământului european la mijlocul secolului XVIII, ilustrând procesul pătrunderii ideilor noi în literatura didactică. Rațiunea este definită în spirit cartezian³¹⁵, religia nu se discută³¹⁶, retorica își păstrează întreg prestigiul³¹⁷, triumful științelor experimentale se reflectă în mod neîndoielnic. Manualele se leagă, probabil, de activitatea grecilor de la Venetia, centru de cultură care a fost în permanentă legătură cu țările române³¹⁸, italiana fiind pentru acești greci și pentru cei din posesiunile venețiene, ca o a doua limbă³¹⁹. Utilitatea acestor dialoguri pentru învățământul românesc se poate explica prin introducerea – după 1776 – în programa Academiei domnești din București a unui mai mare număr de materii și de limbi străine, în urma reorganizării acestei școli de către Alexandru Ipsilanti. Atunci s-a decis introducerea studiului limbilor franceză și italiană și predarea istoriei și geografiei, pentru care nu existau încă profesori specializați. De aceea s-a hotărât ca aceste materii să fie predate “fie de către profesorii de literatură, fie de către cei de limbi străine”³²⁰. Credem că e foarte probabil ca aceste dialoguri italo-grecești să fi fost folosite în acest scop dublu: să contribuie, pe de o parte, la predarea limbii italiene, iar pe de altă parte, a științelor pentru care nu existau manuale.

În concluzie, putem afirma că învățământul în limba greacă, dar și italiană după cum am putut vedea, a fost extrem de util societății și culturii din țările române³²¹. Datorită acestui învățământ limba și cultura slavă au fost îndepărtate, clasicismul greco-roman a fost studiat, filosofia iluministă din Occident a pătruns în țările române pe o scară mare. Prin filiera greacă s-a dezvoltat o literatură română în limba greacă și în limba română. Prestigiul țărilor române a crescut datorită influențelor balcanice pe care le-au exercitat Academiiile domnești.

Intensitatea influenței pe care cultura italiană a exercitat-o asupra culturii române în epoca fanariotă este dovedită și prin apariția unui curent italianizant, destul de puternic, în cultura noastră³²². La sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, Emanuel Băleanu și Naum Râmniceanu³²³ se numără printre precursorii teoriei italianizante în știința filologică română. Cel de-al doilea era convins că o cincime din cuvintele românești sunt împrumutate din limba italiană³²⁴. La rândul său, Ienăchiță Văcărescu³²⁵, atunci când a scris *Istoria prea puternicilor împărați Otomani* a avut la dispoziție, pe lângă sursele românești, lucrări italiene, franceze, latine, grecești, turcești și, probabil, germane³²⁶. În această lucrare³²⁷ el folosește destul de multe cuvinte împrumutate din limba italiană: melancolie, prigionier, confederate, protecție, conformație etc. Recurgerea neîncetată la limba italiană îl plasează pe Văcărescu printre promotorii curentului italianizant din cultura română. El susținea chiar teza după care limba română s-ar fi confundat cu italiana dacă s-ar fi dezvoltat pe baze pur latine³²⁸. În gramatica sa apărută la Viena în 1783 și la Râmnicu Vâlcea în 1787, Văcărescu folosește, de asemenea, cuvinte de origine italiană cum ar fi: nome, sostantiv, pronome, propoziție, congiunție, interieție, asolut, sostantă, sojet etc.

Cu Ienăchiță Văcărescu, cu Emanuel Băleanu și, în ciuda dacismului său, cu Naum Râmniceanu, cultura română începe să se îndrepte spre ceea ce va constitui cu timpul curentul italianizant. Orientarea acestor doi ultimi scriitori poate, fără îndoială, să fie explicată prin difuzarea credoului latinist, dar Ienăchiță Văcărescu are meritul de a relua și a aprofunda preocupările caracteristice ale umanismului românesc. Oricare ar fi însă punctul lor de plecare, ei contribuie la sustragerea limbii și culturii române din unitatea culturală a sud-estului european, și importanta contribuție a unor scriitori din generația următoare, printre care îl putem aminti pe Asachi, va precipita această emancipare. Influența italiană are drept consecință imediată o penetrare mai intimă a spiritului limbii române. Acest lucru apare clar la Ienăchiță Văcărescu care nu mai aplică limbii române regulile gramaticilor slavă, latină și greacă. Căutând puncte de orientare în limba italiană, el indică direcția pe care cercetările ulterioare o vor adopta, atât pentru studiul limbii române, cât și pentru acela al versificației românești.

Ajunși la sfârșitul acestui prim capitol la lucrării noastre considerăm că am demonstrat, atât cât ne-a stat în puteri, afirmația pe care am făcut-o în primele pagini, conform căreia formarea imaginii Italiei și a italienilor în cultura română până în primele decenii ale secolului XIX s-a putut realiza și cristaliza pe două căi principale, și anume: conștiința autohtonă a

romanității românilor, care a dirijat permanent interesul acestora către țara de unde au venit o parte dintre strămoșii lor, și *contactul direct*, aproape permanent, care s-a stabilit între spațiul românesc și cel italianesc pe toate planurile (cultural, religios, artistic, economic, politic etc.). De asemenea, un element foarte important care a favorizat contactul direct, a fost cel grecesc. Grecii, stabiliți atât în spațiul românesc, cât și în Italia, mai ales la Veneția, au constituit o permanentă punte de legătură, în primul rând culturală, dinspre principalele centre italiene (Veneția, Padova, Roma) spre țările române. Putem considera astfel, că la începutul secolului XIX imaginea Italiei și a italienilor în cultura română era aproape definitiv cristalizată. Dar, bineînțeles, este vorba doar de o primă etapă a acestui proces istoric și cultural, secolele XIX și XX cunoscând alte câteva importante etape în acest sens, care nu vor face însă obiectul atenției noastre în lucrarea de față.

NOTE

1. Claudio Isopescu, *Romanità e italianità in Romania*, estratto da "Il Libro italiano nel mondo", XIX, no.9, 1940, Roma, 1941, pp.3-14.
2. Pentru acest subiect a se vedea Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972 și ed. a II-a, București, 1993.
3. Deschizător de drumuri noi în această direcție de cercetare este studiul lui Șerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Âge*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome IV, no.1, 1965, pp.15-24.
4. *Ibidem*, pp.18-19; D.Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originilor romane*, în *Opere complete*, tom I, București, 1946, pp.327-329.
5. Anton Kern, *Der "Libellus de notitia orbis"*, Jean III (*De Galonifontibus?*) O.P. Erzbischofs von Sultanieh, în "Archivum Fratrum Praedicatorum", VIII, 1938, pp.83-123; Ș.Papacostea, *art. cit.*, pp.19-20.
6. R.Sabbadini, *Quando fu riconosciuta la latinità del romeno?*, în "Atene e Roma", XVIII, 1915, no.195-196, pp.83-85; Ș.Papacostea, *art. cit.*, pp.19-20.
7. Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena*, în "Ephemeris dacoromana", I, 1923, pp.362-363.
8. Ș.Papacostea, *art. cit.*, p.20.
9. Georg Voigt, *Enea Silvio de 'Piccolomini, als papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*, vol.II, Berlin, 1862, pp.308-309; M.Popescu-Spineni, *Geograful Sylvius Aeneas și Țările Românești*, Cluj, 1938, p.4 (extras din "Revista Geografică Română").
10. Giovanni Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrusiense*, în *Opere Minori*, tomo IV, Città del Vaticano, 1937, p.247.

11. Ș.Papacostea, *art. cit.*, pp.22-23; *Acta Tomiciana*, vol.III, 1853, pp.168-181; Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, pp.168-182.
12. Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, pp.415-416; Adina Breciu-Drăghicescu, *O domnie umanistă în Moldova. Despot Vodă*, București, 1980, p.57.
13. Victor Motogna, *Relațiile dintre Moldova și Ardeal în secolul al XVI-lea*, Dej, 1928, pp.151-152.
14. A.Veress, *Izabella Királyne ((1519-1559))*, Budapest, 1901, p.407, fig.124.
15. Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol.V, București, 1937, p.20.
16. Claudiu Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, în "Buletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine", XVI, 1929, p.15; *Călători străini despre țările române*, vol.II, București, 1970, p.262.
17. Despre capacitatea creatoare a poporului italian un pasaj deosebit de interesant întâlnim la Nicolae Iorga. Iată ce spunea în acest sens marele nostru savant: "Poporul italian este, în dezvoltarea veacurilor, acela care a creat fără întrerupere. Din secol în secol, el a dat lucruri noi, îndemnuri venite din inteligența și energia sa, din geniul său secular. Și alte civilizații și alte popoare au condus omenirea, au condus-o însă cu anumite întreruperi. Găsești lumină, găsești direcție la cutare popor într-un anumit moment, când este în fruntea tuturor celorlalte, când toți îl admiră, când influența lui pătrunde oriunde, dar n-a existat nici un popor care să creeze mai mult și mai bogat în împrejurări mai grele decât poporul italian (...). Se zice de obicei că un popor ajuns în stăpânire străină degenerează moral, ajunge la sărăcie, la decădere fizică. N-a fost însă cazul pentru poporul italian. După ce strălucirea republicilor medievale a dispărut, după ce drumurile de comerț, de la cucerirea Constantinopolului de către turci, de la închiderea Mării Negre și de la așezarea până mai târziu a aceluiași turci pe coastele Mediteranei orientale, s-au închis, orașele bogate de odinioară au sărăcit și, cu toate acestea, în astfel de împrejurări poporul italian, supt dominația străină, lipsit de mijloacele sale de îmbogățire de odinioară, s-a menținut cu aceeași putere de inițiativă, cu același dar de creație. Generații creatoare s-au succedat din secol în secol, asemănătoare între dănsule, totuși, veșnic cu elemente noi, pe pământul italian". (N.Iorga, *Pentru Italia și ce ne leagă de Italia*, București, 1936, pp.9, 11).
18. Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, pp.42-43.
19. *Ibidem*, p.143; Gheorghe I.Brătianu, *Recherches sur la commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Paris, 1929, p.106.
20. N.Iorga, *Ce ne leagă de Italia*, București, 1936, p.28.
21. Gh.I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucharest, 1935, pp.147, 174-175; R.Theodorescu, *op.cit.*, pp.143-144.
22. Gh.I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, doc.XL.
23. Cel mai important centru al dominației genoveze în această zonă a fost Chilia (Licostomo). Către mijlocul secolului XIV Imperiul bizantin a fost obligat să cedeze genovezilor din Marea Neagră insula Licostomo și cetatea Chilia, cedare consfințită de războiul veneto-genovez din

- 1350-1353 (M.Balard, *À propos de la bataille du Bosphore. L'expédition génoise de Paganino Doria à Constantinople (1351-1352)*, în "Travaux et Mémoires", 4, 1970, pp.431-469; Ș.Papacostea, *De Vicina à Kilia. Byzantins et Génois aux bouches du Danube au XIVe siècle*, în "Revue des Études Sud-Est Européennes", XVI, no.1, 1978, pp.72-74). Sigur este faptul că în 1359 Chilia aparținea genovezilor (M.Balard, *La Roumanie génoise (XIIe – début du XVe siècle)*, I, Genova-Roma, 1978, p.146), care o vor stăpâni până la 1412, când va fi cucerită de moldoveni (Ș.Papacostea, *La fin de la domination génoise à Licosotmo*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie "A.D.Xenopol", XXII, 1, 1985, pp.33-34).
24. R.Theodorescu, *op.cit.*, p.145.
25. *Documente privind istoria României: Țara Românească, veacul XIII, XIV și XV (1244-1500)*, București, 1953, pp.34-40; Gh.I.Brătianu, *Recherches sur Vicina...*, p.93; N.Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p.50.
26. N.Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei...*, pp.41-42.
27. Ștefan Andreescu, *La légende des Génois dans les pays roumains*, estratto da *Atti del Congresso Internazionale "Dai feudi monferrini e dal Piemonte ai nuovi mondi oltre gli Oceani"* Alessandria, 2-6 aprilie 1990, Alessandria, 1993, p.393.
28. Curzio Malaparte, *La Volga naît en Europe*, Paris, 1948, p.128; C.C.Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, pp.275-276.
29. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P.Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958, p.71.
30. Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în *ibidem, Opere*, ed. P.P.Panaitescu, București, 1958, p.205.
31. Dimitrie Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, București, 1973, pp.88, 90.
32. Șt.Andreescu, *Autour de la dernière phase des rapports entre la Moldavie et Gênes*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome XXI, no.2, 1982, pp.257-271.
33. Gh.I.Brătianu, *Notes sur les Génois en Moldavie au XVe siècle*, în "Revista Istorică Română", III, 1933, pp.156-158.
34. Șt.Andreescu, *La légende des Génois...*, pp.397-399.
35. B.P.Hasdeu, *San Giorgio și Calafato*, în "Columna lui Traian", anul I, nr.57, 1870, p.116.
36. A.T.Laurian, *Istriana*, în *Magazin Istoric pentru Dacia*, II, 1846, p.67.
37. Șt.Andreescu, *La légende des Génois...*, p.398.
38. *Documente privind istoria României. Transilvania*, vol.IV, p.486, nr.702.
39. O.Iliescu, *Cu privire la o hartă parțială a sud-estului Europei în preajma bătăliei de la Nicopole*, în *Studii și materiale de istorie medie*, IX, București, 1978, pp.195, 199.
40. *Documenta Romaniae Historica*, B, *Țara Românească*, vol.I, p.106, nr.53.

41. Șt. Andreescu, *La légende des Génois...*, pp.399.
42. Gheorghe Sebestyén, *O pagină din istoria arhitecturii României. Renașterea*, București, 1987, p.11.
43. Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p.310.
44. Gheorghe Curinschi Vorona, *Istoria arhitecturii în România*, București, 1981, pp.217-218.
45. Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol.VIII, București, 1975, pp.63-99.
46. *Ibidem*, p.78.
47. Idem, *Mănăstirea Slatina*, București, 1966, p.12, fig.6; p.15, fig.8 și p.19, fig.11; Gh.Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994, p.226.
48. N.Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1937, p.175.
49. Manolis Chatzidakis, *Icônes grecques a Venise*, Venezia, 1962, pp.17-18; C.Nicolescu, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare*, p.81. Pentru legăturile culturale dintre spațiul românesc și cultura veneto-cretană a se vedea și Daniel Barbu, *Școala veneto-cretană și ilustrația manuscriselor slave din țările române în secolul al XVI-lea*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXXIX, nr.3-4, 1991, pp.403-408 și idem, *Arta românească și cultura veneto-cretană în secolul al XVII-lea*, în "Sud-Estul și contextul european. Buletin al Institutului de Studii Sud-est Europene", I, 1994, pp.107-112.
50. George Lăzărescu, Nicole Stoicescu, *Țările române și Italia până la 1600*, București, 1972, pp.84-96.
51. I.Nistor, *Dis auswärtigen Handelshbeziehungen der Moldau im XIV., XV. und XVI. Jahrhundert, nach Quellen dargestellt*, Gotha, 1911, p.201.
52. Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p.46.
53. Barbu T.Câmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, pp.51 și urm.
54. S.Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, p.97, n.6.
55. J.Kemény, *Notitia historica diplomatica archivi et literalium capitali Albensis Transsilvaniae*, Sibiu, 1836, nr.175, doc. din 30 oct. 1456.
56. S.Goldenberg, *Italiani și raguzani în viața economică a Transilvaniei în secolul al XVI-lea*, în "Studii. Revistă de istorie", an XVI, nr.3, 1963, pp.593-595.
57. Idem, *Clujul în sec. XVI*, pp.253-254.
58. C.Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române. Sec. XIV-XVIII*, București, 1970, pp.29-46, cat.nr.1-42, pp.182-204, pl.1-XL, fig.1-8; idem, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare*, pp.82-83.
59. R.Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, vol.I, București, 1987, p.48.
60. Despre Ioan II Sigismund, italianul Giovanandrea Gromo din Bergamo, care a stat la curtea sa în anii 1564 și 1565, scria că "iubește națiunea

- italiană mai mult decât orice alt principe care a fost vreodată” (*Călători străini*, II, p. 262). Acestui principe italo-fil îi este închinată și o colecție de sonete publicată la Veneția în 1565 (K.Zach, *Humanismus und Renaissance in Siebenbürgen. Über ihre Voraussetzungen und Wege der Entfaltung in einer Randzone (15/16 Jahrhundert)*, în “Ungarn-Jahrbuch”, 10, 1979, p.214).
61. Giacomo Bascapè, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI. Note e documenti*, Roma, 1931.
 62. Pentru pătrunderea catolicismului și a influenței Romei în spațiul românesc a se vedea, printre altele, Șt.Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*, Cernăuți, 1929; I.Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931; Gh.I.Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV*, București, 1942; Gh.Duzinchevici, *Propaganda cistercită printre români*, în “Cercetări istorice”, IV, 2, 1928, pp.128-129 etc.
 63. R.Loenartz, *Les missions dominicaines en Orient au quatorzième siècle et la Société des frères pègrinants pour le Christ*, în “Archivum Fratrum Praedicatorum”, II, 1932, p.38.
 64. Din acest punct de vedere al influenței culturale a bisericii catolice, nu încapе îndoială că din întreg spațiul românesc teritoriul cel mai avantajat a fost Transilvania. Un singur exemplu credem că este elocvent, acela al bibliotecii mănăstirii cistercite de la Igrîș, întemeiată în 1179, cu filiala sa de la Cârța (R.Constantinescu, E.Lazea, *O bibliotecă monastică în Transilvania pe la 1200*, în “Studii. Revistă de istorie”, tom XXII, nr.6, 1969, p.1150).
 65. Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V.Grecu, București, 1958, p.63.
 66. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh.Adamescu, București, 1942, p.190.
 67. Un singur exemplu credem că este elocvent în acest sens. În 1376, voievodul Transilvaniei, Ștefan Lackfi, a apelat la venețieni pentru a-i pune la dispoziție o navă care să-l transporte la Locurile Sfinte. (Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p.1; Ramiros Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucarest, 1916, p.32).
 68. Pentru călătorii italieni care au ajuns în spațiul românesc (militari, negustori, misionari, artiști, arhitecți, medici etc.) a se vedea *Călători străini despre țările române*, vol. I-VIII, București, 1968-1983; Dan A.Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I și II, București, 1985, 1987; Andrei Kovacs, Mircea Țoca, *Arhitecți italieni în Transilvania în cursul secolelor al XVI-lea și al XVII-lea*, în “Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Historia, fasciculus 2, 1973, pp.19-36; R.Ortiz, *op. cit.*, pp.91-152.
 69. Pentru legăturile acestuia cu Iancu de Hunedoara a se vedea Florio Bănfî, *Filippo Scolari és Hunyadi János* (Filippo Scolari și Iancu de Hunedoara) în “Hadtörténelmi Közlemények”, XXXI, 1930, pp.125-153; Ioan Hațegan, *Filippo Scolari și Iancu de Hunedoara, promotori ai latinității românilor în conștiința europeană a secolului al XV-lea*, în “Acta Musei Napocensis”, 1981, pp.163-170.
 70. Despre acest episod din viața lui Iancu de Hunedoara un călător italian

târziu, din a doua jumătate a secolului XVIII, pe pământ bănățean, Francesco Grisellini, ne spune următoarele. "Penru a se perfecționa și mai bine în arta războiului, Sigismund l-a trimis în Italia, unde a slujit timp de doi ani sub ducele Milanului, Filippo Visconti" (Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*. Prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, 1984, p.49). A se vedea și N.Iorga, *Venezia ed i Romeni*, în "L'Europa Orientale", IX, 1929, p.10; C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano Ion Codru Drăgușanu e l'Italia*, Roma, 1930, p.5; T.Nicolau, *Ioan Huniade Corvin*, București, 1925, p.32; T.G.Bulat, *Contribuția românească la opera de cruciat a lui Ioan Hunyadi*, în "Revista istorică", XII, nr.4-6, 1926, p.59; Albert de Berzeviczy, *Rapporti storici fra Napoli e l'Ungheria nell'epoca degli Aragonesi (1442-1501)*, Napoli, 1928, p.5; Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. a II-a, București, 1968, pp.46-52; Mihail P.Dan, *Un stegar al luptei antiotomane. Iancu de Hunedoara*, București, 1974, p.155.

71. Iancu de Hunedoara a avut permanent în armatele sale, în număr mai mare sau mai mic, mercenari italieni (Orudj bin Adil, *Tevarih-i al-i Osman* (Cronicile dinastiei otomane), în *Cronici turcești privind țările române*, Extrase, vol.I, *Sec.XV-mijlocul sec.XVII*, ed. Mihail Guboglu, Mustafa Ali Mehmed, București, 1966, p.55; Cronica anonimă *Tevarih-i al-i Osman* (Istoriile dinastiei otomane), în *ibidem*, pp.182-183; Lütü Pașa, *Tevarish-i al-i Osman* (Istoriile dinastiei otomane), în *ibidem*, p.240; Sa'adeddin Mehmed Hodja efendi, *Tadj-üt Tevarih* (Coroana istoriilor), în *ibidem*, p.314; Mehmed bin Mehmed, *Muhbet-üt tevarih ve'l-ahbar* (Cronică aleasă și informativă), în *ibidem*, p.405; a se vedea, de asemenea, T.Nicolau, *op.cit.*, p.122; Lajos Elekes, *Hunyadi*, Budapest, 1952, pp.98-99; M.P.Dan, *op.cit.*, pp.156-157; idem, *Armata și arta militară a lui Iancu de Hunedoara (pe baza cronicilor contemporane)*, în "Studii și cercetări istorice", VIII, nr.1-4, ianuarie-decembrie 1957, pp.95-96) și a cumpărat, destul de frecvent, armament din Italia (J.Szendrei, *Magyar hadtörténelmi emlékek* (Monumente de istorie militară maghiară), Budapest, 1896, pp.246-248, 258, apud M.P.Dan, *Un stegar al luptei antiotomane...*, p.86).
72. Pentru relațiile lui Iancu de Hunedoara cu statele italiene, a se vedea, printre altele: Francisc Pall, *Relazioni di Giovanni di Hunedoara con l'Italia negli anni 1452-1453 (Documenti inediti preceduti da uno studio)*, I, în "Revue des Études Sud-Est Europeennes", tome XIII, no.3, 1975, p.453-478 și II, în *ibidem*, tome XIII, no.4, 1975, pp.559-594; Eugen Denize, *Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Alfons al V-lea de Aragón și lupta antiotomană la mijlocul secolului al XV-lea*, în "Revista de istorie", tom 38, nr.8, 1985, pp.782-795; idem, *Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Veneția, în Romanii în istoria universală*, II, 1, Iași, 1987, pp.197-211; idem, Lukács Antal, *Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Poggio Bracciolini*, în *ibidem*, III, 1, Iași, 1988, pp.145-156; Adrian A.Rusu, *Iancu de Hunedoara și Cristoforo Garatone*, în *ibidem*, II, 1, Iași, 1987, pp.213-222.
73. Ch.Auner, *La Moldavie au Concile de Florence*, Paris, 1904,

- pp.20-24; N.Dobrescu, *Din istoria bisericii românești în secolul al XV-lea*, București, 1910, p.26; R.Ortiz, *op.cit.*, pp.152-156; N.Iorga, *Storia dei Romeni e della loro civiltà*, Milano, 1928, p.303; C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano Ion Codru Drăgușanu...*, p.5.
74. E.Denize, *Vlad Țepeș, lupta antiotomană și atitudinea Veneției*, în "Revista istorică", serie nouă, tom 6, nr.3-4, 1995, pp.371-387. De fapt, singurele relații pe care Vlad Țepeș le-a stabilit cu italienii în vederea unei eventuale colaborări antiotomane, au fost acelea cu genovezii din Caffa. El a încercat să obțină ajutor din partea acestora, un sol al său fiind atestat în socotelile orașului la 17 și 20 mai 1462, dar nu a avut nici un fel de succes (N.Iorga, *Acte și fragmente*, III, p.39; idem, *Studii asupra Chilieii și Cetății Albe*, p.124; Sergiu Columbeanu, *Acțiuni navale în timpul lui Ștefan cel Mare*, în "Revista de istorie", tom 28, nr.1, 1975, p.76; Șt.Andreescu, *Războiul cu turcii din 1462*, în ibidem, tom 29, nr.11, 1976, p.1685).
75. Șerban Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453-1484)*, în *Colocviul româno-italian Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XV*, București, 27-28 martie 1975, București, 1977, pp.131-153.
76. Idem, *Venise et les Pays Roumains au Moyen Âge*, Firenze, 1973, estratto da *Venezia e il Levante fino al sec.XV*, pp.599-624; E.Denize, *Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499-1503*, în "Revista de istorie", tom 41, nr.10, 1988, pp.977-991; idem, *Veneția, țările române și ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453-1479)*, în "Revista istorică", serie nouă, tom 5, nr.11-12, 1994, pp.1173-1181.
77. N.Iorga, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire*, în "Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique", II, no.2-4, Bucharest, 1914, p.342; idem, *Veneția în Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s.II, t.XXXVII, București, 1914, p.7. Pentru Isac beg a se vedea P.Cancel, *Data epistolei lui Uzun Hasan către Ștefan cel Mare și misiunea lui Isak-beg*, București, 1912, 40 p.; Mayer A.Halévy, *Le rôle d'Isaac-Beg, médecin et ambassadeur de Uzun-Hassan, en Moldavie et dans les pays voisins*, communication présentée au XVe Congrès International d'Histoire de la Médecine, Madrid, 1956, 19 p.; idem, *Médecine Juifs d'origine Hispano-Portugaise dans les pays roumains*, extrait de la "Revue d'histoire de la médecine hébraïque", mars 1957, no.35, pp.22-23.
78. N.Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol.I-II, București, 1901, p.XXXVII.
79. Gazmend Shpuza, *La lutte pour la défense de Shkodër dans les années 1474 et 1478-1479*, în "Studia Albanica", V, 1, 1968, pp.181-186.
80. N.Iorga, *Veneția în Marea Neagră...*, p.19; M.A.Halévy, *Les guerres d'Etienne le Grand et de Uzun-Hassan contre Mahomed II, d'après la "Chronique de la "Turquie" du candiote Elie Capsali (1523)*, în "Studia et acta orientalia", I, 1957, București, p.194; G.Lăzărescu, N.Stoicescu, *op.cit.*, p.86; Ș.Papacostea, *Venise et les Pays Roumains...*

- p.613. În ceea ce privește scrisoarea adresată Suveranului Pontif, în ea Ștefan îi comunica faptul că șahul persan, Uzun Hasan, are de gând să pornească împotriva turcilor, fapt pentru care cere ajutorul Moldovei și al celorlalți principii creștini, lucru confirmat și de ambasadorul venețian Paolo Ognibene, întors din Persia și însărcinat de domnul Moldovei să-i susțină cauza pe lângă Sfântul Scaun (C.Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, București, 1874, pp.23-24; idem, *Ștefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneției*, în "Columna lui Traian", IV, 12, octombrie, 1873, p.228; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p.5; I.Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, pp.318-319).
81. Domenico Malipiero, *Annali veneti dell'anno 1457 al 1500*, în "Archivio Storico Italiano", tomo VII, parte I, Firenze, 1843, pp.110-111; C.Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, p.25; N.Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, p.20.
82. D.Malipiero, *op.cit.*, p.112.
83. Hurmuzaki, *Documente*, VIII, pp.6-7; N.Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, p.20, 21, n.8; pp.35-37. doc.XVI.
84. I.Bogdan, *op.cit.*, II, p.323; *Monumenta Hungariae Historica. Acta extera*, V, pp.301-302; A.Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, 1468-1540, Budapest, 1914, pp.9-10; N.Iorga, *Acte și fragmente*, III, pp.91-92.
85. N.Iorga, *La politique vénitienne dans les eaux de la Mer Noire*, p.360-361.
86. Idem, *Veneția în Marea Neagră*, p.21.
87. Se pare că cei doi soli erau preoți catolici (N.Iorga, *Studii și documente*, I-II, pp.XXXVII-XXXVIII; A.D.Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol.II, Iași, 1889, p.337).
88. Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, pp.13-15.
89. *Ibidem*, VIII, pp.10, 11-14; Ș.Papacostea, *Venise et les Pays Roumains...*, p.617.
90. Pentru desfășurarea acestei misiuni diplomatice a se vedea E.Denize, *Veneția, țările române și ofensiva otomană...*, pp.1177-1179.
91. Hurmuzaki, *Documente*, VIII, pp.23-25; I.Bogdan, *op.cit.*, II, pp.343-347; G.Mihăilă, *Importanța politică și literară a corespondenței lui Ștefan cel Mare cu Veneția*, în idem, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, pp.176-179.
92. *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476. Monografie și culegere de texte*. Studiu monografic de Manole Neagoe. Ed. Manole Neagoe, Olimpia Guțu, Mihail Guboglu, Radu Constantinescu, Constantin Vlad, București, 1977, p.232.
93. E.Denize, *Ștefan cel Mare și războiul otomano-venețian din 1499-1503*, pp.977-991.
94. *Călători străini despre țările române*, vol.I, București, 1968, pp.148-154; Marino Sanuto, *I Diarii*, IV, col.734-737, 804.
95. La începutul lui 1502, Ștefan a trimis o solie la Veneția pentru a cere un medic și, probabil, pentru a afla stadiul pregătirilor militare și intențiile pe care le avea Republica. Aceasta, neputând să trimită și

nici măcar să promită un ajutor militar concret, a promis că va trimite un medic, este vorba de Matteo Muriano, și i-a acordat solului lui Ștefan titlul de cavaler auriu, probabil în semn de prețuire pentru eforturile antiotomane ale domnitorului moldovean (M.Sanuto, *op.cit.*, col.248; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p.35). Din păcate nu cunoaștem numele acestui sol.

96. Au fost solii determinate mai ales de nevoile medicale ale lui Ștefan cel Mare și mai puțin de obiective politice comune. În decembrie 1502 Ștefan trimite la Veneția pe Dimitrie Purcivi, care ajunge aici în februarie 1503, cu o scrisoare adresată dogelui Loredano prin care acesta era rugat să-i înlesnească cumpărarea unor medicamente recomandate de medicul Muriano (Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p.35; M.Sanuto, *op.cit.*, col.734-735; I.Bogdan, *op.cit.*, II, pp.465-466). La 24 iulie 1503, Ștefan înștiințează pe doge despre moartea lui Muriano și-l roagă, în același timp, să-i trimită un înlocuitor (I.Bogdan, *op.cit.*, II, p.467; M.Sanuto, *op.cit.*, V, col.150 și 579-580), pentru aceasta fiind expediată o nouă solie în cetatea lagunelor, condusă de postelnicul Teodor. Acesta, având și o scrisoare de recomandare din partea regelui Vladislav II al Ungariei, a fost primit de doge la 21 decembrie și, după ce a arătat izbânzile pe care domnul său le-a reperat în folosul creștinătății, a cerut permisiunea de a angaja un doctor, pentru a-i alina suferințele (Hurmuzaki, *Documente*, VIII, pp.38-39; I.Bogdan, *op.cit.*, II, pp.470-471; M.Sanuto, *op.cit.*, V, col.579-582). Primind aprobarea în acest sens, el l-a ales pe Geronimo de Cesena împreună cu care a părăsit Veneția, la 2 ianuarie 1504, îndreptându-se spre Moldova (Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p.39; M.Sanuto, *op.cit.*, V, col.639).
97. M.Sanuto, *op.cit.*, VI, col.290-291, 297, 341 și 350.
98. *Ibidem*, VII, col.763.
99. *Ibidem*, XXV, col.230; Radu Ștefan Ciobanu, *Neagoe Basarab (1512-1521)*, București, 1985, p.163.
100. R.Șt.Ciobanu, *op.cit.*, p.163.
101. M.Sanuto, *op.cit.*, XXV, col.284; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p.45.
102. M.Neagoe, *Despre politica externă a lui Neagoe Basarab*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 19, nr.4, 1966, p.759.
103. A.Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustratia*, tom I, Romae, 1863, p.571; Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, pp.307-309; M.Neagoe, *Neagoe Basarab*, București, 1971, pp.80-82.
104. Anton Paicalas (Pankalos) s-a aflat la Veneția între 24 iunie și 12 iulie 1519 (M.Sanuto, *op.cit.*, XXVII, col.405 și 467; a se vedea și Horia I.Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei*, Cluj, 1940, p.34; idem, *Moldova în contextul politic european (1517-1527)*, București, 1972, p.35).
105. M.Sanuto, *op.cit.*, XXIX, col.210.
106. Pentru relațiile lui Petru Rareș cu Carol Quintul și cu imperialii, în general, a se vedea Alexandru Ciorănescu, *Petru Rareș și politica orientală a lui Carol Quintul*, în "Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice", s.III, t.XVII, București, 1935-1936, pp.241-256;

- Ștefan Simionescu, *Les relations de la Moldavie avec les Habsbourg pendant le règne de Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546)*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome XVI, no.3, 1977, pp.455-467; E.Denize, *Moldova lui Petru Rareș între imperiali și otomani*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie "A.D.Xenopol", XXVI, 1, 1989, pp.235-247.
107. Al.Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p.17. Pentru Dionisio della Vecchia, sârb de origine, pe adevăratul său nume Bojidar Vuković, a se vedea Andrei Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, București, Paris, 1980, pp.39-40, 260-261.
108. E.Denize, *Moldova, Liga Sfântă și lupta antiotomană în anii 1538-1541*, în "Anuarul Institutului de istorie "A.D.Xenopol", XXXI, 1994, p.200.
109. *Descrizione della guerra seguita tra la serenissima repubblica di Venetia e sultan Solimano imperator de Truchi l'anno 1537 di Francesco Longo*, în *Commissiones et relationes venetae*, tomus II, ed. Simeon Ljubić, în *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, vol.VIII, Zagrabiae, 1877, pp.120-125.
110. Alif Büyüktudrul, *Preveze deniz muharebesine iliskin gerekler* (Adevăruri legate de bătălia navală de la Prevesa), în "Belleten", XXXVII, 1973, no.145, Ankara, pp.51-95, apud Tahsin Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză și căderea lui Petru Rareș*, în vol. *Petru Rareș*, București, 1978, p.157.
111. Mustafa Gelalzade, *Tabakat al-memalik ve daradjat al-mesalic* (Păturile sociale și slujbele în Imperiul otoman), în *Cronici turcești*, I, pp.266-267.
112. Mehmed-Pașa Küciük Nişandji, *Tarih-i Nişandji* (Cronica lui Nişandji), în *ibidem*, p.289.
113. Hurmuzaki, *Documente*, VIII, pp.87, 88-89 și II, 1, p.387; Al.Ciorănescu, *Trei ducate către Alexandru Lăpușeanu*, în "Revista istorică", XIX, 1933, nr.1-3, pp.37-39; *Călători străini despre țările române*, II, p.170; Gh.Pungă, *op.cit.*, p.80.
114. "... cum Romae adolescens plures annos in biblioteca Vaticana describendis libris operam locasset, et cum linguae specie quandam romanae elegantiae didicisset gravis praeterea, latinisque litteris, gallico et hispanico sermone instructus, assiduitate et diligentia sua tantam apud dominum gratian inierat ut filii paene loco ab eo haberetur, rerumque et consiliorum omnium particeps esset". (Émile Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p.160.)
115. N.Iorga, *Un Héraclide à Montpellier et un courtisan valaque de Henri III*, în "Bulletin de la Section Historique", tome XVII, Bucharest, 1930, 23 pp.
116. Idem, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos Héraclides*, București, 1900, p.15; George Lăzărescu, *Prezențe românești în Italia*, București, 1995, p.14.
117. G.Lăzărescu, *op.cit.*, p.15.
118. G.Călinescu, *Alcuni missionari cattolici*, în *Diplomatarium italicum*,

- vol.I, 1925, p.106.
119. G.Lăzărescu, *op.cit.*, pp.18-19; N.Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, pp.20 și urm.; Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p.96.
120. C.Marinescu, *Jacques Basilicos le Despote, Prince de Moldavie (1561-1563), écrivain militaire*, în *Mélanges d'histoire générale*, Cluj 1938, pp.381-422.
121. É.Legrand, *op.cit.*, pp.167 și urm.
122. A se vedea mai sus, nota 12.
123. Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec.XVI*, Sibiu, 1944, p.19.
124. *Ibidem*, pp.21-22.
125. *Ibidem*, p.26.
126. *Ibidem*, p.27; Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p.445.
127. Al.Ciorănescu, *Nou despre Petru Cercel*, Vălenii de Munte, 1935; Al.Cartojan, *Petru Cercel, viața, domnia și aventurile sale*, Craiova, 1941; Ștefan Pascu, *op.cit.*, p.44; G.Lăzărescu, *op.cit.*, p.20.
128. Este un poem lung, plin de rigurozitate, poem în care influența mediului catolic se remarcă din plin și în care simplitatea și profesiunea de credință sunt cele mai de seamă calități (N.Iorga, *Scrieri gramaticale și didactice ale lui Petru Cercel, voievodul Munteniei*, în "Arhiva", V, 1894, pp.510-513 și "Ramuri", 1921, pp.217-219).
129. Stefano Guazzo, *Dialoghi piacevoli...*, In Venetia, 1586, pp.14-18.
130. Șt.Pascu, *op.cit.*, p.43.
131. *Ibidem*, pp.44-46.
132. *Ibidem*, pp.78-82.
133. Hurmuzaki, *Documente*, XI, pp.369 și XII, pp.79-91; A.Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595 (cu 12 relațiuni italiene inedite)*, în "Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice", s.III, t.IV, 1925, pp.66-67 și 91-92; Angelo Pernice, *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valacchia alla fine del secolo XVI*, în "Archivio Storico Italiano", serie VII, vol.III, 2, Firenze, 1925, pp.249-267.
134. A.Pernice, *art.cit.*, p.274.
135. *Ibidem*, pp.282-297; N.Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși*, în "Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice", s.III, t.V, București, 1925, pp.339-349.
136. N.Iorga, *Ospiti romani in Venezia (1570-1610). Una storia ch'è un romanzo ed un romanzo ch'è una storia*, Bucarest, 1932.
137. Idem, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s.II, t.XIX, București, 1898, pp.227-229; C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano...*, p.7.
138. N.Iorga, *Pretendenți domnești...*, pp.229-234.
139. *Ibidem*, pp.242-243; C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano...*, p.10.
140. N.Iorga, *Pretendenți domnești...*, pp.245-247.
141. *Ibidem*, pp.248-250.
142. *Ibidem*, pp.251-259.
143. C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano...*, p.8.

144. R.Ortiz, *Sull'importanza della dominazione fanariota in Rumania come determinatrice dei contatti linguistici e letterari italo-rumeni attraverso la lingua e la letteratura neoellenica*, estratto dagli *Atti del V Congresso Internazionale degli Studi Bizantini*, Roma, 20-26 settembre 1936, p.258.
145. N.Iorga, *Istoria românilor*, V, p.242; Gheorghe David, *Petru Șchiopul (1574-1577; 1578-1579; 1582-1591)*, București, 1984, p.208.
146. C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano...*, pp.10-11.
147. *Vita di frà Geremia Valacco dell'Ordine de'frati minori detti Cappuccini, scritta da frà Francesco Severini. Napolitano, del medesimo Ordine*, In Napoli, 1670; N.Iorga, *Câteva lămuriri nouă cu privire la istoria românilor*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s.II, t.XXXVII, 1915, pp.474-478.
148. Iacob Radu, *Foștii elevi români uniți ai școalelor din Roma*, Beiuș, 1929, p.17
149. *Ibidem*.
150. *Ibidem*, pp.7-8; A.Veress, *Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium: Roma, Collegium Germanicum et Hungaricum*, Budapest, 1917, p.26.
151. I.Radu, *op.cit.*, p.19.
152. C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano...*, p.12.
153. Francisc Pall, *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVII-lea*, în "Studii italiene", VI, București, 1939, pp.52-60.
154. I.Radu, *op.cit.*, p.9-10.
155. C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano...*, p.12.
156. Gr.Ionescu, *op.cit.*, p.309.
157. Gh.Sebestyén, *op.cit.*, p.93.
158. Gh.Curinschi Vorona, *op.cit.*, p.221; Gr.Ionescu, *op.cit.*, p.314-315.
159. Gh.Curinschi Vorona, *op.cit.*, p.221; R.Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern...*, I, pp.61-62.
160. Gh.Sebestyén, *op.cit.*, p.30.
161. *Ibidem*, pp.174-175; A.Kovacs, M.Țoca, *art.cit.*, passim.
162. R.Ortiz, *Per la storia...*, pp.38-59.
163. Pentru stilul arhitectonic brâncovenesc a se vedea Gh.Curinschi Vorona, *op.cit.*, pp.224-245; Gr.Ionescu, *op.cit.*, p.394; Gh.Sebestyén, *op.cit.*, p.173.
164. Pentru prezența acestui misionar italian în Moldova a se vedea *Călători străini...*, V, București, 1973, pp.175-188.
165. Fr.Pall, *art.cit.*, pp.45-51.
166. *Ibidem*, pp.60-66.
167. R.Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern...*, II, p.7.
168. *Ibidem*, p.5; Anna Pallucchini, *Introdúcere* la ediția Marco Boschini, *La carta del navegar pitoresco*, Venezia-Roma, 1966, p.XVI; R.Pallucchini, *Marco Boschini e la pittura veneziana del Seicento*, în vol. *Barocco europeo e barocco veneziano*, ed. V.Branca, Venezia, 1962, pp.95-136.
169. Mario Ruffini, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di*

- Constantin-Vodă Brâncoveanu (1688-1714), Milano, f.a., p.5.
170. Idem, *L'opera culturale di Venezia nell'Oriente Europeo nei secoli XVI°, XVII° e XVIII°*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Serie Philologica, fasciculus 2, 1963, p.9.
171. *Ibidem*, p.10.
172. *Ibidem*, pp.10-11.
173. *Ibidem*, pp.22-23.
174. *Ibidem*, pp.20-21; Demostene Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, București, 1939, vol.I, pp.59, 87.
175. Doru Mihăescu, *La plus ancienne synthèse roumaine des chronographes néo-grecs vénitiens du XVIIe siècle*, I, în "Revue des Études Sud-Est Européennes", tome XVIII, no.3, 1980, p.493.
176. *Ibidem*, pp.493-494; Dionid Strungaru, *Cel mai vechi cronograf românesc de proveniență rusă*, în "Romanoslavica", X, 1964, pp.90-96; Biblioteca Academiei Române (în continuare se va cita B.A.R.), ms.1385; Paul Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII et XVIII siècles*, I, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome IX, no.4, 1970, p.687.
177. N.A.Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în "Cronica", XI, 1976, nr.6, p.4.
178. Printre cele 19 ediții, toate de la Veneția, realizate între 1631 și 1818 (P.Cernovodeanu, *art.cit.*, pp.687-689; idem, *Cronografele românești de tipul Dorotei*, în "Studia bibliologica", vol.III, București, 1969, p.136), pot fi luate în discuție ca surse posibile de influență, în afară de prima ediție din 1631, edițiile din 1636 și 1654, arhetipul cronografului Danovici (B.A.R., ms.3517; D.Mihăescu, *art.cit.*, p.494).
179. C.Erbiceanu, *Una din cărțile de pe care și-a făcut studiile și cercetările sale neuitatul mitropolit al Moldovei Dositei*, în "Biserica Ortodoxă Română", X, nr.15, pp.1215-1225; D.Mihăescu, *art.cit.*, p.494.
180. B.A.R., ms.3456.
181. N.A.Ursu, *art.cit.*, p.4.
182. B.A.R., ms.3556. Titlul este următorul: *Adunătură de povești începându-se de la ziditul lumiei până la împărăția lui Constantin Paleolog, împărtului cel de apoi al romanilor adecă al grecilor. Așijderea cuprinzându și de-a împărăția turcilor până acum. Așijderea și pentru Veneție, când s-au zidit și câți domni au domnit într-ânsa și câte cetăți au laut. Așijderea și pentru patriarși și cum au patrierșit în scaunul sventei besericei lui Dumnezău ceii mari. Adunate acestea toate den multe feliuri de cărți ce au fostu mai de treabă și mai cu dulciață și pre limbă proastă scrise* (f.2r; a se vedea și P.Cernovodeanu, *Cronografele românești de tipul Dorotei*, pp.136-137 și 138-140).
183. D.Mihăescu, *art.cit.*, pp.494-495.
184. P.Cernovodeanu, *Cronograful Mitropolitului Dimitrie al Rostovului în țările române*, în "Mitropolia Olteniei", 1970, nr.5-8, p.694.
185. D.Mihăescu, *art.cit.*, pp.495-496.
186. C.Nicolaescu-Plopșor, *Hronograful lui Moxa*, în "Oltenia", IV, 1943,

- pp.12-28; L.Predescu, *Mihail Moxa și opera sa*, în "Biserica Ortodoxă Română", LXXVIII, nr.9-10, 1960, pp.905-918, P.Cernovodeanu, *Cronografele românești de tipul Dorotei*, p.134.
187. D.Russo, *Cronografe românești*, în *Studii istorice greco-române*, vol.I, pp.91-100; Iulian Ștefănescu, *Cronografele românești: tipul Danovici partea I-a*, în "Revista Istorică Română", IX, 1939, pp.1-77; N.Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol.I, București, 1942, pp.135-138; Ion C.Chițimia, Dan Simonescu, *Cărțile populare în literatura românească*, vol.I, București, 1963, pp.87-88 și vol.II, București, 1963, pp.237-240; P.Cernovodeanu, *Cronografele românești de tipul Dorotei*, p.134.
188. D.Strungaru, *art.cit.*, pp.89-99; idem, *Cronografele românești de proveniență rusă*, în *Omagiu lui P.Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, pp.365-368; P.Cernovodeanu, *Cronografele românești de tipul Dorotei*, p.134.
189. Cele mai recente și mai solide studii referitoare la problematica cronografelor românești unde sunt rezolvate multe din problemele ridicate de ele, aparțin lui Paul Cernovodeanu (*Cronograful Mitropolitului Dimitrie al Rostovului în țările române; Cronografele românești de tipul Dorotei; Filiația cronografelor românești de tip Danovici*, I, în "Biserica Ortodoxă Română", CV, nr.9-10, 1987, pp.180-196; II, în *ibidem*, CVI, nr.7-8, 1988, pp.116-129; III, în "Revista de istorie și teorie literară", XL, nr.3-4, 1992, pp.387-395) și Doru Mihăescu (*art.cit.* I, II și III în "Revue des Études Sud-Est européennes", tome XIX, no.1, 1981, pp.109-131 și no.2, 1981, pp.355-367; idem *Observații asupra versiunilor românești ale cronografului lui Dorotei al Monemvasiei*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXXIX, nr.3-4, 1991, p.259-282).
190. B.A.R., ms.3517, ff.146-227; P.Cernovodeanu, *Filiația cronografelor românești de tip Danovici*, III, pp.390-391.
191. Ms.Sigmaringen 5, f.412 v apud D.Mihăescu, *Observații asupra versiunilor românești ale cronografului lui Dorotei*, p.278.
192. B.A.R., ms.3450, f.727 r.; ms.4478, f.257 v.
193. *ibidem*, ms.3450, f.616 r.; ms.4478, f.219 r.v.
194. D.Mihăescu, *Observații asupra versiunilor românești ale cronografului lui Dorotei*, p.282.
195. Bilanțul a fost alcătuit de Paul Cernovodeanu, *Filiația cronografelor românești de tip Danovici*, II, p.129.
196. Idem, *Coordonatele politicii externe a lui Constantin Brâncoveanu. Vedere de ansamblu*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*. Redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu. Secretar de redacție: Andrei Busuioceanu, București, 1989, pp.123-138.
197. Pentru sumele de bani depuse de Constantin Brâncoveanu la Zecca din Veneția a se vedea: Hurmuzaki, *Documente*, VI, București, 1878, p.140, doc.LXX; vol.IX, 1, București, 1897, p.536, doc.DCLXXIII; C.Esarcu, *Documente istorice inedite descoperite în arhivele din Veneția*, în "Revista pentru istorie, arheologie și filologie", II, 1883, pp.145-176; C.Giurescu, N.Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, pp.XXXVIII-XXXIX;

- Al.Doboși, *Relațiile comerciale ale Principatelor Române cu Veneția*, Cluj, 1936, pp.34 și urm.; idem, *Depozitele lui Constantin Brâncoveanu la "Banca di Venezia"...*, Cluj, 1938, pp.1-11; Constantin Bălan, *Aspecte economice din Țara Românească în epoca brâncovenească*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, pp.43-44.
198. *Carnetul de studii al lui Constantin Stolnicul Cantacuzino*, în *Operele lui Constantin Cantacuzino*, publicate de N.Iorga, București, 1901, pp.1-2; M.Ruffini, *L'opera culturale di Venezia...*, p.22; G.Lăzărescu, *op.cit.*, pp.28-37.
199. V.Papacostea, *La fondation de l'"Académie greque" de Bucharest. Les origines de l'erreur de datation et sa penetration dans l'historiographie*, în "Revue des Etudes Sud-Est Européennes", 3-4, 1966, p.434, n.72; R.Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern...*, p.65.
200. C.Tsourkas, *Gli scolari greci di Padova nel rinovamento culturale dell'Oriente ortodosso*, Padova, 1958; idem, *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'opera de Théophile Corydalée (1570-1646)*, ed.a II-a, Salonic, 1967.
201. N.Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, pp.45-46; Al.Marcu, *L'Italia nella storia dell'insegnamento*, în "Il Giornale di Politica e di Letteratura", IV, 1928, p.720.
202. V.Vasiliu, *Constantin Brâncoveanu e il cattolicesimo. Alcune notizie intorno alla sua politica religiosa*, în *Ephemeris daco-romana*, III, 1925, pp.110-128.
203. A se vedea în acest sens Virgil Cândea, *Umanismul românesc*, în "Studii și articole de istorie", XVII, București, 1972, pp.15-16, 21; idem, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979, pp.262-263, 264-265.
204. Domnitorii Constantin Mavrocordat, Grigore și Alexandru Calimachi vorbeau limba italiană, limbă care se vorbea și la curtea lui Alexandru Ipsilanti, domnitor care aduce arhitecți din Italia și un pictor de la Veneția. La curtea lui Mihai Șuțu o trupă italiană de teatru, sosită în 1787, a dat reprezentații timp de mai mulți ani, iar în biblioteca particulară a Marietei Cantacuzino, de dinainte de 1821, se aflau o traducere italiană din Fénelon, o antologie italiană etc (Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975, p.67).
205. N.Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol.II, București, 1905, pp.49-54; R.Ortiz, *Per la storia...*, pp.18-25.
206. Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești. Istoric. Semnificații. Organizare*, București, 1974.
207. C.Radu, *Apostilele lui Ion Neculai Mavrocordat pe o ediție a operilor lui Niccolò Machiavelli*, în "Roma", VIII, 1928, no.2, pp.32-35; T.Sotirescu, *Apostilele domnitorului Nicolae Mavrocordat la o ediție a operelor lui N.Machiavelli*, în *Prima sesiune științifică de bibliografie și documentare*, București, 1957, pp.238-285.
208. D.Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p.102; Dan Simonescu, Gheorghe Buluță, *Scurtă istorie a cărții*

- românești. Cu un capitol despre *Cartea românească în Basarabia*, București, 1994, p.45.
209. Radu Constantinescu, *Historia destructionis Trojae a lui Guido delle Collone într-o veche traducere românească*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXVII, nr.1, 1978, p.7.
210. *Ibidem*, p.210; D.Simonescu, *op.cit.*, p.46.
211. B.A.R. ms.3381.
212. *Ibidem*, ms.2183; R.Constantinescu, *art.cit.*, p.21.
213. C.Isopescu, *Sconosciute traduzioni romane della "Divina Comedia"*, estratto dagli, *Atti dell'Accademia degli Arcadi*, vol.XI-XII, 1933, pp.1-2.
214. Idem, *Il poeta romano G.Asachi a Roma 1808-1812*, estratto dagli *Atti del I Congresso Nazionale di Studi Romani*, aprile 1928, Roma; idem, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia (Contributo alla storia dei rapporti culturali tra l'Italia e la Romania nell'Ottocento)*, Livorno, 1930; Ștefan Delureanu, *Viaggiatori romeni nell'Italia meridionale nell'Ottocento*, estratto da "Nuovi Quaderni del meridione", luglio-settembre 1974, nr.47, pp.1-2; idem, *Venezia nella letteratura romena dell'Ottocento*, estratto da "Ateneo Veneto", XIII, nuova serie, volume 13, no.2, luglio-dicembre 1975, pp.23-24.
215. D.Simonescu, *Dosoftei, traducător din dramaturgia cretană*, în "Manuscriptum", III, 1972, nr.3(8), pp.28-41; Al.Elian, *Dosoftei, poet laic*, în "Contemporanul", 1967, nr.21(1071), p.3; G.Ivașcu, *Istoria literaturii române*, București, I, 1969, p.206; Mihai Mitu, *Contribuții la istoria relațiilor culturale italo-polono-române în sec. al XVII-lea și al XVIII-lea*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXV, nr.1, 1976, pp.137-142.
216. N.Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol.I, *Epoca influenței sud-slave*, București, 1929, p.195.
217. *Ibidem*; Pandelescu, *Floarea darurilor sau Fiore di virtù*. Studiu, ediție critică pe versiuni, după manuscrise, traducere și glosar în context comparat, Timișoara, 1992, p.15.
218. P.Olteanu, *op.cit.*, p.15.
219. N.Cartojan, *Cărțile populare...*, I, p.196.
220. Nicolae N.Smochină, N.Smochină, *O traducere românească din secolul al XV-lea a cărții "Floarea Darurilor"*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXX, nr.7-8, 1962, pp.712-741. Autorii acestui studiu atribuie traducerea românească din sec.XV, lui Gherman, postelnicul lui Ștefan cel Mare între 1478 și 1481, iar apoi pârcaľab de Cetatea Albă între 1481-1484. Ei susțin că traducerea română a fost făcută între 1478 și 1484, iar cea din limba română în slavă în 1492.
221. P.Olteanu, *op.cit.*, p.24; B.A.R., ms.4620.
222. P.Olteanu, *op.cit.*, p.25; B.A.R., ms.3821.
223. P.Olteanu, *op.cit.*, p.25; B.A.R., ms.1436.
224. Al.Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700-1821)*. Studii și texte, București, 1968, p.44; P.Olteanu, *op.cit.*, p.24.
225. Al.Dușu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972, p.24.

226. *Floarea darurilor se păstrează în peste 40 de manuscrise în cinci ediții răspândite în toate ținuturile românești* (P.Oiteanu, *op.cit.*, p.26, Livia Bacîru, *Povestea unei cărți*, în "Revista bibliotecilor", 1965, nr.2, pp.97-100; Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, București, 1959, pp.134-135).
227. Al.Dușu, *Coordonate ale culturii românești...*, p.47.
228. D.V.Economides, *Ioan Avramie*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1944, pp.141-159; Olga Cicanci, *Literatura în limba greacă în Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 23, nr.1, 1970, p.31; Al.Dușu, *Cărțile de înțelepciune...*, pp.24-25.
229. Ileana Vîrtosu, *Istoria unei cărți: Întâmplările lui Telemac de Fénelon și circulația ei pe teritoriul românesc în secolul al XVIII-lea*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXVIII, nr.3, 1979, p.367.
230. *Ibidem*; D. și L.Limona, *Catalogul documentelor grecești din Arhivele Statului*, vol.I, București, 1958, pp.28-29.
231. Mihail Caratașu, *Catalogul bibliotecii unui mare negustor din veacul al XVIII-lea: Grigorie Anton Avramie*, în "Studii și cercetări de bibliologie", XII, 1972, pp.189-207; I.Vîrtosu, *art.cit.*, p.368.
232. Alexandru Kidel, *Maria Cantemir, femeia cea mai cultă din epoca lui Petru cel Mare*, în "Viața Basarabiei", III, 1934, nr.6 și 7-8, pp.329-336 și 433-451; I.Vîrtosu, *art.cit.*, p.368.
233. V.Cândea, *Livres anciens en Roumanie. D'après les fonds de la Bibliothèque de l'Académie de la République Populaire Roumaine*, Bucharest, 1962, p.9.
234. N.Cartojan, *Cărțile populare, II, Epoca influenței grecești*, București, 1938, pp.364-365.
235. *Ibidem*, p.373.
236. B.A.R., ms.2189; V.Cândea, *Livres anciens en Roumanie...*, p.10.
237. N.Cartojan, *Cărțile populare, II*, p.365; V.Cândea, *Livres anciens en Roumanie*, p.10.
238. Al.Dușu, *Les livres de délectation dans la culture roumaine*, în "Revue des Études Sud-Est Européennes", tome XI, no.2, 1973, p.312.
239. Giovanni Getto, *Barocco in prosa e in poesia*, Milano, 1969, pp.289 și 352-353; I.Mattozzi, *Nota su Giovan Francesco Loredan*, în "Studi Urbinati", nuova serie, 13, 2, 1966, pp.118-131.
240. Al.Dușu, *Sinteză și originalitate în cultura română (1650-1848)*, București, 1972, p.108.
241. *Ibidem*.
242. *Ibidem*, pp.108-110.
243. *Ibidem*, p.110.
244. Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român: Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1967, pp.148, 169-170 și 174.
245. Al.Dușu, *Sinteză și originalitate...*, p.111.
246. Al.Elian, *Stolnicul Cantacuzino*, în "Contemporanul", 1969, nr.24, p.11.
247. Al.Dușu, *Sinteză și originalitate...*, p.112.
248. B.A.R., ms.50, 433, 1793, 1831, 2798, 2985, 3060.
249. Al.Dușu, *Sinteză și originalitate...*, p.112. Deși interesul pentru

- această carte scade evident după 1820, totuși Mihai Eminescu a fost în posesia unei traduceri efectuată în 1802 de medicul Constantin Vârnab (M.Gaster, *Chrestomație română. Texte tipărite și manuscrise (sec.XVI-XIX)*, vol.II, *Texte (1710-1830)*, Leipzig, București, 1891, pp.195-198; Al.Elian, *Eminescu și vechiul scris românesc*, în "Studii și cercetări de bibliologie", I, 1955, pp.142-158; B.A.R., ms.2798, 121 f.).
250. Francesco de Sanctis, *Istoria literaturii italiene*, traducere, studiu introductiv și note de Nina Façon, București, 1965, p.817; Dim.Păcurariu, *Clasicism și tendințe clasice în literatura română. Traducerile și semnificația lor (1750-1830)*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXVII, nr.3, 1978, p.360.
251. Două volume cu traduceri grecești din Metastasio apăreau la Veneția în 1779 (R.Ortiz, *Per la storia...*, pp.251-252; L.Russo, *Pietro Metastasio*, Pisa, 1915, p.188).
252. R.Ortiz, *Per la storia...*, pp.223-224; 251-254; 260-274; Al.Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România*, extras din "Studii italiene", I, București, 1934, pp.1-23; D.Popovici, *op.cit.*, p.101; Dim.Păcurariu, *art.cit.*, p.361; B.A.R., ms.1818.
253. Giosuè Carducci, *Pietro Metastasio*, în *Metrica e lirica del Settecento*, Bologna, 1911, p.69.
254. Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și rândueleurilor Gramaticii Românești*, Râmnic, 1787, p.167.
255. Al.Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio...*, pp.18-19; Mihai Mitu, *Ioan Budai-Deleanu și cultura europeană*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXVIII, nr.3, 1979, p.360; B.A.R., ms.2427, f.32-41.
256. *Școala ardeleană*, vol.III, ediție critică de Florin Fugariu, București, 1970, p.201.
257. Ienăchiță Văcărescu, *op.cit.*, Viena, 1783, p.165.
258. R.Ortiz, *Per la fortuna del Petrarca in Rumania (1783-1928)*, în "Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare", s.III, t.V, București, 1930, pp.39-40.
259. Idem, *Per la fortuna di un motivo madrigalesco italiano in Ispagna e in Rumania*, estratto dagli *Studi critici in onore di C.A.Cesareo*, Palermo, 1927, pp.3-4.
260. B.A.R., ms.185.
261. Ibidem, ms.4191; Ariadna Camariano-Cioran, *L'oeuvre de Beccaria "Dei delitti e delle pene" et ses traductions en langues grecque et roumaine*, în "Revue des Études Sud-Est Européennes", tome V, no.1-2, 1967, pp.193-202.
262. D.Popovici, *op.cit.*, pp.98-99; Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p.167.
263. B.A.R., ms.183 și 189; N.Iorga, *Rolul fraților Virnav în renașterea românească*, în "Revista istorică", 1919, pp.170-187; A.Camariano-Cioran, *Academiile domnești...*, pp.241-242.
264. M.Gr.Poslușnicu, *Istoria muzicii la români*, București, 1928, p.150.
265. *Ibidem*, pp.159, 505 și 550.
266. C.Isopescu, *L'Italia e gli inizi del teatro drammatico e musicale romeno*, estratto da "Il Giornale di Politica e di Letteratura", V,

- dicembre 1929, Livorno, p.15.
267. *Ibidem*, p.17; T.Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, I, Iași, 1915, p.94; M.Gr.Poslușnicu, *op.cit.*, pp.150 și 505.
268. T.Cipariu, *Acte și fragmente latino-românești pentru istoria bisericii române*, Blaj, 1855, pp.141 și urm.; G.Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVIII*, Iași, 1927, pp.8-9; I.Radu, *op.cit.*, p.8.
269. I.Radu, *op.cit.*, p.8.
270. G.Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, Sibiu, 1889, pp.448 și urm.; A.Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Navacovici*, Blaj, 1902, p.106.
271. C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano...*, p.14.
272. Adrian Marino, "Luminile" românești și descoperirea Europei, în "Revista de istorie și teorie literară", XXVIII, nr.1, 1979, p.37.
273. C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano...*, p.15.
274. N.Iorga, *Istoria învățământului românesc*, p.37; D.Popovici, *op.cit.*, pp.79-80; A.Marino, *art.cit.*, p.37.
275. N.Iorga, *Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX-lea*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s.II, t.XXXVII, București, 1916, pp.381-382; A.Marino, *art.cit.*, p.37.
276. A.Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900, p.173; D.Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, pp.167-172; I.Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, București, 1973, pp.19-23; Coneliu Albu, *Pe urmele lui Ion Inocențiu Micu-Klein*, București, 1983, pp.186-226.
277. I.Radu, *op.cit.*, p.12.
278. I.Radu, *op.cit.*, p.12-13.
279. I.Radu, *op.cit.*, p.13.
280. I.Radu, *op.cit.*, p.13-14.
281. I.Radu, *op.cit.*, p.14.
282. *Ibidem*.
283. P.V.Haneș, *Scriitorii basarabeni*, București, 1920, pp.20 și urm.; C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano...*, p.16; idem, *Il vescovo Amfilohie Hotiniul e l'Italia*, estratto dalla rivista 'L'Europa Orientale', fasc.IX-X, 1933, pp.18-36.
284. I.Dumitriu-Snagov, *op.cit.*, pp.24, 41.
285. I.Bianu, *Întâii bursieri români în străinătate. Scrisori de ale lui Eufrosin Poteca 1822-1825*, în "Revista Nouă", anul I, nr.11, 15 noiembrie 1888, p.421; C.Isopescu, *Il viaggiatore transilvano...*, pp.17-18.
286. B.A.R., ms.2935, 21 f.
287. I.Bianu, *Întâii bursieri români...*, pp.421-422.
288. *Ibidem*, pp.422-423.
289. *Ibidem*, p.423.
290. V.Papacostea, *Originile învățământului superior în Țara Românească*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 14, nr.5, 1961, p.1151.
291. Pantelimon Ligaridis (1610-?), format de iezuiți la Institutul Sf.Atanasie din Roma, se plasa, atât în gândirea teologică, cât și în cea filosofică, pe poziții total opuse acelorora pe care se găsea

- contemporanul său Teofil Coridaleu (Émile Legrand, *Bibliographie hellénique*, IV, Paris, 1894, pp.8-61) care, alături de italianul Cesare Cremonini (1550-1631), profesor la Padova (M.A. del Torre, *Logica ed esperienza nel trattato "De paedia" di Cesare Cremonini*, în vol. *Aristotelismo veneto e scienza moderna*, Padova, 1983, pp.637-670; *Dizionario biografico degli italiani*, vol.30, Roma, 1984, pp.618-622), a avut o importantă contribuție la reconstituirea gândirii lui Aristotel în fundamentele ei materialiste (Cleobul Tsurkas, *Les débuts de l'enseignant philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophile Coridalée (1563-1636)*, pp.99-102; Otto Jochem, *Scholastisches, Christliches und Medizinisches aus dem Kommenter des Theophilos Korydaleus zu Aristoteles Schrift von der Seele*, Giesen, 1935). Între 1641 și 1646 a trăit la Constantinopol, iar în 1646 vine în Principate, fiind prigonit de aproape toată lumea din capitala Imperiului otoman. Chemat în 1646 de Vasile Lupu la Iași (Fr.Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le patriarcat de Constantinople*, în "Balcania", VIII, 1945, p.134), Ligaridis este oprit în Țara Românească ca profesor al fiilor postelnicului Cantacuzino cu un salariu de 50 de reali pe lună (*Ibidem*, pp.136-137).
292. Gh.Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în *Diplomatarium italicum*, vol.II, 1930, pp.378-379, doc.nr.XXVI din 30 octombrie 1649.
293. V.Papacostea, *Originile învățământului superior...*, p.1158.
294. *Ibidem*, p.1155.
295. Afirmarea este valabilă și pentru Moldova, unde în 1640 a fost fondată la Iași școala de la Trei Ierarhi după modelul Academiei de la Kiev organizată de Petru Movilă. La baza învățământului de aici se afla, de asemenea, limba latină (Ștefan Pascu, *Collèges et académies dans les pays roumains au Moyen Âge*, în "Revue Roumains d'Histoire", tome V, no.6, 1966, pp.932-933).
296. *Ibidem*, p.935.
297. Născut la Trapezunt în 1630, el și-a început studiile în acest oraș, după care le-a continuat la Școala Patriarhiei din Constantinopol și le-a desăvârșit în Italia (C.Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români*, București, 1905, p.3; Gh.Cronț, *Academia domnească din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 18, nr.4, 1965, p.840).
298. A.Camariano-Cioran, *Academiile domnești...*, p.33.
299. *Ibidem*, p.70; Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p.864.
300. M.Ruffini, *l'influenza italiana in Valacchia...*, pp.36-51; idem, *L'opera culturale di Venezia...*, p.22.
301. Gh.Cronț, *art.cit.*, pp.843-844.
302. A.Camariano-Cioran, *Academiile domnești...*, pp.163-164.
303. *Ibidem*, p.165.
304. A se vedea mai sus nota 262.
305. A.Camariano-Cioran, *Academiile domnești...*, p.167.
306. B.A.R., ms. italiene 24, 25, 26; Al.Ciorănescu, *Manuscrisele italiene ale Academiei Române*, în "Studii italiene", București, I, 1934,

- pp.159-172; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)*, București, 1982, pp.177-182.
307. Börje Knös, *L'histoire de la litterature néo-grecque*, Stockholm, 1962, p.360.
308. Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p.1272. Este vorba despre un hrisov al lui Alexandru Ipsilanti din 1776 prin care se hotărăște ca la Academia din București să existe un număr de 9 dascăli, dintre care trei de latină, franceză și italiană și care îngăduie dascăliilor de matematici, care n-ar fi cunoscut bine limba greacă, să predea și în limbile latină, franceză sau italiană (Gh.Cronț, *art.cit.*, pp.838-839; A.Camariano-Cioran, *Academiile domnești...*, pp.188-190).
309. B.A.R., ms.it.24, f.223; C.Papacostea-Danielopolu, *op.cit.*, pp.177-178.
310. B.A.R., ms.it.24, f.1v-47r.
311. A.Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucharest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, p.236.
312. B.A.R., ms.it.25, 132 f.; Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*, București, 1971, p.38.
313. B.A.R., ms.it.25, f.5-6 r.
314. *Ibidem*, ms.it.26, 95 f.
315. *Ibidem*, ms.it.25, f.16 r.
316. Daniel Mornet, *Les sciences de la nature en France au XVIIIe siècle*, Paris, 1911, pp.27-38.
317. *Idem*, *La pensée française au XVIIIe siècle*, Paris, 1951, pp.5-6; B.A.R., ms.it.25, f.89r.-95r.
318. N.Iorga, *Istoria învățământului românesc*, p.33.
319. *Ibidem*, p.105.
320. A.Camariano-Cioran, *Les Académies princières...*, p.236.
321. Despre importanța acestui învățământ a se vedea *ibidem*, p.307; R.Ortiz, *Sull'importanza della dominazione fanariote...*, pp.270-271; C.Papacostea-Danielopolu, *op.cit.*, pp.181-182.
322. D.Popovici, *op.cit.*, pp.136-175.
323. *Ibidem*, p.136; C.Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900.
324. D.Popovici, *op.cit.*, p.136.
325. Cornel Cîrstoiu, *Ianache Văcărescu. Viața și opera*, București, 1974.
326. D.Popovici, *op.cit.*, p.156.
327. Ianache Văcărescu, *Istorie a preaputernicilor împărați othomani adunată și alcătuită pe scurt de dumnealui...*, în Al.Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom II, București, 1863.
328. D.Popovici, *op.cit.*, p.163-165.

Capitolul II

Moldova

În secolele XVII, XVIII și la începutul secolului XIX cea mai mare parte a cunoștințelor despre Italia și italieni care pătrunseseră în cultura română se reflectă, în special, în cadrul istoriografiei. Evident, există lucrări și de altă natură (calendare, poezii, jurnale de călătorie etc.) unde apar informații interesante despre Italia, dar ponderea principală aparține istoriografiei, deoarece aceasta se afla pe locul al doilea, după scrierile cu caracter religios, în cadrul culturii scrise românești.

Forma principală de manifestare a istoriografiei românești rămâne, și în această perioadă, tot cronica, dar conținutul său, ca și forma, nu mai sunt aceleași ca în veacurile anterioare. Continuând vechea tradiție cronicărească, reprezentanții istoriografiei românești scriu acum în alte condiții interne și sunt supuși altor influențe culturale. Umanismul¹, care pătrunde la noi atât prin filiera poloneză (mai ales în Moldova), cât și prin cea italiană sau constantinopolitană (mai ales în Țara Românească), chiar dacă nu înlătură complet, modifică substanțial vechile cadre slavo-bizantine. În secolul XVII slavona este înlocuită cu limba română, iar această transformare nu este numai formală². Ea corespunde unei anumite evoluții în conștiința oamenilor. În lucrările istoriografice ale epocii este prezentă conștiința de neam, se întâlnește ideea originii latine și a unității limbii române și a poporului român.

În ceea ce privește concepția istorică și metoda de lucru, deși nu se remarcă schimbări esențiale se observă totuși un început de atitudine critică față de izvoarele folosite, din ce în ce mai numeroase³. Divinitatea continuă să joace un rol însemnat în explicarea faptelor istorice, dar caracterul general al noilor cronici este laic. Cei care scriu acum sunt reprezentanți ai boierimii, nu clerici, lucrările lor aducând în consecință un plus de pricepere în treburile politice și mai puțin interes pentru cele ecleziastice.

Cronicarii au fost oameni de cultură cu un evident spirit critic și cu o nețărmurită încredere în capacitatea cuvântului scris de a participa la plămădirea actului istoric. Ei au cristalizat o tradiție

de cultură, au imprimat un spirit civic creației intelectuale și au introdus perspectiva istorică în evaluarea activității umane. Analiza textelor elaborate de acești gânditori de la sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII a pus în lumină preocuparea lor de a clarifica sensul unui destin în timp, de a da o accepțiune largă conceptului de “popor”, de a preciza conținutul îndatoririlor ce revin membrilor unei colectivități ce se angajează într-o acțiune civilizatoare. În același timp, în afară de a descifra și explica trecutul poporului din mijlocul căruia provin ei înșiși, cronicarii manifestă preocupări din ce în ce mai intense pentru istoria universală, în special pentru istoria popoarelor vecine, dar și pentru istoria unor popoare mai îndepărtate, care au contribuit într-o măsură mai mare sau mai mică, în diferite epoci, la desfășurarea istoriei poporului român.

Cunoștințele istoricilor români despre geografia continentului european⁴ sunt destul de precise; ei au la dispoziție hărți și manuale care le permit să fixeze cu precizie contururile Mării Baltice, să localizeze marile orașe, să delimiteze teritoriile ocupate de popoare formate într-un spațiu în care au locuit permanent sau în care au pătruns prin migrație. Umaniștii noștri se orientează decis spre civilizația ce se dezvoltă dincolo de frontierele expansiunii otomane și acordă o pondere deosebită culturilor care înfloresc într-o arie “clasică”, acolo unde au apărut civilizațiile elină și latină, dezvoltate de popoare care au stat statornic în același spațiu, printr-o continuitate neîntreruptă. Cărturarii pun în relief supraviețuirea moștenirii romane, prezentă chiar la turcii otomani. Atacurile lor nu se îndreaptă global împotriva “latinilor”, ca în cultura neogreacă, ci împotriva forțelor politice îmbrăcate în haine confesionale. Această distincție operată de ei pune în lumină faptul că atașamentul față de “legea” ortodoxă nu s-a transformat într-un conservatorism intransigent; avem de-a face cu o replică dată presiunii politice care nu a determinat, însă, o respingere a culturii apusene. Sub acest aspect, cultura română se dovedește mult mai disponibilă la sesizarea elementelor înnoitoare, decât celelalte culturi din sud-estul european, printr-o mai vie discriminare ce i-a permis, de altfel, să joace un rol deosebit în această parte a continentului, în răstimpul umanismului. Discriminarea indică, în același timp, că apărarea legii se face acum cu noi mijloace, proprii fazei de “raționalism ortodox”.

Cărturarii introduc în dispută conceptul de cultură și, prin aceasta, deplasează termenii polemicii.

Compararea ideilor umaniștilor români cu teoria lui Vico, acest “ultim umanist italian”, pune mai bine în lumină modul în care gândirea acestora a ocolit cartezianismul și criza sceptică, și prin opțiunea pentru filosofia etică, “deschisă istoriei”, s-a

încadrat în filosofia modernă a istoriei. În viziunea umaniștilor români, universalismul spre care se îndreaptă culturile europene nu mai deține caracteristicile universalismului medieval, dar el nu se definește nici între hotarele trasate de umaniști sau de gânditorii din epoca luminilor. Atitudinea față de marile etape ale civilizației europene pune în lumină un atașament pentru o comunitate umană cu o conștiință mai largă decât aceea a Occidentului în vremea cărturarilor, ei nu definesc civilizația prin câteva trăsături statistice și nu reduc cultura la realizările unor grupuri. Doctrina umaniștilor români iese în întâmpinarea discuției ce se anima, la sfârșitul epocii Luminilor, asupra raportului dintre durabil și schimbător, precum și a studiului filosofic al omului, a unei antropologii generale, ca aceea elaborată sistematic de Kant.

Evident că în asemenea condiții deschiderea cronicarilor români către istoria universală devenea o condiție aproape obligatorie și ea s-a împlinit pe o scară largă. În cadrul acestei deschideri, Italia și italienii au jucat un rol esențial, deoarece istoria lor se îngemăna pentru începuturile sale cu istoria poporului român, iar mai târziu Peninsula a devenit unul din principalele focare de cultură și civilizație occidentală spre care se îndrepta atenția umaniștilor noștri și de care ei înșiși au fost influențați în mare măsură.

În ceea ce privește imaginea Italiei și a italienilor ea cunoaște, bineînțeles, un proces evolutiv, pe măsura scurgerii timpului informațiile devenind mai bogate și mai numeroase. Cu toate acestea, principalele informații pe care le putem întâlni în majoritatea lucrărilor, în principal istorice, dar și de altă natură, se referă la istoria Imperiului roman, la prezența romanilor în Dacia de la începuturile ei și până la retragerea aureliană, la contribuția lor în procesul de formare a poporului și limbii române, la istoria Romei și a Veneției în evul mediu și în epoca în care trăiau și scriau cronicarii, precum și la istoria altor câtorva state și orașe italiene, dar într-o măsură mult mai redusă.

De asemenea, trebuie să subliniem faptul că în această perioadă, mai ales la sfârșitul secolului XVII și în primele decenii ale secolului XVIII, istoriografia românească a cunoscut cea mai importantă dezvoltare în Moldova⁶, unde apar cronicarii și oamenii de cultură cei mai reprezentativi pentru întreg spațiul românesc. Lucrul este explicabil dacă ne gândim că Moldova, la fel ca și Țara Românească, nu fusese ocupată de o putere străină, așa cum s-a întâmplat cu Transilvania ocupată de austrieci la sfârșitul secolului XVII, dar, spre deosebire de Țara Românească, avea de suportat o dominație otomană în forme ceva mai atenuate și păstra un contact direct și permanent cu principalele centre de cultură din Polonia,

influențate, la rândul lor, în mare măsură, de cultura și civilizația italiană. În acest sens istoriografia moldoveană o depășește net pe cea munteană, inclusiv în problema reflectării istoriei universale și, ceea ce ne preocupă pe noi, în problema imaginii Italiei și a italienilor.

Primul din pleiada de cronicari și oameni de cultură moldoveni, adevărați clasici ai istoriografiei și ai literelor românești, care ne va reține atenția în acest capitol este, bineînțeles, Grigore Ureche (1590-1647). Fiul lui Nestor Ureche, unul din cei mai bogați și influenți boieri moldoveni de la sfârșitul secolului XVI și începutul celui următor, care a trăit mult timp în Polonia, căpătând chiar și cetățenia polonă⁷, Grigore a avut posibilitatea să studieze la Lwow între 1612 și 1618, dobândind o solidă pregătire în spirit umanist⁸. Reîntors în Moldova, a ocupat demnități importante, fiind mare spătar între anii 1634 și 1642 și mare vornic al Țării de Jos între 1642 și 1647⁹.

Grigore Ureche este cunoscut în istoria culturii și a literaturii românești printr-o singură operă, *Letopisețul Țării Moldovei, de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor care scrie de la Dragoș vodă până la Aron Vodă*, prima cronică în limba română a Moldovei care prezintă istoria țării, cum rezultă și din titlu, de la 1359 până la anul 1594. Manuscrisul original al lui Grigore Ureche nu s-a păstrat, cronica fiind transmisă în forma prelucrată, cu o seamă de interpolări, a lui Simion Dascălul – nici aceasta păstrată în original – variantă care a suferit și ea adaosurile altor interpolatori ca Misail Călugărul și Axinte Uricariul¹⁰. Izvoarele principale ale cronicii sunt, mai întâi, vechile letopisețe românești scrise în limba slavă, preluate fie direct, fie prin intermediul unui letopiseț pierdut, scris în limba română pe la 1625-1630, de logofătul Eustratie¹¹, la care se adaugă unele lucrări străine (Miechowski, Kromer, Bielski, Münster, Antonio Magini Patavino, Mercator etc.)¹², precum și tradiția orală pentru ultima parte a lucrării, de pildă, știrile și informațiile aflate de la tatăl său, Nestor Ureche¹³.

Cărturarul, cultivat la lumina scrierilor istorice ale antichității, știutor de limbi străine, scrie o lucrare în care folosește limba populară cea mai naturală, cu simpla preocupare de a-și face expunerea cât mai limpede și mai ușor de înțeles. În ciuda culturii sale, nici o tendință spre pedantism și prețiozitate nu tulbură echilibrul, cursivitatea și sobrietatea expunerii¹⁴. În același timp, una din trăsăturile cele mai caracteristice ale umanismului lui Grigore Ureche este evidențierea și sublinierea originii romane, latine a limbii și a poporului român în întregul său. El îl precede pe Miron Costin, Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir

și este cel dintâi care proclamă, în românește și pentru români, aceste fundamentale adevăruri istorice.

Din această cauză Italia care contează pentru cronicar în primul rând este cea a Imperiului roman, a Romei antice și a romanilor cuceritori, cei care au contribuit în mod hotărâtor la formarea limbii și a poporului român. "*Rumîinii, cîți se află lăcuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Rîm se trag*"¹⁵ (subl.n.), este o frază simbol pentru imaginea Italiei în opera lui Ureche, fără a mai vorbi despre importanța ei în concepția sa privitoare la originea românilor.

Cu privire la numele de Valahia și de valahi, Grigore Ureche acceptă legenda potrivit căreia acestea ar deriva de la numele unui comandant roman din Dacia, Flacus, dar numai pentru Țara Românească, arătând că numele nu se potrivește și în cazul Moldovei și al moldovenilor: "Chiematu-o-au unii și Flachia, ce scriu letopisetile latinești; pre numele hatmanului râmlenescu ce l-au chemat Flacus, carile au bătut războiu cu știtii pre aceste locuri schimbându-să și schimonosindu-să numele, din Flachia i-au zis Vlahia. Ce noi acesta nume nu-l priimim, nici-l putem da țării noastre Moldovei, ci Țării Muntenesti, că ei nu vor să dispartă, să facă doao țări, ci scriu că au fostu tot un loc și o țară și noi aflăm că Moldova s-au discălicat mai pe urmă, iar muntenii mai dintâi, măcară că s-au tras de la un izvod..."¹⁶. Recunoscând originea comună a românilor, Ureche era obligat să recunoască și existența unor state românești separate, așa cum o indica realitatea politică a timpului său, fapt ce explică restrângerea pe care o acordă termenului de Valahia doar la spațiul Țării Românești.

Despre limba română Ureche afirmă că ea a suferit multe influențe de la popoarele care au intrat în contact cu românii, dar este, în esență, un derivat al latinei, majoritatea cuvintelor, dintre care unele sunt date ca exemplu, provenind din această limbă, iar unele chiar din italiană: "Așijderea și limba noastră din multe limbi ieste adunată și ne ieste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prinprejur, măcar că de la Rîm ne tragem, și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate. Cum spune și la predosloviia letopisetului celui moldovenescu de toate pre rîndu: ce fiindu țara mai de apoi ca la o slobozie, de prinprejur venindu și discălicîndu, din limbile lor s-au amestecat a noastră: de la rîmleni, cele ce zicem latină, pîine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găina, ei zicu galena, muieria, mulier, femeia, femina, părinte, pater, al nostru, noster și altile multe din limba latinească, că de n-am socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înțelege. Așijderea și de la frînci, noi zicem, cal, ei zic caval"¹⁷. O afirmare mai clară a latinității limbii române, întărită

cu exemple grăitoare, nici că se putea face mai bine în acele vremuri.

Dar pentru a întări ideea de romanitate a românilor, cronicarul recurge și la dovezile materiale, multe dintre ele dispărute, ale prezenței romanilor pe teritoriul fostei Dacii: “Află-să această țară să fie fost lăcuit și alții într-însa mai înainte de noi, de unde cetățile țării să cunoscă că-i lucru frîncescu¹⁸, de au lăcuit oștile Rîmului și au iernatu de multe ori, bătându-se uniori cu știtiu sau tătarii, uniori cu Bosna și cu Rumele și la perși trecîndu. Ce fiindu în calea răotăților și stropșindu oștile, care de multe ori să făcea războaie pre acesta loc, cum încă semnele arată, carile le vedem pretitindine: movili mari și mici și șanțuri pre Nistru, pre Prut, prin codrii, n-au mai putut suferi, ce s-au răsipit și s-au pustiit”¹⁹. Considerăm că aceste urme materiale ale prezenței romanilor în Moldova au constituit, alături de intensele relații moldo-geneveze din evul mediu, unul din izvoarele legendei conform căreia o bună parte din cetățile moldovenești au fost construite de genevezi. Ceea ce Ureche afirmase doar în treacăt, interpolatorul său Misail Călugărul afirmă cu toată convingerea, înșirînd și numele cetăților pe care genevezii le-ar fi construit, de fapt cele mai importante cetăți ale țării: “Aflatu-s-au într-această țară și cetăți făcute mai de demultu de ianovedzi: cetatea în tîrgul Sucevii și cetatea la Hotin și Cetatea Albă și cetatea Chilii și Cetatea Neamțului și Cetatea Noaă, Romanul, ce i s-au surpat pămîntul ș-au cădzut cetatea”²⁰.

Pentru Ureche însă imaginea Italiei nu se oprește la Imperiul roman și la aportul romanilor la formarea poporului și limbii române. În cronică sa apar inserate și alte câteva informații, de data aceasta chiar despre Italia și italieni. Sunt informații scurte și fragmentare în care italienii apar în contextul mult mai larg al istoriei universale, fie că este vorba de ultima încercare de unire a bisericilor catolică și ortodoxă în conciliul de la Florența și Ferrara din 1438-1439, fie că este vorba de expansiunea otomană în sud-estul Europei, expansiune care s-a lovit de rezistența îndârjită a italienilor, mai ales a venețienilor, dar care uneori a profitat și de complicitatea acestora, mai ales genevezi.

Astfel, despre conciliul din 1438-1439, Ureche spune că “... fu săbor mare în Florenția, în țara Italiei, adunare mare de părinți, ca să poată împreuna biserica răsăritului și cu apusului...”²¹

Despre expansiunea otomană și rolul italienilor prima informație pe care o furnizează Ureche se referă la debarcarea turcilor în Europa, eveniment plasat de cronicar în 1363 și făcut posibil, după cunoștințele sale, de flota geneveză: “... văzîndu cum s-au pomenitu mai sus vrajba între greci și slăbiți de războaie că făcîia între ei, năimîndu cu leafă vase de la Ghenua și după ce au dobînditu Helespontul, au trecut la Trația în anii

6871 (1363 – n.n.) și Calipoli... ”²². Și în continuare informațiile oferite de Ureche vorbesc despre expansiunea otomană favorizată de genovezi, uneori chiar în detrimentul altor italieni, cum ar fi venețienii: “Decii al doilea Amurat căzu la împărăție, acesta cu ajutorul ce avea de la Ghenua, trecîndu la Trația, au bătutu pre unchi-său Mustafa și Thesalonica au fărămat, carile era orașu bătrîn, tare și plin de avuție și pre acele vremi Veneția o ținea”²³. Dar acest ajutor nu a reușit să protejeze interesele genoveze din Marea Neagră, deoarece Mehmed II, după cum ne spune Ureche: “Apucat-au și Eubeia (posesiune venețiană – n.n.) și Chefea (Caffa n.n.), ce o ținea ghenuvezii”²⁴. Ultima informație din cronica lui Ureche privitoare la italieni se referă la cuceririle făcute de Baiazid II în detrimentul venețienilor: “Decia Baiazit al doilea luundu împărăția, războiu cu venețienii făcu și le-au luat Naupactul, Methona, Dirahia și toată Dalmația au prădatu...”²⁵.

În concluzie la cele spuse până acum despre cronica lui Grigore Ureche se poate observa că la el informațiile despre Italia se pot împărți în două mari categorii și anume: informații despre Imperiul roman și despre romani, legate direct de formarea limbii și a poporului român, de romanitatea românilor, și informații despre Italia medievală cum sunt cele referitoare la tentativa de unire a bisericilor catolică și ortodoxă și cele cu privire la relațiile italienilor, venețieni și genovezi, cu turcii otomani, relații ce au oscilat între colaborare și confruntare. Acest tip de informații, care apare la Ureche într-o formă destul de restrânsă, va fi dezvoltat în mod considerabil de urmașii săi în scrierea istoriei, dintre care primul este Miron Costin (1633-1691).

Născut în 1633 într-o familie de origine munteană²⁶, Miron Costin și-a petrecut copilăria și adolescența în Polonia, unde familia sa se refugiase în 1643. Acordându-i-se “indigenatul” (cetățenia) polon, este primit în rândurile nobilimii polone. A studiat, începând din 1646 la Colegiul iezuit din Bar. În 1651 a participat la lupta împotriva cazacilor, în rândurile armatei polone. Spre sfârșitul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653) s-a întors în Moldova, în anii următori ocupând funcții de seamă, până la aceea de mare logofăt, și îndeplinind, cu deosebită pricepere, felurite misiuni diplomatice. În cursul unei asemenea misiuni ajunge, în 1662, la Turnu Severin, unde admiră ruinele podului lui Traian. Mai înainte de a vizita Țara Românească, fusese și în Transilvania, astfel încât Miron Costin cunoștea întreg teritoriul locuit de români. În 1672 se afla pe lângă armata turcă în timpul campaniei contra Căminitei, iar în 1674 merge în solie la Sobieski, viitorul rege polon. Strălucita sa carieră se sfârșește tragic în 1691, când este implicat – greu de spus dacă

pe drept sau pe nedrept – în complotul condus de fratele său, Velicico Costin, împotriva domnitorului Constantin Cantemir și este decapitat²⁷. Indiferent însă dacă a complotat sau nu, este clar că Miron Costin, mai mult chiar decât Grigore Ureche, reprezenta tendințele boierimii de subordonare a instituției domnești.

Influența exercitată de Polonia și, prin intermediul ei, de umanismul renașcentist italian asupra lui Miron Costin a fost foarte importantă²⁸. În Polonia el și-a format principalele linii de gândire²⁹, aici a putut consulta câteva lucrări fundamentale, ca cele ale lui Jarosz Otwinowski, Pawel Piasecki, Samuel Twardowski și alții, care se vor constitui în izvoarele viitoarelor sale opere³⁰, și tot aici a putut cunoaște operele clasicilor antichității (Cicero, Caesar, Sallustius, Titus Livius, Tacitus, Eutropius, Plutarh, Virgilius, Horațius, Ovidius etc.).³¹ *Viața lumii*, poemul în versuri, filosofic, realizat de Miron Costin, pentru a dovedi “că poate și în limba noastră a fost acest feliu de scrisoare de să chiamă stihuri”, prezintă certe reminiscențe, uneori aproape traduceri, din marii clasici latini ai vârstei de aur, Horațius și Ovidius³².

Miron Costin trebuie considerat unul dintre cei mai importanți exponenți ai umanismului românesc din secolul XVII, un umanism cu o configurație particulară, corespunzătoare momentului târziu al împrejurărilor specifice de apariție. El își ilustrează umanismul și printr-o nouă, nostalgică viziune despre civilizație și despre ceea ce în Italia vremii se chema *gentilezza*. Nu cunoscuse această țară decât din scrisori sau relatări, dar visa pentru Moldova o dezvoltare asemănătoare. Prin informația și condeiul cărturarului umanist se comunica cititorului român al vremii tot ce am fi putut să fim și ce s-ar fi putut împlini la noi, dacă nu ne-ar fi împiedicat, cum tot Costin spunea “vacul nostru acesta de acum cu mare groatăi”³³.

Cu deosebire caracteristic la Miron Costin, în opoziție cu sobrietatea și răceala lui Ureche, este permanenta lui preocupare de a se întreține cu cititorul, căruia îi mărturisește temerile, bucuriile și mândriile sale și pe care, de atâtea ori, îl cheamă alături pentru a se împărtăși din simțămintele de care el însuși este cuprins³⁴. Miron Costin scrie tot timpul cu fața și cu gândul la cititor, astfel încât *Letopisetul și De neamul moldovenilor* par adevărate colocvii între cronicar și contemporanii săi moldoveni cărora li se adresează; așa cum ni se înfățișează, am putea spune că aceste lucrări s-au născut și s-au dezvoltat dintr-o necesitate de comunicare pe care cronicarul o resimte în mod acut și pe care o mărturisește aproape direct în predosloviile celor două opere ale sale.

Opera lăsată de Miron Costin este remarcabilă și, de aceea,

el poate fi socotit cel mai însemnat dintre cronicarii noștri. Implicat toată viața în politică, nu a avut timp, din păcate, să termine vastul plan ce-l concepușe³⁵: întreaga istorie a Moldovei (și, în general, a poporului român) de la Traian și până în zilele sale. Din această mare lucrare a reușit să scrie doar partea de început (*De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*) și sfârșitul (*Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, care narează evenimentele cuprinse între 1595, acolo unde le lăsase Ureche, și 1661).

De neamul moldovenilor este prima lucrare din istoriografia românească ce își propune prezentarea formării poporului român, una din temele care va sta în centrul atenției celor mai mari istorici ai noștri. Este și cea dintâi operă care nu se prezintă sub forma unei cronici, fiind o analiză a unei probleme istorice. Scriind această lucrare pe care a început-o în tinerețe, pentru a o redacta definitiv abia în ultimii ani ai vieții, Miron Costin a urmărit să dovedească originea latină a românilor. În același timp, în ceea ce privește imaginea Italiei și a italienilor, el pornește de la Imperiul roman și de la romani pentru a descrie Peninsula și pe locuitorii ei, poate cea mai fidelă și mai interesantă descriere pe care o întâlnim în cultura noastră până spre sfârșitul secolului XVIII.

Urmărind să demonstreze romanitatea românilor și unitatea lor din acest punct de vedere, Miron Costin pornește de la o amănunțită și foarte sugestivă descriere a Italiei, descriere asupra căreia ne vom opri atenția ceva mai târziu. În cel de-al doilea capitol al lucrării, "capul al doilea", el întreprinde o indispensabilă incursiune în istoria Imperiului roman³⁶. În primul rând, cronicarul nostru consideră că acest imperiu a fost cel mai mare din întreaga istorie: "Împărăția Rîmului căria putere și lățime asemenea nu au fostu nici o împărăție de cându ieste lumea, de măriia ei citește toate istoriile lumii, mai mare nu vei afla alta, nici în ceste veacuri de acum, nici în cele trecute"³⁷. După aceea vorbește de numele său și de începuturile sale legendare: "Numele său trage de pe orașul Roma, noi zicem Rîmul, care oraș ieste în Italia, pre apa Tivrului curătoare în Marea Albă, cu cale de cîteva zile mai jos de Rîm, din izvoarele munților Italiei început. Iară începutul împărăției aceștia (...), ieste din Troada, care au răsipit-o elinii, sau cu altu nume grecii (...). Și zidindu pre jumătate Romul și pre jumătate de orașu Rem și încă neînălțate zidurile, au venit întru una de zile Rem să vază sporitul lucrului a frăține-său, în partea unde zidiia frate-său, Romul, și vrîndu să facă șagă, au sărit peste zidul frăține-său rîzînd. În loc frate-său, luînd semnu de piezi răi orașului, apucă un fuște și lovește pe frati-său pen mijlocul trupului. Cade Rem mortu de rană, iară Romul, stîndu asupra

trupului, au zis: "Așa să petreacă toți carii vor vrea să saie zidurile acestea"³⁸. Apoi Miron Costin face o scurtă istorie a Romei și a imperiului său, insistând mai ales asupra formelor sale de organizare: regat, republică, imperiu³⁹ și se oprește la uriașa sa întindere, impresionantă pentru toți cei ce o cunosc: "Hotărâre aceștii împărății a Rîmului mai necoprinsă sîntu, că nu niscareva munți sau ape curătoare, cum vedem acum că despartu crăie de crăie și împărăție de împărăție, ci din toate părțile le-au fostu hotarul Marea Ochianul, care încunjură pământul (...)"⁴⁰.

Considerând că este suficient cât a spus despre Roma: "Ci cîtu ne trebuiește la rîndul istorii noastre, ne ajunge de atîta de Împărăția Rîmlului"⁴¹, Miron Costin trece la problema principală, aceea a formării poporului și a limbii române. După ce expune, cu destul de multe amănunte, luptele dintre Traian și Decebal, încheiate cu victoria primului: "Stătut-au un războiu mare și nu puțină vărsare de sînge, însă pre acele vremi în toată lumea nu era altă oaste, nici mai temeinică, nici mai stătătoare, nici mai trainică la toate lipsele oștenești ca slujitorii Rîmului, neînfricați și din firea lor și cu tocmeala oștilor lor (...)"⁴², cronicarul nostru se oprește asupra problemei colonizării Daciei. El consideră că populația autohtonă din Moldova și Muntenia a fost mutată peste munți, în Transilvania, în locul ei fiind aduși coloniști romani, dar nu hoți și pușcăriași, ci gospodari adeverați: "Că Traian împăratul adevărat că de la Rîm au adus și căsași, adică de la Italia și așa ieste: și căsași au adus, iară nu din temnițele Rîmului, ci oroșani căsași, săteni, tot din slujitori așezați. Și casă de domni au așezatu aicea pre la cetăți"⁴³.

Ca dovezi principale ale romanității românilor, Miron Costin aduce *limba și numele român*. Despre nume el spune următoarele: "Așa și neamul acesta, de cărele scriem, al țarilor acestora, numele vechiu și mai dreptu ieste rumîn, adecă rîmlean, de la Roma. Acest nume de la discălicatul lor de Traian, și cîtu au trăit pînă la pustiirea lor di pre aceste locuri și cîtu au trăitu în munți, în Maramoroș și pe Olt, tot acest nume au ținut și țin pînă astăzi și încă mai bine muntenii decît moldovenii, că ei și acum zic și scriu țara sa "rumînească", ca și românii cei din Ardeal"⁴⁴. Cât despre limbă este la fel de clar și categoric: "Iar vremea a stricat și vorbirea lor, limba latină curată, căci ce nu strică vremea în veacuri lungi? Unde trebuia să fie *Deus*, avem *Dzeu* sau *Dumnezeu*, al *mieu* în loc de *meus*, așa s-a stricat limba; unde era *coelum* avem *cierul*; *homo-omul*; *frons-frunte*; *angelus-îndzierul*, dar în schimb nu avem nici un cuvînt care să nu amintească, fie prin început, fie prin terminație, fie prin mijloc, originea sa dintîi. Unele cuvinte au rămas chiar întregi: *barba-barba*, așa și luna, iar altele cu foarte mici deosebiri"⁴⁵.

Despre formarea limbii și a poporului român, Miron Costin a compus, în două rânduri și versuri: prima dată, solicitat de Dosoftei, mitropolitul Moldovei care i le-a și publicat la sfârșitul operei *Psaltire* <în versuri>, tipărită în Polonia, la Uniev, în anul 1673⁴⁶, iar a doua oară, în anul 1675, după predoslovie, înaintea primului capitol al *Letopisetului*⁴⁷. De asemenea, Miron Costin a expus această problematică și în limba polonă, în două scrieri intitulate *Cronica polonă* și *Poema polonă*⁴⁸. Stăruința cu care el venea să dovedească polonilor originea romană a românilor, legată de speranțele pe care și le punea în salvarea țării sale de către poloni de sub jugul turcesc, indică intenția cu care a scris aceste cărți: pentru a dovedi polonilor, și apusenilor în general, că se cuvine ca poporul român să fie ajutat să iasă de sub sabia turcească; că nu se cuvine ca urmașul civilizației romane, al Imperiului roman să rămână sub barbaria otomană; că cei ce se închină amintirii clasicismului sunt datori să sprijine pe urmașii romanilor.

Dar, pentru a putea scrie despre Imperiul roman, despre romani și despre formarea limbii și a poporului român, Miron Costin și-a dat seama că trebuia să facă o descriere cât mai amănunțită, în limitele cunoștințelor din vremea sa, a Italiei și a italienilor⁴⁹. Pentru aceasta el s-a folosit de lucrările pe care a avut posibilitatea să le consulte în Polonia, despre care am amintit mai sus, dar a beneficiat și de informațiile pe care i le-a furnizat un misionar italian aflat în trecere prin Moldova⁵⁰, probabil Vito Piluzzi⁵¹.

Descrierea lui Costin începe, cum era și firesc, cu poziția geografică a Italiei, poziție raportată la aceea a spațiului românesc: “Țara Italiei, de aicea de la noi, dreptu spre apusul soarelui ieste, nu așa depărtată de țara noastră, că de la Belgradul carile îl știm mai toți că ieste pe Dunăre, unde cade apa Savei în Dunăre, niguțătoarește mergîndu, cale de 30 zile ieste până la Vineția și Vineția ieste pe pământul Italiei.

În statul său ieste între mări, ca și Greția, adecă țările grecești; că dincoace, dispre noi, să închide cu o limbă de mare, care iese din Marea Albă – vinețienii zic acei limbi Colfo di Vineție, adecă limba sau grumazii de Vineția – să zice și cu alt nume și Marea Adriaticum, marea de Adrie (...). Iară despre ceialtă parte, spre apus, izbucnește iară din ceiași Mare Albă un unghiu de mare, însă nu cu atîta lungine, cum ieste limba aceastalaltă dinspre noi. Și pre celalalt unghiu dincoalea, ieste Ianua, noi zicem ianovezi. Însă dintre acestea îmbe limbi ieste Italia și în dricul pămîntului, spre miazănoapte, dincolo, până la hotarale franțozului”⁵².

După această precisă descriere a poziției geografice, cititorului îi erau oferite amănunte despre hotarele Italiei și cu

cine se învecina ea: "Hotarăle ei despre răsăritu, dispre noi, cum s-au zis mai sus, limba de mare, și apoi Sîrii, Carintia, Avstria, țările Impărăției Nemțești; dispre miazănoapte franțojii, dispre apus Hispania, iară dispre amiazăzi să închide cu marea ce-i zicem noi Albă și totu aceia ieste carea să închide până la Tarigrad"⁵³.

Urmează câteva amănunte interesante și indispensabile despre situația politică din Peninsula: "Așa are Italia domnii împărțite în sine, cum avea și Greția într-o vreme, căroro domnii și țări sînt numele acestea: Liguaria, Tăscana, Umbria, Sabina, Lațium, de unde ieste limba latinească și de la Latin craiul, Neapolis, crăia supt craii Hispaniei, Calabria, Apulia, Romania, Istria, Hetruria, Campania și mai sîntu mai mărunte țări, carele trec cu condeiu pentru zăbava (...)"⁵⁴.

În continuare urmează o descriere impresionantă, aproape mirifică, pe care cronicarul o face Italiei, descriere din care ne dăm seama cât de mult a fost el influențat de această țară și de tot ce reprezenta ea: "Iaste țara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, plină de cetăți și orașă iscusite, mulțime și desime de oameni, tîrguri vestite, pline de toate bivșugurile și pentru mare iscusenii și frumusețuri a pămîntului aceluia, i-au zis raiul pămîntului, a căruia pămîntu, orașile, grădinile, tocmelile la casile lor cu mare desfătăciune traiului omenescu, nu are toată lumea, supt ceriu blindu, voios și sănătos, nici cu căldură prea mare, nici ierni grele. De grîu, vinuri dulci și ușoare, untulemnu, mare bivșug și de poame de tot felul: chitre, năramze, lămii și zahăr (...)"⁵⁵. Oamenii care locuiesc o astfel de țară nu pot fi nici ei altfel decât încântători: "... și oameni iscușiți, la cuvîntu stătători, peste toate neamurile, neamăgei, blînzi, cu oamenii streini dintr-alte țări nemăreți; îndată tovaroși, cum ar fi cu ai săi, cu mare omenie, suptiri, pentru aceia le zicu gentilomi, cum zicu grecii: celebri, și la războaie neînfrîți într-o vreme (...)"⁵⁶. Cu astfel de țară și astfel de oameni pe nimeni nu trebuie să mire că Italia se află în fruntea culturii universale: "Aceia țară ieste acum scaunul și cuibul a toată dăscălia și învățatura, cum era într-o vreme la greci Athina, acum Padova la Italia, și de alte iscusite și trufașă meșteșuguri"⁵⁷. Din această afirmație a lui Miron Costin se constată și puternica influență pe care centrul cultural de la Padova a avut-o în țările române, dar și în Polonia, acolo unde cronicarul nostru a putut intra în contact cu el prin intermediul culturii polone.

Deosebit de interesantă este apropierea pe care Miron Costin o face între români și italieni plecând de la denumirea de valah (vlah, olah etc.) pe care popoarele neromanice o dau atît unora cît și celorlalți: "Numele Italiei ieste vechiu, la toate istoriile

cele vechi latinești, de pe Ital, craiul lor. Nemții italianului zic valios și noao, moldovenilor și muntenilor, iar așa valios, franțozii italianului, valașhos, noao și muntenilor valașhos⁵⁸, leșii italianului vloh, iara noao voloșin, iar muntenilor acum s-au luat leșii după apa Oltului și au mai adaos tiparnicii lor o slovă: M, de le zice molteni, adecă olteanu, ungurii italianului: olașu, iară moldoveanului și munteanului olañ. Și țării Italiei leșii zic Vlosca Zemlea, adecă Țara Vlohului, iară țării noastre: Volosca Zemlea.

Caută-te dară acum, cetitoriule, ca într-o oglindă și te privește de unde ești, lepădîndu de la tine toate celelalte basme (...)”⁵⁹.

Obiceiurile italienilor au reținut, de asemenea, atenția lui Miron Costin, tocmai pentru că se asemănau destul de mult cu cele ale românilor: “Multe obiceiuri într-acest neam trăiesc a italianilor, până astăzi așa de oaspeți la casile lor, nemăreți, voioși și libovnici (nu știm din ce muntenii, o samă, s-au abătut puținel den aceasta hire), așa la petrecăni, la întrebare unul pre altul de viață, firea, clătirea. Cine au fost la Italia, să vază pe italieni, să ia aminte, nu-i ve trebui mai mare dovadă, să crează că un neam sîntu cu moldovenii”⁶⁰.

În fine, Miron Costin nu încheie descrierea Italiei și a italienilor fără să facă o concludentă paralelă lingvistică între italiană și română: “... și limba este dovada că în graiul nostru până astăzi sînt cuvintele, unile letinești, iar altele italienești. Să miră un historic anume Cavație⁶¹, dzicînd: “De mirat lucru că limba moldovenilor și a muntenilor mai multe cuvinte are în sine rîmlenești, decît a italienilor”, măcară că italianul tot pre un loc cu rîmlenii. Ce aceia nu-i divă, că italienii tîrziu ș-au scornit limba din letinească, așa de iscusită, de dezmiertată, cît că este limba îngerească îi zicu-i. Și întru unile voroave peste samă își aduce cu a noastră, ales cu aceste siloves: dellia, di, delia noi, no siniorio, cum la noi: la dumneata, de la tine, de la dumneata, la voi de la voi, care acestea în limba letinească, adecă rîmlenească, acum nu încape, ce cură fără acestea în măsurile sale”⁶².

Este, am putea spune, o descriere aproape completă a Italiei și a italienilor la nivelul cunoștințelor accesibile lui Miron Costin în secolul XVII, o descriere foarte exactă care permite cititorului român al epocii să cunoască detaliat Peninsula și ce însemna ea pentru istoria universală dar, în același timp, îi permitea să-și formeze și o imagine exactă despre romanitatea românilor și despre legăturile de rudenie și afinitățile existente între italieni și români. Citind această parte a lucrării lui Miron Costin putem fi încredințați că românii acelei epoci aveau în fața ochilor nu numai minunățiile Italiei, dar și asemănarea frapantă dintre cele două țări și popoare. Este, trebuie să recunoaștem, o mare doză

de măiestrie literară la Miron Costin, care nu scapă nici o ocazie și reușește să găsească cele mai potrivite și unduitoare cuvinte atunci când este vorba să demonstreze romanitatea românilor și unitatea lor în întreg spațiul românesc.

Informații despre Italia și italieni, nu de aceeași valoare cu cele despre care a fost vorba până acum apar însă și în alte lucrări ale cronicarului moldovean. Astfel, în *Letopisețul țării Moldovei*, se amintește originea italiană a lui Gaspar Grațiani⁶³, domn al Moldovei între 1619 și 1620, care era de fapt un morlac italianizat, se vorbește despre ajutorul pe care principele Transilvaniei, Sigismund Báthory l-a cerut papei de la Roma împotriva polonilor, după ce aceștia l-au alungat din scaunul Moldovei pe Ștefan Răzvan⁶⁴, despre faptul că Petru Șchiopul, după ce a părăsit Moldova în 1591, s-a stabilit și a murit la Veneția⁶⁵, ceea ce este neadevărat, precum și despre insistențele pe care papa și venețienii le-au depus pe lângă regele polon Vladislav IV (1632-1648), ca acesta să-i atace pe turci după declanșarea războiului turco-venețian pentru Creta⁶⁶.

O informație mult mai interesantă, referitoare la prezenta genovezilor în Moldova și în bazinul Mării Negre o întâlnim în lucrarea *Poema polonă*. Aici se spun următoarele: "... o lumină mai darnică ne este dată în schimb numai pentru Chilia fondată de genovezi pe malul Dunării făcând parte din stăpânirile lor ce se întindeau în Crimeea și în această țară, pe atunci când țineau zălog de la împărații din Sтамbul toată Marea Neagră și stăpâneau și Crimeea. Tot astfel și Cafa în Taurica a fost întemeiată de ei la malul mării, și pe marea aceea plutea veșnic flota lor"⁶⁷.

În sfârșit, alte câteva informații referitoare la Italia și la italieni apar și într-o altă lucrare a lui Miron Costin, intitulată *Istorie de Crăia Ungurească*. Aici este amintită intervenția lui Ludovic cel Mare de Anjou (1342-1382) în sudul Italiei, în regatul napolitan, dar și împotriva Veneției: "Acela Ștefan voevodul din porunca lui Liudovic craiu întru ajutorul unui domn de Padova orînduit, împotriva venețienilor, la mare strînsoare au adus pre Veneția (...)"⁶⁸. Apoi este arătat impactul pe care l-au avut în Italia victoriile lui Iancu de Hunedoara și Vladislav I obținute în "campania cea lungă" din 1443 și 1444: "Mare veste și bucurie la toate crăiele au purces dintru acea cale a lui Vladislav și izbândeile ce s-au făcut, de care bucurie multe dzile toate olatele fiind pline, de pretutindenea au venit soli, ales de la Veneția, de la Ghenua, de la papa, cu pomenire de bine, cu îndemînare să nu părăscască craiul lucrul carele l-au început, neîndoindu-să de ajutorul de la toată Italia, care cu vasele sale va închide tot Helespontul (...)"⁶⁹. Ultimele informații se referă la posibilele ajutoare pe care statele italiene,

mai ales Veneția și papalitatea, le puteau trimite Ungariei amenințată de expansiunea otomană în 1480 și 1526⁷⁰.

Apare evident faptul, după toate cele spuse până aici, că Miron Costin a fost cronicarul care a oferit cititorilor săi cele mai bogate informații despre Italia și italieni având, astfel, o contribuție majoră la formarea imaginii acestora în cultura noastră veche. Cu el poate fi comparat doar contemporanul său ceva mai tânăr, Dimitrie Cantemir, cel mai important exponent al culturii românești până la jumătatea secolului XIX. Dar, până la Dimitrie Cantemir, care necesită o atenție aparte, au fost și alți cronicari moldoveni în operele cărora apar informații, mai mult sau mai puțin relevante, despre Italia și locuitorii ei.

Primul care ne va reține atenția este cel de-al doilea fiu al lui Miron Costin, Nicolae Costin (1660-1712). Primele studii și le-a făcut la un colegiu iezuit din Iași și a fost crescut în spiritul culturii catolice. În 1684 a fugit cu tatăl său în Polonia, unde și-a continuat studiile. Întors în țară în 1685, a fost numit trei logofăt și a făcut carieră politică. Mare hatman sub Constantin Duca (1693-1695; 1700-1703), pribeag în Țara Românească în timpul lui Antioh Cantemir (1695-1700). În timpul lui Mihai Racoviță (1703-1705; 1707-1709) pierde orice fel de dregătorie. Împăcat cu Antioh Cantemir în 1705 ajunge vornic al Țării de Sus, iar Dimitrie Cantemir îl face în 1710 mare logofăt⁷¹.

Traducător în limba română al lucrărilor lui Antonio de Guevara (1480-1548), *Ceasornicul domnilor*⁷², după o versiune latină, și al celei a lui Giovanni Botero (1533-1617), *Le Relationi universali*⁷³, după o versiune polonă, Nicolae Costin a rămas în cultura românească mai ales pentru cronică sa, intitulată *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*. Este o vastă operă de compilație, pentru o perioadă veche, în care Nicolae Costin discută cu toată atenția izvoarele în legătură cu războaiele dacice, cucerirea Daciei, organizarea și colonizarea ei de către romani. Se ocupă, de asemenea, de originea numelui comun al românilor, dat de alte popoare, acela de "valah". Sunt citate izvoare antice, medievale și moderne latine, ungare și polone. Dar ceea ce scade cu mult valoarea operei este încorporarea de către autor a unor capitole întregi din cronică lui Ureche – în compilația lui Simion Dascălul –, și a lui Miron Costin⁷⁴. Ceea ce îi lipsește lui Nicolae Costin nu este nici erudiția, nici hărnicia, ci marele talent al tatălui său. Lipsită de acest talent, monumentală sa operă rămâne moartă și ocupă, trebuie să o recunoaștem, un loc relativ modest în istoriografia noastră.

Deși multe informații despre Imperiul roman și romani, despre

Italia și italienii sunt copiate ca atare din opera tatălui său, apar totuși și unele informații noi, care merită a fi amintite. Astfel, o informație interesantă se referă la participarea italienilor la cruciadă în anul 1188: "Baldovin craiu (rege al Ierusalimului – n.n.), scris-au la alți creștini cu rugămintă pentru agiutoriu; care rugămintă au pornit oști den țările Râmului asupra Sarachinenilor, adecă de la Italia, den Longobardiia, de la Venețiani șeasăzeci de galioani, în care era cincizici de mii de oșteni, oameni aleși de războiu"⁷⁵. Apoi, Nicolae Costin amintește de luptele dintre italienii și turcii otomani, lupte care se dădeau pe ruinele Imperiului bizantin: "Iară în anul 1377, sultan Murat, împăratul turcesc, ficior lui Orhan nepotul lui Otoman, tare au înspăimat Țara Veneției, a Ghenuii, dentru îndemnarea lui Ioan Cantacuzino, împăratul grecesc, scriu cronicarii leșăști. Iară Hronograful grecescu scrie că acestu sultan Murat, în zilele lui Ioan Paleolog, împăratul grecescu, au mârșu de au luat Solonul de la Frânci, în anul de la zidirea lumii 6910 (1402 – n.n.), că Solonul l-au cumpărat Venețianii de la Manoil, feciorul lui Mihail Paleolog, împăratul grecescu, iară mai nainte au fostu a Enovezilor și apoi l-au luat Grecii, de la Enovezi; ce atunce au înspăimat sultan Murat pre Venețiani"⁷⁶. Pentru anul 1475 este menționată o altă lovitură pe care trucidă au dat-o italienilor, de data aceasta genovezilor, prin cucerirea coloniei lor Caffa din Peninsula Crimeea: "Iară Turcii atunce au pornit 70 de galioane de Crăm și au poroncit Tătarălor de pre uscat și au dobândit Chefe (Caffa – n.n.), cetate vestită a lanovezilor (...). Pre neșușitori, pre soli și alti cercători, pre toți i-au omorât"⁷⁷. Alte informații se referă la originea italiană a cartierului Galata din Constantinopol⁷⁸, la încercarea venețienilor de a-l determina pe regele polon Ioan Albert (1492-1501) să intre în război cu turcii imediat după preluarea domniei⁷⁹ și la războaiele din Italia în anul 1500: "Într-acestaș an mari războaie s-au făcut în Italia, bătându-să Hispanii cu Franțozii pentru crăiia Neapole; și Maximilian cu Șvicerig; așijderea și papa cu Florentiniani; Venețianii cu Enovezii; Madiolani cu stăpânul său, Ludovic Sforța"⁸⁰.

Indiferent dacă informațiile lui Nicolae Costin au fost preluate din opera tatălui său sau de la Grigore Ureche, ori au fost produsul propriei sale erudiții, este incontestabil faptul că, prin cronica sa, la fel ca și prin întreaga sa activitate consacrată culturii, el a avut o însemnată contribuție la formarea imaginii Italiei și a italienilor în cultura românească de la cumpăna veacurilor XVII și XVIII.

Un alt cronicar moldovean asupra căruia ne vom opri atenția este Axinte Uricariul (1670-1733). De condiție socială modestă, la început vâtaf de sat, ajunge în 1702 pisar de cancelarie, iar în

1707 uricar la logofeție, primind după un an și diferite însărcinări de hotărnicii. Cunoștea limbile slavonă, greacă, latină și, probabil, turcă. Bun povestitor, sfântos și molcom, înclinat mereu spre sentințe și moralizări, de obicei în spirit religios. Unele din descrierile sale sunt vii, respiră autenticitate, în vreme ce notațiile portretistice surprind nu atât trăsăturile fizice, cât pe cele morale. Lucrarea sa, intitulată *Cronica paralelă a Țării Românești și Moldovei*, este întocmită într-o limbă destul de fluentă, cu vădite reminiscențe din textele biblice⁸¹. Ea este un adevărat corpus de cronici românești, unicul de aceste dimensiuni din istoriografia noastră, alcătuită la porunca lui Nicolae Mavrocordat (1709-1710; 1711-1715), pe baza unui text manuscris, pierdut astăzi, care a făcut parte din celebra bibliotecă a acestui domnitor⁸².

Asupra "paternității" operei, dacă nu sunt elemente contrarii și hotărâtoare descoperite până azi, trebuie să admitem afirmația, mai mult decât concludentă a lui Axinte, pe care o face în manuscrisul original după care a fost copiat manuscrisul aflat în fondurile Bibliotecii Academiei Române cu nr.5367: "De aicea înainte am scris eu, Avxentie Uricariul, despre care mi-au spus Iștoc comisul⁸³, carele au fost sluga lui Grigore vodă"⁸⁴.

În *Cronica* lui Axinte informațiile despre Italia și italieni nu sunt noi, cu excepția celor contemporane cu el. Ele pot fi întâlnite în cronici anterioare, și lucrul nu trebuie să ne mire având în vedere caracterul de compilație al operei sale. Astfel, este amintit conflictul dintre Murad I și venețieni pentru Salonic⁸⁵, conciliul de la Florența și Ferrara din 1438-1439⁸⁶, participarea italienilor la cruciadă în 1188⁸⁷, cucerirea Caffei de către turci în 1475⁸⁸, luptele din Italia din anul 1500⁸⁹, originea italiană a cartierului Galata din Constantinopol⁹⁰ și refuzul Veneției și al papalității de a mai ajuta cu bani pe Matia Corvin, datorită îndoielilor ce planau asupra sa în privința luptei antiotomane⁹¹. Informația cea mai importantă despre italieni, mai precis venețieni, contemporană cu autorul se referă la declanșarea războiului turco-venețian pentru Moreea, în 1715, ceea ce a antrenat cerințe ale Porții adresate domnitorilor români Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat de a-și aduce contribuția la expediție⁹². Despre ordinele Porții adresate domnului Moldovei, Axinte Uricariul ne spune următoarele: "După aceștia au început a veni porunci grele pentru oaste de Morea, ca să trimită cai, cară și altele, oșebit de poruncile ce era pentru Hotin; salahori, cară și alte porunci, care să vedea a fi peste puțină a să plini, la ce ajunsese țara. Dar cu ajutorul lui Dumnezeu și cu nevoița lui Nicolae vodă s-au plinit toate. Și încă carăle ce s-au trimis au avut noroc de nu le-au luat vezirul

până la Morea, ci au rămas cu ordiia împărătească; și după ce s-au întors oastea au venit toți oamenii înapoi, cu foarte puțină pagubă⁹³. Aceste informații despre participarea Moldovei, dar și Țării Românești, la războiul din Moreea apar și într-o altă lucrare a cronicarului, de dimensiuni mult mai restrânse, intitulată *A doua domnie a lui Neculai Alexandru Mavrocordat în Moldova*⁹⁴.

Fără să fie deosebit de importante, informațiile italiene ale lui Axinte Uricariul dovedesc că el a cunoscut, măcar parțial, istoria acestei țări pe care a încercat, așa cum a putut, să o aducă la cunoștința cititorilor. Ele constituie, fără îndoială, o contribuție, chiar dacă minoră, la formarea imaginii Italiei și a italienilor în cultura noastră veche.

De fapt informații mult mai bogate despre acest subiect nu aduce nici ultimul mare cronicar al Moldovei, Ion Neculce (1672-1745). Născut într-o familie de mari boieri, la Prigoreni, a îndeplinit mai multe dregătorii: postelnic, vătaf de aprozi, mare agă, mare sluger, mare spătar, caimacam (locțiitor de domn). Sfetnic apropiat al lui Dimitrie Cantemir l-a urmat pe acesta în exilul din Rusia în 1711. În 1720 s-a întors însă în Moldova⁹⁵.

Cronica sa, scrisă spre sfârșitul vieții, este o continuare a celei elaborate de Miron Costin și cuprinde evenimentele istoriei Moldovei dintre anii 1661 și 1743. Deși folosește o documentare destul de bogată, Neculce nu este erudit ca Ureche, Miron Costin sau Nicolae Costin. Lucrarea sa este de o factură aparte și aceasta îi asigură un loc special nu numai în istoriografia, ci și în literatura română⁹⁶. Cronica lui Neculce, aproape în întregime, are un caracter memorialistic, cititorul luând cunoștință de evenimentele trăite, văzute de autor. Stilul este direct, simplu, dar de o mare putere evocatoare. O parte importantă a lucrării se referă la domnia lui Dimitrie Cantemir. Neculce, aflat mereu în preajma domnitorului, era cel mai în măsură să descrie cele câteva luni, atât de semnificative pentru istoria Moldovei la începutul secolului XVIII.

În opera sa întâlnim destul de numeroase referiri și la istoria universală, Moldova acelei epoci fiind puternic influențată de evenimentele ce se derulau pe continent și care, în general, îi implicau și pe puternicii ei vecini: Imperiul otoman, Imperiul rusesc și Imperiul austriac⁹⁷. Dar, cu toate acestea, informațiile despre Italia sunt sărace, lucru explicabil dacă avem în vedere faptul că în primele decenii ale secolului XVIII statele ce o alcătuiau, mai ales papalitatea și Veneția, îndeplinesc un rol din ce în ce mai șters pe arena politicii internaționale. O primă informație despre Italia întâlnim în lucrarea *O samă de cuvinte* și ea se referă la Despot Vodă care, așa cum crede Neculce, și-ar fi

început cariera de aventurier internațional în Peninsula, la Venetia⁹⁸. În *Letopisețul Țării Moldovei* informațiile italiene sunt, de asemenea, sărace și fără a avea o relevanță deosebită. Astfel, este amintită prezența la Venetia a lui Grigore Ghica, domn al Țării Românești între 1660-1664 și 1672-1673⁹⁹, apoi cererea adresată de Polonia în 1673 statelor creștine, printre care și Venetia, de a o ajuta împotriva turcilor¹⁰⁰, legăturile regelui polon. Jan Sobieski, cu papalitatea, stabilite în 1691 tot în vederea luptei antiotomane¹⁰¹, participarea venețienilor la încheierea păcii de la Carlowitz din 1699¹⁰², răspunsul pe care mareșalul rus Șeremetiev îl dă unei solii turcești în 1710 în care amenință cu formarea unei coaliții creștine la care să participe papalitatea și Venetia¹⁰³, în fine, luptele desfășurate în Italia în anii 1735-1736 între francezi și spanioli, pe de o parte, și austrieci pe de altă parte¹⁰⁴.

După câte se poate observa este vorba de o informare foarte parțială și fragmentară, dar care are totuși un merit, acela de a fi nouă, necunoscută, pentru cititorul operei lui Neculce. Astfel, putem considera că și acest ultim mare cronicar moldovean și-a adus contribuția sa la cunoașterea și la formarea imaginii Italiei în cultura românească veche.

O contribuție mult mai importantă la cunoașterea Italiei a avut-o spătarul Nicolae Milescu (1636-1708), deși o mare parte din viață a petrecut-o pe meleaguri străine, mai ales în Rusia¹⁰⁵. Născut la Milești în ținutul Vasluiului, se trăgea dintr-o familie macedoromână, Spată, originară din Peloponez. Din această cauză s-ar numi Spătarul și nu pentru că a ocupat o astfel de demnitate.

Începuturile activității literare a spătarului Milescu nu sunt încă îndeajuns cunoscute¹⁰⁶, deși i se atribuie în mod cert 30 de lucrări, la care mai pot fi adăugate alte câteva¹⁰⁷. Dar anii de ucenicie îi confirmă opera de mai târziu. Format în mediul cultural al Școlii Patriarhiei din Constantinopol, beneficiar al atmosferei umaniste creată acolo de dascăli cu renume precum Teofil Coridaleu, Gabriel Blasios, Ioan Cariofil și atâția alți învățați foști elevi ai Colegiului Sf. Atanasie din Roma, ai școlii din Venetia sau ai Universității din Padova, atât de integrat în această atmosferă încât a putut fi socotit un elev indirect al Padovei¹⁰⁸, deși se pare, după ultimele cercetări, că a studiat chiar la Padova în timpul călătoriei sale prin Italia între 1665 și 1669¹⁰⁹, înzestrat de tânăr cu mare ușurință în învățarea limbilor străine, atent la controversile dogmatice prin care se manifesta influența puterilor occidentale – din câmp protestant sau catolic – în Imperiul otoman, Milescu aparține, de tânăr, noii intelectualități răsăritene¹¹⁰, receptivă la ideile înnoitoare, laicizantă, antiotomană în convingerile politice, stăpână pe

metodele noi ale științei apusene, dar totodată fidelă tradițiilor elenizante ale culturii sale și mândră de aceste tradiții. În a doua jumătate a secolului XVII apare un nou tip de cărturar umanist în persoana spătarului Milescu, având, în erudiție și concepție, toate trăsăturile umanistului european al vremii: dragoste pentru operele literare ale antichității, pasiune filologică, metodă critică în traducerea textelor clasice, atitudinea egală față de textele sacre sau profane cărora le aplică fără discriminare aceleași criterii, înlăturând principiul autorității ecleziastice în problema canonicității textelor biblice, alegerea atentă a edițiilor repute, indiferent de câmpul confesional din care provin.

Spătarul Milescu a luat contact cu limba și cultura italiană încă de timpuriu, în Moldova, la Academia înființată de Vasile Lupu¹¹, contact ce s-a adâncit permanent în timpul studiilor sale de la Constantinopol, așa cum am putut vedea mai sus. Pe temeiul propriilor sale afirmații din cartea despre *Cele douăsprezece Sibile, despre numele și proorocirilor lor*, scrisă la 1674, dar publicată abia în 1978¹², știm sigur că spătarul Milescu a fost în Italia, unde vorbea cu italienii despre Sibila Persida, care ar fi trăit și ar fi prorocit în orașelul Cuma din Italia meridională, din regiunea Campania-Capus Neapole. Dar iată ce spune spătarul însuși: "Noi înșine am ajuns în acest oraș Cuma și am văzut un mare palat împărătesc, făcut într-o singură piatră, un lucru mareț, vrednic de toată admirația. Aici proorocea Sibila Persida. După cum ne spuneau locuitorii acestui oraș, Cuma, ei înșiși auziseră aceste tradiții de la strămoșii lor. În mijlocul acestui palat împărătesc ne-au arătat trei băi, tăiate din aceeași piatră, în care spuneau că se spăla Sibila Persida, apoi se îmbrăca în odăjdii și intra în sanctuarul din acel palat, făcut în interior din aceeași piatră"¹³. Mai departe el adaugă: "Căci noi înșine am fost în orașul Cuma menționat mai sus și am învățat tot felul de lucruri. Multe le-am aflat de la conducătorii orașului Cuma, care conduc pe drumeții străini în casele lor. Aceștia ne-au arătat și locul în care proorocea Sibila. Ne-au vorbit și de un vas făcut din aramă, în care spuneau că se păstrează rămășițele trupului sibilei. Acești conducători mai spuneau printre altele că auziseră de la strămoșii lor acestea, dar fiind neînvățați, greșeau în multe locuri măsură versurilor"¹⁴.

În mod sigur Milescu a fost în Italia între anii 1665 și 1669 unde a putut cunoaște opera lui Marco Polo¹⁵ și, probabil, a studiat la Padova¹⁶, dar i-a cunoscut pe italieni până și în îndepărtata Chină, mai precis pe iezuitul italian Filippo Maria Grimaldi (1639-1712), cu care a întreținut relații foarte cordiale¹⁷.

Informații interesante despre Italia putem întâlni în două din operele sale, *Aritmologia* și *Etica*, alcătuite la Moscova în

1672, principalul izvor de care s-a folosit fiind *Enciclopedia* lui Johann Henric Alsted, apărută la Herborn, în 1630¹¹⁸. În *Aritmologia*, Milesco furnizează două informații prețioase despre firea și comportamentul italienilor pe care a avut prilejul să-i cunoască în mod nemijlocit. În prima el ne spune: "Există chiar o astfel de zicală: *italienii* sunt înțelepți înainte de faptă, francezii în faptă, *nemții* după faptă; apoi când francezul cântă, parcă țipă capra; neamțul (când cântă) zbiară; italianul cântă prin el însuși"¹¹⁹. În cea de-a doua, vorbind despre "însușirea unor țări și neamuri", spune despre italieni că sunt "mândri, răzbunători și ascuțiți la minte"¹²⁰.

Cea de-a doua lucrare pe care am amintit-o, *Etica*, este alcătuită din citate atribuite unor împărați romani și s-a inspirat din forma prescurtată a operei umanistului german, Nicolaus Reussner Leonin, *Symbola heroica*¹²¹. Este, de fapt, o istorie prescurtată a Imperiului roman și a împăraților romani, caracterizați prin citatele care le sunt atribuite. În continuare vom da numai exemple care se referă la numele cele mai cunoscute.

Caius Iulius Caesar: "Este mai bine o dată decât mereu. Este mai bine să mori, decât să-ți distrugi viața cu nădejdea și cu așteptarea permanentă. Este mai bine să înfrunți o singură dată trădarea, decât să te păzești totdeauna de viclenii și curse"¹²². *Octavian Augustus*: "Înaintează cu tact! Am luat Roma de cărămidă și o voi lăsa de marmură. Nici nimic, nici prea puțin. Fericit cel ce ține calea de mijloc. Grăbește-te câte puțin, destul de repede, dacă ești îndeajuns de satisfăcut"¹²³. *Tiberius*: "Mai bine să-l tunzi, decât să-i jupoi pielea. Pentru mine, după ce am murit, pământul poate să se amestece cu focul. Păstorul cel bun tunde oile, nu le jupoaie. Același lucru face și păstorul poporului: îi este conducător și tată bun"¹²⁴. *Claudius*: "Facerea de bine către neam este noblețe. Nu în același fel trebuie să te aperi de pureci și de fiara feroce. Cei tari devin puternici și buni, iar facerea de bine către neam înobilează, înfloreste în urmași, nu se știe când"¹²⁵. *Traian*: "Cum este împăratul, așa este și turma. Așa de deosebit va fi împăratul cum își dorește să fie deosebiți supușii săi. Splina este ca tezaurul: când crește splina, toate membrele vor fi uscate. Cum este împăratul, așa este și turma. dacă împăratul este bun, dorește turmă bună. Această grijă reciprocă îl va fericii și pe împărat și turma lui"¹²⁶. *Aurelian*: "Cu cât mai mare, cu atât mai blând! Este mai presus de orice să fii stăpân. Ce este mai sublim decât să domnești peste o parte din Italia, care se întinde dincolo de Alpi. Un împărat cu cât este mai mare, cu atât mai mult să fie mai blând față de dușmani. Ii este îngăduit și-i place să facă multe, dar puține încercă în mod liber"¹²⁷. Este evident

că toate aceste citate, pe lângă faptul că erau o modalitate de cunoaștere mai bună și mai aprofundată a istoriei Imperiului roman și a împăraților săi, aveau și un scop mult mai practic, erau adresate celor care conduceau destinele marilor puteri din vremea lui Milescu, în special țarilor de la Moscova și, poate tocmai de aceea, au rămas în manuscris mai bine de trei sute de ani.

Dar problema principală care se poate ridica în cazul operei spătarului Milescu este aceea că ea, fiind scrisă în cea mai mare parte în afara țării, nu a ajuns la cunoștința cititorilor din Moldova și din întreg spațiul românesc. Este într-adevăr o problemă grea, dar atunci când apreciem activitatea literară a spătarului trebuie să avem în vedere faptul că el s-a născut, a crescut și s-a format în bună măsură în Moldova. A fost un exponent al culturii românești a vremii, dar nu unul oarecare, ci unul dintre cei mai importanți, ale căror cunoștințe despre Italia și italieni au fost dobândite în Moldova, dar au fost mult dezvoltate și adâncite în numeroasele sale călătorii, dintre care cea mai importantă, din acest punct de vedere, a fost cea întreprinsă în Peninsula. Astfel, putem considera că Nicolae Milescu, prin ceea ce a scris și a făcut, și-a adus o contribuție importantă la formarea imaginii Italiei în cultura română a vremii sale.

Dar cel care a contribuit cel mai mult, după opinia noastră, la formarea imaginii Italiei în cultura română veche a fost Dimitrie Cantemir (1673-1723). Indiscutabil cel mai de seamă reprezentant al culturii noastre până la mijlocul secolului XIX, Dimitrie Cantemir, ilustru reprezentant al umanismului românesc¹²⁸, a fost cel care a ridicat preocupările în materie de istorie universală în istoriografia noastră la un nivel de erudiție și de concepție științifică comparabil cu valorile europene¹²⁹. Nu trebuie să uităm faptul că *Istoria Imperiului otoman* elaborată de el¹³⁰ a fost considerată cea mai bună lucrare de acest fel timp de mai bine de un secol, până la apariția operei lui Hammer.

Unicitatea lui Cantemir pentru cultura română nu rezultă din aceea că s-a afirmat în principal în alte spații culturale decât cel românesc, cât din aceea că a supus fenomenul românesc unui foc concentric, venind spre el cu o încărcătură spirituală de care poate au dispus unii conaționali, dar nici unul n-a vizat drept obiect de cercetare tocmai acest fenomen. Cantemir a pus temelia conștiinței de sine a culturii române în calitate de cultură europeană¹³¹. Într-o vreme când Occidentul își definea el însuși acest spirit european, Dimitrie Cantemir a traversat experiența unei sinteze personale între cele două spații culturale – orientală și occidentală – și a intuit în profunzime caracteristica

europăeană a culturii poporului său.

Viziunea de ansamblu asupra istoriei universale în contextul căreia stabilește locul și însemnătatea poporului român de la începuturi până în perioada contemporană lui, caracterizează activitatea de istoric a lui Cantemir față de toți cei care au scris, în limba română, înaintea sau în vremea sa. Nici unul dintre istoricii români care l-au precedat ori l-au urmat imediat n-au avut, ca Dimitrie Cantemir, sentimentul că traversează un moment de mare răscruce în evoluția lumii cunoscute, moment când, pentru poporul său, sunt încă deschise perspective grandioase, care să-l impună cu strălucire în ochii tuturor.

Pentru Cantemir cheia momentului politic contemporan era dată de situația Imperiului otoman. Din această situație a Imperiului otoman decurg pentru restul temelor istoriografiei cantemiriene o serie de determinări care produc unghiuri diferite de convergență a istoriilor locale către istoria otomană. Astfel, bazinul Mediteranei, adică arhipelagul grecesc, Grecia, nordul Africii, Peninsula italică, precum și zona Balcanilor și restul țărilor europene, sunt tratate de Cantemir, cu puține excepții, prin prisma modului cum au încercat, de-a lungul timpului, să-și păstreze o personalitate distinctă de invazia turcească, să respingă agresiunea acestui dușman, ce amenința însăși ființa lor națională. Se putea distinge, în acest sens, un conflict potențial cu doi poli: islamismul și creștinătatea.

Perspectiva europeană a lui Cantemir este explicată în tot *Hronicul* de pildă, iar privirea lucidă, pe care o aruncă Orientului în toată istoriografia sa, are menirea de a atrage atenția statelor europene că a sosit momentul când conceptul însuși de "Orient" trebuia asimilat de "Occident" pentru ca Europa să poată depăși cu succes punctul în care se afla. El propune o sinteză Orient-Occident, o acoperire a rupturii care să fie profitabilă întregii Europe.

Din punctul de vedere al evoluției spirituale a lui Dimitrie Cantemir, putem considera în opera lui trei perioade¹³². Prima, de la cea dintâi operă a lui, *Divanul*, scrisă la 1698, până la 1700, când scrie *Metafizica*, ce intră în aceeași ordine de idei. Această perioadă este vremea când scriitorul, tânăr, stă sub influența dascălului Ieremia Caçavelas¹³³ și în care predomină în spiritul său mistică ortodoxă. În a doua perioadă, de tranziție, Dimitrie Cantemir dă o singură scriere, *Istoria ieroglifică*, în care, dezbărat de înrăurirea lui Caçavelas, se îndreaptă spre scrierile istorico-politice, dar nu dobândește încă limpezimea unui adevărat om de știință. Această perioadă poate fi mărginită între anii 1700 și 1711. În fine, a treia perioadă, a șederii în Rusia (1711-1723), când el scrie principalele sale lucrări științifice: *Istoria Imperiului otoman*, *Descrierea Moldovei* și

Hronicul.

Și la Cantemir imaginea Italiei și a italicilor are două principale filioane de formare: primul, strâns legat de demonstrarea romanității românilor¹³⁴, iar cel de-al doilea în relație cu lupta antiotomană, așa cum arătam puțin mai sus. Evident că pe lângă acestea apar și o serie de alte informații, mai mult sau mai puțin importante, care au însă meritul de a întregi această imagine. Trebuie să mai adăugăm și faptul că, deși nu a fost niciodată în Italia, cunoștințele lui vaste despre această țară se datorează bogatei baze bibliografice¹³⁵ pe care au avut-o cele mai importante lucrări ale sale.

Dimitrie Cantemir a fost, fără nici o îndoială, cel mai bun cunoscător al istoriei Imperiului roman din cultura română până la apariția Școlii Ardelene. El și-a folosit aceste cunoștințe din plin, mai ales în lucrarea *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, acolo unde a demonstrat romanitatea românilor, unitatea și continuitatea lor în spațiul pe care-l locuiesc. Această lucrare, ultima scriere a lui Cantemir și totodată cea mai întinsă, deși rămasă neterminată, era pentru epoca lui cea mai însemnată – opera sa capitală – menită să cuprindă toată istoria românilor de la origini până în vremea autorului. Trebuia să fie și este în parte, prima istorie critică și sintetică a tuturor românilor considerați ca o unitate. În același timp, istoria românilor este studiată în context universal, în cadrul istoriei Imperiului roman, apoi bizantin, acela al legăturilor cu Ungaria, Polonia, Turcia, Rusia etc. În acest fel informațiile despre Imperiul roman sunt bogate și interesante, ele fiind completate de o serie de informații privitoare la Italia în perioada de sfârșit a imperiului și de început a marilor migrații.

Cantemir oferă cititorilor, pentru început, o foarte interesantă descriere a întemeierii Imperiului roman: “Remus și Romulus frații, nevrând a să arăta nemulțămitori pădurilor carile i-au acoperit și munților în carii au crescut, și păstorilor carii i-au hrănit; aducând (precum scrie Iustin) mare sumă de oameni (de vreme ce îndată și Senatul au așezat, carile era o sută de bătrâni, și i-au chemat părinți), și mărgând la locul unde fiara i-au fost hrănit, acolo temeliiile împărătesii cetăților au pus, mai denainte de venire Domnului Hs. cu 750 ani (...)”¹³⁶. Apoi, eruditul domnitor moldovean, povestește episodul legendar al răpirii sabinelor: “... iară după ce s-au săvârșit cetate Romei, și s-au mutat scaunul de la Alba lungă într-ânsa, îndată și în scurtă vreme mulțime de voinici s-au strâns, cărora lipsindu-le femei, și vecinii fetele după păstori a-și da neprimind (căci de pre frații Remus și Romulus între păstori creșcuți fiind, tuturor oamenilor lor vecinii de prin prejur păstori le zice), ei încă la praznic, unde fete sabinence, pentru privala jocurilor alergase, pre acele

fete a Sabinenilor au răpit, și le-au luat femeii (...)¹³⁷.

În continuare este descrisă, în cuvinte puține dar foarte sugestive, formarea Imperiului roman: “Așa dară fiind ijdărăniia și începătura Romanilor de la Grecii Troadeni, și temeliia împărății lor de la acei doi frați (de pe cărora nume și cetate Roma s-au numit) fiind, de acia cu cursul vremilor atâta s-au mărit, și peste toată lume s-au lătit, cât și mai nici un unghiu a lumii n-au rămas, carele să nu fie de la dânșii supus sau de armele și numele lor să nu fie cutremurat (...)¹³⁸”. Trebuie să spunem totuși că aici Cantemir exagerează puțin lucrurile deoarece dorește să dea o noblețe mai mare ascendenței românilor, decurgând din cucerirea universală întreprinsă de strămoșii lor, romanii.

Mult mai echilibrat în privința întinderii împărăției romane sunt prezentate lucrurile într-o lucrare de mici dimensiuni, scrisă, probabil, în 1714, și intitulată *Studiu asupra monarhiilor*.¹³⁹ Aici se spun următoarele: “Monarhia Apuseană (Imperiul roman – n.n.) a succedat celei de mai sus care a îmbătrânit (deoarece mișcarea de rotație a naturii a rămas în vigoare). În decurs de mai multe secole, în mod treptat ea a pus stăpânire pe alte monarhii. Dar întrucât ea a apărut la marginea lumii, iar nu în centru, legea prevăzătoare a naturii a oprit-o de a se răspândi dincolo de Asia, către granițele părților, iar India a rămas neatinsă. În Africa la hotarele Cartaginei sau până la hotarele de stăpânire a zeilor ei, până la Amon și regiunile cele mai apropiate cum este Livia, fiica Nilului”.¹⁴⁰ În ultimă instanță întinderea împărăției romane este mai puțin importantă, deoarece Cantemir, așa cum o arată foarte clar într-o lucrare scrisă la 1698¹⁴¹, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, consideră că toate lucrurile sunt trecătoare pe lumea aceasta, unul din exemplele la care se oprește fiind tocmai acela al Imperiului roman: “Unde iaste Dioclițian, Maximilian și Iulian, tiranii cei puternici și mari? Unde iaste Theodosie cel Mare și Theodosie cel Mic? Unde iaste Vasilie Machidon și cu fiul său Leon Sofos și alți împărați puternici, mari și vestiți a grecilor? Unde sînt împărății Romii, cetății cei de toată biruitoare? Unde iaste Romilos, ziditorul ei, și alții până la Chesariu Avgust, căruia toate părțile i s-au închinat?”¹⁴²

Dar mai important decât faptul că toate lucrurile, chiar și cele mai mărețe, sunt trecătoare, este ceea ce rămâne în urma lor, ce lasă ele moștenire viitorimii. Și din acest punct de vedere Imperiul roman a lăsat o moștenire foarte bogată, o parte a ei fiind chiar poporul român, Cantemir afirmând cu toată convingerea acest lucru: “Acește dară mai sus pomeniți și în toată lume cu nume nemuritoriu vestiți Romani, nepoții adevă

și strănepoții Elinilor Troadeni, sînt moșii și strămoșii noștrii a Moldovenilor, Muntenilor, Ardelenilor, și a tuturor ori unde se află a Romanilor, precum și singur numele cel de moșie ne arată (Români chemându-ne) și limba ce părințească (care din Româniască, sau lătinească iaste) nebiruit martur ni iaste”¹⁴³. Autorul acestei moșteniri este împăratul Traian: “Și Traian marele împărat iaste săditoriul și răsăditoriul nostru”,¹⁴⁴ cel care a început atât de temeinic procesul de colonizare a Daciei cucerite, încât urmașii săi nu au mai putut renunța la ea: “... mari colonii de cetățeni romani au fost aduse de împăratul Traian în Dacia și urmașul lor, Hadrian, a renunțat la părăsirea Daciei numai de teama ca ele să nu fie expuse exterminării, deși în Orient el lăsa mai multe provincii de-ale sale în stăpânirea barbarilor”¹⁴⁵. Aceasta a făcut ca românii, moldoveni, munteni sau ardeleni, să se înrudească și să se asemene cu italienii: “Aceștia prin firea lor, prin obiceiurile și prin limba lor nu se deosebesc mult de felul de viață al Italiei: sunt oameni sălbateci în luptă și de o mare vitejie, și nu este alt neam care în privința gloriei războiului și a vitejiei, să poată ține piept, deși au o țară mai mică (...)”¹⁴⁶ dar întotdeauna și-au păstrat numele lor ce derivă din acela de romani: “... moldovenii nu s-au numit niciodată italieni, nume care în vremurile următoare a început să se întindă asupra altor romani din locuri mai îndepărtate, ci totdeauna au păstrat numirea de romani, care în acea vreme când capitala lumii întregi era la Roma era comun tuturor locuitorilor Italiei”¹⁴⁷.

Revenind însă la *Hronic*, în afară de a demonstra romanitatea românilor, continuitatea și unitatea lor, înrudirea lor cu italienii, Cantemir oferă cititorilor și o serie de alte informații prețioase despre situația Italiei în secolele invaziilor popoarelor migratoare. Despre migrația vandalilor spune că: “... cinci stări sau așezări să însămnează: întâiu la Balta Meotis și la munții Sarmatici; a doua în Thrachia; a treia în Panonie; a patra în Italie; a cincea în Ispanie, adecă după ce i-au gonit din Italia Velisar și Narsitis Hadămbul, hatmanii lui Iustinian (...)”¹⁴⁸. Aici Cantemir confundă alungarea vandalilor din Italia cu distrugerea regatului vandal din Africa de Nord de către bizantini. Despre goți se afirmă următoarele: “Așe dară au fost despărțire Goților, și ieșire lor din Thrachia spre părțile Italiei. Din trecerea Goților spre Italia, și de răutățile carele au făcut împărățiii Romanilor, de când i-au primit Valens în Mysia, până la Iustinian (carile apoi cu vrednicia lui Velisar, și a lui Narsitis hatmanilor, din Italia așa de tot i-su stărpit) (...)”¹⁴⁹. Nu este uitat nici conducătorul vizigoților Alaric, cel care a cucerit Roma în 410: “Alaric pentru aceasta înfocându-se, let 409: întâi au intrat în Italie (precum au zis), cu carile Honorie, vrând să facă pace, el

într-adins să fie pus condiții, carile Honorie, să nu le poată primi; cerșind de la Honorie, sie și oamenilor lui locuri în Italia pentru lăcași, care Honorie ne primind, el au întins spre Roma, și-au încungiurat-o și în anul 410: Avgust 23 au dobândit-o și trei zile în prada varvarilor săi au dat-o”¹⁵⁰.

Printre invaziile migratorilor, Cantemir plasează, în câteva rânduri, și momentul întemeierii Veneției: “Pre acestaș turburări, leat 429 vestit și în toată lumea cunoscut orașul Veneție, temeliile pre năsip, și pre apă și-au pus, precum și astăzi să vede, că trăiește”¹⁵¹.

Evident că dintre migratori nu puteau fi omiși hunii lui Attila care au fost pe punctul de a cuceri și distruge întreaga Italie: “Attila iarăși la anul 453, intrasă cu oști în Italie, fiind gonit de oștile lu Marchia din Illiria: și acum sta pe lângă papa Leon, cu cuvintele l-au înfrânt; și așe Attila atunce din Italia, nefăcând multe stricăciuni, oștile și-au scos”¹⁵².

De asemenea, nici Theodoric, conducătorul ostrogoților nu putea fi trecut cu vederea, mai ales că el a stăpânit o mare parte din Peninsula: “Theodoric încă după sfatul împăratului lăsându-să și văzând că alalți Goți din neamul lor acuma în Galiia, lin trăiia, și auzind precum Herulii, neam prost și întunecat, Italia, ca cum li-ar fi fost de moșie, vre să o ție, îndată cu toții cu ai săi s-au găsit să margă la Italia. Și așe let 490 Theodoric Amali (carele mai pre urmă s-au chemat Veroneanul), pe mijlocul ernii, s-au sculat cu tot neamul Goților, cu mueri, cu copii și cu toată povijie caselor; și eșind din Misia, au purces spre Italia. Odoater domnul Herulilor, vrut-au să-i închiză cale la munți; ce ceva a isprăvi n-au putut. Apoi la apa Sonțium, s-au dat războiu; unde Theodoric au fost biruitoriu, decia iarăș l-au biruit la Verona, și așeș de tot au spart pe Odoater. După izbândă îndată au luat și Cetate Verona”¹⁵³.

După ce sunt descrise, cu numeroase amănunte, expedițiile întreprinse de Iustinian pentru recucerirea Italiei de la ostrogoți¹⁵⁴, Cantemir se oprește, pe scurt, asupra ungușilor, unii din ultimii migratori ce au atins pământul Peninsulei: “Ungurii decia într-aceste locuri așezându-se, și întărindu-să, cu atâta îndestulați nu s-au ținut; ce mai mult înainte întinzându-să! Let 902: din Pannonie ieșind, au intrat în Italia, și multă pradă, și stricăciune au făcut, în Longobardia (...)”¹⁵⁵. La care adaugă: “... la anul (942 – n.n.), Ungurii în doaa rânduri au intrat cu pradă în Italie, și la mare strâmtoare puind pe lăcuiitori, s-au tocmit să de lui Taxis Craiul Unguresc 10 mierță de bani”¹⁵⁶.

Toate aceste informații, de o bogăție pe care noi nu am reușit decât în mică măsură să o redăm în rândurile de mai sus, dovedesc, pe lângă extraordinara erudiție a lui Cantemir, faptul

că el a introdus în cultura noastră cunoștințe, date și fapte ce au contribuit în mod hotărâtor la procesul de formare a imaginii Italiei și a italienilor. Dar informațiile pe care operele sale le oferă despre Peninsula nu se opresc nici pe departe la acest nivel.

Deosebit de interesant este felul în care el prezintă participarea Veneției la cruciada a IV-a din 1204, cea care a dus la cucerirea Constantinopolului și a dat o lovitură decisivă Imperiului bizantin, lovitură din care acesta nu-și va reveni niciodată: “Isachie dară orbul, și cu fiul său Alexie Anghel, lîngedă și slabă împărăția ce apucasă, mai mult decât șapte luni să o fie n-au putut; căci Venețianii, cu hatmanul lor Dandul și cu Balduin Graful de Flandriia, carii adecă pentru ajutorul venisă, cunoscând că fără nici o greutate, cu chip de prieteșug, vor cuprinde și Tarigradul, și apoi și toată împărăția, au scormit asupra împărățiilor pricină, cerșind leafa slujitorilor și giuruită lor, care multă și mare le-au fost giuruit, Alexie, când s-au rădicat de la Veneția”¹⁵⁷.

Apoi merită atenție considerațiile pe care le face eruditul domnitor în legătură cu prezența italienilor, mai ales a genevezilor, în spațiul românesc, în special în Moldova. Vorbind despre Chilia el spune că: “Cetatea nu este prea întinsă, dar portul comercial este foarte vestit, fiind cercetat de tot felul de corăbii nu numai ale cetăților maritime de primprejur, dar și ale celor mai depărtate: egiptene, venețiene, ragusane, care duc de obicei de aici ceară și piei crude de bou”¹⁵⁸. Aducând însă vorba despre Chilia și despre cetățile moldovenești în general, Cantemir respinge categoric legenda potrivit căreia ele ar fi fost construite de către genezezi, considerând că ele sunt construcții autohtone având la bază chiar tradițiile în acest domeniu ale romanilor: “Așa fiind, nu se poate nicidecum admite, ceea ce unii au vrut să dovedească (este vorba de cronicarul polon Bielski – n.n.), că cetățile Moldovei au fost clădite de către genezezi. Căci pe de o parte soldații romani care erau acolo în garnizoană tot timpul în număr mare nu puteau trăi fără cetăți și fără adăposturi, iar pe de alta nu este de crezut că genezezii, care căutau să se așeze la Marea Neagră doar pentru negoț, ar fi vrut să pătrundă înlăuntrul Moldovei și să construiască cetăți în ținuturi mai bune de agricultură decât de negoț. Dacă însă cineva ar socoti că ele au fost ridicate de vechii daci pe vremea când, sub regele Decebal, starea lor era destul de înfloritoare, și că după aceea au fost ocupate de romani și date drept locuri de așezare colonilor lor, eu unul n-aș îndrăzni să-l contrazic”¹⁵⁹.

Despre relațiile româno-italiene, Cantemir aduce vorba și atunci când se referă la relațiile pe care domnitorii români aflați

în surghiun la Constantinopol le întrețin cu reprezentanții puterilor europene, printre care și Veneția¹⁶⁰, dar și atunci când vorbește acuzator despre Constantin Brâncoveanu și despre faptul că el a depus mari sume de bani la Veneția¹⁶¹ și a întreținut contacte politice cu acest oraș¹⁶². Deși îl acuză pe Brâncoveanu pentru aceste relații, totuși, pentru Cantemir, conducătorii Veneției sunt adevărate modele ce ar trebui urmate și de alții ce se află în fruntea unor popoare: “Căci domnitorii (Moldovei – n.n.) mai cuminiți, ori de câte ori puteau răscumpăra cu bani vreo asuprire, preferau, pe bună dreptate, după exemplul iluștrilor conducători prin faima înțelepciunii lor ai republicii venețiene, să facă pagubă pungii, decât țării și supușilor lor”¹⁶³.

Un capitol foarte important pe care Dimitrie Cantemir îl consacră Italiei în opera sa este, indiscutabil, acela al confruntării cu turcii otomani. În *Sistemul său întocmirea religiei muhamedane* el pomeneste o prorocie în care turcii cred cu tărie: “Mai întâi, zic ei, nu poate veni sfârșitul mai înainte ca musulmanii să ia Roma (pe care o numesc de obicei *Kîzil elma*, adică “Mărul roșu”), și să o stăpânească 12 ani. Iar pentru cei curioși voi adăuga aici o prezicere dintr-o tradiție veche, care la ei este pe cât de crezută, pe atât de slăvită (...), ceea ce tradus cuvânt cu cuvânt se înțelege: “Împăratul nostru va veni, țara celor necredincioși va lua, Mărul Roșu (adică Roma) va cucerii și-l va stăpâni șapte ani (sau în al șaptelea an). Șabia necredincioasă nu se va scoate din teacă, doisprezece ani îi vor stăpâni (musulmanii pe creștini), fântânile vor deschide, vor sădi vii, vor lega grădini (adică le vor aduce la rod), vor naște fii și fiice. Iar după doisprezece ani, șabia creștină va ieși (din teaca sa) și pe turc îl va goni îndărăt”. În virtutea acestei pseudo mărturisiri, poporul înclinat spre fabule și lesne crezător crede cu tărie că statul otoman nu va cădea decât la sfârșitul lumii”¹⁶⁴. Evident că în epoca lui Cantemir o astfel de prezicere avea mai mult un caracter defensiv, protector, făcându-i pe turci să creadă că, în ciuda înfrângerilor suferite, statul lor nu se va prăbuși deoarece mai avea încă de cucerit Roma. Evident, o iluzie deșartă. Dar, cu câteva secole mai devreme, o astfel de prezicere nu putea avea decât un caracter ofensiv, împingându-i pe turci să năzuiască la cucerirea Romei și a Italiei.

Până să ajungă însă la acest obiectiv final turcii s-au ciocnit de italieni pe care i-au întâlnit în Marea Neagră, în Peninsula Balcanică și în Mediterana Orientală, mai ales de venețieni cărora le-au produs multe pagube și nenorociri. Cantemir nu este străin de această situație și iată ce scrie el în *Hronic*: “Ce pentru ca aicea să nu mai pomenim câte răutăți și cumpliri au făcut Publicăi Venețienești, de câte slăvite ostroave, și de câte vârtoase cetăți pre mare și pre uscat au sărăcit-o, socotim că

ce mai din luntru Italie, într-adîns, pentru ce mai vrăjmașă și mai de pre urmă a tiraniei sale mînie neatinsă a o lăsa să fi vrut (...)”¹⁶⁵. Observăm deci că el acordă un oarecare credit prezicerii amintite mai sus, deoarece consideră că turcii nu au atacat special Italia, pentru a o lăsa printre ultimele lor cuceriri și, astfel, a îndepărta cât mai mult în timp propria lor prăbușire. Credem că este inutil să mai spunem că el se înșela, deoarece turcii nu au ezitat să atace direct Italia în 1480, dacă nu punem la socoteală și dese atacuri îndreptate împotriva venețienilor în părțile de nord-est ale Peninsulei.

Dar cele mai multe informații asupra relațiilor turco-italiene, în special a celor turco-venețiene, pe care le întâlnim la Cantemir se află într-una din cele mai importante opere ale sale, *Istoria Imperiului otoman*. Aceasta a făcut din eruditul domnitor moldovean un istoric de talie europeană, recunoscut ca atare de contemporanii săi. Cartea, scrisă în latină, cu titlul *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae* a fost terminată în 1716 și a rămas multă vreme, până la apariția lucrării lui Hammer, un adevărat îndreptar pentru toți cei interesați de istoria turcească.

Informația pe care ea ne-o furnizează este bogată, interesantă și exactă mai ales în privința acelor evenimente contemporane cu autorul, ceea ce nu înseamnă că evenimentele desfășurate în trecut sunt neglijate. Totuși, pentru evenimentele mai îndepărtate în timp, se pot constata și anumite confuzii și suprapuneri, normale dacă avem în vedere dificultățile de documentare specifice epocii.

O astfel de confuzie se constată atunci când sunt descrise evenimentele din anul 1480, când acțiunea otomană din Italia este suprapusă cu amenințarea venită din partea lui Uzun Hasan, mort de doi ani la acea vreme. Se suprapun, de fapt, evenimente care au avut loc la o distanță în timp de aproximativ zece ani. Iată însă ce ne spune Cantemir: “În anul următor, după ce bate pe venețieni lângă râul Sontium, Mahomed pregătește o flotă mare sub comanda lui Gieduk Ahmed Pașa spre a devasta Apulia și, dacă ar fi posibil, toată Italia. Acest general și prăda Apulia, și ocupa vreo câteva fortărețe; dar chiar în mijlocul progresului armatelor sale, a fost rechemat, fiindcă ajunsese știrea că persanii iarăși se mișcau și Ussunhasan vrea să facă noi incursiuni, prin urmare că este necesară prezența atât a generalului cât și a armatei. Puțin după sosirea lui Mahomed, veni un delegat venețian și se rugă foarte umil de pace; sultanul, ocupat acum cu alte afaceri, se învoi prea bucuros”¹⁶⁶.

Apoi sunt menționate luptele din Moreea din 1532¹⁶⁷, când turcii au ocupat importante poziții în detrimentul venețienilor, victoriile lui Barbarosa împotriva flotelor italiene¹⁶⁸, care

culminează cu bătălia de la Preveša din 1538¹⁶⁹, cucerirea Ciprului de către turci la 1570¹⁷⁰, dar și marea înfrângere suferită de ei la Lepanto, în 1571, despre care se spune: “După aceste victorii a urmat cel mai mare dezastru pentru Osmani, ce au putut ei resimți de la pierderea încercată sub Ildirim Baiazid și până în ziua de astăzi (...). După ce amiralul Ali Pașa a cucerit insula Cipru (posesiune venețiană – n.n.), a pus toată floarea armatei în garnizoane prin cetăți; pe soldații europeni, fatigați prin munca continuă de douăsprezece luni la facerea de șanțuri și de alte lucruri, i-a trimis acasă, iar el cu flota și cu celelalte trupe s-a întors la Constantinopol. Dar chiar pre când naviga pe marea Mediterană, s-a văzut dintr-o dată atacat de o flotă inamică, întărită, precum zic unii, prin ajutorul Germanilor și Spaniolilor (...). În urmă însă, după ce respinsese pe inamic de mai multe ori (...), a căzut în mijlocul luptei și prin moartea sa a cauzat de victoria a înclinat în partea inamicului său”¹⁷¹.

Cu foarte multe amănunte este descris războiul turco-venețian pentru insula Creta desfășurat între 1644 și 1669, cel mai lung război dintre cele două părți. Pretextul războiului a fost furnizat de capturarea unei nave turcești de către cavalerii de Malta – care au transportat-o în Creta, fără ca venețienii să reacționeze în vreun fel¹⁷². După ce sultanul a declarat război Veneției, în 1644¹⁷³, turcii cuceresc, în anul următor cetatea Canea din Creta¹⁷⁴, iar în anii 1659 și 1663 mai cuceresc și insulele Tenedos și Lemnos¹⁷⁵. În cele din urmă turcii cuceresc Candia, după lupte deosebit de violente: “Cu modul acesta vizirul, cu începutul lunei Gemaziul-ewel, anul Hegirei 1080 (1669 – n.n.), a luat în posesiune Candia, după ce venețienii ieșiră din ea (...). Așa a succes turcilor în urmă după un belu de douăzeci și patru de ani, a șupune și încorpore cu imperiul lor această cetate superbă, gloria secolelor trecute și a opta minune a lumii, pe care însăși natura pare a o fi făcut înaccessibilă contra oricărui atac. În aceste lupte otomanii au pierdut peste două sute de mii de oameni, precum afirmă cei mai buni istorici ai lor, dintre care unii sunt încă în viață”¹⁷⁶, punând astfel capăt războiului în favoarea lor.

Cu și mai multe detalii abordează Cantemir războiul turco-venețian din 1684-1699, atunci când cetatea lagunelor, profitând de coaliția antiotomană a altor puteri creștine și de înfrângerea turcilor în fața Vienei (1683), reușește să întreprindă ultimul său război victorios împotriva Imperiului otoman. Cantitatea mare de amănunte ce ne este furnizată se explică prin faptul că autorul a fost nu numai contemporan cu evenimentele, dar s-a aflat chiar în capitala otomană în acei ani și a participat la anumite evenimente militare, printre care și bătălia de la Zenta din 1697¹⁷⁷. Sunt descrise cauzele care au dus la ruperea păcii

dintre turci și venețieni¹⁷⁸, fuga bailului din Constantinopol și deruta turcilor obligați să lupte pe mai multe fronturi terestre și maritime¹⁷⁹, încercările lor de reconciliere cu venețienii¹⁸⁰, victoriile venețienilor împotriva turcilor¹⁸¹, luptele din Moreea și Dalmația¹⁸², ajungându-se până la pacea de la Carlowitz (1699) despre care se spune: "Venețianii au obținut următoarele condițiuni. Toată Morea până la Hexamilon rămâne în mâna lor, iar Turcilor se lăsa terra firma turcească dimpreună cu Lepanto, Prevesa și castelul Romelia care sunt dărâmate. Sinul de mare de la Corintu rămâne comun la amândouă părțile și Venețienii conservă Leucadia dimpreună cu insulele vecine. Tributul anual se șterge, atât acel pe care-l plăteau până acum unele insule din Arhipelagul Venețianilor, cât și pe care-l răspundea până acum insula Zacintu Turcilor. În Dalmația se lăsa în posesiunea Venețianilor, Knin, Sing, Ciclutu, Vertica, Duare și Vergora, care vor forma frontiera teritoriului republicii lor. Ragusanii rămâneau stat liber; și Venețianii căpătau Castelnuovo și Risano cu tot ce mai posedau ei prin prejur. Rămâne permis la amândouă părțile a-și întări frontierele cu noi fortărețe sau a repara pe cele ruinate cu excepțiunea Lepantei, Prevesei și a castelului Romelia"¹⁸³.

Dimitrie Cantemir a fost cu adevărat primul român a cărui operă a cucerit o meritată faimă internațională. Deși a trăit cea mai mare parte a vieții în medii străine, activitatea și opera lui, concepute la scară europeană, nu au părăsit nicicând punctul de plecare românesc. Așa se explică faptul că scrierile sale au exercitat o reală influență asupra evoluției culturii românești și au contribuit, în ceea ce ne privește, la formarea imaginii Italiei și a italienilor. În acest sens putem spune că Dimitrie Cantemir, prin cantitatea și complexitatea informațiilor pe care le prelucrează și le oferă cititorilor săi, a avut cea mai importantă contribuție la cunoașterea Peninsulei, a istoriei și civilizației sale, în cultura română a vremii. Până la mijlocul secolului XIX, nici un om de cultură român, deși unii dintre ei au călătorit în Italia și au putut cunoaște realitatea italiană la ea acasă, nu a oferit o informație mai bogată și mai interesantă decât eruditul domnitor al Moldovei. Au fost situații, este adevărat, în care informația a fost mai bogată, ca în cazul unor exponenți ai Școlii Ardelene, dar aceasta numai pentru un segment istoric limitat. Nimeni nu a acoperit, în privința imaginii Italiei, un spațiu atât de vast și de complex precum a făcut-o Cantemir. De aceea, și din acest punct de vedere, el ocupă o poziție privilegiată în cadrul culturii românești, poziție ce nu va fi atinsă, așa cum am spus-o, decât la mijlocul secolului XIX, atunci când cultura românească va intra într-o nouă etapă a dezvoltării ei ca urmare a unor profunde transformări economice, sociale, politice și în

statutul internațional al țărilor române.

Dar până atunci, fără a atinge nivelul cantemirian, mai putem întâlni destule informații despre Italia în cultura din Moldova, informații care au avut darul de a contribui la consolidarea imaginii acestei țări și a poporului ce o locuia.

Astfel, în *Cronica anonimă a Moldovei*, care descrie evenimentele desfășurate între anii 1661 și 1729, scrisă, probabil, de un boier cult rămas, din păcate, anonim, dar ajutat de Amiras în privința traducerii ei în limba greacă, putem întâlni doar trei mențiuni, foarte sumare, despre Italia. Prima se referă la hotarele Moldovei, care ar fi fost trasate, parțial, de către împăratul roman Traian¹⁸⁴, iar celelalte două la prezența lui Grigore Ghica¹⁸⁵ și a soției sale la Veneția, unde se refugiaseră în așteptarea dobândirii domniei Țării Românești de la Poartă¹⁸⁶.

Informații mai bogate și mai diverse despre Italia ne oferă *Cronica Ghiculeștilor*. Scrisă la Iași de un autor moldovean, om de încredere al familiei Ghiculeștilor, rămas și el anonim, ea este o istorie a Moldovei între anii 1695 și 1754. De multe ori autorul își întrerupe povestirea ca să intercaleze și informații în legătură cu cele ce se petrec în Țara Românească și Transilvania sau în țările vecine: Rusia, Polonia, Austria și Turcia. Dar digresiunile sale nu sunt atât de prolixе ca la alți cronicari și evenimentele povestite sunt mai totdeauna în legătură cu subiectul său, sau privesc de aproape repercusiunile pe care acele evenimente le-au avut asupra istoriei Moldovei. Printre aceste informații se află și unele care privesc Italia.

O primă informație de acest fel se referă la studiile pe care Alexandru Exaporitul Mavrocordat le-a făcut în Italia, la cultura pe care el și-a însușit-o în această țară: "Alexandru, acest vestit bărbat, era de fel din Chios și se trăgea din neamul Mavrocordaților. A învățat în Europa, mai ales la Padova și Veneția, toate științele, precum dovedesc și cărțile ce a scris. A învățat foarte bine și medicina, avea mare deprindere în toate limbile care aveau precădere în împărăție: araba, persana, greaca, turca, latina, italiana, franceza și altele"¹⁸⁷. Această cultură explică poziția pe care a dobândit-o la Poartă, precum și misiunea diplomatică pe care a îndeplinit-o la congresul de pace de la Carlowitz din 1699, unde a participat la încheierea păcii dintre turci, germani, poloni și venețieni¹⁸⁸.

Un spațiu mai larg este acordat expediției turcești din Moreea, din 1715, îndreptată împotriva venețienilor, și a implicațiilor pe care ea le-a avut asupra Moldovei: "În al patrulea an al domniei lui Nicolae Vodă (Mavrocordat – n.n.), împărăția a chemat pe elciul (sol – n.n.) Veneției și i-a poruncit ca în timp de cincisprezece zile să părăsească Constantinopolul. După câteva zile însă l-a închis cu toată curtea lui la Edicule și la

18 decembrie (1714 – n.n.) a anunțat război împotriva venețienilor. Apoi a trimis porunci în toate părțile să se pregătească oști pentru ca să meargă asupra Moreei”.¹⁸⁹ Aceste porunci nu puteau ocoli nici Moldova: “După ce țara a scăpat și de trecerea acestor două pașale, pe lângă celelalte angarale grele pentru Hotin, a mai sosit și altă poruncă, și anume să trimită cai și căruțe pentru nevoile expediției asupra Moreei”¹⁹⁰. Dar Nicolae Mavrocordat a avut destulă înțelepciune pentru a-și feri oamenii și materialele de eventualele pagube pe care războiul le putea pricinui: “Și au fost trimiși, după porunca împărătească, și oameni și căruțe, care însă nu au avut de suferit, căci Nicolae Vodă a avut grijă să fie orânduți la urdia împărătească, pe când din căruțele și oamenii trimiși de Ștefan vodă (Cantacuzino – n.n.) au pierit o bună parte, deoarece au mers cu marele vizir în Moreea”¹⁹¹. Victoria turcilor a fost categorică, venețienii opunând doar o slabă rezistență, vicisitudinile expediției fiind expuse concis în cronica noastră¹⁹².

În aceeași cronică mai sunt inserate și informații cu privire la prezența la Veneția a lui Grigore Ghica, domnul Țării Românești¹⁹³, precum și despre impactul pe care l-a avut asupra Italiei războiul de succesiune la tronul polon din 1735-1738: “Acest război a ținut trei ani, în care timp împăratul (Carol VI – n.n.) a pierdut partea cea mai mare a ținuturilor pe care le stăpânea în Italia (...). Peste cele două Sicilii, adică peste Neapole și Messina, a fost pus rege Don Carlos (viitorul rege Carol III al Spaniei – n.n.), fiul cel mic al regelui Spaniei”¹⁹⁴.

A doua jumătate a secolului XVIII și primele decenii ale secolului XIX, epoca de sfârșit a domniilor fanariote și de trecere de la feudalism la capitalism, a marcat o importantă dezvoltare a culturii românești pe toate planurile. Această epocă se dovedește atât de deschisă inovației, încât ne putem întreba justificat dacă se mai leagă de vechea cultură sau constituie o primă perioadă a culturii moderne¹⁹⁵. Creșterea sensibilă a numărului cărțurilor, îmbogățirea informației lor culturale și marele salt calitativ pe care-l realizează cultura românească la sfârșitul secolului XVIII prin înmulțirea cărților¹⁹⁶ asigură o mai rapidă și mai largă difuzare a ideilor în țările române. Aceasta nu diminuează însă interesul pentru manuscrise, căci circulația lor ne dezvăluie evoluția gustului literar, ca o consecință a schimbărilor de mentalitate ale vremii. Chiar dacă, aparent, numărul tipăriturilor și al manuscriselor cu caracter religios cunoaște o creștere deosebită, perioada “luminilor”¹⁹⁷ din cultura românească ne apare ca o continuare a procesului de laicizare început în perioada precedentă.

Un rol esențial în progresele laicizării culturii românești după 1774, îl are contactul cu științele, sub impactul evoluției culturale

europene. Ca un corolar al laicizării ne apare diversificarea preocupărilor cărturarilor noștri, iar ca un rezultat imediat al acesteia, constituirea *istoriei* ca o disciplină aparte, folosind o tematică reînnoită și îmbogățită și o metodă care încadrează expunerea fenomenelor istorice într-un cadru laic și rațional. Un interes tot mai larg se conturează pentru istoria universală¹⁹⁸, interes care se explică nu numai prin contactele stabilite cu cultura europeană ci și datorită altor factori: conștiința legăturilor noastre cu lumea clasică greco-romană, necesitatea politică de a cunoaște trecutul vecinilor noștri sârbi și bulgari, de a aprofunda istoria Imperiului otoman și a celui rusesc, în care românii încep să vadă o putere adversară celei turcești.

Inzestrată cu o concepție îmbogățită și cu instrumente de difuzare mai rapidă și mai largă a ideilor (cartea și manuscrisul), cultura românească din "epoca luminilor" cunoaște, în ansamblu, o importantă dezvoltare. O dovadă a acestei dezvoltări o constituie și numărul tot mai mare de traduceri ale unor lucrări cu o mare circulație în epocă, traduceri ce răspundeau nevoii firești a intelectualilor români de a-și lărgi orizontul cunoștințelor, mai ales cu acele cunoștințe mai noi și mai îndrăznețe.

Traducerile, rămase în cea mai mare parte în manuscris, sunt numeroase, dar noi ne vom opri atenția doar asupra a două dintre ele, care considerăm că oferă informații noi și interesante despre Italia, informații deosebite în felul lor. Bineînțeles că numărul manuscriselor care oferă date și informații despre Italia este mare, dar a le trece în revistă, măcar și parțial, ar însemna să depășim spațiul ce-l avem la dispoziție și, poate, să-l plictisim pe cititor. Și credem că mai trebuie spus un lucru în legătură cu aceste manuscrise. Ele sunt traduceri, îmbogățesc cunoștințele despre Italia pe care le posedau atât cărturarii vremii, cât și cititorii lor, dar nu sunt creații proprii, care să ofere puncte de vedere și interpretări proprii, motiv pentru care valoarea multora ca mijloc de difuzare a culturii poate fi pusă sub semnul întrebării. Aceasta dacă ne gândim și la numărul știutorilor de carte din epocă, dar și la valoarea materială a manuscriselor ca atare, unele dintre ele putând ajunge la prețuri echivalente cu acelea ale unor mici moșii.

Primul manuscris asupra căruia ne vom îndrepta atenția se intitulează *Gheografie noao* și a fost tradus după lucrarea lui Gheorghe Fațeaș apărută în trei volume la Veneția, în 1760. Tălmăcirea românească s-a păstrat în două copii, una din 1780 la episcopia Romanului, datorată unui călugăr, iar cealaltă dascălului Alexandru Athanasiu, alcătuită în iulie 1786 la comanda și pe cheltuiala boierului Iordache Darie din Dărmănești¹⁹⁹. Aici putem întâlni numeroase și amănunțite

informații despre geografia Peninsulei italiice. Descriindu-se sudul Europei ni se spune că, de la apus la răsărit se află "Ispania, Italia și Turcească din Evropa"²⁰⁰. Despre munți aflăm că "Apeninia, taie Italia în doao în răsărit și apus"²⁰¹. Apoi sunt amintite Marea Adriatică: "Adriatinului sau a Venetiei"²⁰² și râurile și fluviile italiene: "Po, Adiga, Arno, Tivere"²⁰³ și multe alte aspecte care, pentru cititorul vremii erau mai puțin cunoscute despre geografia italiană, despre resursele solului și subsolului Peninsulei.

În seria deosebit de bogată a traducerilor din istoria, filosofia și literatura franceză, germană sau italiană înfăptuite în această epocă – dar rămase, așa după cum am spus, în majoritate în manuscris – se înscrie și traducerea unui cărturar moldovean rămas anonim, dar aparținând cu toată siguranța cercului de iluminiști reunit în jurul prestigioasei figuri a lui Ioan Gheuca, din care făceau parte, printre alții, Gherasim Clipa, Iordache Darie Dărmănescu, Manolache Bogdan, Ioniță Cuza, Toader Jora, Ioan Cantacuzino și alții²⁰⁴. Traducerea se intitulează *A tot de opștii istorie a lumii* și a fost făcută după o ediție prescurtată a monografiei lui Julius August Remer (1738-1803)²⁰⁵, intitulată *Handbuch der allgemeinen Geschichte*, apărută în trei volume la Viena, în 1785-1786, constituind prima sinteză științifică alcătuită în spirit raționalist, în limba noastră²⁰⁶, a istoriei omenirii din cele mai vechi timpuri până la 1783. Textul ei se păstrează într-un manuscris din ultima decadă a secolului XVIII²⁰⁷ și într-o copie din 1814²⁰⁸. Traducătorul lucrării, om cu o vădită pregătire intelectuală, a trebuit să facă față unor enorme dificultăți, spre a reda într-o limbă literară în formare, cum era româna secolului XVII, împeștriată cu turcisme și grecisme, termeni și noțiuni științifice care nu aveau nici un echivalent în graiul autohton²⁰⁹. De aceea el a fost nevoit să apeleze la perifraze și explicații complementare, accesibile nivelului de cunoștințe și de înțelegere ale contemporanilor săi.

Evident că într-o astfel de lucrare informațiile despre italieni pot fi întâlnite din abundență, ei contribuind în mare măsură la dezvoltarea științelor, artelor și culturii, a istoriei universale în general. Despre sistemul de învățământ juridic italian se spun următoarele: "Întâi s-au stârmit aciastă schimbare în Italie și mult mai târziu între celelalte țară al Apusului(...). Pentru aciasta așijdere au agiutat cei trii vestiți italieni *Acurzius*²¹⁰ în veacul al doisprăzecile, *Bartolin*²¹¹ și *Bolduin*²¹² în veacul al patrusprăzecile, cu multe tâlcuri ascuțite de minte și cu multe hotărări, cându nu s-ar fi sprăjinit la aciasta prin învățatura ce de nevoi"²¹³. Despre marii scriitori și oameni de litere italieni Dante, Petrarca, Bocaccio și Lorenzo Valla cititorul putea afla

următoarele informații: “*Dante Alighieri, Franțiscu Petrarha și Ioan Bocațio*, trii italieni foarte învățați și cu minte în vacul al patrusprăzecile (au murit 1321, 1374, 1375), nu numai că au dat poezii și ritorichii în limba țării lor mare tărie și frumuseți, ce încă au lătit și învățătura acelor vremi cu mare nărocire. Unul pre mare învățat și puitoriu la loc de învățături și cu temeiu la socotelele sale, era întru aceeași țară Lafrentii Fala care s-au făcut pre sine foarte vrednic mai ales pentru meșteșugul vorbirii, al istoriilor și al tălmăcirii S(Fîn)tii Scripturi (leat 1457)”²¹⁴.

Nu sunt uitate nici meșteșugurile și artele în care italienii au fost maeștrii, de la ei având de învățat întreaga Europă: “La meșteșugurile cele iscusite, la lucrările cele aflate al minții cei născătoare și al mânilor, era Efropa până aice în destul de săracă, cându, deosebește cineva cele cuviincioase fabrici de mână, care aduce neuguitorie cee ce înflorie în Veneția și în Flandernu. Ziditurile, zugrăvelile și asemenea lucruri ave o formă nefirească și proastă ce mai mare parte a lor până cătră sfârșitul aceștii vârste de vreme, urmare firii și al celor vechi zugrăvituri de pomenire meșteșug, care în Italie atât de multe s-au făcut, cei mari zugravi, *Mihail Ingerul* (Michelangelo Buonarroti 1475-1564 – n.n.) și *Rafail* (Rafael Sanzio 1483-1520 – n.n.), și iar îndată mulți iscusiti meșteri de acestu feliu și de celalantu feliu, au adus pe cale”²¹⁵. Apoi i se atribuie, în mod greșit, unui italian inventarea busolei: “*Ioan Goia*”²¹⁶ un cetățean din Amalfi al Neapolii ar fi fost în veacul al patrusprăzecile prin lucrare ce au socotit al acului de magnit, au venit la facere compasului sau al pusulii, care au făcut corăbierilor atât de mare folos”²¹⁷ și sunt amintite descoperirile geografice²¹⁸ la care o contribuție esențială au avut-o italienii Cristofor Columb și Amerigo Vespucci. Lucruri interesante sunt spuse și despre Galilei și Toricelli: “Italianul *Galileu Galilei* au pus temelie la toate aceste și au scos din tot pre pusul afară între altele greutate văzduhului, pe care ca să o măsure au aflat ucenicul lui, *Toricel*, barometrul (adică măsura greutateii)”²¹⁹, după care se face o adevărată trecere în revistă a principalilor istorici italieni²²⁰: Francesco Guicciardini, Paolo Sarpi, Pietro Giannone și mulți alții.

Din toate cele spuse mai sus se poate observa faptul, important credem noi, că deși este vorba de o istorie universală, informațiile care ajung la cititorul vremii depășesc cu mult cadrul strict al evenimentelor istorice, sunt de o mare diversitate și permit cunoașterea din ce în ce mai exactă a aportului pe care italienii l-au adus la dezvoltarea umanității în variate domenii de activitate. Este evidentă lărgirea orizontului de cunoaștere al culturii românești din epocă în privința cunoștințelor despre Italia, despre civilizația italiană și acest lucru va fi dovedit și de ultimele două personalități ale culturii din Moldova care ne

vor reține atenția în acest capitol, Amfilohie Hotiniul și Gheorghe Asachi. Amândoi au avut posibilitatea, mai bine spus pentru acea vreme privilegiul, de a călători în Italia, mergând pe urmele unora dintre marii lor predecesori precum Stolnicul Constantin Cantacuzino, spătarul Nicolae Miclescu și episcopul Ioan Inochentie Micu Klein.

În a doua jumătate a secolului XVIII și la începutul secolului XIX, prin contactele directe cu Italia, din ce în ce mai numeroase așa după cum am putut constata în capitolul precedent, și mai ales cu Roma, s-a reușit o trezire a conștiinței latinității, care a determinat la rândul ei o renaștere culturală și politică și apoi unitatea națională a poporului român. Dar aceste contacte nu au avut doar efectul unei mai mari influențe italiene asupra spațiului românesc, ci și pe acela de a contribui la răspândirea informațiilor și la formarea imaginii Italiei și a italienilor în cultura românească.

Amfilohie Hotiniul (1735-1800)²²¹, episcop de Hotin încă din 1768, a fost un merituos autor didactic, cunoscător al limbilor clasice, al italienei și al rusei, a studiat la Putna, Kiev și în Italia, unde se afla în anul 1772, fără a putea însă să precizăm cât timp a petrecut pe meleagurile însoțite ale acestei țări²²². Deși cleric, prin opera sa de traducător el a contribuit într-o măsură importantă la laicizarea și modernizarea învățământului românesc de la sfârșitul secolului XVIII. Activitatea sa este aceea a unui asiduu traducător și adaptator de lucrări didactice. Unele scrieri ale sale circulau în manuscris cu mult timp înainte de a fi tipărite la Iași, probabil cu intenția de a fi utilizate în Academia domnească din capitala Moldovei, unde studiul unor discipline era pe cale de a fi reorganizat de mitropolitul Iacov Stamati pe temeuri moderne.

Amfilohie dă în *Elementi aritmetice arătate firești*, tipărită în 1795, dar existând în manuscris încă de pe la 1784, unul dintre primele manuale românești de aritmetică, o prelucrare superioară pe alocuri modelului său italian, cu titlul identic, *Elementi aritmetici* de Alessandro Conti. Pentru capitolul consacrat geometriei a fost folosit și tratatul *L'economia del cittadino in villa*, apărut în 1640, și *Almanaco perpetuo* de Rutilio Benincasa, enciclopedie utilizată în ediția Beltrano din 1720²²³. Tot el a tradus din italiană, în 1796, un tratat de fizică, cosmografie, zoologie și botanică, păstrat în manuscris în Biblioteca muzeului Academiei din Kiev²²⁴. Dar cea mai importantă traducere pe care a făcut-o, cel puțin în ceea ce privește problema care ne interesează, a fost *De obște gheografie*, care este, de fapt, o adaptare românească a geografiei universale (*Geographie universelle*) aparținând iezuitului francez Claude Buffier (1661-1737) în ediția italiană

apărută la Roma, în 1775. Ea este o compilație tipărită la Iași în 1795, prima în ordine cronologică dintre toate tipăriturile sale, dar care a fost folosită în manuscris la școala mănăstirii de la Putna încă din 1778²²⁵. Prin lucrările și traducerile sale, în care a folosit și numeroase cuvinte de origine italiană, Amfilohie a adus o contribuție importantă la constituirea stilului științific românesc și la îmbogățirea prin neologisme a limbii.

În privința lucrării *De obște gheografie*, capitolul consacrat Italiei capătă aspectul vior al unor note de călătorie din care ne putem da seama ce orașe a vizitat: Genova, Veneția, Florența, Roma, Loreto, Ostia, Ancona, Napoli și, se pare, Sicilia. Dar, înainte de orice, Amfilohie își începe acest capitol, *Pentru Italia*, cu o descriere generală a țării pe care credem că merită să o reproducem în întregime: "Italia este între gradul 23 și 36 de lungime și între 35 și 46 de lățime și să hotărâște despre miazănoapte cu Alemaniam și cu Elvețiam, despre apus cu Franțiam și despre răsărit cu Ghermaniam, despre amiazăzi cu Marea Mediteranului.

Italia odinioară era norocită, căci era centrul împărăției Romii, dară strălucirea aceștii împărății au adus-o la acele întoarceri, câtă mai pre urmă i-au pricinuit acele stăpâniri, care să văd astăzi.

Italia grecii o numesc Esperie (adecă apusul), ca și pe Ișpanie, și la dreptate este ca să o numească așa, căci de la dânșii este drept la apus, întocma ca și Ișpania, și când vre ca să numască Ișpania, zice: Esperie cea mai de pre urmă, și Italia Esperie dintii.

Pămîntul Italiei este bun roditoriu în toate feliurile de roade: grîu, vin, unt, miere, mătasă, lînă și unt de lemn, și este ca un sul de pămînt, slobozit în marea despre unghiul ce este între apus și miază noapte, drept spre unghiul cel între răsărit și între amiazăzi. Și pe o parte, golful de Veneție, iară de altă parte Marea Mediterană. Și să împarte în trei părți, în Savoe și în țara (au stăpînirea) Papii, și în crăia de Neapole.

Savoe este din sus, în unghiul ce s-au zis mai sus, dintii, adecă cel despre apus și despre miazănoapte. Țara (au stăpînirea) papii prin mijloc și despre alt unghi u crăia de Neapole.

Savoe cuprinde Piemont, Ghenova, Milanul, Parma, Piacența, Modena, Mantova și Veneția.

La partea din mijloc cuprinde Toscana și stăpînirea papii. Și în partea de pe urmă, crăia Neapolitanului cu a sale ostroave, Sițilie și Malta.

Savoia să stăpînește de craiul Sardien și este și domn de Piemont, unde este și cetatea Torino, scaunul craiului²²⁶. Este o descriere aproape completă, pentru nivelul de cunoștințe al

epocii și pentru forma sintetică în care a fost făcută, astfel încât cititorul putea să-și formeze o părere de ansamblu corectă despre Italia.

După ce vorbește însă despre Italia în general, Amfilohie trece la descrierea părților ei componente, pe multe dintre care a putut să le viziteze personal. Astfel, despre Genova el consemnează că "...este republică, și cetatea are și alt nume, de Superbă (adecă mîndră, mărta ori inalta), și este cea dintâi de alte cetăți, și scaunul republicii. Are un vad foarte bun în mare (care vad să închipuiește ca o jumătate de cerc), pre cu ușurință corăbierilor de a sta întrînsul. Această cetate stă supt gradul de 26 de lungime și de lățime 44 și este lăudată pentru că dintru aceasta este omul cel vestit cu numele Hristofor Columb, care acesta întii au găsit America"²²⁷. Despre Milano, după ce se spune că este un ducat, se arată că "...acesta este prin mijlocul Italiei, în partea de sus, spre miazănoapte și acest loc este cel mai frumos decît în toată Lombardie (...). Și este într-un șes frumos, lîngă apa Ada, despre răsărit și despre amiază zi lîngă Tezin. Are o biserică foarte mare, ce încape mult popor. Cetatea este mare, are prinprejur 10000 de stînjini. Aceasta este cetatea aceea întru care au fost episcop sfîntul Ambrosie, arhiepiscopul Mediolaniei"²²⁸.

Descrieri deosebit de sugestive și interesante sunt făcute Veneției și Romei, descrieri care merită să ne oprim mai pe larg asupra lor. Iată ce se spune despre cetatea lagunelor: "Vineția, este o republică foarte veche, căci stă mai mult de 1000 de ani. A sa stăpînire să trage de la oamenii cei de cînste, a republicii, care își pun un domn fără de a-l mai scoate, ce să chiamă Doage de Vineția. Iară cînd nu lii pe plăcere îl pot scoate, căruie îi dau mare cînste, dară puțină stăpînire.

Au 6 rînduri de sfetnici, pentru trebuința trebilor republicii. Republica stăpînește Marea Adriatică, adecă golful întru care stă cetatea în mijlocul apei, ce să chiamă golful de Vineția.

Vinețienii fac o țeremonie, în tot anul în zioa de înlătarea Domnului, de logodesc pe a lor doagea cu marea, slobozind un inel de aur în mare, și această țeremonie o fac cu mare pompă. Are Vineția și pe uscat multe ținuturi și cetăți supt stăpînirea sa.

Cetatea Vineției este una din cele mai tari și mai bogate de a Evropii.

Ulișile sînt strîmte, căci n-au trebuințe de a umbla cu cai (sau cu căruțe), a lor căruță sînt caicile, numite de dînșii gondole, coperite cu negru, cu care umblă de la un loc până la altul, pe girlele cele cu apă, care sînt pe din dosul casilor, prin toată cetatea.

Acest loc l-au ales vinețienii după 472 de ani de la nașterea

lui Hristos, în vremea cînd să asuprie de Italia craiul unilor. Și avînd aceste micușoare ostroave, au intrat de a viețui într'însăle. Căci mai înainte era Padova a lor cetate și scaun, care este în capul golfului, la pămîntul uscat. Prin cetate sînt multe zidiri de casă și biserici foarte mari. Altele sînt pe pari de stejari, supt temelia lor, bătute în apă, pentru tăria.

Biserica Sfîntului Marcu este cea mai mare și mai frumoasă și mai veche.

Turnul cel median ce să chiamă clopotnica Sfîntului Marco are înălțimea sa 150 de coți (adecă, trei sute de picioare) după măsura parizilor²²⁹.

Despre Roma se pot citi următoarele: "Roma este scaunul papii și este osebită pentru a sa mărime, și măcar că acum nu are acea lățime, precum era în vremile împăraților celor de demult, dară tot este pe cît încungiură însuși zidiul (afară de mahalale) aproape 20000 de stînjini. Are 18 porți care răspund la 18 drumuri ce intră în cetate.

Cetatea este asupra râului Tiber, care trece prin mijlocul cetății, prin care pot veni corăbiile cele mari (...). La partea din sus, despre partea unde intră Tiber în cetate, este poarta del popolo (adecă poarta poporului), prin care au intrat Constantin împărat, cînd au dovedit pre Maxentie, la podul ce este mai sus de această poartă. Pre care poartă intrînd, îndată să începe ulița mare, pre care uliță fiind driaptă în depărtare de 500 de stînjini, să vede Campidoliu, unde au fost și sînt și acum divanurile țării.

Ce să zic de zidirile cele mari ale bisericii, de palaturile de prin toată cetatea, de apele cele aduse pe țevi de plumb. Și de mulțimea cișmelelor, celor cu frumos meșteșug făcute, care aruncă apa în sus de 2 și 3 stînjini, și mai ales după cum sînt cele doază din ograda bisericii Sfîntului Petru, că îndată intrînd pe poarta ogrăzii, să vede o coloană de marmure, dintr-o însuși piatră întreagă, naltă de 20 de stînjini.

Biserica aceasta, n-are în zidirea ei nici un cui de lemn, întru toate este piatră, fier, plumb și schije. Lungimea are 300 de pași, după cum merge omul și 250 lățimea, cît mulți zic că ar fi mai mare decît biserica lui Solomon.

Din față ușa cea din mijloc, care intră în biserică, este de schije vîrsată, de 3 stînjini nălțimea și de 2 lățimea, care să deschide numai de trei ori într-un an cu mulți oameni.

Întru această cetate (...), să zice că un om cînd ar petrece cu luarea de samă un an de zile, pe toată zioa, ar afla lucruri noă de văzute, și la împlinirea anului asemenea ar afla iară²³⁰.

Amfilohie a mai fost impresionat de Florența pe care italienii o numesc "... frumoasa, căci adevărat că este. Zidirile ei și casile și ulițele cele curate dau o dulce mîngîiere ochilor (...). Pămîntul

aceștii cetăți este șes neted și în tot ținutul să pare a vede pomeții, viile, țarinile și cimpii cei curățiți, ca o grădină lucrată cu mult meșteșug, carii nu numai folos, dară și mîngiere dau vieții omenеști²³¹, de Bologna pe care tot italienii o numesc "... cetatea cea grasă din pricina rodurilor, ce să fac cu îndestulare, după cele din Roma. Ii zic și maica învățăturilor, pentru academiile cele de multe învățaturi"²³² și de Neapole care "... cetate este mare și cu mult norod, cît în toate zilele pe ulița mare să pare că este iarmaroc și pe la intratul și pe la ieșitul din cetate. Cetatea este pusă într-un loc frumos, deasupra unii culmușoare de deal. Pe lîngă mare, care o face o frumusețe de a să privi, mai mult decît zidirile cele mari și frumoase, cum și ulițele cele mari și frumos pardosite, mai vîrtos în ulița mare, cu o piatră netidă și frumoasă și vîrtoasă, rîgluită pentru ca să nu lunece"²³³.

O impresie nu mai mică asupra călătorului nostru a lăsat-o și Vezuviul: "Iară mai gios de cetatea Napoli este muntele Vezuviu, care neîncetat aruncă foc din pămînt. Cît cîte odată agiunge funinginea pînă la Neapole, care este în depărtare ca la 4000 de stînjini (un leghiu) și face mare cutremure de pămînt"²³⁴.

Amfilohie nu uită să amintească nici insulele din jurul Italiei, Corsica, Sardinia, Malta și Sicilia, ultima reținându-i atenția cel mai mult: "Acest ostrov este cel mai mare decît toate ostroavele Mediteranului. Într-acest ostrov este muntele Etna (ori Mungibel), care munte neîncetat aruncă foc. Și în 30 au 40 de ani răsufală o grozăvie de foc atîta de mare, cît face un groaznic cutremur și urlet și trăsnet, cît din oamenii ce să află mai pe aproape, mulți de frică cad și mor. Face un rîu de foc curgătoriu, ca ceara topită, care ajunge pînă în mare. Și după ce să aliviază să face o piatră niagră, atît de tare, cît cu greu o prinde și ciocanul. Multi din cei vechi oameni, neștiind orînduiala firii, zic că-i gura iadului"²³⁵.

Pe lîngă ceea ce am spus pînă aici, sunt amintite multe alte orașe italiene, munți și râuri, sunt povestite diferite legende, se vorbește de bogățiile fiecărei regiuni din Peninsula în parte, sunt date coordonatele geografice ale orașelor și regiunilor care au atras atenția autorului. Este, putem spune, o descriere foarte amănunțită și exactă, la nivelul cunoștințelor din epocă, a întregii Italii și a părților care o alcătuiesc.

Meritul principal al acestei traduceri – compilație a eruditului episcop de Hotin este însă acela al mării sale circulații. Nu trebuie să uităm că, în formă manuscrisă, ea a fost folosită drept manual școlar, încă din 1778, la școala mănăstirii din Putna, iar în 1795 a fost tipărită la Iași ceea ce i-a asigurat o difuzare și mai largă în rîndurile cititorilor de carte din Moldova, dar și din întreg spațiul românesc al acelei epoci. În acest fel lucrarea

lui Amfilohie Hotiniul este un foarte bun exemplu pentru lărgirea evidentă a orizonturilor culturii românești de la sfârșitul secolului XVIII și începutul celui următor, cultură orientată tot mai mult spre Occident, deci și spre Italia, de unde puteau fi dobândite acele cunoștințe noi, indispensabile proceselor de modernizare care deveneau tot mai rapide și mai profunde în întreg spațiul românesc.

Ultimul mare reprezentant al culturii române din Moldova care ne va reține atenția în acest capitol este Gheorghe Asachi (1788-1869). Născut în 1788 în ținutul Herța, într-o familie de origine transilvăneană²³⁶, el a fost cel care a promovat ideea latină în Moldova, idee pe care a preluat-o de la Roma și din Italia, unde a petrecut, mai ales pentru studii, o perioadă de patru ani, între 1808 și 1812²³⁷. Perioada petrecută de el în Italia poate fi considerată ca etapa hotărâtoare a formației sale spirituale, de o orientare predominant italianistă. Șederea sa în Italia a început cu o călătorie prin țară, el vizitând, rând pe rând, orașele Veneția, Padova, Ferrara, Bologna, Florența, Barberino, Siena, Viterbo, Roma și Neapole. La Roma a aprofundat studiul culturii clasice și neoclasice, al celei italiene în special, dar a urmărit cu interes întreaga cultură europeană. S-a ocupat, de asemenea, de artele plastice și de arheologie. Climatul politic existent în Italia – frământările ce pregăteau Risorgimento-ul – a contribuit la întărirea propriei sale conștiințe naționale. La Roma a avut posibilitatea să cunoască o serie de personalități politice și literare ale vremii, atât italieni, cât și străini. Poeziile compuse în italiană, mai ales sonetul dedicat zborului aerostatic al doamnei Blanchard²³⁸, sonet publicat în 1811, în “Giornale del Campidoglio”, îi aduc calitatea, din care Asachi va face un titlu de mândrie, de membru al Societății literare italiene, adică de “mădular Academiei de Roma”²³⁹. Întors în 1812 în țară, Asachi este, până spre 1840, cel mai activ factor în stimularea și dezvoltarea culturii românești moderne, punând bazele învățământului superior în limba națională, ale presei și teatrului românesc, dezvoltând tipărițiile și grafica, contribuind prin propria sa creație la îmbogățirea literaturii române a epocii.

După trei ani petrecuți la Viena, Asachi ajunge la Roma la 11 iunie 1808²⁴⁰, după ce trecuse prin Veneția, Padova, Ferrara, Bologna, Florența și alte câteva orașe italiene. Scopul călătoriei sale, o spune el însuși, era “il desiderio di attingere alla sorgente delle ricerche e l’amore per lo studio delle antiche cose mi mossero nella prima eta ad arrecarmi alla famosa città di Roma”²⁴¹. Apropierea de “cetatea eternă” și intrarea în oraș sunt descrise de tânărul moldovean cu mare emoție și admirație: “Acela carile din tinerețe s-au adăpat de învățăturile clasice a

elinilor și romanilor cunoaște simțirile unui sfințit respect pentru toate relicviile (rămășiuri) acestor mari nații. Aproximarea de străvechea doamnă a lumii, de aceea de unde derază ființa și numele românilor, au aprins în inima me o nerostită nerăbdare (...). La această punte antică să unește drumul, asemenea antic, numit *Via Flaminia*, făcut la anul 196 înaintea lui Hs. de consulul Flaminius și care de atunci este pardosit cu mari lespezi în formă pentagonală, care drum, venind de la Romagna, trece pe la Roma până la Brindizi, dincolo de Neapole. Călătorind în linie dreaptă pe această cale un milio italian (3 la 1 ceas), am intrat în Roma prin marea poartă numită *Del Popolo*, a poporului²⁴².

Primul lucru pe care Asachi l-a vizitat la Roma a fost Columna lui Traian, monumentul întemeierii poporului român, cea mai clară dovadă peste secole a romanității sale. Descrierea pe care o face el Columnei, una dintre primele din literatura noastră, este în același timp exactă și emoționantă: "... Între muntele Cvirinale și Capitolul (carele au fost Sionul romanilor) să înalță Colona lui Traian. Iată o privesc și cugetez! (...).

Senatul și poporul roman, întru cunoștința însușimilor atât de laudate a lui Traian, dorind ca a sa aducere aminte să fie de față la toate veacurile viitoare, au porocit a i să înalță un monument, cel mai strălucit, în care să fie săpate toate faptele lui. Apolodor, arhitectul sau mai bine zis istoriograful acestei noi sisteme de istorie, n-au voit a alege o colonă de ordin grecesc, deși sînt aceste mai împodobite, ce au întrebuințat ordinul (forma) Italiei, numit toscan (...).

Acea mai mare frumusață a colonei este istoria faptelor lui Traian săpate pe dinafară a colonei, tot în forma spirală, în asemănarea scării din lăuntru. Începînd de gios în sus, să văd 2500 figuri săpate în relief; figurile, înalte de 22 palme, acele de la vîrf sînt mai lămurit săpate.

Începînd de la trecerea Dunării, să vede istorisirea expediției în Dacia, marșuri, arme, poștii militare, atacuri a romanilor, cetățuile, armele, straile, munții dacienilor și toate epizodele unui asemenea război, încît acest lucru este acel mai adevărat portret a lucrărilor romane, și românul cu plăcere cunoaște aice unile din deprinderi și costumuri daciane care s-au păstrat în a sa patrie.

Frumusețea săpăturii acestui lucru este deopotrivă cu a Partenonului de la Atena și vrednic de un Fidias, încît au fost de model lui Rafael și Michel-Angelo, ce sînt acii întîii artiști în lume²⁴³.

Impresionat a fost Asachi și de catedrala Sfântul Petru căreia îi face o descriere la fel de exactă și de emoționantă: "Istorisirile despre această minunată zidire într-atîta aprind fantezia că omul

ce o privește întâia oară parcă nu să împacă numai cu atîta și așteaptă a vedea urzirea fantaziei sale! Dar cu cît mai adeseori să cercetează cu atîta mai mult să miră de o făptuire care întru adevăr să pare a fi ieșită din mîna urieșilor! (...)

Intrînd din minune în minune, călătoriul vede pretutindine analoghia cea dreaptă a tuturor părților și deplina armonie; de pildă, îngerii carii țin vasuri cu agheazmă sămănă a fi mici, chiar de a lor vîrstă, cînd în faptă îi întrec mult mărimea unui om înalt. Pe cît este de mare această zidire, totuși mintea poate lesne cuprinde cu amăruntul frumusețile sale. Forma ei este o cruce, a căria lungimea este de 672 palme de la ușa cea mare pînă la fundul tribunei unde este amvona Sf. Petru, iar în lărgime să numără 480 palme. Asupra panelii bisericii să află trasă de-a lung pe la mijloc o linie pe care sînt însemnate lungimile bisericilor celor mai mari a lumii, din care să vede că după Sf. Petru urmează în mărime biserica Sf. Pavel din Roma, apoi catedrala de la Milano, Sf. Sofia de la Constantinopoli și alte²⁴⁴.

La 19 august 1808 Asachi a plecat în sudul Italiei. La Napoli a vizitat muzee, biblioteci, teatrul San Carlo, biserica San Gennaro, s-a urcat pe Vezuviu și a văzut Pompeiul²⁴⁵. Întors, nu după mult timp, la Roma începe să studieze istoria antică, să caute urmele de neșters ale glorioasei Rome, orașul de unde au venit o parte din strămoșii poporului său. Studiază, de asemenea, pictura și literatura italiană. Tasso, Dante, Petrarca, Ariosto, Chiabrera, Poliziano, Bembo și mulți alții îi devin familiari²⁴⁶. A fost puternic influențat de Petrarca, din opera căruia a copiat numeroase balade și sonete²⁴⁷ și a ajuns la concluzia, la fel ca și exponenții Școlii Ardelene, că dacii fuseseră complet exterminați, iar românii erau numai descendenții coloniștilor romani²⁴⁸.

O influență importantă asupra lui Asachi a avut-o întâlnirea cu Bianca Milesi, în atelierul de pictură al lui Michele Kekc. Avîndu-l ca profesor pe acesta el a putut studia cu pasiune pictura și a urmat, de asemenea, un curs de artă poetică cu abatele Tarengi di Roma²⁴⁹. Dar legătura cu Bianca i-a facilitat pătrunderea în cercurile artistice, literare și intelectuale italiene, dominate de sentimente patriotice și de ură împotriva dominației străine. Astfel se explică și faptul că el a devenit un admirator necondiționat al poetului Vittorio Alfieri²⁵⁰ și că s-a ocupat îndeaproape nu numai de istoria veche a Romei, ci și de evenimentele politice contemporane ale orașului și ale Italiei: ocupația franceză, situația papei Pius VII, transportul capodoperelor italiene la Paris, intenția lui Napoleon de a lua chiar Columna lui Traian²⁵¹.

În 1812, Asachi, mînat de sentimente patriotice, a părăsit Roma la 22 iunie. A trecut prin Milano, Verona, Veneția, unde

s-a îmbarcat pentru Constantinopol, iar apoi, prin Galați, a ajuns la Iași²⁵². Șederea sa în Italia, timp de patru ani, a avut o influență covârșitoare asupra formației sale intelectuale, artistice și politice. Se poate cu ușurință constata că aproape tot ce a gândit și a întreprins Asachi mai târziu poartă pecetea studiilor sale umaniste făcute la Roma, care încununează, de fapt, pregătirea temeinică, mai ales în domeniul științelor, însușită la Lemberg și la Viena. El este primul român care, venind în contact nemijlocit cu cultura italiană, se entuziasmează la bogăția, frumusețea și superioritatea ei și devine un militant al dezvoltării culturii românești moderne în spirit italian. Orientarea aceasta italianistă pe care Asachi voia să o dea culturii și, îndeosebi, literaturii române, într-o perioadă în care ele începuseră să se dezvolte sub influența tot mai puternică a limbii și culturii franceze, explică în oarecare măsură neînțelegerea și respingerea operei literare de către contemporani și chiar de către posteritate. Indiferent de aceasta, admirator nu numai al Italiei antice, dar și al celei contemporane cu el, Asachi a avut o contribuție de cea mai mare importanță pentru cunoașterea Italiei și a civilizației italiene în cultura română.

Ajunși la sfârșitul acestui capitol credem că un lucru se poate constata, în mod sigur, din toate cele ce am spus până aici. Este vorba de faptul că în cultura românească din spațiul Moldovei cunoștințele despre Italia, italieni și civilizația italiană au fost bogate, interesante și variate. Imaginea Italiei nu este altceva decât rezultatul acestor cunoștințe. La fel ca și în cazul Țării Românești și al Transilvaniei, așa cum vom putea constata în capitolele următoare, și în Moldova, la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, apare un curent italianizant, care încearcă să îndrepte modernizarea și dezvoltarea culturii românești pe un făgaș similar celui italian. Chiar dacă încercarea a fost sortită eșecului, nu este mai puțin adevărat că ea a contribuit la progresul, nu numai al culturii, dar și al întregii societăți românești a vremii, care a putut acumula o mare parte din cunoștințele moderne și din experiența occidentală din direcția Italiei și prin filiera italiană. În acest fel este imposibil de negat, ci dimpotrivă, trebuie subliniat aportul pe care Italia l-a avut la înlăptuirea aspirațiilor națiunii române.

NOTE

1. Virgil Cândea, *Umanismul românesc*, în "Studii și articole de istorie", XVII, București, 1972, pp.13-23; idem, *Războiunea dominantă. Contribuții la istoria neamului românesc*, Cluj-Napoca, 1979; Alexandru Duțu, *Umaniștii români și cultura europeană*, București,

1974.

2. Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p.23.
3. Dan Simonescu, *Spiritul critic în istoriografia veche românească*, în vol. *Lecții de deschidere. Lucrările școlii de arhivistică*, 2, București, 1945, pp.111-128.
4. Al.Dușu, *op.cit.*, p.176; idem, *Etapele civilizației europene în viziunea umaniștilor români*, în "Revista de istorie", tom 27, nr.5, 1974, p.717.
5. Giuseppe Toffanin, *Storia dell'Umanesimo*, vol.III, Bologna, 1964, pp.142-147.
6. Paul Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII et XVIII siècles*, I, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome IX, no.4, 1970, p.679. Pentru începuturile istoriografiei în Moldova, mai timpurii decât în Tara Românească, a se vedea Ștefan Andreescu, *Les debuts de l'historiographie en Moldavie*, în ibidem, tome XII, no.6, 1973, pp.1017-1035.
7. L.Boia, *op.cit.*, p.24.
8. *Ibidem*; I.C.Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, București, 1972, p.266; Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, București, 1979, pp.81-82.
9. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Traducere după originalul latin de Gh.Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N.Stoicescu, București, 1973, p.201; L.Boia, *op.cit.*, p.24; D.Velciu, *op.cit.*, pp.83-148.
10. D.Velciu, *op.cit.*, p.169.
11. *Ibidem*, p.290; L.Boia, *op.cit.*, p.24.
12. Dimitrie Ionescu, *Cum se înfățișează istoria universală în cronicile românești*, în "Revista istorică", XVII, nr.4-6, 1931, pp.106-113; P.Cernovodeanu, *art.cit.*, I, pp.679-680; L.Boia, *op.cit.*, p.24; D.Velciu, *op.cit.*, pp.290-307.
13. L.Boia, *op.cit.*, p.24.
14. A se vedea în acest sens Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr.Ureche și Miron Costin*, București, 1972.
15. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P.Panaitescu, ed. a II-a revăzută, București, 1958, p.134.
16. *Ibidem*, p.66.
17. *Ibidem*, p.67.
18. Apare în această afirmație ideea că cetățile Moldovei au fost construite de italieni, lucru ce putea părea firesc lui Ureche din moment ce și italienii și românii descind împreună din romani. Despre legenda construirii cetăților moldovenești de către italieni, mai precis de către genezezi, a se vedea primul capitol al lucrării de față.
19. *Ibidem*, p.67-68.
20. *Ibidem*, p.71.
21. *Ibidem*, p.78.
22. *Ibidem*, p.128.
23. *Ibidem*, p.129.
24. *Ibidem*, p.130.

25. *Ibidem*.
26. Familia lui Miron Costin era de origine munteană. Tatăl său, Costin postelnicul, mai târziu hatman, a deținut satul Plăviceni din județul Romanați (*Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol.XXI, București, 1965, pp.354-357, nr.203; a se vedea și Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol.IX, București, 1937, pp.355-358; P.P.Panaiteescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, pp.39-40; N.Grigoraș, *Știri noi despre viața și familia lui Miron Costin*, în "Studii și cercetări științifice", Iași, 1956, 2, pp.175-192; Dumitru Velciu, *Miron Costin. Interpretări și comentarii*, București, 1973, pp.52-53).
27. D.Velciu, *Miron Costin*, pp.116-119; Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin*, București, 1975, pp.26-42; L.Boia, *op.cit.*, pp.25-26; Ilie Corfus, *În legătură cu data morții lui Velicico și Miron Costin*, în "Revista de istorie", tom 30, nr.1, 1977, pp.123-131; Const. A.Stoide, *În legătură cu sfârșitul cronicarului Miron Costin și al fratelui său Velicico Costin*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie "A.D.Xenopol", XVIII, 1981, pp.575-582.
28. P.P.Panaiteescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925.
29. D.Velciu, *Miron Costin*, pp.55-56.
30. P.Cernovodeanu, *art.cit.*, I, p.680; Enache Puiu, *op.cit.*, pp.125-141.
31. D.Velciu, *Miron Costin*, p.164.
32. N.Lascu, *Horățiu în literatura română*, în "Gând românesc", Cluj, III, 1935, nr.11-12, pp.532-533; idem, *Ovidiu în opera lui Miron Costin*, în *Ovidiu în România*, extras din *P.O.Naso*, București, 1957, pp.42-43; N.I.Herescu, *Non omnis moriar sau soarta lui Horățiu în literatura românească*, caietul 6, decembrie 1938, pp.40-41; Ramiro Ortiz, *"Fortuna labilis", storia di un motivo medievale*, Bucarest, 1927, p.147.
33. V.Cândeia, *Umanismul românesc*, p.16; D.Velciu, *Miron Costin*, p.48; Enache Puiu, *op.cit.*, p.163.
34. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, ed. a II-a, București, 1925, pp.315 și 331; Mircea Scarlat, *Introducere în opera lui Miron Costin*, București, 1976, p.143.
35. L.Boia, *op.cit.*, p.26.
36. Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în idem, *Opere*, ediție critică, cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P.Panaiteescu, București, 1958, pp.249-253.
37. *Ibidem*, p.249.
38. *Ibidem*, pp.250-251.
39. *Ibidem*, pp.251-252.
40. *Ibidem*, p.252.
41. *Ibidem*, p.253.
42. *Ibidem*, p.256.
43. *Ibidem*, p.260.
44. *Ibidem*, p.268.
45. Idem, *Poema polonă*, în *ibidem*, p.226.

46. I.Bianu, *Psaltirea în versuri întocmită de Dosofteiu, mitropolitul Moldovei*, București, 1887, pp.515-516; idem, N.Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, pp.203-204. Este vorba de următoarele versuri:
*“Niamul țării Moldovei de unde dăradză?
 Din țara Italiei, tot omul să creadză
 Fliah întâi, apoi Traian au adus pre-aice
 Pre strămoșii acestor țări de neam, cu ferice.
 Răsădit-au țărălor hotarele toate
 Pre siamne ce stau în viaci, a să vedea poate.
 El, ca viața cestui neam, Țara Românească
 Împlut-au, Ardealul tot și Moldovenească.
 Siamnele stau de să văd, de dînsul făcute;
 Turnul Severinului să custe-n vremuri multe.
 Stremoșii Moldoveei adus-au în țară
 Pre ghetii, cu sabiia scofînd din hotară.
 Stau siamnele podului cu praguri cădzute
 Și Turnul Severinului de Sevîr făcute.
 Podul peste Dunăre în Țara Rumânească
 De-au trecut și oștile-n Țara Ungurească.
 Pe-acela pod au trecut Moldovei stremoșii
 Bătînd război cu dachii, a sașilor moșii”*.
 (M.Costin, *Opere*, ed.cit., p.326; *Cronici și povestiri românești versificate (sec.XVII-XVIII)*. Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, 1967, p.34).
47. B.A.R., ms.2601, f.158 v. Iată versurile:
*“Neamul țării Moldovei de unde s-ar trage?
 Din țările Rîmului, tot omul să creadză.
 Trăian întîiu, împăratul, supuindu pre dahii,
 Dragoș, apoi, în moldoviani premenindu pre vlahi
 Martor este Troianul, șanțul în țara noastră
 Și Turnul Săverinul, munteni, în țara noastră”*.
 (M.Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ed.cit., p.42; *Cronici și povestiri românești versificate*, p.34).
48. M.Costin, *Cronica polonă*, în *Opere*, ed.cit., pp.202-217 și *Poema polonă*, în *ibidem*, pp.218-240.
49. “Toate lucrurile, dacă să încep a spune din ceputul său, mai lesne să înțeleg. Și neamul moldovenilor fiindu dintru o țară care să chiamă Italiia, de Italiia și de Împărăția Rîmului, a căriia împărății scaunul orașul Rîmul, în dricul Italiei ieste, a pomeni întâi ne trage rîndul”.
 (*De neamul moldovenilor*, pp.244-245).
50. *Ibidem*, p.247.
51. *Călători străini despre țările române*, vol.VII, București, 1980, pp.66-114; Andrei Pippidi, *Pentru istoria umanismului românesc. Trei note de lectură*, în “*Revista de istorie și teorie literară*”, XXX, nr.2, 1981, p.191.
52. M.Costin, *De neamul moldovenilor*, p.245.
53. *Ibidem*.
54. *Ibidem*, pp.245-246.

55. *Ibidem*, p.246.
56. *Ibidem*.
57. *Ibidem*.
58. Francezii au preluat denumirea probabil de la germani.
59. *Ibidem*, pp.246-147.
60. *Ibidem*, p.247.
61. Este vorba de istoricul ungar Wolfgang Kowaczoczy.
62. *Ibidem*, p.248.
63. Idem, *Letopisețul țării Moldovei*, p.66.
64. *Ibidem*, pp.46-47.
65. *Ibidem*, p.95.
66. *Ibidem*, pp.121, 125-126.
67. Idem, *Poema polonă*, pp.222-223.
68. Idem, *Istorie de Crăiia Ungurească*, în idem, *Opere*, ed.cit., p.278.
69. *Ibidem*, p.284.
70. *Ibidem*, pp.286-287.
71. Ioan Șt.Petre, *Nicolae Costin. Viața și opera*, București, 1939, pp.9-30.
72. N.Cartojan, "*Ceasornicul domnilor*" de N.Costin și originalul spaniol al lui Guevara, în "Revista Istorică Română", 1933, nr.2-3, p.164. Traducerea a fost editată integral de Gabriel Ștrempel la București, în 1976.
73. N.A.Ursu, *Nicolae Costin, traducător al geografiei universale a lui Giovanni Botero*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXXIX, nr.3-4, 1991, pp.365-379.
74. Ioan Șt.Petre, *op.cit.*, pp.91-92; L.Boia, *op.cit.*, pp.29-30; P.Cernovodeanu, *art.cit.*, I, p.681.
75. Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediție cu o introducere de Ioan Șt.Petre, București, 1942, p.199.
76. *Ibidem*, pp.181-182.
77. *Ibidem*, p.269.
78. *Ibidem*, p.373.
79. *Ibidem*, pp.283-284.
80. *Ibidem*, p.308.
81. Ioan Șt.Petre, *Axinte Uricariul*, București, 1944, pp.22-36; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, pp.66-67; Andrei Eșanu, *Considerații despre viața și activitatea cărturărească a lui Axinte Uricariul*, în "Revista de istorie a Moldovei", 3-4 (19-20), 1994, iulie-decembrie, pp.35-46.
82. Gabriel Ștrempel, *Studiu introductiv la Axinte Uricariul, Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol.I, București, 1993, p.X.
83. Constantin C.Giurescu, *Mărturiile comisului Istoc, un fragment de cronică, 1659-1664*, în "Revista Istorică Română", VIII, 1938, pp.87-94.
84. B.A.R., ms.5367, f.61; G.Ștrempel, *op.cit.*, p.X.
85. Axinte Uricariul, *op.cit.*, I, pp.9-10.
86. *Ibidem*, pp.21-22.
87. *Ibidem*, p.24.

88. *Ibidem*, p.71.
89. *Ibidem*, p.97.
90. *Ibidem*, p.165.
91. *Ibidem*, p.172.
92. *Ibidem*, vol.II, București, 1994, pp.299-300 și 308.
93. *Ibidem*, II, p.299.
94. Idem, *A doua domnie a lui Neculai Alexandru Mavrocordat în Moldova (1711-1716)*, în *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, ed. a II-a, tom II, ed. Mihail Kogălniceanu, București, 1873, pp.167-169.
95. N.Iorga, *op.cit.*, pp.236-272; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930, pp.154-161; N.Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol.III, București, 1945, pp.189-197; George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941, pp.28-30; D.Velciu, *Ion Neculce*, București, 1968, pp.26-41; Dan Smântănescu, *Pe urmele lui Ion Neculce*, București, 1984, pp.25-57.
96. Valeriu Cristea, *Introducere în opera lui Ion Neculce*, București, 1974.
97. C.Paradais, M.Paradaiseu, *Știri de istorie universală în opera cronicarului Ion Neculce*, în "Cercetări istorice", 1972, pp.83-99.
98. Ion Neculce, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p.172.
99. *Ibidem*, p.202.
100. *Ibidem*, pp.242-243.
101. *Ibidem*, p.332.
102. *Ibidem*, p.395.
103. *Ibidem*, p.639.
104. *Ibidem*, pp.751-752.
105. Despre viața și activitatea spătarului Milescu a se vedea: Émile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spathar Milescu*, Paris, 1883; C.C.Giurescu, *Nicolae Milescu Spătarul*, București, 1927, 53 p.; P.P.Panaiteanu, *Nicolae Spathar Milescu 1636-1708*, Paris, 1925, 181 p.; idem, *Nicolae Milescu spătarul*, Iași, 1987, 108 p.; Ion Ionescu, *Nicolae Milescu (1636-1708)*, în "Biserica Ortodoxă Română", 1983, nr.9-10, pp.712-725; Radu Boureanu, *Viața spătarului Milescu*, Cluj, 1973, 155 p.; Ștefan S.Gorovei, *Nicolae (Milescu) Spătarul. Contribuții biografice*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie "A.D.Xenopol", XXI, Iași, 1984, pp.179-192.
106. V.Cândea, *Nicolae Milescu și începuturile traducerilor umaniste în limba română*, în vol. *Limbă și literatură*, vol.VII, București, 1963, p.31.
107. I.N.Mihailovschi, *Vajneșie trudi Nikolaiia Spathariia (1672-1677)*, Kiev, 1897, pp.80-85.
108. Cleobul Tsourkas, *Gli scolari greci di Padova nel rinuovamento culturale dell'Oriente Ortodosso*, Padova, 1961, p.12.
109. Pandele Olteanu, *Studiu monografic la Nicolae Milescu, Aritmologia, Etica și originalele lor latine*, București, 1982, p.40.
110. Cleobul Tsourkas, *Les premières influences occidentales dans l'Orient orthodoxe*, în "Balcania", 6, 1943, pp.332-356.

111. P.Olteanu, *op.cit.*, p.38.
112. O.A.Belobrova, *Nikolai Spatharii esteticeskie traktati*, Leningrad, 1978. Este publicat unul din cele cinci manuscrise păstrate ale operei lui Milescu, provenit din Biblioteca de Stat V.I.Lenin din Moscova, cu nr.227, din colecția Rumianțev (pp.48-84), apud P.Olteanu, *op.cit.*, pp.38-39.
113. O.A.Belobrova, *op.cit.*, p.59, apud P.Olteanu, *op.cit.*, p.39.
114. *Ibidem*, pp.59-60, apud *ibidem*, p.39.
115. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p.572.
116. P.Olteanu, *op.cit.*, p.40.
117. Nicolae Milescu Spătarul, *Jurnal de călătorie în China*, ed. Corneliu Bărbulescu, ed a II-a, București, 1958, pp.489-490.
118. Idem, *Aritmologia, Etica și originalele lor latine*, ediție critică, studiu monografic, traducere, note și indici de Pandelescu Olteanu, București, 1982, pp.145-146.
119. *Ibidem*, pp.197, 290.
120. *Ibidem*, pp.198, 290.
121. *Ibidem*, p.146.
122. *Ibidem*, p.302.
123. *Ibidem*, pp.302-303.
124. *Ibidem*, p.303.
125. *Ibidem*.
126. *Ibidem*, p.305.
127. *Ibidem*, p.311.
128. Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972; idem, *L'humanisme de Démètre Cantemir*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome XII, no.5, 1973, pp.891-902.
129. P.Cernovodeanu, *art.cit.*, pp.681-682; I.Chițimia, *Dimitrie Cantemir, reprezentant al epocii sale în plan european*, în "Revista de istorie și teorie literară", 1973, nr.2, pp.177-186.
130. Maria Mathilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Dimitrie Cantemir istoric al Imperiului otoman*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 26, nr.5, 1973, pp.971-989; Halil Inalcik, *Eastren and Western Cultures in Dimitrie Cantemir's Work*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome XIII, no.1, 1974, pp.27-29; Al.Duțu, *Dimitrie Cantemir, a Historian of South-East European and Oriental Civilizations*, în *ibidem*, pp.33-36.
131. Ecaterina Țarălungă, *Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret*, București, 1989, p.321.
132. P.P.Panaitelescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p.47.
133. *Ibidem*.
134. N.Grigoraș, *Originea, unitatea și continuitatea poporului român în opera istorică a lui Dimitrie Cantemir*, în "Mitropolia Moldovei și Sucevei", 1973, nr.9-10, pp.609-617; Șt.Ștefănescu, *Originea, continuitatea și unitatea poporului român în concepția lui Dimitrie Cantemir*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 26, 1973, nr.5, pp.915-921.
135. E.Țarălungă, *op.cit.*, pp.99-100.

136. Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, ed. Gr.G.Tocilescu, București, 1901, p.99.
137. *Ibidem*, pp.99-100.
138. *Ibidem*, p.100.
139. Lucrarea este, de fapt, o justificare a pretențiilor imperiale pe care Rusia începuse să le manifeste în vremea lui Petru cel Mare, ea fiind considerată ultima și cea mai mare monarhie cu pretenții universale din istorie.
140. Gh.Haupt, "*Studiu asupra monarhiilor*". *Un document inedit al lui D.Cantemir*, în "Studii. Revistă de istorie și filosofie", tom 4, nr.1, 1951, p.221.
141. P.P.Panaitescu, *op.cit.*, p.47.
142. Dimitrie Cantemir, *Divanul*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Virgil Câdea, București, 1969, pp.53-55.
143. Idem, *Hronicul*, p.104.
144. *Ibidem*, p.106.
145. Idem, *Descrierea Moldovei*, p.89.
146. *Ibidem*, p.61.
147. *Ibidem*, p.363.
148. Idem, *Hronicul*, p.240.
149. *Ibidem*, p.266.
150. *Ibidem*, p.276.
151. *Ibidem*, pp.277-278.
152. *Ibidem*, p.289.
153. *Ibidem*, p.294.
154. *Ibidem*, pp.314-325.
155. *Ibidem*, p.356.
156. *Ibidem*, pp.357-358.
157. *Ibidem*, pp.420-421.
158. Idem, *Descrierea Moldovei*, p.87.
159. *Ibidem*, pp.89-91; idem, *Hronicul*, pp.134-135.
160. Idem, *Descrierea Moldovei*, pp.193-195.
161. Idem, *Scurtă povestire despre stărpirea familiilor lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Paul Cernovodeanu. Traducere, traducere și indici de Emil Lazea, București, 1995, pp.5-7.
162. *Ibidem*, p.15.
163. Idem, *Descrierea Moldovei*, p.271.
164. Idem, *Sistemul sau întocmirea religiei muhamedane*, în *Opere complete*, VIII, tom II. Traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Virgil Câdea. Text rus îngrijit de Anca Irina Ionescu, București, 1987, p.245.
165. Idem, *Hronicul*, p.20.
166. Idem, *Istoria Imperiului otoman. Creșterea și scăderea lui*, traducere română de Iosif Hodosiu, București, 1876, p.159.
167. *Ibidem*, pp.284-285.
168. *Ibidem*, pp.297-298.
169. *Ibidem*, p.298.
170. *Ibidem*, pp.328-329.

171. *Ibidem*, pp.330-331.
172. *Ibidem*, pp.382-384.
173. *Ibidem*, pp.384-385.
174. *Ibidem*, p.385.
175. *Ibidem*, p.389.
176. *Ibidem*, pp.394-400.
177. L.Boia, *op.cit.*, pp.43-44.
178. D.Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, pp.500-502.
179. *Ibidem*, p.502.
180. *Ibidem*, pp.502-503.
181. *Ibidem*, pp.520-522, 545-546.
182. *Ibidem*, pp.556-558.
183. *Ibidem*, pp.738-739.
184. *Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*. Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, 1975, p.97.
185. Este vorba de Grigore Ghica, domn al Țării Românești în două rânduri: 1660-1664 și 1672-1673.
186. *Ibidem*, pp.109 și 115.
187. *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*. Text grecesc însoțit de traducerea românească cu prefață, introducere, glosar și indice. Ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p.53.
188. *Ibidem*, p.55.
189. *Ibidem*, p.187.
190. *Ibidem*, pp.187-188.
191. *Ibidem*, p.188.
192. *Ibidem*, pp.188-189.
193. *Ibidem*, p.249.
194. *Ibidem*, p.357-359.
195. Mihai Berza, *Problèmes majeurs et orientations de la recherche dans la culture roumaine ancienne*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome IX, no.3, 1970, pp.485-506.
196. Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, 1968, pp.67-74.
197. Pentru iluminismul românesc, a se vedea, printre altele: Al.Duțu, *Mișcarea iluministă moldoveană de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 19, nr.5, 1966; idem, *Les lumières en Moldavie et le contexte sud-est européen*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome VI, no.2, 1967; idem, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968; idem, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, 1972; Ovidiu Papadima, *Coordonate europene și aspecte specifice ale iluminismului românesc*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXI, nr.1, 1972; idem, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975; Adrian Marino, "Luminile" românești și descoperirea Europei, în "Revista de istorie și teorie literară", XXVIII, nr.1, 1979.
198. P.Cernovodeanu, *art.cit.*, II, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome X, no.2, 1971, p.294.
199. Arh.St.Iași, ms.121 și B.A.R., ms.2349; N.A. Ursu, *Formarea*

- terminologiei științifice românești*, București, 1962, p.16; A.Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p.185; N.Iorga, *Francomasoni și conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare", s.III, t.VIII, 1928, pp.301-304; Al.Duțu, *Coordonate ale culturii românești...*, pp.226-228.
200. B.A.R., ms.2349, f.22 r.
201. Ibidem, f.26 r.
202. Ibidem, f.29 r.
203. Ibidem, f.33 r.
204. Al.Duțu, *Coordonate ale culturii românești...*, pp.216-258; P.Cernovodeanu, *art. cit.*, II, p.295; idem, *Istoria științelor și a culturii universale într-un manuscris românesc din veacul al XVIII-lea*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXVI, nr.3, 1977, p.431.
205. Pentru Remer a se vedea *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol.XXVIII, Leipzig, 1889, pp.198-200.
206. P.Cernovodeanu, *Istoria științelor și a culturii universale...*, p.431.
207. B.A.R., ms.1375, 240 f.; Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești B.A.R. 1-1600*, vol.I, București, 1978, p.309.
208. Biblioteca Centrală Universitară din Iași "Mihai Eminescu", ms.IV/16, 323f.
209. P.Cernovodeanu, *Istoria științelor și a culturii universale...*, p.432.
210. Accorso da Reggio (m.1280), jurist, practicând dreptul la Reggio Emilia, apoi la Bologna.
211. Baldo Bartolini (1408-1490), jurisconsult, profesor de drept la universitatea din Perugia.
212. Iacopo di Balduino (m.1235), profesor de drept la universitatea din Bologna.
213. B.A.R., ms.1375, f.187 r.
214. Ibidem, f.187 v.-188 r.
215. Ibidem, f.189 v.
216. Flavio Gioja d'Amalfi (c.1302), pretins descoperitor al acului magnetic și al busolei.
217. Ibidem.
218. Ibidem, f.190 r.-190 v.
219. Ibidem, f.201 r.
220. Ibidem, f.204 r.
221. N.A.Ursu, *op.cit.*, pp.19-23; *Dicționarul literaturii române...*, pp.33-34.
222. C.Isopescu, *Il vescovo Amfilohie Hotiniul e l'Italia*, estratto dalla Rivista "L'Europa Orientale", fasc.IX-X, 1933, p.18.
223. *Ibidem*, pp.25-28.
224. *Ibidem*, pp.28-29.
225. *Ibidem*, pp.18-19; I.Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața Românilor bucovineni*, București, 1916, pp.211-212.
226. *De obște gheografie. Pe limba moldovenească scoasă de pe Gheografie a lui Bufier, după orînduiala care acum mai pre urmă s-au așazat în Academie de la Parizi. Acum întii tipărită: în zilele*

- pre luminatului și pre învățatului Domnului nostru Alexandru Ioan Colimah Vodă. Cu blagoslovenia și cu toată cheltuiala prea sfințitului Mitropolit a toată Moldavia. Chiriu Chir Iacov întru a prea sfinției sale tipografie în sfinta Mitropolie, în Iași, let 1795, avgust 22. S-au tipărit de ierodiacon Gherasim și de Pavel Petrov tipografi, pp.111-113.
227. *Ibidem*, p.113.
228. *Ibidem*, pp.113-114.
229. *Ibidem*, pp.114-116.
230. *Ibidem*, pp.117-121.
231. *Ibidem*, pp.116-117.
232. *Ibidem*, p.121.
233. *Ibidem*, pp.124-125.
234. *Ibidem*, p.125.
235. *Ibidem*, pp.126-127.
236. Ioan Negre, *Gheorghe Asachi. Viața, lucrările, scrierile sale și epoca în care a trăit 1788-1869*, Piatra Neamț, 1882, p.18; V.A.Urechia, *George Asachi*, București, 1890, p.9; George Sorescu, *Gh.Asachi*, București, 1970, p.25; *Dicționarul literaturii române...*, p.55.
237. C.Isopescu, *Il poeta romano G.Asachi a Roam. 1808-1812*, estratto dagli *Atti del I Congresso Nazionale di Studi Roamni*, aprile 1928, VI, Roma, 1928; idem, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia (Contributo all storia dei rapporti culturali tra l'Italia e la Romania nell Ottocento)*, Livorno, 1930.
238. Gheorghe Asachi, *În ocazia zborului aerostatic a madamei Blanchard întreprins la Roma, la 1811, când în ceri se vedea cometa cea mare*, în idem, *Opere*, vol.I, ediție critică și prefață de N.A.Ursu, *Versuri și teatru*, București, 1973, p.64.
239. C.Isopescu, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia*, p.31.
240. B.A.R., ms.3776; E.Lovinescu, *Gh.Asachi. Viața și opera sa*, București, 1927, p.26; C.Isopescu, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia*, p.8; idem, *Il poeta romeno G.Asachi*, p.5.
241. Gh.Asachi, *Culegere de poezii*, Iași, pp.4-5; C.Isopescu, *Il poeta romeno G.Asachi...*, p.5.
242. Gh.Asachi, *Extract din călătoria unui moldovean la Roma*, în idem, *Opere*, vol.II, ediție critică și prefață de N.A.Ursu, *Nuvele istorice. Varia*, București, 1981, pp.377-378.
243. *Ibidem*, pp.380-382. Acest text a fost publicat fără semnătură sub titlul *Arhiologhie*, în "Albina românească", nr.5, din 17 ianuarie 1837, pp.23-26. După cât se pare, tot lui Gh.Asachi îi aparține și un alt articol în care este descrisă Columna lui Traian, publicat, fără semnătură, în *Almanah*, 1860, pp.101-104, cu titlul *Colona Traiană la Roma*. Acest text este însoțit de o litografie care "înfățișează colona cu piața ei și resturile acelor coloane, desemnate duple natură la fața locului de maiorul Alexandru Asachi".
244. Idem, *Biserica catedrală a Sfintului Petru la Roma. Din netipărita călătorie a unui moldovean în Italia*, în *ibidem*, II, pp.383-389.
245. Idem, *Fragment din memoriile călătoriei unui român din 1808*, în *ibidem*, II, pp.435-442. A fost publicat, fără semnătură, în *Adaos literar pentru dd. abonați la "Monitorul oficial al Moldovei"*, aprilie,

- Iași, 1864, pp.13-28.
246. B.A.R., ms.3075, f.64; C.Isopescu, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia...*, pp.26-28.
247. B.A.R., ms.3075, f.107, 108, 111.
248. C.Isopescu, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia...*, p.32.
249. *Ibidem*, pp.36-38; idem, *Il poeta romeno G.Asachi...*, pp.9-11; R.Ortiz, *Poeziile italiene ale lui Asaki*, în "Plaiuri românești", I, 1929, nr.2, pp.51-52; E.Lovinescu, *op.cit.*, p.33, n.1; B.A.R., ms.3075, f.142.
250. B.A.R., ms.3075, f.55; C.Isopescu, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia...*, p.52.
251. C.Isopescu, *Il poeta Giorgio Asachi in Italia...*, p.53.
252. *Ibidem*, pp.76-80; idem, *Il poeta romeno G.Asachi...*, pp.19-22.

Capitolul III

Țara Românească

Și aici, la fel ca în Moldova, imaginea Italiei și a italienilor s-a format mai ales datorită istoriografiei, unul din principalele instrumente scrise ale culturii românești vechi. Spre deosebire însă de Moldova, datorită unei dominații mai apăsătoare exercitată de Imperiul otoman și a unor contacte mai dificile cu statele creștine din centrul și apusul Europei, istoriografia propriu-zisă apare ceva mai târziu¹, iar influența umanismului s-a făcut simțită, de asemenea, cu ceva mai multă greutate².

Cronicile alcătuite aici păstrează o factură mai arhaică, sunt uneori simple compilații, fiind inferioare, în general, celor moldovene, atât sub raport literar, cât și informativ. Desigur, cronicarii moldoveni nu erau pe deplin obiectivi, ei reprezentând o anumită clasă socială și având anumite concepții politice. Dorința de a prezenta istoria așa cum a fost era totuși mai importantă pentru ei decât folosirea sa în scopuri partizane. Cronicarii munteni se dovedesc însă mult mai angajați cu scrisul lor în disputele politice ale vremii, lucrările lor transformându-se pe alocuri în adevărate pamflete.

Evident că acest lucru a avut repercusiuni și în ceea ce privește reflectarea istoriei universale, cronicile muntene fiind sensibil mai sărace în acest domeniu decât cele moldovene. Cu toate acestea putem întâlni în ele destul de multe și variate informații privitoare la Italia și la italieni și, din acest punct de vedere, credem că istoriografia și cultura din Țara Românească nu sunt mult mai prejos decât cele din Moldova.

Prima lucrare istorică din Țara Românească ce ne va reține atenția este *Cronograful* sau *Cronica universală*, tradusă și compilată de Mihail Moxa la 1620. Această operă ocupă un loc de seamă în evoluția culturii și literaturii române în primul secol de afirmare a acestora în limba poporului nostru, în evoluția istoriografiei românești, unul din genurile cele mai importante și mai valoroase. Ea a apărut, parcă simbolic, la un secol de la cel mai vechi text românesc ce ni s-a păstrat, *Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung*, din 29-30 iunie 1521³ și este cea dintâi lucrare care trece dincolo de epoca postcoresiană. Cu ea intrăm în epoca românească, epoca biruinței cărții

românești asupra celei slavone. Cronograful lui Moxa nu mai este o operă de epigon, o copie scrisă undeva într-un colț de țară mai ferit de tulburările zilei, nu mai este nici măcar o lucrare pornită din inițiativă particulară, în afară de cei chemați de a avea înaintea de toate grija pentru trebuințele vieții obștești. Pentru întâia oară se face încercarea de a se da în românește o istorie universală, iar opera de traducere și compilație a fost săvârșită din porunca și cu binecuvântarea unui episcop, Teofil al Râmnicului⁴. Nu contează atât influența pe care a avut-o *Cronograful* lui Moxa asupra contemporanilor și urmașilor, influență destul de redusă⁵, cât mai ales spiritul nou care a prezidat la alcătuirea lui⁶, spirit ce a marcat victoria definitivă a limbii române în cultura noastră.

Lucrarea lui Moxa a fost realizată pe baza cronicii bizantine a lui Constantin Manasses într-o versiune medio-bulgară⁷, a analelor sârbești, printre care opera foarte răspândită *Arătare în scurt a celor întâmplăte de la Adam până la zilele noastre* (1425)⁸, a lucrărilor patriarhului Nichifor, ale lui Simeon Magistrul, Ioan Zonaras etc.⁹, și cuprinde evenimentele de la "facerea lumii" până la 1489. În ea putem întâlni, scrise într-o limbă apropiată prin expresii și imagini de cea populară¹⁰, informații despre asirieni, egipteni, caldeeni, perși, romani, bizantini, despre împărații din Apus și Răsărit până la stabilirea dominației turcești în Europa, despre Imperiul otoman până la domnia lui Bajazid II.

Majoritatea informațiilor despre istoria Italiei pe care le putem întâlni în această *Cronică universală* a lui Moxa se referă, ca și în cazul altor cronografe, la istoria Imperiului roman, și doar câteva la istoria medievală, la participarea italienilor la cruciade și la luptele cu turcii.

Istoria romană începe cu momentul întemeierii orașului și continuă până la transformarea împăraților romani în împărați bizantini. Detaliile sunt numeroase astfel încât cel ce citea lucrarea putea să-și formeze o imagine, dacă nu completă, cel puțin foarte largă despre Roma și împărații ei. Despre întemeierea orașului se putea citi: "După aceea zidi Romil cetate prea mare și frumoasă. De la Adam pînă s-au făcut Rîmul, 4708 de ani (de fapt 4855 – n.n.). Și cu glas de buciurn ură: să asculte toată lumea de cetatea ce i se puse numele Rîm. Deci cîți es de acoloa, ei se chiamă rumâni" (confuzie a autorului între romani și români)¹¹.

Urmează descrierea domniilor celor șapte regi ai Romei, dintre care noi ne vom opri aici doar asupra aceleia a lui Romulus, fondatorul orașului și primul ei rege: "Deaca muri moșul lui Romil, Amulie, atunci să rădică împărat Romil și adună oameni mulți dinprejur, de-i băgă să lăcuiască la Rîm. Și fu întâiu împărat (rege – n.n.) Rîmului Romil. Și-ș tocmi boiari svetnici, tot înțelepți, și multe țăr(i) plecă supt sine. Și împărați

Romil 48 de ai” (de fapt 38 de ani, între 753 și 715 î.e.n.)¹².

Sugestivă este și descrierea faptelor care au condus la înlocuirea regalității cu republica: “Cetatea Rîmului pînă la Tulie au fost supt împărați (regi – n.n.). iară pentru că sili un fecior a lui Tulie¹³, luă pre Lucritiia, muierea lui Colatin (Collatinus – n.n.), om de rudă bună, atunci se adunară toți bunii Rîmului depreună și sfătuiră să nu mai fie împărați, ce tocmiră în toți anii să-ș pue sfetnici, cum zicem noi județ cu pîrgari, iară grecii ipat, pentru trufa lor¹⁴”.

Cronograful trece destul de repede peste istoria republicană a Romei¹⁵, deși aceasta a durat aproximativ 500 de ani, pentru a se opri mult mai pe larg asupra împăraților romani. Descrierea domniilor lor este un amestec de adevăr istoric și de legendă, oferind cititorului vremii o lectură, bănuim, destul de plăcută. Ea se deschide cu prezentarea lui Iulius Caesar, numit de autor Gaie Chesar: “Gaie schimbă domniia spre împărăție, că pobești fără de număr multe limbi și țări și largi țăriia Rîmului pînă la marginea pămîntului. Și-ș puse nume Chesar, pentru că era zimislit în trupul maică-sa, și cînd fu apropae de născut, ia muri, și numărără lunile și socotiră că e viu coconul într-însa. Deci o spentecară și scoaseră coconul dentr-însa. Drept aceea-i puseră nume Chesar, ce se zice spentecat¹⁶”. Despre Octavian Augustus se spune, printre altele, că: “Acest Avgust sparse împărăția lui Potolomei (...). Acesta încă iubi să-l cheme Chesar, și nainte de nașterea lui văzu tată-său un vis, că răsări soarele de trupul mueriei lui. Și spuse un filosof, deaca auzi: “O, Ome, împărat a toată lumea veri naște (...)”. El de-acilea goni de la sine mîncărniciile și cinstiia înțelepciunile și cărturearii. Și tocmi lumea toată supt sine de-i da dajde¹⁷”. În cuprinsul domniei urmașului lui Augustus, împăratul Tiberius, este povestită sumar și răstignirea lui Isus Cristos: “În al 19 an de domniia lui Tiverie, pre I(su)s H(risto)s l-au răstignit ovreii pre cruce și Pilat întru Ier(o)s(a)l(i)m, ș-au arătat țăriia și au învins a treia zi den moarte¹⁸”.

În continuare sunt descrise, în aceeași manieră, domniile lui Caligula: “Avea viață spurcată și nărav sireap și ucigașu, și siliia fete, și de ruda lui rușina, și numai ce bea și mînca, cu alăute și cu mîscărnicii. Și mulți cu avuție ucise fără de vină, de le lua bunătatea¹⁹”, Claudius: “... și era blaznă și fricos²⁰”, Nero: “... și era fără rușine și plin de curvie. Făcea-ș voia trupului și pre pîntecelui, mînca și bea fără rînd, și era tot beaf de vin²¹”, Vespasian: “Veni rîndul lui Vespasian de domnie, că-l alese sfatul și oștile pentru că era înțelept și bărbat bun și cu năroc²²”, Titus: “... om dumnezeesc și preavoinic, bun și ogodnic și foarte îndurător și darnic²³”, Domițian: “... pohtiia avuție și aur și argint, de cîrciumăriia oamenii²⁴”, Nerva: “... om bun și m(i)l(o)stiv și nu iubii strî(m)bătățile, nice sluțiia pre nime²⁵”. Despre Traian sunt apuse numai cuvinte de laudă: “... Traian, voinic și b(ă)rbat,

viteaz și răbduriv întru judecată și drept și nefățarnic. Acesta plecă cerbicia egiptenilor și birui trufa turcilor și în puțină vreme de marginea pământului pînă în marigini o primblă și toți înălțații supt sabiia Rîmului curînd plecă”²⁶, dar nu se menționează nimic în legătură cu războaiele sale dacice. Urmează însemnări despre aproape toți împărații romani, până la Theodosie cel Mare²⁷, care împarte împărăția în două părți, de apus și de răsărit, cronograful mergând pe urmele împăraților răsăriteni, deveniți, ceva mai târziu, bizantini.

Amestecând legendele cu adevărul, scoțând în evidență ceea ce era mai caracteristic pentru fiecare împărat în parte, dar uneori uitând să amintească faptele lor fundamentale, *Cronograful* lui Moxa este, din acest punct de vedere, o primă istorie a Imperiului roman scrisă în limba română. Parcurgându-i paginile, se constată însă că autorul său nu a putut să-și depășească condiția intelectuală de simplu traducător și compilator, informațiile, bogate, despre romani nefiind niciodată corelate cu procesul de formare a limbii și a poporului român, cu romanitatea românilor. Distanța dintre Moxa și contemporanul său moldovean, Grigore Ureche, este din acest punct de vedere, foarte mare și nici nu poate fi luată în discuție o apropiere, chiar de la mare distanță, între cei doi. Față de cultura lui Ureche, Moxa nu este decât un simplu învățacel ce nu-și poate depăși modesta condiție.

Cauzele acestei situații pot fi căutate în diferențele de capacitate intelectuală dintre cei doi, dar și în diferențele de influențe și de mediu în care au trăit cei doi. Este o epocă de ruptură pe toate planurile între Occidentul și orientul european, ruptură determinată de profundele transformări ce se petrec în partea occidentală. În aceste condiții, Polonia, de influența căreia a beneficiat Ureche și alți intelectuali moldoveni, rămâne o punte de legătură cu Apusul, dar Imperiul otoman respinge influențele din această direcție, fapt ce va avea repercusiuni negative și asupra Țării Românești, teritoriul românesc cel mai supus influenței otomane.

Cu toate acestea, în *Cronograful* lui Moxa mai putem întâlni câteva informații despre italieni, despre acei italieni care au ajuns în spațiul balcanic și la Constantinopol. Astfel, este amintită participarea italienilor la cruciada a IV-a, încheiată prin cucerirea Constantinopolului în 1204²⁸, participarea venetienilor cu 30 de galere la cruciada încheiată cu dezastrul de la Nicopole din 1396²⁹ și rezistența pe care italienii, mai ales genovezii din Pera, au opus-o lui Baiazid I atunci când acesta a încercat să cucerească capitala Imperiului bizantin: “Deci se prinseră întîiu cu Galata să o dobîndească și puseră trăbăcie. Deci începură a o bate cu tunuri, și oboriia zimții cetăței, oarea pătrundea și păreții. Deci cît strica turcii zua, noaptea zidiia frîncii; și se mira turcii că o vedea demăneata întregă. Deși

nu-ș foarte gândiia, că-î improcica și frîncii den cetate cu tunurile, de-i alunga departe. Însă odată năvălirii turcii și intrară supt cetate. Atunce se spăreară frîncii, ce grăbiră den Țarigrad, de-i apărară.

Deci așa ajuta unii altora și se sprejenii unii prea alții de cătră vrăjmași, tocma 7 ani. Și le aducea den Trapezonda și den Cafă bucate și arme și ajutor, și de pen toate ostroavele cîte nu era luate de turci; și den Veneția încă veniia de le aducea hrană (...)³⁰

Principalele cronici ale Țării Românești din secolul XVII și de la începutul secolului XVIII, *Letopisețul Cantacuzinesc* și *Cronica Bălenilor*, continuată de Radu Popescu (1655-1729), reflectă în mod diferit imaginea Italiei și a italienilor. Fără a mai aminti discuțiile pe care cele două cronici le-au provocat în istoriografia noastră, trebuie să spunem totuși că ele reflectă două puncte de vedere politice total diferite și că încorporează numeroase extrase din cronograful lui Constantin Manasses, dar și din alte cronografe de proveniență greacă³¹. Cu toate că izvoarele lor de istorie universală sunt aproximativ aceleași, cei care le-au redactat au acordat o importanță diferită informațiilor despre Italia și italieni, din motive care ne rămân, pentru moment, necunoscute.

Astfel, în *Letopisețul Cantacuzinesc* întâlnim acest tip de informații numai în două rânduri, atunci când se vorbește despre originea latină a poporului român: “Însă dintâi izvodindu-se de rumânii carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miazănoapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului; alții în Țara Ungurească, pre apa Oltului și pre apa Morășului și pre apa Tisei ajungând și pînă la Maramurăș. Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tîns pre supt poalele muntelui pînă în apa Oltului; alții s-au pogorît pre Dunăre în jos. Și așa umplîndu-se tot locul de ei, au venit pînă în marginea Necopoei³² și atunci când Mihnea cel Rău este condamnat pentru faptul de a fi trecut la catolicism: “Iară Mihnea vodă, au căzuz în eresul hulei duhului sfînt, că iată cum iaste tot ținutul apusului de putrezește cu marele Rîm în eresele sale³³”.

În schimb, în *Cronica Bălenilor* informațiile despre Italia și italieni sunt mult mai numeroase și mai variate. Vorbîndu-se despre întemeierea Țării Românești prin descălecatul lui Negru Vodă se amintește originea romană a românilor: “... Radu vodă Negrul, care avea șcaunul său la Făgăraș de la moșii strămoșilor rumînilor, carii venise de la Roma, în zilele lui Traian împăratul Romii s-au socotit ca să-și mute șcaunul dencece, peste plai³⁴”. Apoi urmează o serie de informații de istorie universală care privesc relațiile Bizanțului cu lumea italiană și luptele dintre venețieni și turci.

Astfel, este amintită călătoria împăratului Manuel Paleologul

la Roma cu scopul de a obține ajutor împotriva turcilor, dar "... pentru mândrirea, nevrînd să sărute naraconita papii, unde era chipul lui Hristos (după obiceiul lor), s-au mîneiat papa și nu i-au dat nici un ajutor"³⁵, războiul purtat de sultanul Mehmed I împotriva venețienilor: "Peloponisu încă l-au făcut să dea haraci și cu venețianii au avut războiul pe mare și l-au biruit și pămînt s-au împăcat"³⁶, cucerirea Salonicului de către Murad II: "... au luat sultan Murat Solunul, care unii îi zic Salonicul, de la venețieni (...)"³⁷, conciliul de la Ferrara și Florența unde s-a încercat unirea celor două biserici, catolică și ortodoxă: "Și făcîndu-se sobor la Florența, s-au așezat toți și au făcut liturghie toți cu papa, după așezările lor. Apoi, nevrînd să se iscălească vlădica de la Efes, toate lucrurile au rămas deșarte: că nici ajutor n-au dat papa și domniilor frîncilor și nici vreun bine nu s-au făcut, că au umblat în deșert 2 ani și iar în deșert au venit"³⁸.

În continuare apar informații despre războiul lui Mehmed II cu Veneția, simultan cu războiul purtat împotriva lui Ștefan cel Mare³⁹, despre cucerirea Cafei, confundată în cronică cu întreaga Crimee: "Întru aceste vremi au luat sultan Mehmet Crîmul, care și Cafa să numește"⁴⁰, despre peripețiile și sfârșitul tragic al lui Djem-sultan: "În vremurile acestea au murit și sultan Mehmet și în locul lui s-au pus fiisău Baizet al doilea. Acesta avea frate, carele îl cheama Gem-Sultan și s-au dus la Eghipet, cerînd ajutoriu împotriva frăține-său, dar nu i-au dat; apoi de acolo s-au dus la Țara Frîncească. Ci Baizit au scris venețienilor să facă meșteșug să-l omoare. Și au găsit venețienii om al lor, carele știea limbă hărăpească și l-au trimis de s-au împrietenit cu Gem-Sultan și pen multă vreme ce au fost cu el, au găsit pârlej și l-au otrăvit. Iar frîncul, viind la sultan Baizit, multe daruri au luat; dar și el într-o noapte s-au aflat mort, mescîndu-i și lui cu acel pahar, cu carele au mescut și el altora"⁴¹. Nu este uitată nici descoperirea Americii datorată unui italian, deși ea a fost făcută sub patronajul Spaniei: "America, Lumea cea Noao, o au aflat Criștov Columbul, călugăr frîncesc, cu cheltuiala Șpaniolului; care au fost neștiută de noi, și lumea noastră de ei neștiută"⁴².

Pasaje interesante, amestec de istorie și legendă, întîlnim în cronică atunci când se vorbește despre atacul turcilor împotriva insulei Corfu, în 1537, și despre cucerirea Cirpului de către aceiași turci în 1570.

În legătură cu bătălia pentru Corfu dintre turci și venețieni putem citi următoarele: "Întru aceste vremi au făcut turcii vrajbă cu venețienii și au trimis armada la Pogleia și la Corfu și la Chefalonia, de au ars și au luat mulți robi de pen sate, fiind mai mare peste corăbii Dulfîn pașa și Hariatin pașa și ajungînd la Corfus, unde era moaștele lui s-ti Spiridon n-au putut face nimic, că de trei ori, în trei nopți, s-au arătat sfîntul pașilor, în

chip de călugăr îngrozindu-i cu un toiaj și zicându-le că de nu se vor întoarce, vor să să căiască; și ei, văzînd aceasta, s-au întors la Țarigrad, iar pe cale multe răotăți au făcut⁷⁴³.

Inceputul războiului pentru Cipru este descris și el în termeni sugestivi, meniți să-l înspăimânte pe cititor în legătură cu ferocitatea turcilor: "Întru acești ani ai domniei lui Alexandru vodă, sultan Selim, feciorul lui sultan Suliman, puîndu-se în împărăție în locul lui tătine-său, precum s-au zis mai sus, după trei ani ai împărăției lui, lt. 7079, iar au făcut vrajbă cu venețianii și au făcut 300 de cătărgi și au trimis patru pași la Rodos, la Finica, la Chipro, la Ocnele de sare, la Lefcosiea și la alte cetăți, de le-au luat, arzînd, tăind, robînd, care mare jale și mare plîngere era între dinșii de atîta nevoe ce-i împresurase, că, cu ce au perit și cu ce-au robit, au socotit venețianii că vor fi fost 40000 de suflete⁷⁴⁴.

Pentru secolul XVII nu este uitată cucerirea Cretei de către turci: "Întru aceste vremi, au luat și turcii cetatea cea mare Candiea a Critului, care pen multe vremi au bătut-o și nu putea să o ia, iar acum au luat și săvârșit și au supus turcii tot ostrovul Critului⁷⁴⁵, iar pentru secolul XVIII se amintește participarea românilor la războiul turco-venețian pentru Moreea din 1715⁴⁶ și pacea de la Passarowitz din 1718, unde s-a consfințit pierderea acestui teritoriu de către venețieni⁴⁷.

În fine, cronică mai amintește prezenta la Veneția a unor români de vază, cum ar fi Radu Mihnea⁴⁸, Grigore Ghica⁴⁹ și stolnicul Constantin Cantacuzino⁵⁰.

Putem spune, prin urmare, că această *Cronică a Bălenilor*, deși și-a propus cu totul alte scopuri, a reușit să devină un izvor foarte important pentru formarea imaginii Italiei în cultura românească, a fost o adevărată oglindă a cunoștințelor și informațiilor despre Italia și italieni în cultura noastră de la cumpăna veacurilor XVII și XVIII. Din acest punct de vedere informațiile pe care ea le furnizează cititorilor se apropie, atât calitativ, cât și cantitativ, de informațiile pe care le furnizau cronicile contemporane din Moldova. În același timp, merită subliniat faptul că, atât această cronică, cât și *Letopisețul Cantacuzinesc* afirmă, fără a intra în prea multe detalii, originea latină a poporului român, precum și unitatea sa în întreg spațiul pe care-l locuiește. Aceasta este, credem noi, încă o dovadă a unității culturale și spirituale a tuturor românilor, indiferent dacă sunt munteni, moldoveni sau transilvăneni și indiferent dacă împrejurările istorice au făcut ca în diferite epoci cultura lor să nu fie egală ca valoare în toate cele trei state sau, mai degrabă, provincii în care au trăit.

Dacă în cronică lui Radu Greceanu (1655-1725), care este un fel de jurnal oficial al domniei lui Constantin Brâncoveanu și se întrerupe cu aproximativ o lună înainte de mazilirea domnului⁵¹, se face o singură mențiune despre venețieni, atunci

când ei participă la negocierile și la încheierea păcii de la Carlowitz din 1699⁵², cu totul altfel stau lucrurile cu un calendar de predicție, întocmit tot la curtea marelui domnitor și intitulat *Foletul Novel*.

Calendarele în sine au constituit una din cele mai frumoase pagini din istoria culturii românești. Înainte de apariția calendarelor românești, în țările române au pătruns calendare străine. Ele veneau din Occident, din Italia, din Austria și alte țări, prin mijlocirea negustorilor ardeleni, precum și de la slavii înconjurători⁵³. Calendarele italiene au avut, indiscutabil, cea mai mare circulație în epoca domniei lui Constantin Brâncoveanu.

În anul 1693, un oarecare Ioan Romanul, pe numele său italian Giovanni Candido Romano⁵⁴, închină lui Constantin Brâncoveanu un "calendar ce să chiamă Foletul Novel". Calendarul era "întors du pre limba frâncească în rumânească", adică tâlmăcit din italienește și este, până acum, cel dintâi calendar românesc alcătuit după un model apusean. El a fost redactat anual, până la 1704. Curiozitatea și goana după calendare se explică numai prin caracterul aproape în întregime politic al "prognosticelor" din ele⁵⁵. Astfel, ele slujeau ca un fel de ghid în țesătura de intrigi a politicii dintre statele Europei, fiind, oarecum, și o prezentare sumară, indirectă, a acestei politici, în care comandantii, trebile oștirilor, necazurile principilor și înrudirile dintre ei prin femei ocupau atenția tuturor.

Ioan Romanul – Ioan Frâncul, autorul prefețelor dedicatorii de la aceste calendare, atâtea câte s-au păstrat (1693, 1694, 1695, 1699, 1701, 1703, 1704) – pagini de o deosebită valoare, prin pateticul și ideile din ele – rezumă, indirect, ideile care stăpâneau, în veacul său, la noi – și în Orientul ortodox – pe Constantin Brâncoveanu, curtea domnească, biserica și pe toți cei ce prin curiozitatea instinctivă, prin știința lor de carte, prin preocupările și legăturile cu străinătatea, prin situația lor socială, erau în măsură să cunoască și să se preocupe de acest fel de idei.

În ceea ce privește sensul cuvintelor "frâncești calendare", încă Odobescu a arătat că este vorba neîndoios de calendare scrise în limba "frâncă", adică italiană⁵⁶, iar pentru identitatea frânc-italian, adăugăm și pasajul următor, scos din calendarul pe 1704: "Italiia va avea mari înnoiri, și întrânsa vor fi mari schimbări, iar eu nu voiui să le spui (Sînt Frânc, și vă ajung!)"⁵⁷.

Din analiza calendarelor și almanahurilor italienești care au fost folosite pentru alcătuirea *Foletului Novel*⁵⁸, se poate constata că în ele textul principal italian este amestecat cu fraze și citate latinești, la care se adaugă de multe ori numele în latinește al planetelor. Desigur, din dorința ca astrologia și astrologul – acesta având totdeauna un nume de împrumut

și simbolic – să poată produce o cât mai puternică impresie asupra cititorului, mărinind misterul profesiei și scoțându-și în evidență și mai mult “știința”.

Așezând calendarele acestea în cadrul istoriei, literaturii și culturii românești, notăm, în primul rând, puternica influență italiană ce se manifestă și prin ele la curtea lui Brâncoveanu. Textul lor înseamnă un important moment de influență italiană, un fel de răscruce lingvistică. Un val puternic de neologisme, mai ales italiene, bate atunci la poarta limbii românești, dar cele mai multe nu vor putea supraviețui. Dacă aceste calendare ar fi continuat și după domnia lui Brâncoveanu, dar mai ales ar fi avut o altă răspândire în popor, doritor întotdeauna de calendare și prognostice, limba și literatura românească ar fi fost, prin limba și ideile din aceste calendare, în continuă legătură cu cultura europeană contemporană, deși, aparent, în contact numai cu un aspect al acesteia. Iar faptul că, uneori, traducerea făcută de Ioan Romanul – Ioan Frâncul este greoaie și chiar improprie, nu ar fi însemnat o piedică în dezvoltarea limbii, ci, dimpotrivă, o obligație de perfecționare. În realitate însă, calendarele lui Ioan Romanul, folosite de Constantin Brâncoveanu și, poate, de încă foarte puține persoane din anturajul său, nu și-au produs, din nefericire, roadele pe care le-am fi putut aștepta⁵⁹. Cu toate acestea ele au o incontestabilă valoare de izvor istoric, psihologic și lingvistic și au avut o contribuție majoră la formarea imaginii Italiei în spațiul Țării Românești.

Dar să vedem ce fel de informații oferea *Foletul Novel* domnului și apropiaților săi despre Italia contemporană cu el. Astfel, pentru anul 1693, pot fi citite, printre altele, următoarele: “Și în Veneția iaste să sosească niște obraze mari”⁶⁰, “Mulțime de jafuri, spre marginea Mării Siceliei” “În Roma, moare un obraz, carele face a cădea nasurile la mulți”, “Ghenova, pofteste pace cu Parisul, ce mă tem că vor avea vrăjmași (...)”, “În Savoia, scutitorii ei usucă părțile Lombardiei, unde ca o încălcitură să va vedea” “Roma, își cheltuiește vremea în sfaturi, neisprăvindu nimica”, “Savoia, scrie multe cărți la domnul său, ca să dobândească oameni și bani”, “În Veneția, vești de oarecare ispravă”⁶¹, “În Milan să dântuiește”⁶², “În Italia, pagube de mijloc”⁶³, “Den Veneția, multe corăbii mergu în Mediterana Mare”⁶⁴ etc.

Pentru anul 1694 se spune: “Într-un loc, în Italia, obrăznicii ostășești. Olăcari la Roma și la Austria”⁶⁵, “Italio! Italio! Bune vești de tine! De te-ai ști otcărmui singură pre tine, te voi vedea iarăș biruindu!”⁶⁶ Pentru 1695: “Creștinătatea va câștiga mare slavă, și ales în Italia”⁶⁷, pentru 1699: “Stăpânitoarea apelor (adecâte Veneția), face dease sfaturi, pentru treaba politică, și de folos”⁶⁸, pentru 1701: “Norodul Italiei va mulțumi ceriului. Slujând iubiților prințipi, căroră caută cu ochi milostivi, va da

lor a să bucura de a lor bunătate. Paznecul porții Italiei va fi îndoit, fiind poftită întrarea întrânsa de un nărod vecin al său⁶⁹, pentru 1703 sunt trecute zodiile sub care se află diferitele țări și regiuni din Europa, Italia fiind sub zodia Leului, Lombardia sub cea a Gemenilor, Toscana și Savoia sub cea a Balanței etc.⁷⁰. În fine, pentru 1704: "Italia, va avea mari înnoiri, și întrânsa vor fi mari schimbări, iar eu nu voi să le spui (Sînt Frînc, și vă ajung!)"⁷¹, "Cutremur de pămînt, înfricoșează pe Italia"⁷².

Se poate observa că este vorba de informații cu caracter preponderent politic, prezentate într-o formă aproape cifrată, multe dintre ele referindu-se la evenimentele desfășurate sau aflate în curs de desfășurare în Italia, dar unele avînd și un caracter de prognostic, bazat, evident, pe fapte deja cunoscute. Avînd un caracter de taină, doar pentru folosul domnului și al apropiaților săi, ele au contribuit, la acest nivel, la o mai bună cunoaștere a Italiei, fără a reuși, așa cum am mai spus, să pătrundă în popor, unde suntem siguri că ar fi avut o audiență destul de mare.

Dar în mod indiscutabil apogeul cultural al epocii brîncovenești a fost atins în persoana stolnicului Constantin Cantacuzino (1640-1716). Stolnicul, deși nu a lăsat posterității opere egale ca întindere și importanță cu cele ale lui Dimitrie Cantemir, se ridică, împreună cu acesta, cu mult peste toți cronicarii și oamenii de cultură contemporani lor. Primul, prins toată viața de vârtejul politicii, a găsit vreme doar pentru a redacta începutul unei mari lucrări plănuite, în timp ce al doilea este autorul unui însemnat număr de scrieri, din cele mai diferite domenii. Cu toate acestea, ei sunt spirite înrudite; amîndoi pot fi încadrați în largul curent de eruditie⁷³ ce caracterizează istoriografia europeană în secolul XVII și prima jumătate a veacului următor, putînd fi comparați numai cu exponenții de frunte ai Școlii Ardelene, precum și cu cei ai culturii românești de la mijlocul secolului XIX.

Constantin Cantacuzino era fiul postelnicului cu același nume (executat din porunca lui Grigore Ghica în 1663), de origine greacă, stabilit în Țara Românească în prima jumătate a secolului XVII. Născut în jurul anului 1640⁷⁴, stolnicul și-a făcut primele studii la Târgoviște, cu Ignațiu Petritzis⁷⁵, iar apoi la Brașov, cu Martin Albrich⁷⁶. Între 1665 și 1667 a studiat la Constantinopol⁷⁷, de unde, la 18 ianuarie 1667, s-a îmbarcat pe corabia Madona del Rosario care-l va duce la Veneția și, de aici, va merge la Padova⁷⁸. Ajuns în acest celebru oraș universitar el va studia, în 1667 și 1668, logica, fizica și *De anima* (după Aristotel) cu Albanio Albanese, *Geometria* lui Euclid cu V. Bonvicinus, dreptul cu Antonio dell'Acqua prin lecții particulare⁷⁹. Stolnicul însuși mărturisește: "Am început a învăța cu toată a mea putere omenească..."⁸⁰. Dintr-o matricolă padovană din anul școlar 1667-1668 aflăm că "*D. Constantinus*

Cantacuzenus Constantinopolitanus pupillus, die dicta” (adică la 17 septembrie 1667 – n.n.) s-a înscris la *Universitas artistarum*⁸¹. Se pare că după 1668 Constantin Cantacuzino a călătorit în Italia, Franța și Anglia⁸², apoi a ajuns în Germania, la Köln⁸³, după care, prin Austria, Ungaria și Transilvania a revenit în Țara Românească⁸⁴. Călătoria prin Europa a sporit în mod sigur cunoștințele acestui excelent observator, înzestrat acum cu criteriile noi ale unei instrucțiuni apusene.

Din păcate, Cantacuzino nu a mai găsit timpul necesar pentru a pune pe hârtie impresiile din această călătorie, de la el păstrându-se doar câteva însemnări despre palatul dogilor din Veneția: “În palatul Veneției sânt aceastea. Scris este în casa ce șade prințipul cu alaltți mari, în podina casei, întâi cum intri, pre ușa cea ce sta în față (aceaste provlime): “Robur imperii”, mai mergând puțin, este: “Nunquam derelicta”, și iar, la mijlocul casei: “Reipublicae fundamentum”, iar în fundul casei aceasta: “Gubernatores libertatis”⁸⁵.

La Padova și la Veneția a început stolnicul să facă și importante achiziții de cărți, achiziții ce vor continua în anii următori și care vor constitui nucleul cel mai important al bibliotecii Cantacuzinilor⁸⁶. Deși există un singur ex libris italianesc al stolnicului Constantin Cantacuzino⁸⁷, din cele aproximativ 350 de cărți ale bibliotecii sale de la Mărgineni, 213 au fost publicate în Italia, iar 66 dintre ele erau scrise în limba italiană⁸⁸.

Putem spune, prin urmare, că stolnicul Constantin Cantacuzino avea cunoștințe întinse, o cultură sistematică, era posesorul celei mai bogate biblioteci stăpânite de un român în acea vreme, dar nu a avut decât puțin timp pentru a pune pe hârtie câteva din gândurile și cercetările sale. A fost un cărturar “... care a citit atât de mult și a scris atât de puțin”⁸⁹. Totuși, lucrările sale, atâtea câte au fost, sunt adevărate capodopere pentru cultura românească din acea vreme, cu mult peste cele ale contemporanilor săi din Țara Românească și dovedesc un atașament profund pentru Italia și civilizația ei.

Două au fost lucrările sale fundamentale. Prima de cartografie, o hartă a Țării Românești, iar a doua de istorie, *Istoria Țării Românești*. Nemulțumit de felul în care era reprezentată grafic Țara Românească, el a alcătuit, probabil prin 1698-1699, o hartă a ei, destul de cuprinzătoare. Scrisă în grecește, având mărimea 132 x 64 cm, ea a fost tipărită la Padova, în anul 1700, de Hrisant Nottara, arhimandrit al Patriarhului de Ierusalim. Are un titlu foarte lung în care se precizează că a fost făcută de stolnic pentru documentarea medicului Ioan Comnen și închinată domnului Constantin Brâncoveanu⁹⁰. Harta indică hotarele țării și ale județelor, în număr de 17, orașele și târgurile, în număr de 23, reședințele mitropolitane și episcopale, 526 de sate și 73 de mănăstiri.

Pentru vremea ei, este cea mai bună hartă a Țării Românești, un adevărat monument al genului⁹¹, a fost folosită de mai mulți învățați contemporani și reprodușă de Anton Maria Del Chiaro, însă micșorată, în lucrarea sa *Istorie delle moderne rivoluzioni della Valacchia*, tipărită la Veneția, în 1718.

Singura lucrare istorică rămasă de la Constantin Cantacuzino poartă următorul titlu: *Istoria Țării Românești, întru care se cuprinde numele ei cel dintîi, și cine au fost lăcuiitorii atunce, și apoi cine a mai descălicat și a stăpînit pînă în vremile de acum, cum s-au tras și stă* (pe scurt *Istoria Țării Românești*)⁹². Pentru a cunoaște concepția istorică și metoda de lucru a autorului, de mare importanță este prezentarea introducerii (Predoslaviei) lucrării⁹³. Referindu-se la dificultățile întâmpinate în adunarea materialului, stolnicul se dovedește a fi primul istoric român care știe ce înseamnă critica textelor, folosirea cu discernământ a surselor. Pe tradiția orală, spune el, nu se poate pune bază, documentele interne aflate la boieri și mănăstiri, pe care le-a cercetat sunt prea sumare, iar letopisetul țării “destul de scurt, întunecat și fără orânduială iaste”, căci “acela ce l-au făcut den neștiință să vede să-l fie scris sau den negrijuire doar, căci atîta iaste de netocmit, de încurcat și de scurt, cît mai multă turburare și mirare dă celui ce cetește, decît a ști cevași adevăr dintr-însul”⁹⁴. Pentru a acoperi golurile folosește istorici străini, mai ales latini, greci, poloni, unguri⁹⁵; aceștia povestesc însă doar unele aspecte ale istoriei noastre și nu sunt pe deplin obiectivi. Autorul nu se mulțumește deci să înșire tot felul de date găsite în diferite categorii de izvoare, ci încearcă mai întîi să stabilească valoarea și credibilitatea fiecărei informații, confruntând știrile descoperite. Metoda de prezentare este de a cita în cuprinsul narațiunii autorii folosiți, comparând afirmațiile lor, lucrarea devenind astfel mai curînd dezbateră a unor probleme, decît simplă relatare a evenimentelor. Sunt folosiți astfel 26 de autori antici, medievali sau mai apropiați de epoca lui.

Așa cum ni s-a păstrat, *Istoria Țării Românești* cuprinde doar Predoslovia și opt capitole, doar epoca veche a istoriei noastre, de la daci și luptele lor cu romanii, pînă la așezarea hunilor în Câmpia Panonică, în secolul V. Firește, intenția autorului era de a scrie o istorie completă, care să meargă pînă în zilele lui. Pregătindu-se să scrie istoria unei singure provincii românești, el este însă conștient de originea comună și unitatea tuturor românilor, idei pe care le subliniază cu vigoare. De fapt, ceea ce cunoaștem din lucrare reprezintă o istorie a tuturor românilor, o dezvoltare a problemei esențiale privind originea latină și continuitatea poporului român. Un alt merit incontestabil al acestei lucrări este acela că stolnicul plasează problema latinității românilor într-un amplu cadru de istorie universală.

Interesul cel mai mare pentru stolnic din istoria universală, având în vedere subiectul pe care-l trata, îl reprezintă, evident, Imperiul roman și istoria sa. La început el s-a gândit să facă doar o scurtă prezentare a Imperiului roman, folosindu-se de lucrările ce-i stăteau la dispoziție: “Zice Ioan Șleidan (Sleidanus, istoric german – n.n.) în cărțiceaoa ce istorisește pe scurt, de patru monarhii ale lumii ce au fost, că romana monarhie și putere (care au stătut mai mare, mai tare și mai mult decît toate alalte), atîta numai n-au luat și n-au supus țări, cîte n-au vrut și atîta i-au scăpat, la cîte n-au vrut să meargă”⁹⁶. Pentru cei care doreau să cunoască mai multe, stolnicul le recomandă să-i citească pe Titus Livius și pe Flavio Biondo: “Însă cui iaste poftă, citească pe Tito Livie Pădovanul, carele dinceput ale romanilor și foarte pe amănuntul scrie, și pe Flavie Blond, unde istorisește și zice Triumfantis Rome, și de acolo lesne poate cunoaște fieștecarele cîtă împărăție și pînă în cîta putere au fost ajuns romanii. Și această iaste de crezut, pentru că și biserica noastră de Octavie Avgust chesar, împăratul romanilor mărturisește, potrivit monarhia lui pre pămînt, cum a lui Hristos, cea monarhind, mulțimea stăpînirii oamenilor s-au potolit(...)”⁹⁷.

Ceva mai departe însă stolnicul și-a dat, probabil, seama că pentru a prezenta în adevărata ei semnificație cucerirea și romanizarea Daciei, este necesar să facă o mică incursiune în istoria Imperiului roman. Astfel, el face o foarte scurtă istorie a acestuia, prima de acest fel din istoriografia noastră. Dacă prima istorie a Imperiului roman scrisă în limba română poate fi considerată aceea care apare în cronograful lui Moxa, dar ea este doar o simplă traducere și, pe alocuri, o compilație, cea a stolnicului este prima *scrisă de un român*. Ea este o sinteză în care, pe lângă indispensabilele fapte, apar și punctele de vedere ale autorului, care dau culoare și atractivitate lecturii. De aceea credem că merită osteneala de a o cita în întregime:

“Acestea dară împărăția socotind și sfătuind, aceia mai timpuriu ei a o face decît alții, la cale puse să o facă, precum au făcut și în vremile cele ce împărați monarhi încă la Roma nu era, ci numai aleasa boierime și capetele cele mari otcircuia împărăția, (carii au ținut așa dupe uciderea craiului lui Sexest Tarcfinie celui ce-i zicea și Trufașul, care au călcat și casa Lucreție romane cei cinstite și înțelepte).

Multă mulțime de ai pînă la Iulie Chesar, fiind atuncea dar voevod oștilor romane Știpion African, acolo în Africa mergînd, de unde și numele-i African au rămas, și biruind cu mare putere domnia și țăriia carthagenilor (ce înfloria și ia atuncea cu multe bunătăți), însă romanii den fața pămîntului și marea cetate aceia o au sfărîmat și toată biruința lor o au risipit. Așa Numanții cetății mării și frumoasei în Spania Știpionu Emiliu, și minunatului pe atuncea Corinthului în Elada Mu(mmius) au făcut, den temelie sfărîmându-le și rîsipindu-le, pentru că supuse fiind

lor, iale să hiclesia și ucidea pe romani. Și altora ca acelora așa au făcut, măcar că romanii acelea mai mult ca să dea groază și spaimă vrăjmașilor și supușilor lor celor neascultători le făcea; căci într-alt chip acea împărăție foarte au stătut dreaptă și milostivă și era privighetoare în toate cele cuvioase și drepte, mai mult decât toate alalte monarhii și stăpîniri cîte au stătut în lume și pînă astăzi stau, precum toate istoriile scriu de dînșii, pre larg arată. Afară, zic, după ce au venit samodereții împărați, au mai bine tirani, cum le zic, că apoi ei apucînd împărăția și vrînd fieștecare a împărați cumu-i va fi voia, nu duple cum legile și obiceiurile lor puse atuncea, deci, unii dintr-înșii nu domni sau oameni să par că au fost, ci mai răi și mai cruzi decât fiarele cele nedumesticite și mînioase și decât aspidelile și vasiliscii cei otrăviți și veninați, cum au fost Cane Caligula, Dometie, Neron, Dometian, Dioclitia și alții ca ei mulți. Și nu numai la dînșii au fost ca aceia, ci și la alte neamuri și domni, precum și pînă astăzi unde și unde nu lipsesc de a nu fi de acei cruzi tigri și veninați balauri, stîrpituri și terata, fiind din neamul omenesc, iar nu rod omenesc”⁹⁸

După ce face această scurtă istorie a Imperiului roman, care este, de fapt, o critică a monarhiilor absolute ce riscă să cadă în tiranie și o laudă, nu putem spune a formei republicane de conducere, ci a conducerii aristocratice, boierești, Constantin Cantacuzino trece la prezentarea cuceririi și romanizării Daciei: “Așa dară, sculîndu-se Traian cu toată puterea-i, și în mai înălăuntrurile țării intrînd, odată și altă dată, mare și tare războiu cu Decheval avînd, nu puțină vârsare de sînge dintr-amîndoaș părțile s-au făcut. În cea de apoi însă, Decheval, biruindu-se, au fugit (...). Așa deci Traian, supuind și desăvîrșit domolind toată Dachia și socotind ca să o tocmească într-acelaș chip, de la care să nu mai aibă alte turburări, nici să le mai vie alte griji, au poruncit duprenprejurele biruințelor sale de au adus romani lăcuitoari, de i-au așezat aici și dintr-a sa oaste au lăsat, cîți au trebuit de a-i lăsa, ca să se așeze aici, rămîind lăcuitoari acestor țări, carii și pînă astăzi să trag, cum vom arăta, dintr-aceia”⁹⁹. În continuare sunt spuse numeroase lucruri despre romanitatea românilor, continuitatea și unitatea lor pe întreg spațiul ce-l locuiesc, dar sunt făcute și destule mențiuni la istoria romană, mai ales din epoca târzie, de destrămarea imperiului.

Stolnicul crede că separarea imperiului în două, eveniment generat de mutarea capitalei de la Roma la Constantinopol în timpul lui Constantin cel Mare, a fost cauza primă și ultimă a prăbușirii lui: “Care aceasta iaste cea mai mare și mai întii pricina stricăciunii și surpării monarhiei romanii, lăsîndu-se și zmulgîndu-se den împărăția de la Țarigrad, care acolo scaunul Constandin cel Mare mutase de la vechea Romă, chiemîndu-l Noao Roma, și credință cu înoite dogme decât biserica cea bătrînă și adevărată a răsăritului și împărați osebi au început

a-și numi, blagoslovindu-i sfinția sa papa și le-au dat și titluși de ei a să zice și a să scrie împărații romaniilor și pururea avguști. Iară împărații Țarigradului să se zică ai răsăritului împărați și ai grecilor”¹⁰⁰.

De asemenea este amintită amenințarea pe care hunii lui Atila au reprezentat-o pentru Italia:”... Atila, cînd venia și spre Roma cu mare putere, după ce stricase și luase multe și alte locuri, și Italia, eșindu-i înainte departe de Roma, cu tot clirosul bisericii și cu toți cei bătrîni carii mai era atunci sfatul Romei, și-l ruga să nu-i calce, să nu-i strice și să nu-i piarză”¹⁰¹.

Pentru Cantacuzino separarea și apoi destrămarea Imperiului roman a fost și una din cauzele pentru care Italia și-a pierdut unitatea, ea fiind împărțită într-o grămadă de state până în timpul vieții sale: “Că iată și astăzi într-aceea Italie să află, nu o stăpînire numai, ci mai multe de șapte, opt cu republicele ce le zice (adecăte ocîrmuire de obște), cum iaste Veneția, Ghenova; și Florența au fost până într-o vreme, apoi o au supus unul dintru dînșii, nu prea multă vreme, carele era mai bogat și mai cu rudenie, de-l chiema Cozma de Medii și s-au făcut domnu singur stăpînitoriu, dîndu-i încă papa și titluș, de-i zic ei acum *Gran Duca de Florența*, dentr-al căruia neam tot unul dupe altul trăgîndu-se și pînă astăzi iaste domni”¹⁰². De asemenea, eruditul nostru istoric nu uită să sublinieze și importanța papalității, poate tocmai pentru că ea își avea sediul la Roma, orașul de unde au venit strămoșii românilor: “Însă peste toți care într-aceea Italie cu stăpînire iaste papa, carele nu numai la ale bisericii și la clirici iaste mai mare și să amestecă, ci și la cele mirenești și la stăpînii ca aceeaia multe crăiaște; și mai virtos de cînd s-au despîcat și s-au despărțit de biserică răsăritului și de pravoslavniciele dogme de atunci, nu numai ca un patriarh, ci mai mare întru rînduiala țercovnicilor au priimit, ca și în biserică și în politia mirenească monarh să fie”¹⁰³.

Opera stolnicului Constantin Cantacuzino, unanim apreciată de către cei mai de seamă istorici ai literaturii române, ca și de către principalii săi exegeți, ca un moment de vîrf atins de cultura noastră la sfârșitul secolului XVII și la începutul celui următor¹⁰⁴, a reprezentat, în același timp, și un moment culminant al pătrunderii influenței italiene în Țara Românească și al formării imaginii Italiei în cultura română. Prin prezența sa în Italia, prin studiile pe care le-a făcut la Padova, prin contactele permanente pe care le va întreține cu lumea italiană și cu personalități italiene¹⁰⁵, prin opera sa, redusă ca dimensiuni, dar mare ca profunzime și valoare, Constantin Cantacuzino a fost unul din cei care și-au adus o însemnată contribuție la cunoașterea Italiei și a italienilor în spațiul românesc, la formarea imaginii lor în cultura noastră.

Deși valoarea operei sale nu va fi atinsă de nimeni în cultura din Țara Românească în epoca de care ne ocupăm, au mai

existat, totuși, destule lucrări și destui autori care au contribuit la îmbogățirea cunoștințelor despre Italia și la procesul de formare a imaginii acesteia în cultura noastră din acest teritoriu.

Există, astfel, o lucrare de dimensiuni mijlocii care descrie cu lux de amănunte expediția turcilor din Moreea, în 1715, împotriva venețienilor, precum și participarea Țării Românești, cu oameni și materiale, la aceasta. Autorul lucrării este unul din membrii misiunii românești care a mers în Moreea cu caii pentru tunuri și pentru oaste pe care-i trimitea domnul Ștefan Cantacuzino la porunca sultanului, în același timp în care încerca să-i ațâțe și pe imperialii din Ardeal la un război împotriva turcilor, spre a scăpa dominația venețiană de aici și din alte locuri¹⁰⁶. În fruntea misiunii se afla cumnatul domnului, soțul surorii sale Maria, marele paharnic Stati Leurdeanu, al cărui nume e pomenit de autor cu toate titlurile și cu un deosebit respect. Între ceilalți boieri care participau la această misiune se mai aflau vătaful Constantin și Iorga Buicliul¹⁰⁷. Probabil că lucrarea a fost scrisă de vătaful de aprozi de la curtea lui Brâncoveanu, Constantin Diichiti, care a participat activ la complotul împotriva domnitorului. El cunoștea limbile greacă și turcă, dar nu era străin nici de limba italiană¹⁰⁸. Scriind această cronică, Diichiti avea în vedere scopul de a lămurii curtea și pe domnitor asupra celor întâmplate în Moreea, asupra capacității ofensive a turcilor și a hotărârii lor politice de a se angaja în luptă, asupra capacității defensive a venețienilor, a felului în care ei erau în stare sau nu să-și protejeze posesiunile și a colaborării antiotomane dintre puterile creștine. Dacă acest scop nu a fost atins, Ștefan Cantacuzino fiind mazilit la sfârșitul anului 1715, în schimb a fost atins un alt obiectiv, acela al răspândirii unor noi informații și cunoștințe, despre venețieni în cazul de față, în cercurile curții domnești de la București.

Chiar de la începutul cronicii, Diichiti se oprește asupra pregătirilor de război ale turcilor, care au afectat și Țara Românească precum și asupra cauzelor care au dus la conflict: „... întâmplându-să pre aceia vreamă de au stricat puternica Împărăție legătura păcii ce avea cu republica de Veneție, pentru pricinile ce mai jos să vor arăta, și după stricarea păcii dându-să mari porunci pe la toți Pașii și pe la toți beii și pe la toate chehaelele și aialeturile ca să să gătească toți, și mai înainte de nevrz (echinoștiul de primăvară – n.n.) să se afle în câmpul Odriului, că însuși puternicul Împărat (Ahmet III, 1703-1730 – n.n.) iaste să călătorească asupra Moreeii; și trimițându-să și din Țara Rumânească 1000 de cară câte cu 4 boi și 1 250 cai pentru treaba gebhanelii (muniții – n.n.) și a zaharelii și a tunurilor, cu silnică poruncă, deci, după obiceiul ce au Turcii când fac oștire, au închis și pe solul, Bailul Venețienilor, ce să afla în Tarigrad, la Stavrodromi, de dânșii după obicei trimis. Iar pricinile stricării păcii și închiderii solului întru acest chip

au curs: adică după ce Sultan Ahmet dederă pecetea de vizerlăc ginere-său, lui Damat-Ali-Pașa, ce ținea pe fiică-sa, și făcând și chehaia pe Ibraim Aga, pre carele încă caimacam fiind, îl avea chehaia, amândoi oameni poviri și polipichili (răi și în multe feluri vicleni – n.n.), și așezară în scurte zile pacea, cu Moscalii și cu Leșii, și au dat voe solilor de s-au dus la țările lor”¹⁰⁹.

Asupra cauzelor războiului turco-venețian, foarte sumar expuse în rândurile de mai sus, Diichiti revine cu mai multe amănunte peste doar câteva pagini: “pricinile de stricarea păcii sânt aceste: găsind Turcii vreme de liniște, și fiind gata din toate mihimmaturile și aposchevi (gătirile de oaste – n.n.) ale oștirii, și pe marea, și pe uscat, fost-au scris și raelele moraiți, încă cu multă vreme mai înainte, la Poartă, rugându-să ca să facă milă cu dânșii să-i mântuiască din robia Frâncilor. Iar, având Împăratul luată de la Constantin-Vodă niște zapise de banii lui ce avea puși la Sfeti-Marco, la Țeca Veneției¹¹⁰, chemat-au Vizirul pe sol, și i-au zis că purunca Împăratului iaste ca să-i zică să scrie la Răpublică să dea țara Moreii, că nu iaste cu dreptate a o ținea ei, de vreme ce au fost mai înainte a lor, și de la dânșii au luat-o hoțește, când ei au avut războiu cu Nemții. Și nu numai pe Morea cerea, ce și venitul ei de 28 de ani de când o țin. Și mai iaste porunca Împăratului să dea și banii lui Constantin-Vodă ce sânt la Țeca, după cum arată zapisele lui, de vreme ce acei bani sânt împărătești, că sânt strânși de la raelele Împăratului”¹¹¹. Bineînțeles că Veneția a refuzat aceste cereri ale Porții, ceea ce a dus la război, negustorii venețieni au primit poruncă să părăsescă Constantinopolul în termen de trei zile iar bailul a fost arestat¹¹².

În continuare Diichiti descrie cu numeroase amănunte desfășurarea expediției otomane în Moreea, menționând, printre altele, asediul și cucerirea Corinthului¹¹³, a Argosului¹¹⁴, Naupliei¹¹⁵ și a multor altor orașe și cetăți, cererea de ajutor adresată de venețieni împăratului Carol VI (1711-1740), care a refuzat-o deoarece nu primise un teritoriu de ieșire la Marea Adriatică¹¹⁶, situație în care ultimele posesiuni venețiene din Moreea, Modon și Monemvasia, sunt cucerite de turci¹¹⁷. În fine, după numeroase victorii și o rezistență slabă întâlnită în cale, marele vizir s-a reîntors la Adrianopol, la 24 octombrie 1715, de unde, împreună cu împăratul au plecat spre Constantinopol, la 12 noiembrie¹¹⁸.

Cronica lui Diichiti nu are o mare valoare literară și poate fi trecută în rândul cronicilor minore care au fost elaborate în Țara Românească. Totuși ea are o valoare apreciabilă ca izvor istoric asupra evenimentelor petrecute în Moreea în 1715, precum și ca izvor ce a contribuit la îmbogățirea cunoștințelor despre italieni, venețieni în cazul de față, în cercurile politice și culturale de la București.

Nu este mai puțin adevărat că ea, prin descrierile realiste și

pline de culoare pe care le conține despre luptele și victoriile incontestabile repurtate de turci în Moreea, a putut provoca o stare de neliniște, de angoasă chiar, tuturor acelor care se așteptau la cu totul altceva din partea venețienilor și care mai credeau încă în capacitatea de mare putere a cetății lagunelor. Din păcate însă la începutul secolului XVIII binemeritata faimă culturală a Veneției și a altor orașe italiene nu mai era dublată și de o capacitate militară pe măsură. Gloria militară a cetăților italiene era deja un lucru de domeniul trecutului, din Italia neputând veni altceva decât idei înnoitoare pe plan cultural și, nicidecum, ajutoare militare sau bănești care să sprijine tendințele de rezistență antiotomană manifestate în anumite cercuri politice din Țara Românească și Moldova. Dar indiferent de acest lucru, cronica lui Diichiti reprezintă încă o treaptă, deloc neglijabilă, în procesul de formare a imaginii Italiei în cultura românească.

La câteva decenii după lucrarea lui Dicihiti, probabil pe la 1739¹⁹ a fost scrisă, de către un anonim, o nouă cronică a domniei lui Constantin Brâncoveanu, favorabilă domnitorului și intitulată *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*. În această cronică apar două mențiuni referitoare la războiul turco-venețian din 1684-1699 și la expediția otomană din Moreea, din 1715. Prima dintre ele ne vorbește despre recucerirea Chiosului de către turci de la venețieni în 1695: "Într-aceste vremi, când s-au pus împărat sultan Mustafa, i-au venit veste că venise o armadă frincească în zilele lui sultan Suliiman, unchiul lui Mustafa, ce au fost mai nainte împărat, cum s-au zis mai sus, l-au luat turcii înapoi, care lucru toți turcii ținea că este norocos, orguliu, împăratul acesta și avea nădejde să-i meargă lucrul tot înnainte"²⁰

În privința celei de-a doua mențiuni, autorul anonim al cronicii rezumă tot ceea ce spusese Diichiti într-un singur paragraf, ceea ce nu înseamnă că ea este mai puțin interesantă, mai ales atunci când este apreciată poziția venețienilor: "Întru aceste vremi a domniei lui Ștefan Vodă, vara, au făcut gătire mare turcii de oaste asupra țării Moreea, care o ținea venețienii de câțiva ani, luînd-o ei de la turci și strîngîndu-să oaste multă, singur vizirul Ali pașa s-au dus cu oștile. Și mergînd în 40 de zile toată țara o au luat; unile cetăți mai numite și țari, avînd înăuntru frînci, au stătut înpotrivă, ci cu năvala ce da în 3-4 zile lua pe fieșcare de acesta. Iar cele mai multe sate, cetăți s-au închinat. Și cu mare izbîndă s-au întors vizirul înapoi, pe carele cu cîinste l-au priimit împăratul, cum n-au priimit altădată, împăratul pe alt viziriu. Și venețienii au rămas rușinați într-atîta vorbe ce au zis că au atîta și atîta galeoane, corăbii și altele pline de oști și Cavalerie de Malta și cînd au fost pe urmă nici cum nu s-au ivit obrazul ca să dea ajutor ticăloșilor greci, dela care într-atîtea ani luase mare sumă de bani, ce i-au lăsat făr de ajutor de s-au

robit multime de creștini pravoslavnic¹²¹. Interesant, din aceste afirmații pe care le face autorul anonim al cronicii, nu este atât reproșul pe care-l aduce venețienilor, că au pierdut prea repede Moreea în fața turcilor, ci acela că au promis locuitorilor creștini de aici ajutoare militare suficiente pentru a-i putea apăra, atât pe mare cât și pe uscat, ajutoare pe care ei nu le puteau însă trimite. Cu alte cuvinte au creat, cu bună știință, iluzii unor oameni care au avut încredere în ei, dar care după aceea au fost nevoiți să plătească scump aceste iluzii. Este, am putea spune, o manifestare a dezamăgirii pe care cercurile politice românești o resimțeau în fața lipsei de ajutor din partea Apusului într-un moment în care Imperiul otoman se afla într-un evident declin. În locul unor ajutoare și al unei eventuale eliberări, Principatele erau obligate să suporte o intensificare a dominației otomane prin intermediul regimului fanariot, iar dacă apusenii își îndreptau privirile asupra lor o făceau numai cu scopul de a le cuceri și a le supune unei alte dominații, ca în cazul Transilvaniei și al Olteniei, și nicidecum pentru a le elibera.

Perioada dominației fanariote, nefastă sub aspect politic și economic, nu a putu opri, deși a frânat considerabil, dezvoltarea culturală a Moldovei și a Țării Românești. Tot ceea ce am spus în acest sens în capitolul precedent referitor la Moldova este valabil și pentru Țara Românească. Aici am dori să adăugăm doar câteva lucruri valabile, de asemenea, pentru ambele Principate.

În primul rând trebuie spus că în toată această perioadă contactul cu lumea exterioară, mai ales cu cea occidentală, nu a fost niciodată întrerupt cu desăvârșire. Dacă în prima perioadă a regimului fanariot, pe plan cultural, asistăm la o masivă pătrundere a limbii și culturii grecești în păturile intelectuale ale societății din Principate¹²², în cea de-a doua perioadă, după 1774, are loc o puternică pătrundere a ideilor iluminismului francez, fie direct, fie prin intermediul domnilor fanarioți legați de Franța, dar mai ales de Italia, unde cultura greacă își găsisse un rodnic refugiu și prinsese adânci rădăcini¹²³.

În al doilea rând, în ceea ce privește istoriografia, care rămâne unul din principalele canale de pătrundere a informațiilor despre Italia și italieni în cultura română, trebuie spus că ea se caracterizează printr-o mare diversitate a autorilor, proveniți din medii sociale diferite (boieri, clerici, orașeni) și a ideilor pe care le vehiculează aceștia¹²⁴. Mentalitatea autorilor este, în linii mari, iluministă, păstrând însă și elemente mai vechi, de pildă atașamentul față de religie și biserică. Ideea monarhiei luminate este prezentă și la noi – unii domnitori fanarioți au încercat chiar să o aplice –, dar cu limitările impuse de dominația otomană și autonomia îngrădită de care dispuneau Principatele române. Istoricii sunt, în general, partizani ai progresului. Exceptând istoriografii oficiali, ei văd posibilitatea acestui

progres prin revenirea la o cârmuire autohtonă și prin respectarea autonomiei. Se remarcă deci o tendință națională în politica și cultura românească din cele două Principate. De asemenea, aria investigației istorice este din ce în ce mai largă, apar preocupări de istorie economică și socială și se intensifică preocupările de istorie universală.

Cu toate acestea, evoluția științei istorice în Principatele române în secolul XVIII și în primele decenii ale secolului XIX nu se plasează exclusiv pe o linie ascendentă. Urmând particularitățile specifice fiecărui principat, ea a avut un curs sinuos, care a reflectat puternic lupta pentru depășirea metodelor și concepțiilor proprii cronicilor medievale și pentru a aborda o manieră nouă de înțelegere și de expunere a fenomenelor istorice situate într-un context laic și rațional.

Mai ales în a doua jumătate a secolului XVIII se observă o creștere importantă a interesului pentru temele de istorie universală¹²⁵. Abordarea temelor de istorie universală într-un spirit științific nou a fost unul din rezultatele obținute pe plan cultural de procesul prelungit de transformare pe care-l traversa societatea românească – pe cale de a-și forma o ideologie națională unitară în timpul perioadei de tranziție de la feudalism la capitalism. Contactul cu noua cultură europeană confirma interdependența universală a națiunilor și faptul că și pentru spațiul românesc produsele spirituale ale diferitelor națiuni devin bunuri comune. Dar trebuie să mai remarcăm și faptul că, în această perioadă, preocupările de istorie universală nu au decât în mică măsură un caracter original. Ele sunt traduceri sau adaptări ale unor opere occidentale prin filieră greacă, rusă sau ungară. Puține dintre acestea au fost tipărite, majoritatea rămânând în manuscris. Cea mai mare parte a lor răspundeau însă unor nevoi interne ale societății românești, de clarificare a propriei istorii și a istoriei țărilor vecine.

O parte a acestor traduceri prezintă importanță pentru subiectul tratat de noi deoarece au permis păstrarea și consolidarea contactelor culturale cu lumea italiană, unele dintre ele introducând în cultura noastră noi cunoștințe despre Italia și italieni.

Astfel, intensificarea războaielor ruso-turce a dus la o creștere a traducerilor în limba română după opere cu caracter mobilizator antiotoman¹²⁶. Unele dintre aceste traduceri s-au făcut din limba greacă, dar după originale italiene, iar altele direct din limba italiană. Din italiană, prin intermediare grecești, au fost traduse *Viața lui Petru cel Mare autocrat al Rusiei*, scrisă de Antonios Katiphoros și apărută în 1736 la Venetia cu titlul *Vita di Pietro il Grande imperador della Russia, estratta da varie Memorie pubblicate in Francia e in Olanda*¹²⁷, traducere făcută în 1749 de către Matei Fărcășanu, fost mare "șetrar",¹²⁸ precum și *Războiul din fața Vienei, dintre turci și*

austrieci, după o lucrare apărută la Veneția în 1683¹²⁹, tradusă în greacă în 1686, de către Ieremia Cacavela și dedicată lui Șerban Cantacuzino, iar în română de către un anonim, primele ei copii fiind semnalate în Moldova în 1754 și în Tara Românească în 1766¹³⁰. Tot prin intermediar grecesc, al lui Vulgaris, a fost tradusă în 1772 și *Rugămintele adresate de poporul grec întregii Europe creștine*, alcătuită de Giovanni del Turco¹³¹. Acesta, simpatizant al cauzei grecilor, era originar din Florența, unde a mai tipărit, în 1767 și 1768, două opusculă dedicate *Iliadei* lui Homer și a luptat alături de armatele ruse împotriva turcilor¹³². Direct din italiană a fost tradus un opuscul despre Skanderbeg, de către logofătul Vlad Botulescu, din Mălăești, în 1763¹³³, în cursul detenției sale de la Milano, unde fusese închis pentru că participase la un complot împotriva autorităților austriece¹³⁴. Această traducere nu a circulat în țările române, dar interesul ei rezidă în apartenența la literatura antiotomană.

Toate aceste traduceri menționate până acum prezintă interes pentru noi deoarece au permis, în primul rând, păstrarea contactelor culturale cu lumea italiană, dar sunt mult mai puțin importante din punctul de vedere al transmiterii de informații și cunoștințe despre Italia și italieni în spațiul cultural românesc. Altfel stau lucrurile în cazul altor două traduceri, pe care le-am ales dintre multe altele și care ne oferă o mare bogăție de informații italiene.

Prima dintre ele este o *Cosmografie*, copiată de Anatolie, ierodiacon la Râmnic, în 1774, după o traducere românească făcută în nordul Moldovei, probabil de Nicolae Costin, după versiunea polonă intitulată *Theatrum swiata wszytkiego*, apărută la Cracovia în 1659, a lucrării italianului Giovanni Botero Benese, *Le Relationi universali*, apărută în ediție completă la Veneția în 1596¹³⁵. Este, după cum se poate constata, o lucrare de geografie și nu de istorie, dar care oferea cititorilor vremii informații prețioase despre Italia, evident în primul rând cu caracter geografic. Despre Italia, în general, se putea citi: "Italia sau țara Vloșască iaste în larg 150 de mile la un loc, iar mai în gios mai îngustă mai gios. Iar în lungu, de 340 mile italienești, și cu mulțime de oameni, și cu mare îndestulare de toate poamele și unt de lemn, și pîine și vin, și să face saciz și mac, și herghelii de agiunsu. Iar gazde de oaspeți e de laudă. Boierime multă, trăiește în case frumoase și cu public în toate țările (...)"¹³⁶. Sunt informații geografice, dar și informații demografice, economice, despre modul de viață și caracterul italienilor.

Informații interesante apar și despre Liguria care "... are multe flori și vini puținii, dar bun. Și sîntu acolo și Ghenovezii cu ostroavele lor"¹³⁷, despre regiunea Otranto: "Terra di Otranto. Aice să naște șopîrla întru această țară, dintru care să face otrava, și să prinde cu cătări și cu clopote. Se află colo și

hisendri, adecă șerpi, carii și pre pământ și în apă trăesc. Și sîntu acolo și locuite de niște paseri, care să cheamă cavi, și pește mult să află”¹³⁸, despre Apulia care “...are iarbă mică și rară. Iar carne să face prea bună. Și pentru bunătatea acestui loc să așezasă turcii să trăiască, și i-au gonit creștinii”¹³⁹ și despre multe alte regiuni italiene.

A doua traducere care ne reține atenția este *Prescurtarea istorii universale*, tipărită la București, în patru tomuri, în 1826 și 1827, de Grigore, egumenul mănăstirii Sf. Ioan cel Mare, și tălmăcită după *Rudiments de l'histoire... des peuples les plus célèbres, tant anciens que modernes* a literatului și filologului francez Louis Domairon (1745-1807), apărută la Paris în 1801, prin intermediarul grecesc, completat la zi și editat la Viena, în 1812, de Athanasie Staghiritul¹⁴⁰. Lucrarea cu un pronunțat caracter didactic, conține o multitudine de informații despre istoria Imperiului roman, de la primele începuturi până la separarea sa în două, în 395¹⁴¹, apoi, prăbușirea definitivă a Imperiului roman de Apus în 476: “Într-această vreme s-au surpat împărăția apusului cu totul, împărțind Avgsutul, căci năvălind Erulii au intrat cu împăratul lor Odoacru și au așăzat scaunul său în Italia”¹⁴², participarea venețienilor la cruciada a IV-a și cuceririle pe care ei le-au făcut în dauna bizantinilor¹⁴³, prezența negustorilor italieni, mai ales venețieni, genovezi și pisani la Constantinopol în 1261, în momentul recuceririi lui de către bizantini¹⁴⁴.

În tomul al treilea este prezentată istoria Italiei între 395 și 800, toate frământările și invaziile ce au zguduit-o¹⁴⁵. Iată ce se poate citi aici: “De la despărțirea împărăției Romanesti, au rămas Italia privescătoarea nestatorniciei; căci în vremea lui Onorie, celui dintîi împărat al împărăției apusului, Alaric, împăratul Vizigoților, stăpînind Roma au jăfuit-o cu totul; și după puțin Atila, împăratul unilor, pustiind toată lumea, au intrat și în Italia prăpădind tot locul cu mulțimea oștilor lui. După aceea viind Odoacru, împăratul Erulilor, s-au vestit împărat Italiei. Iar după patrușprezece ani l-au gonit pre acesta Theodoric, împăratul Goților. Iar împărății răsăritului neputînd să dea nici un fel de ajutor aceștii ticăloase eparhii au lăsat-o în jaful varvarilor. În cele de pre urmă luîndu-o Iustinian, au împreunat-o cu împărăția răsăritului”¹⁴⁶.

În cel de al patrulea tom istoria Italiei este prezentată pe provincii, marcându-se și în acest fel starea de fărâmițare ce domnea în Peninsula. Este prezentată istoria Neapolelui și a Siciliei¹⁴⁷, a Maltei¹⁴⁸, a Toscaniei¹⁴⁹, a orașelor Luca, Modena, Parma și Mantova¹⁵⁰. Pagini interesante pot fi citite despre Veneția: “Dimocrația Veneții, cea mai veche în Evropa, s-au început de oareșcare băjănari fugiți, pre carii i-au silit Goții ca să treacă într-acele ostroave înecate de bălți, unde au zidit atunci oareșcare colibi (452), iar Paduvanii, carii stăpînea acele locuri

au vestit acel ostrov, loc de scăpare, deci în puțină vreme au fugit mulți acolo ca să scape de năvălirile lui Atila. Și învoindu-să între dinșii au izvodit democrație, oblăduindu-să de un oblăduitor, ce-i zicea Dogiu.

Avea dar a pururea războaie cu vecinii lor, rămîind totdeauna biruitori, încît au stăpînit în puțină vreme și Dalmația după aceea Corfusul și Critiul, și în cele de pre urmă și Chiprul la 1473; și atunci era Venetia scăparea creștinilor și stăpîna Mării Mesoghie.

Au scăpătat dar după aceea pentru că Turcii le-au luat Chiprul și alte multe locuri, iar după aceea, Duzul Osonii, eparhul Neapolii, Petru Toled, ocîrmuitorul Mediolanei și Alfons, Elciul Ișpanii în Venetia, s-au vorbit cu toții, ca să arunce foc în magazia armelor și într-alte locuri ale cetății; și într-această turburare, să intre oștirile cele trimise de eparhul Neapolii; iar ocîrmuitorul Mediolanei să apuce între acestea cetățile cele de pe uscat. Dar unul dintre cei vorbiți au mărturisit aceasta, și Alfons au apucat de au fugit la Mediolana; au cercat Venetia după aceea și alte multe războaie tot vătămătoare, de care au ajuns în mare slăbiciune, și în cele de pre urmă au stăpînit Turcii și Critul și cetatea Candia (...).

Stăpînindu-o dar pre aceasta Bonaparte la 1797, au împresurat partea aceștia cea despre apus cu democrația Chisalpină, iar cea despre răsărit s-au dat în stăpînirea împăratului Ghermanii. Iar în pacea de la Prezburg, s-au împreunat toate locurile aceștia cu împărăția Italiei¹⁵¹. În fine, este făcută istoria Milanului,¹⁵² a Genovei¹⁵³, a Corsicii și a Sardiniei¹⁵⁴, precum și cea a Savoiei¹⁵⁵.

Această vastă traducere, valoroasă atît prin informațiile și faptele pe care le conține despre Italia, cît și prin interpretarea lor, se află, din punct de vedere cronologic, la limita epocii de care ne ocupăm și se înscrie în acel curent de modernizare al culturii și al societății românești care va fi dus pe culmi de generația inegalabilă a pașoptiștilor.

Dar, pe lângă aceste traduceri, incontestabil valoroase, cultura din Țara Românească a dat și propriile ei creații și creatori, mai ales în domeniul istoriografiei, care vor avea o contribuție însemnată la formarea imaginii Italiei. De fapt, traducerile pe care le-am amintit, la fel ca și multe altele, au avut menirea de a îmbogăți bagajul de cunoștințe al creatorilor munteni, de a-i ajuta să-și formeze propriile lor puncte de vedere despre Italia, italieni și civilizația lor, de a-i ajuta să selecteze și să prezinte cititorilor acele informații pe care le considerau cu adevărat valoroase.

O primă lucrare, o cronică versificată ce aparține spătarului Iordache Stavarache, și este datată în 1767, amintește o singură dată de Venetia, referindu-se la obiectele de preț făurite de meșteșugarii de aici și care ajungeau, pe diferite căi, și în Țara Românească: "Dulapuri de argintu și altele cu sedefuri. Toate

în Veneția lucrute cu multe meșteșuguri”¹⁵⁶. Este, în consecință, o imagine a Veneției prin faimoasele obiecte de lux ce se produceau aici și erau cunoscute în întreaga lume, inclusiv în spațiul românesc.

Informații incomparabil mai bogate și mai variate, deși nu foarte numeroase, despre Italia pot fi întâlnite în operele marelui ban, Mihai Cantacuzino (1723-1790). Mergând pe linia politică a lui Dimitrie Cantemir, el a militat pentru o strânsă colaborare cu Rusia, crezând că o victorie decisivă a acesteia împotriva Imperiului otoman va duce la eliberarea Principatelor române. După pacea de la Kuciuk-Kainargi, din 1774, a fost obligat să se refugieze în Rusia, unde moare în 1790. Idealurile sale social-politice îl înscriu, fără nici o îndoială, între reprezentanții primei generații de iluminiști din țările române.

Mihai Cantacuzino este autorul a două lucrări importante, originale, care îi conferă un loc însemnat în istoriografia românească a vremii¹⁵⁷. *Istoria Țării Românești politică și geografică* redactată între 1774 și 1776, în limba greacă, importantă, mai ales pentru evenimentele contemporane cu autorul, dar care acordă o mare importanță și faptelor economice și sociale, și *Genealogia Cantacuzinilor*, scrisă în 1787, prima lucrare de genealogie românească, ultima parte având și un pronunțat caracter memorialistic.

În prima dintre aceste lucrări informațiile despre Italia se limitează doar la aportul pe care Roma l-a adus la formarea poporului român. Astfel, se afirmă că “... Traian, Cesarul Romei, învingând pe Decebal, domnitorul Dacilor, carele stăpânia locurile aceste având reședința în Belgradul Ungariei despre munții Țării Românești numiți Carpații, a adus aici colonii, sau locuitori din Roma pe care i-au așezat în toată Dacia, orânduind și oștiri pentru pază. Din aceste colonii se coboară popoarele, care locuiesc astăzi țara aceasta”¹⁵⁸. Puțin mai departe se spune că și numele de valahi sau români este un rezultat al acțiunii Romei: “Istoricii cei mai veridici și mai scrupuloși mărturisesc că Vlahii sau Români se coboară din coloniile romane, trimise în țara aceasta de Ulpie Traian împăratul; dar numele de Valahi s-a luat sau de la voievodul Flacu, sau de la limba galică, care pe Italiieni îi numește Valahi”¹⁵⁹. Sunt informații deja prea bine cunoscute în cultura românească, referitoare la romanitatea românilor, la unitatea și continuitatea lor, la legăturile dintre români și italieni; ceea ce l-a și determinat pe Mihai Cantacuzino să nu insiste în mod deosebit asupra lor.

În cea de-a doua lucrare întâlnim însă informații care se referă la relațiile culturale româno-italiene, mai precis la frecventarea unor școli italiene, venețiene și padovane, de către români, bineînțeles cu privire specială asupra celor din familia Cantacuzino. Despre stolnicul Constantin Cantacuzino se spune că “... din copilăria sa a fost dat cu totul asupra învățaturii la

limba elinească, era un mare filosof. După ce a venit în vîrstă, s-a dus în Evropa, iar pentru învățatură; la Roma (este vorba, evident de Padova – n.n.) a învățat limba latinească și italienească, în care limbă era desăvârșit spudeu. El pentru practică a petrecut cîțiva ani în Viena, în Veneția, în Varșovia, și pe la alte Crăii ale Europei¹⁶⁰. Tot aici găsim o informație privitoare la deschiderea culturală spre Occident, spre Italia mai ales, încercată de domnitorul Constantin Mavrocordat în Tara Românească, în 1744: “Atunci a trimis el doisprezece feciori de boieri la Veneția, pentru învățatură; între cari era unul Răducanu Cantacuzino, cel mai mic fiu al banului Matei. Acolo a șezut el trei ani, și la al patrulea an, pîrînd Matei Voevod, ce era mazil la Constantinopol, pe Mavrocordat, că și-a trimis cu acești coconi averea sa la Veneția, a trimis de i-au adus pe toți înapoi (...)”¹⁶¹.

În aceeași lucrare se mai menționează și faptul că Brâncoveanu, de frica turcilor, a trimis multe bogății la Brașov, Viena și Veneția¹⁶², precum și pregătirile turcilor conduși de marele vizir în vederea expediției din Morea, din 1715, împotriva venețienilor: “...care Vizir, anume Ali-Pașa, atunci se afla la Odriu, de strîngea oaste să meargă ca să iea Morea, ce atunci se stăpînia de Venețieni”¹⁶³.

După cum se poate vedea informațiile despre italieni nu sunt numeroase în aceste două lucrări, dar nici nu putea fi altfel dacă avem în vedere tematica abordată de ele. Cu toate acestea ele dovedesc faptul că Italia și italienii erau foarte bine cunoscuți în cultura românească din a doua jumătate a secolului XVIII și, dacă necesitățile de redactare i-ar fi impus-o, suntem siguri că Mihai Cantacuzino ar fi oferit cititorilor un număr mult mai mare de astfel de informații.

O contribuție importantă la formarea imaginii Italiei în Tara Românească a avut-o și Ienăchiță (Ianache) Văcărescu (1740-1797)¹⁶⁴. El a fost un om politic important, spătar, vîstiernic și mare ban, unul dintre cei mai culți și talentați români ai vremii sale, înaintaș al poeziei românești. Recurgerea neîncetată la limba italiană îl plasează pe Văcărescu printre promotorii curentului italianizant din cultura română. El susținea chiar teza după care limba română s-ar fi confundat cu italiana dacă s-ar fi dezvoltat pe baze pur latine¹⁶⁵. În gramatica sa apărută la Viena, în 1783, și la Râmnicu Vâlcea, în 1787¹⁶⁶, el folosește multe cuvinte de origine italiană¹⁶⁷: nome, sostantiv, pronome, propozițione, congiunțione, interiețione, absolut, sostanță, sojet etc.

Cu el, cu Emanuël Băleanu și cu Naum Râmnicianu, cultura română începe să se îndrepte spre ceea ce va constitui cu timpul curentul italianizant. Orientarea acestor doi ultimi scriitori poate, fără îndoială, să fie explicată prin difuzarea credoului latinist, dar Ienăchiță Văcărescu are meritul de a relua și a

aprofunda preocupările caracteristice umanismului românesc. Influența italiană are drept consecință imediată o penetrare mai intimă a spiritului limbii române¹⁶⁸. Acest lucru apare clar la Ienăchiță Văcărescu care nu mai aplică limbii române regulile gramaticilor slavă, latină și greacă. Căutând puncte de orientare în limba italiană, el indică direcția pe care cercetările ulterioare o vor adopta, atât pentru studiul limbii române, cât și pentru acela al versificației românești.

Istoriografia română îi datorează lui Ienăchiță Văcărescu lucrarea intitulată *Istoria prea puternicilor împărați otomani*¹⁶⁹, scrisă între anii 1788 și 1794. El a început să scrie această lucrare într-un moment de răgaz, exilat la Nicopole din pricina neînțelegerilor cu domnitorul Nicolae Mavrogheni. Scopul său era să elaboreze o "adunare istorică a puternicilor împărați otomani, pe scurt alcătuită, arătând de când și cu ce mijloc au luat această stăpânire începerea ei, și creșterea, și starea, și urmările celelalte, până astăzi"¹⁷⁰. Informația este bogată, pentru partea mai veche superioară chiar celei folosită de Dimitrie Cantemir. Cunoscând diferite limbi, Văcărescu utilizează mai mulți cronicari otomani, confruntându-i cu lucrări grecești, franceze, italiene, germane. Pentru evenimentele contemporane recurge la documente proprii și amintiri personale. Cu toate acestea, expunerea faptelor până la mijlocul secolului XVIII este schematică și destul de sumară. Altfel stau lucrurile pentru partea a doua, care are un caracter predominant memorialistic. Evident că într-o astfel de lucrare informațiile despre Italia și italieni sunt și ele destul de numeroase, istoria lor intersectându-se de multe ori cu cea a Imperiului otoman.

Astfel, despre Murad II se spune că, printre cuceririle sale s-a aflat "... și Ostrovul Ianta de la Venețieni"¹⁷¹, despre Mehmed II că: "... Bătu pe Genovesi și luă Cafaoa", după care: "Trecu în Italia, și supuse Otrantul și se spăimântă Evropa foarte"¹⁷², despre Baiazid II că a reușit să-și asasineze fratele, pe Djem Sultan, tocmai în Italia: "Berberu-basia al lui sultan Baiazid, ce era un italian turcit, se făgădui împăratului că el va omori pe Jem, deci împăratul îi făgădui viziratul. Iși schimbă hainele în grabă, și purcese în Italia, și făcându-se bărbierul lui Jem, găsind vreme îl omori adormit cu briciul"¹⁷³, despre Soliman Magnificul că: "La 1566 luă Chios sau Sacăzul de la genovezi"¹⁷⁴, iar despre Selim II că: "La 1571, și 979 (anul Hegirei – n.n.), dând nizamul cel cuviincios în Asia și Evropa și Africa, porni asupra Venețienilor război, și luă ostrovul Chipru și-l stăpâni, din dobândirile a căruia făcu geamia cea de la Odriu"¹⁷⁵.

Interesante sunt și informațiile pe care le furnizează Ienăchiță Văcărescu despre începutul celui mai îndelungat război turco-venețian, cel dintre 1644 și 1669, pentru stăpânirea asupra insulei Creta: "După aceasta ministerul devletului otomanicesc, văzând că singur ostrovul rămăsese numai pe Marea Albă între

celelalte neluat, și care înfricoșă puterea împărătească, găsi pricină cuviincioasă că niște Maltezi întâlnind pe cadiviu de la Meca și Brusa molasi, într-o corabie în părțile Critului, le-au bătut corabia și i-au omorât și ei au dosit la limanul Candiei. Deci porni devletul război asupra Venețienilor, și porni pe Musahu-Pașa și pe Iosufu capetanu Pașa, cu armadă și cu oaste la Critu, la 1645, și 1055 (anul Hegirei – n.n.), și sosind acolo înasediiră Hanea, și în 50 de zile o stăpâniră (...)”¹⁷⁶. În continuare, întâmplările acestui război sunt povestite pentru vremea domniei sultanului Mehmed IV (1648-1687), când el s-a și încheiat cu victoria turcilor: “Slăvită pruncie a împăratului, pentru căci luă înapoi de la Venețieni și ostroavele Tenedului și Limnului (...). La ostrovul Critului se luase Hanea cu toate cetățile din vecinătate. Deci întâmplându-se moarte lui Mehmed Pașa, se trimise fiesău, Ahmed Pașa ce se făcuse vizir și plecă la Țarigrad la 1655 și 1066 (anul Hegirei – n.n.), și merse dimpreună cu împăratul la Odriiu și de acolo purcese la Hanea în Critu. Deci începu a face războaie, și a stăpâni ostrovul, până în cea după urmă aflându-se de atâta vreme făcută muhasere cetatea Candia, o luă la 1669, și 1080 (anul Hegirei – n.n.), prin mijlocul vestitului Panaiotache, care, cu o foarte subțire stratigimă, făcu sau amăgi pe oblăduitorul cetății, Muruzini, să o închine la Otomani”¹⁷⁷.

Dar tot în timpul domniei lui Mehmed IV începe un alt război turco-venețian, de data aceasta cu o desfășurare nefavorabilă pentru turci: “Găsiră pricină la această vreme cu îndemănare și Venețienii, căci li se închisese solii în Țarigrad, pentru o gâlceavă ce se întâmplase, și se arădicară și ei asupra preainaltului devlet cu război”¹⁷⁸. În timpul acestui război, venețienii au cucerit întreaga Moree și multe alte insule¹⁷⁹, cuceriri care le-au fost recunoscute în mod oficial prin pacea de la Carlowitz din 1699: “La Venețieni s-au dat Morea și Lefcacia”¹⁸⁰. În fine, Văcărescu nu uită să spună și câteva cuvinte despre ultimul război turco-venețian, cel pentru Morea din 1715, încheiat cu victoria fulgerătoare a otomanilor: “La leat 1715 porni război asupra Venețienilor, și Chiumurgi Ali Pașa vizirul, merse cu armadele pe uscat și pe mare și supuse iarăși Morea la împărăția otomanicească. Carol al VI împaratul Romanilor, fiind garante la pacea ce s-au făcut la Carlovitia, când a dat Turcii Morea la Venețieni, fu silit a ridica război asupra Turcilor”¹⁸¹, dar prin pacea de la Passarowitz, dezastruoasă pentru turci din alte puncte de vedere, ei au reușit să-și păstreze stăpânirea asupra Moreii¹⁸².

Deși scrisă de pe poziții favorabile Imperiului otoman, această lucrare ni-l înfațișează pe lenăchiță Văcărescu și în postura de istoric ce transmite cunoștințe și informații, destul de bogate, despre italieni, cu toate că raportate numai la istoria otomană și la conflictele pe care ei le-au avut cu turcii. Mai putem

constata însă încă un lucru și anume acela că, cea mai mare parte a acestor informații erau deja cunoscute, într-o formă sau alta, mai mult sau mai puțin dezvoltată, în istoriografia românească. Acest lucru ne face să credem că istoria Italiei, mai ales acele episoade legate de conflictele cu Imperiul otoman, era deja foarte bine cunoscută în istoriografia românească, contribuind în mare măsură la procesul de formare a imaginii Italiei și a italienilor în toate sferele de manifestare ale culturii noastre.

Dacă la Dionisie Eclesiarhul (1759-1820), informațiile despre Italia sunt confuze și sărace, fiind încadrate în războaiele nepoleoniene ce au cuprins și Peninsula¹⁸³, iar la frații Grigore și Șerban Andronescu este amintită doar șederea la Venetia a domnitorului Țării Românești, Grigore Ghica (1660-1664; 1672-1673)¹⁸⁴, cu totul altfel stau lucrurile în cazul lui Naum Râmniceanu (1764-1838).

Acesta a fost un cleric modest, cu ranguri mici în ierarhia bisericească, dar cronicar, autor de versuri și traducător, era pentru vremea sa un adevărat cărturar¹⁸⁵. Principala sa lucrare este *Adunarea hronologiei domnilor țării noastre*, alcătuită între 1800 și 1834. Este o compilație de factură veche, începând de la facerea lumii și continuând până în prima jumătate a secolului XIX. Mai interesantă decât cronică, este introducerea, în care se încearcă o prezentare a istoriei poporului român. Autorul susține teza contopirii coloniștilor romani cu dacii, dovedindu-se astfel mai realist decât contemporanii săi transilvăneni. Limba dacilor s-a pierdut, deci originea limbii române este latină, însă cu multe influențe slave, în urma conviețuirii cu ei: "Iară după ce au învățat Dachii limba Râmlenilor, nu numai că trăia foarte bine unii cu alții, ci s-au și amestecat cu rudirea, luând Romanii în căsătorie fetele Dachilor, și Romanii dând fetele lor Dachilor. Și așa, de tot s-au pierdut limba Dachilor, care se aseamănă cu a Tătarilor, și neamul lor cu Romanii petrecând s-au rumânit"¹⁸⁶.

Ca să ajungă însă la această concluzie, devenită o trăsătură caracteristică a întregii istoriografii românești, aceea a romanității românilor, Naum Râmniceanu a simțit nevoia, ca și alți cronicari anteriori sau contemporani lui, a unor incursiuni în istoria Italiei, mai ales a romanilor, dar și a geografiei acestei țări. Iată ce scrie el despre începuturile istoriei romane, mai precis, despre numele lor și acela al Italiei: "Deci Chitenii cei din seminția lui Chitios mai pre urmă s-au numit Latini, după numele lui Latinos, craiul cel dintâi Latinilor. Iar după zidirea Romei s-au numit Râmleni și Romani al căruia nume îl purtăm și noi până astăzi, ca cei ce ne tragem din părinții noștri Râmleni, iar locul s-au numit Italia, precum scrie Meletie, despre mulțimea boilor cărora Tirenii le zicea Itali, iar alții zic după numele lui Ital, craiul Italiei. Și au rămas acest nume până

astăzi”¹⁸⁷. După ce lămurește problema numelor, el face Italiei o descriere cu adevărat mirifică, cititorul putând să și-o închipuie ca pe un adevărat pământ al făgăduinței: “Locul Italiei este o parte de pământ prea ales, atât pentru buna potrivire a vremurilor, căci nici prea mari călduri sânt acolo, nici erno prea grele, cum și pentru buna rodire a tot felul de roduri grâu, untdelemn de prisos, vinuri alese care sunt dulci și ușoare, chitre, năramze, lămâi și zahăr, afară de altele multe care să află și aici în pământul nostru, însă toate cele de acolo au altă usiie și dulceță, cu multă deosebire de cele de aici, pentru buna potrivire a climei.

Lângă acestea, plină este Italia de cetăți și de orașe ca o rodiie, târguri vestite și mulțime nenumărată de safe bine întemeiate și cu toată îndestularea întru toate, încât de la alte țări nimic nu așteaptă, ci mai vârtos din Italia es multe lucruri bune și de folos care multe țări nu le au.

Să adapă toată Italia de mulțime de ape bune și ușoare; este și lângă mare apă bună, cu limanuri și văduri pretutindena, și – în scurt – cu toată frumusețea fiind împodobită s-au numit raiul pământesc, căci îndrăznesc geografil a zice că atâta desfătare nu are toată lumea.

Asemenea, oaminiu Italiei sânt mai iscusiti între alte limbi, iubitori de streini foarte, cuvântăreți și dulci la heretisiri, încât li s-au zis cilibii, și la război neînfricoșăți, obicei au a-și descoperi capul la întâmpinări și a să ploconi și a să întreba de sănătate cu multă dragoste, care în parte vedem că se urmează și de neamul nostru până acum.

Iubitori sunt de verdețuri și de legumi bune de tot felul: lăptucile bun gust având nu lipsesc de la masa lor la vremea fripturii, iar după friptură aduc poame foarte nostime. Scrie la *Gheoponicon* și pentru cireșile Italiei că nu numai sânt mari și bune, ci că nici stricăciune într-însele nu se încuibează precum într-alte pământuri, după ce să coc bine, fac viermi. De care ale Italiei totdeauna sânt departe, nepătimind una ca aceasta, și cine poate să povestească tot harul acelu pământ cu de amăruntul?”¹⁸⁸. În această minunată Italie își are originea Imperiul roman care “...cu încetul atâta s-au lățit și s-au întins, încât s-au făcut hotarul stăpânirii ei oceanel mării, care înconjoară tot pământul și toate Domniile lumii de la Roma lua steag de stăpânire”¹⁸⁹. Concluzia, atât pentru autor, cât și pentru cititor, nu poate fi decât una singură: o parte din strămoșii poporului român provin dintr-o țară minunată, fără seamăn pe lume, și care, într-o vreme, au stăpânit aproape întreg pământul.

Ceea ce scrie Naum Râmniceanu despre Italia și italieni, despre Imperiul roman și romani ca strămoși ai românilor, la fel ca și cele scrise de Amfilohie Hotiniul în Moldova sunt, am putea spune, un fel de sumum al cunoștințelor în acest domeniu pe care l-a atins cultura românească la cumpăna dintre veacurile

XVIII și XIX. Multe lucruri nu ar mai fi de adăugat la aceasta, poate cu excepția contribuției deosebit de prețioase a lui Dinicu Golescu (1777-1830) care, având posibilitatea să călătorească mult, inclusiv prin Italia, transformă lucrurile pe care le-a văzut în Peninsula nu numai într-un simplu obiect de delectare, ci și, în multe privințe, într-un model de urmat pentru propria lui țară și propriul popor.

Ca exponent al epocii premoderne și precursor al generației pașoptiste¹⁹⁰, este năindoielnic că Dinicu Golescu a făcut, de la început, parte dintre boierii de tendințe liberale, dintre cei care au înțeles că viitorul țării este indispensabil legat de reforma politică și administrativă și, în primul rând, de îmbunătățirea soartei țaranului¹⁹¹. Sub raportul ideilor, Dinicu Golescu este fără îndoială un iluminist¹⁹², preluând cu oarecare întârziere principala teză a curentului european: el vede în cultură principala cale pentru progres. Dar pentru Dinicu Golescu progresul nu mai are o perspectivă general umană, ci una națională. Cultura este un fenomen național. El nu este un simplu critic al realității și nici un reformator îngust, care preconizează noi instituții și noi reglementări, mai bune, într-un domeniu limitat; el simte necesitatea unei schimbări fundamentale a întregului sistem, a întregii societăți. El este mai ales, primul care depășește sensul general iluminist al reformei culturale dorită de toată lumea, văzând în aceasta nu un simplu scop, ci un mijloc pentru a atinge un obiectiv mai înalt și mai concret. Cultura și învățământul nu sunt în sistemul său instrumentul unei generale ameliorări a moravurilor, deși sunt și aceasta, ci căile pentru realizarea progresului material, a unei reale sporiri a avuției naționale, căci el gândește progresul țării în termeni economici.

Adoptând pentru scrierea sa forma inofensivă a unui jurnal, Dinicu Golescu nu exclude numai organizarea sistematică a observațiilor sale, ci și dezvoltarea directă a programului subiacent; existent într-o formă mai precis conturată doar în domeniul moral și cultural, acesta își dezvoltă consecințele pe plan social și economic abia prin confruntarea principiilor generale cu realitățile din țările străbătute. Cartea lui Dinicu Golescu are o structură retorică complexă, în care diferite tipuri de procedee sunt tot atâtea mijloace persuasive care converg în aceeași direcție. El vede în transparența imaginilor de călătorie profilul viitor al țării.

Călătoria lui Dinicu Golescu în Italia s-a desfășurat în anul 1824¹⁹³, el vizitând, pe rând, Trieste, Veneția, Padova, Vicenza, Verona, Brescia, Milano, Pavia, Cremona și Mantova.

La Trieste, a fost impresionat de peisaj și de așezarea naturală a orașului. Descrie cu un acut simț de observație simetria străzilor, stilul caselor, traficul din port, viața economică, socială și intelectuală¹⁹⁴. Iată ce spune el, printre altele: "Acesta este

acel numit oraș, în golful Mării Adriatice, schelă vestită, a căruia frumusețe este pomenită (...). La alte părți, după ploaie nu să îndeamnă omul să iasă afară, iar aciaa nu e mai frumos lucru decît a umbla cinevaș pe acele drumuri, și această podoabă nu e numai la 5 sau 10 uliți, ci în toate cîte să coprind în oraș (...). Pe aceste toate drumuri vede omu un norod neconținut alergînd și, bez pămîntenii, sînt și mulți streini, din toate părțile, fiind mare schelă cu porto franco (...). Toate marginile mării, ce sînt spre oraș, și canalurile ce intră în oraș sînt pline de corăbii, care au într-insele mărfuri, și stau pînă le vînd, unii cu ridicata, și alții cu mărunțișul; numărul acestor corăbii se urcă pînă la 800 (...)"¹⁹⁵.

La Veneția, el constată înainte de orice, stilul arhitectonic special și vorbește, folosind sugestive comparații și expresii, despre urmele gloriosului său trecut și despre viața ce caracterizează piața San Marco: "Oraș mare, vechiu, zidit de ani o mie și trei sute; și tot orașul în mare, avînd în loc de ulițe 530 canaluri, și în loc de cară și calești multime de luntri, a căroro lungimea este 5 stînjini, și lățimea la mijloc de un stînjin (...). Asupra acestor canaluri sînt 360 poduri de piatră, boltite, pe supt care trec slobod luntrile (...). să cunoaște că au fost acest oraș un ce deosebit, să cunoaște că au lăcuit într-însul oameni mari și că odată au dat pravilă în toată Evropa (...). Aici vede cinevaș feliurime de isvoade de zidiri, vede multime statue, încît poate zice omul că fieșcare casă este o bucată de antică, pentru care aleargă oamenii prin țări, spre a le găsi și a le vedea în odăi (...). Acest oraș, fiind tot zidit în Mare, nu are nici un loc de a da cele trebuincioase spre hrana oroșanilor, dar nu numai că nu lipsește nimic din cele ce sînt printr-alte orașe, ci pociu zice că sînt și mai cu prisos decît într-alte părți, aducându-să cu înlesnire de prin prejuratele sate toate feliurimile de verdețuri, legumi, poame, păsări, care după ce să vînd în multe locuri hotărâte, umblă și mulți oameni pe drumuri cu coșuri pline, pînă și cu găini, rațe, gîște, toate jumulte, strigîndu-le pe dinaintea ferestrelor, nelipsind nici una din cîte am numit la Triești, și mai vîrtos și cu prisos, căci norodul este mai mult decît la Triești, ajungînd în număr de o sută mii"¹⁹⁶.

Padova, unde Goleșcu s-a oprit pentru mai puțin timp, este admirată pentru străzile sale frumoase, pentru modul de irigare a câmpurilor și fertilitatea terenurilor¹⁹⁷. La Vicenza este relevată dragostea locuitorilor pentru teatru¹⁹⁸, la Verona îl uimește amfiteatrul pe care-l descrie cu minuțiozitate¹⁹⁹, iar la Brescia sistemul de canalizare²⁰⁰.

Milano este un oraș care-i place în mod deosebit. În descrierea domului, teatrelor și grădinilor de aici găsim interesul său pentru arhitectură, sculptură și pictură: "Acest frumos oraș, ce au luat numire de Parisul cel nou, poate să să sfîdească cu toate orașele ce pînă acuma am numit pentru întîirea frumusețării, atît pentru

clima lui cea dulce și potrivită, cât și pentru frumusețea cea de oameni alcătuită (...). Aci au stătut episcop sfântul Ámvrosie, arhiepiscopul Mediolanului. Este o biserică a căruia mărimea, podoaba, meșteșugul arhitectonicesc, statuile ce sînt împrejurul a toatii zidiri, turnurile și florile, și toate acestea de marmură, sînt lucruri vrednice de mirare (...). Ulițile orașului sînt foarte late, pe care le udă și le mătură în toate zilele înaintea vremii plimbării (...)²⁰¹.

Vorbînd despre Pavia, Dinicu Golescu scoate în evidență avantajele care se obțin din transporturile fluviale²⁰². Cremona, în schimb, nu-i face o impresie prea bună²⁰³, iar despre Mantova amintește vechimea și poziția orașului, descrie cultivarea viței de vie și expune câteva sumare impresii despre caracterul italienilor, acesta fiind ultimul oraș pe care l-a vizitat în Italia²⁰⁴.

Insemnările lui Dinicu Golescu despre călătoria sa în Italia ofereau românilor informații ample, interesante și obiective asupra frumuseților naturale și artistice, asupra orașelor și obiceiurilor italiene. Dar el personal a fost mai impresionat de lucrurile cu aplicații practice în economie²⁰⁵. Din descrierile sale apare omul care vrea să învețe și nu să povestească. Dorea să arate conaționalilor săi ce lucruri anume vor putea să ducă la progresul țării. Introduce, de asemenea, în limba română și câteva neologisme din italiană precum invaliți, stenă, ghirlantă, soțietă, lostării (osterie), nobilită, iar în programul de învățămînt al școlii din Golești introduce învățarea limbii italiene.

În concluzie la toate cele spuse pînă aici în acest capitol putem constata că și în Țara Românească, la fel ca în Moldova, informațiile și cunoștințele despre Italia și italieni erau numeroase, variate și exacte, contribuind în mod decisiv la procesul de formare al imaginii acestora în cultura română. Și aici se constată că imaginea Italiei are două izvoare principale, două surse de pornire: romanitatea românilor, care provoacă curiozitatea intelectuală a multor cărturari pentru acest spațiu geografic, de unde le-au venit strămoșii, și contactul direct cu Italia și italienii care s-a manifestat neînterupt și pe numeroase planuri, atît în Peninsula, cât și, mai ales, în spațiul românesc.

NOTE

1. Pentru începuturile istoriografiei în Țara Românească a se vedea, printre altele, P.P.Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol.V, București, 1962, pp.195-225; Virgil Cîndea, *Letopisețul Țării Românești (1292-1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 23, nr.4, 1970, pp.673-692; Ștefan Andreescu, *Considérations sur la date de la première chronique de Valachie*, în "Revue Roumaine

- d'Histoire", tome XII, no.2, 1973, pp.361-373.
2. Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p.31.
 3. *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit de Gh.Chivu ș.a., București, 1979, pp.95-96.
 4. Mihail Moxa (Moxalie) a fost unul din cei mai de seamă cărturari din anturajul lui Teofil, episcopul Râmnicului, iar apoi a făcut parte și din anturajul domnesc al lui Matei Basarab (Nicolae Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, pp.128-130; idem, *Istoria literaturii românești*, ed. a II-a, vol.I, București, 1925, pp.236-237; 310-311; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a III-a, Sibiu, 1936, pp.88-89; C.Nicolăescu-Plopșor, *Hronograful lui Moxa*, în "Oltenia", IV, 1943-1944, pp.1-28; L.Predescu, *Mihail Moxa și opera sa*, în "Biserica Ortodoxă Română", LXXVIII, 1960, nr.9-10, pp.905-918; Doru Mihăescu, *Cronograful lui Mihail Moxa*, I-II, în "Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte" (Academia R.S.România), seria IV, tom III, 1981 (1983), pp.209-238 și tom IV, 1982 (1984), pp.165-191).
 5. C.Nicolaescu-Plopșor, *art.cit.*, pp.12-28; L.Predescu, *art.cit.*, pp.910-914; Paul Cernovodeanu, *Cronografele românești de tipul Dorotei*, în "Studia bibliografica", vol.III, 1969, p.134.
 6. Al.Procopovici, *De la Coresi diaconul la Teofil, mitropolitul lui Matei Basarab*, în vol. *Omagiu lui I.Bianu din partea colegilor și foștilor săi elevi*, București, 1927, pp.289-312.
 7. D.Russo, *Studii istorice greco-române*, I, București, 1939, p.57; *Cronica lui Constantin Manasses*, text și glosar de Ioan Bogdan, București, 1922, 456 p.; Margareta Ștefănescu, *Influența traducerii medio-bulgare a cronicii lui Manasses asupra literaturii româno-slave și române-vechi*, în "Arhiva istorică și literară", Iași, XXXIV, nr.3-4, 1927, pp.150-186 și idem, *Influența cronicii lui Manasses asupra poeziei românești vechi*, în ibidem, XXXVI, 1930, pp.121-123; P.Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII et XVIII siècles*, I, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome IX, no.4, 1970, p.648.
 8. Ioan Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, în "Archiv für slavische Philologie", XIII, 1901, pp.502-535; idem, *Letopisețul lui Azarie*, București, 1909, pp.59-60, 62-66, 121-145; P.Cernovodeanu, *Préoccupations...*, I, p.685.
 9. G.Mihăilă, *Introducere la Mihail Moxa, Cronica universală*, București, 1989, p.5.
 10. Margareta Ștefănescu, *Cronica lui Manasses și literatura româno-slavă și română veche*, Iași, 1927, p.56.
 11. Mihail Moxa, *Cronica universală*. Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G.Mihăilă, București, 1989, p.120.
 12. *Ibidem*.
 13. Este vorba de ultimul rege al Romei, Tarquinius Superbus (534-509 î.e.n.).
 14. *Ibidem*, p.122.
 15. *Ibidem*, pp.122-124.
 16. *Ibidem*, p.124.

17. *Ibidem*, pp.125-126.
18. *Ibidem*, p.127.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*, pp.127-128.
21. *Ibidem*, p.128.
22. *Ibidem*, p.129.
23. *Ibidem*, p.130.
24. *Ibidem*.
25. *Ibidem*, p.131.
26. *Ibidem*, pp.131-132.
27. *Ibidem*, pp.141-142.
28. *Ibidem*, p.205.
29. *Ibidem*, pp.211-212.
30. *Ibidem*, pp.213-214.
31. Pentru *Cronica Bălenilor* a se vedea A.A.Vasilescu, *Un cronicar bizantin utilizat de autorul istoriilor domnilor Țării Românești*, în "Convorbiri literare", XLVIII, 1914, pp.1085-1092 și 1254-1270; D.Russo, *op.cit.*, p.99; P.P.Panaitescu, *art.cit.*, p.221. Pentru *Letopisețul Cantacuzinesc* a se vedea D.Russo, *Viața sfântului Nifon de Gavriil, preotul Sfetagorei*, în idem, *Studii istorice greco-române*, I, pp.17-34; M.Berza, *Matei al Mirelor și cronica cantacuzinească*, în "Cercetări istorice", IV, 1928, partea II, pp.17-125; Dan Simonescu, *Le chroniqueur Matthieu de Myre et une traduction ignorée de son "histoire"*, în "Revue des Etudes Sud-Est Européennes", tome IV, no.1-2, 1966, pp.81-114; Dan Zamfirescu, *Matei al Mirelor și "Letopisețul Cantacuzinesc"*, în *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, pp.184-204; P.Cernovodeanu, *Préoccupations...*, I, p.282.
32. *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*. Ediție critică de C.Grecescu și D.Simonescu, București, 1960, p.1.
33. *Ibidem*, p.19.
34. Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ediție de Const.Grecescu, București, 1963, pp.3-4.
35. *Ibidem*, p.14.
36. *Ibidem*, p.15.
37. *Ibidem*, p.17.
38. *Ibidem*.
39. *Ibidem*, p.23.
40. *Ibidem*, p.24.
41. *Ibidem*.
42. *Ibidem*, p.35.
43. *Ibidem*, p.46.
44. *Ibidem*, p.62.
45. *Ibidem*, p.139.
46. *Ibidem*, pp.211-212.
47. *Ibidem*, pp.242-243.
48. *Ibidem*, pp.67, 81.
49. *Ibidem*, p.144.
50. *Ibidem*, p.140.

51. *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, pp.410-414.
52. Radu Iogofățul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu Voievod (1688-1714)*, studiu introductiv și ediție critică de Aurora Ilieș, București, 1970, p.126.
53. Mircea Tomescu, *Calendarele românești. 1733-1830. Studiu și bibliografie*, București, 1957, pp.9-11.
54. Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973, pp.93-94; idem, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin Vodă Brâncoveanu*, Milano, f.a., p.61.
55. Emil Vîrtosu, *Introducere la Foletul Novel*, București, 1942, pp.V-VII.
56. A.I.Odobescu, *Foletul Novel și Calendarele lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, în "Revista Română", I, București, 1861, pp.657-678; I.G.Sbiera, *Mișcări culturale și literare la Românii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504-1714 (Frântură din cursul manuscris asupra istoriei limbii și literaturii românești)*, Cernăuți, 1897, pp.269-270; Constantin V.Obedeanu, *Grecii în Țara Românească cu o privire generală asupra stărei culturale până la 1717 de... Cu o scrisoare a D-lui Gr.G.Tocilescu*, București, 1900, pp.777-781; Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916, pp.198-204; N.Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1929, pp.180-182, 186-187; N.Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. a II-a, vol.II, București, 1928, p.47; M.Ruffini, *L'influenza italiana in Valacchia...*, pp.61-64.
57. *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1693-1704)*. Ediție Emil Vîrtosu, București, 1942, p.159.
58. Acestea sunt: *La Tartana degl'influsi del gran Pescatore di Dorsoduro. Pronostico giocoso overo facetie in lingua venetiana per l'anno bisestile 1708. Consacrata all'illustrissimo et eccellentissimo signor Giorgio Corner. Venetia, per Giacomo Zini a S.Zulian all'insegna di S.Filippo Neri. Con licenza de Superiori e privilegio*, 1680; *Pallade Veneta*, 1688; *Vaticinio delle stelle*, f.a.; *Burlevole e ridicoloso lunario*, Veneție, 1681; *Protogiornale Veneto Perpetuo*, apare la Veneția între 1673 și 1716; *Trattato astrologico di quanto influiscono le stelle del cielo a prò, e danno dalle cose inferiori per tutto l'anno 1701. Calcolato alla longitudine e latitudine della città di Venetia, da Hilario Marchi, detto Astrologo Imperiale. Dedicato all'illustrissimo et eccellentissimo Signore Polo Donà de S.Leonardo Procuratore. In Venetia, MDCCI (1701). Presso il Milocho. Con licenza de' Superiori* (Aldo Parenzo, *Almanacchi Veneti*, Venezia, 1897, pp. 16, 18, 66, 74-75).
59. În afara Foletului Novel mai este de semnalat existența a încă unui text calendaristic apusean, în felul celor întocmite de Ioan Romanul, cuprinzând proorociri pentru anul 1726, dar care pătrunde la noi în traducere din grecește și se găsește încorporat într-o cronică manuscrisă de pe la 1780 a Bisericii Șcheilor din Brașov (N.Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, în "Buletinul Comisiei Istorice a României", XII, 1933, pp.59-60 și 64).

60. *Foietul Novel*, p.5.
61. *Ibidem*, p.6.
62. *Ibidem*, p.7.
63. *Ibidem*, p.8.
64. *Ibidem*, p.12.
65. *Ibidem*, p.31.
66. *Ibidem*, p.45.
67. *Ibidem*, p.51.
68. *Ibidem*, p.78.
69. *Ibidem*, pp.90-91.
70. *Ibidem*, pp.116-117.
71. *Ibidem*, p.159.
72. *Ibidem*, p.166.
73. Pentru erudiția și spiritul umanist al stolnicului a se vedea, printre altele: R.Ortiz, N.Cartojan, *Un grande eruditio romeno a Padova: lo "Stolnic" Constantin Cantacuzino*, Bucurest, 1943, 93 p.; I.Ionașcu, *Din viața și activitatea stolnicului Constantin Cantacuzino (1640-1716)*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 19, nr.4, 1966, pp.633-650; V.Cândeia, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic-umanistul*, în *ibidem*, pp.651-666 și tom 20, nr.1, 1967, pp.45-61; Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967, pp.1-30; Lucia Rossetti, *Constantin Cantacuzino, studente romeno a Padova*, în *Quaderni per la storia dell'Università di Padova*, I, Padova, 1968, pp.147-154; P.Cernovodeanu, *Préoccupations...*, I, p.684.
74. C.Dima-Drăgan, *Orizonturi umaniste în cultura românească din secolul al XVII-lea*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 19, nr.4, 1966, pp.673-674, n.11; *idem*, *Le stolnic Constantin Cantacuzène*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome X, no.5, 1971, pp.853-868.
75. N.Iorga, *O carte a lui Constantin Cantacuzino*, în "Revista istorică", tom 19, nr.1-3, 1933, p.16; Victor Papacostea, *Originile învățământului superior în Țara Românească*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 14, nr.5, 1961, p.1152.
76. C.Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român...*, pp.230-231.
77. *Idem*, *Le stolnic Constantin Cantacuzène*, p.861.
78. Stolnicul însuși povestește această călătorie cu lux de amănunte, dar noi vom sări peste acestea: "... ieșit-am den Constantinopol zi Vineri. Gen.18, (...), am purces călătorind, dar în corabiia căria era căpitan Bernard Martinenco, corabia osebi având nume doaă: unul *Madona de Rozario*, altul *Corona aurea*. Această corabie este făcută de Veneția. Iar otcărnuitorii ei sânt Franțozii, și însăș căpitanul care mai sus este numit (...), și, în noaptea aceaia sculându-ne, am vânit pân în prânzul mic, de am sosit la Veneția, zi Marțu, Fev.19 (...)" (*Carnetul de studii al lui Constantin Stolnicul Cantacuzino*, în *Operele lui Constantin Cantacuzino*, publicate de N.Iorga, București, 1901, pp.4-8).
79. *Ibidem*; V.Cândeia, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, p.26.
80. *Carnetul de studii...*, p.8.
81. L.Rosetti, *art.cit.*, p.148.
82. *Quanto di più curioso, e vago hà potuto sacorrere Cornelio Magni*

- nel primo biennio da esso consumato in viaggi, e dimore per la Turchia..., In Parma, 1679, pp.431-433.
83. Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 3, p.47 și XIII, p.359.
84. C.Dima-Drăgan, Silvia Bacăru, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, călător prin Europa veacului XVII*, în "Ateneu", Bacău, 5, 1968, nr.6 (47), p.12.
85. *Carnetul de studii...*, p.4.
86. C.Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești. Istoric. Semnificații. Organizare*, București, 1974, p.40.
87. El a fost identificat pe pagina de titlu a lucrării *La filosofia morale derivata dall'alto fonde del grande Aristotele Stagirita, dal conte e cavalier Gran Croce D.Emmanuele Tesaure partitio Torinese*, Veneția, MDCCIII (1703), sub forma *Di Constantino Cantacuzeno (Ibidem, p.43)*.
88. M.Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, p.45.
89. V.Câdea, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic – umanistul*, p.51.
90. Titlul complet în traducere românească este următorul: "Tabula geografică a prea înălțatei Domnii a Ungrovlahiei, împărțită în 17 județe, după descrierea și forma foarte exactă pe care a făcut-o prea nobilul, prea învățatul și prea înțeleptul boier Stolnicul Constantin Cantacuzino pentru documentarea prea eminentului medic filosof Ioan Comnen. Acum pentru întâia oară tipărită cu litere grecești și închinată în chip respectuos prea înălțatului și prea piosului Domn și stăpânitor a toată Ungrovlahia, domnului Ioan Constantin Basaraba Voevod de către Hrisant presviterul și arhimandritul apostolicului și prea sfântului scaun patriarhicesc al Ierusalimului" (Constantin C.Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, în "Revista Istorică Română", XIII, 1943, fasc.1, p.3).
91. *Ibidem*, p.27; Marin Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice*, București, 1978, pp.171-174.
92. P.Cernovodeanu, *Prèoccupations...*, I, p.683; L.Boia, *op.cit.*, p.40.
93. Constantin Cantacuzino Stolnicul, *Istoriia Țării Rumânești*. Ediție critică de Damaschin Mioc. Studiu introductiv de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu, București, 1991, pp.57-62.
94. *Ibidem*, p.59.
95. Pentru izvoarele lui Constantin Cantacuzino a se vedea P.Cernovodeanu, *Prèoccupations...*, I, p.684.
96. Constantin Cantacuzino Stolnicul, *op.cit.*, p.64.
97. *Ibidem*.
98. *Ibidem*, pp.70-71.
99. *Ibidem*, pp.71-72.
100. *Ibidem*, p.105.
101. *Ibidem*, pp.106-107.
102. *Ibidem*, p.104.
103. *Ibidem*, p.105.
104. N.Iorga, *Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea*, tom I, București, 1969, p.138; N.Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol.III, p.271; G.Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini*

- până în prezent*, ed. a II-a, București, 1982, p.33; Al.Rosetti, B.Cazacu, *Istoria limbii române literare*, București, 1961, p.284; Al.Piru, *Istoria literaturii române*, I, *Perioada veche*, ed. a III-a, București, 1970, p.312; V.Cândeș, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, omul politic – umanistul*, pp.60-61; I.Ionașcu, *art. cit.*, p.650; George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, București, 1969, p.226; C.Dima-Drăgan, *Orizonturi umaniste în cultura românească...*, pp.668-669; idem, Livia Bacăru, *Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1971, p.289; Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, p.17; Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1982, p.302; Andrei Pippidi, *Istoria Țării Românești, autorul și data ei*, în “Revista de istorie”, tom 42, nr.12, 1989, pp.1209-1224.
105. Poate cea mai marcantă personalitate italiană care a întreținut relații strânse cu stolnicul a fost contele Ferdinando Luigi Marsigli. Acesta a primit numeroase informații din partea lui Cantacuzino, informații cu caracter istoric și geografic, pe care le-a folosit la redactarea lucrării sale *Danubius pannonico moesicus*, publicată mai târziu, în 1727, la Amsterdam (N.Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, București, 1899, pp.62-78; M.Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, pp.33-35).
106. Benjamin Brue, *Jornal de la campagne que le Grand Vesir Ali Pascha a faite en 1715 pour la conquête de la Morée*, Paris, 1870, p.77.
107. *Cronica expediției turcilor în Morea. 1715 atribuită lui Constantin Diichiti și publicată de Nicolae Iorga*, București, 1913, p.VII.
108. *Ibidem*.
109. *Ibidem*, pp.1-2.
110. Pentru banii depuși de Constantin Brâncoveanu la Veneția a se vedea, printre altele: C.Giurescu, N.Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, pp.XXXVIII-XXXIX; Hurmuzaki, *Documente*, VI, p.140 și XI, 1, p.536; C.Esarcu, *Documente istorice inedite descoperite în arhivele din Veneția*, în “Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, II, 1883, pp.145-176; Al.Doboși, *Depozitele lui Constantin Brâncoveanu la “Banca di Venezia”*, Cluj, 1938, pp.1-11; Dimitrie Cantemir, *Scurtă povestire despre stărpirea familiilor lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Paul Cernovodeanu. Transcriere, traducere și indici de Emil Lazea, București, 1995, pp.5-7.
111. *Cronica expediției turcilor în Morea 1715*, p.5.
112. *Ibidem*, pp.5-8.
113. *Ibidem*, pp.48-58.
114. *Ibidem*, p.61.
115. *Ibidem*, pp.64-78.
116. *Ibidem*, pp.91-92.
117. *Ibidem*, pp.82-96, 101-104.
118. *Ibidem*, p.107.
119. *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 până la martie 1717*. Ediție Constantin Grecescu, București, 1959, p.XIX.

120. *Ibidem*, p.58.
121. *Ibidem*, p.125.
122. N.Iorga, *Cultura română supt fanarioși*, București, 1898; G.M.Ionescu, *Influența culturii grecești în Muntenia și Moldova cu privire la Biserică, Școală și Societate (1359-1878)*, București, 1900; C.Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români*, București, 1905; idem, *Bibliografia greacă sau cărțile grecești imprimate în Principatele române în epoca fanariotă și dedicate domnitorilor și boierilor români*, București, 1903; C.Obedeanu, *Grecii în Țara Românească, cu o privire generală asupra stării culturale până la 1717*, București, 1900; D.Russo, *Elenismul în România (Influența greacă după 1453)*, în idem, *Studii istorice greco-române*, vol.II, București, 1939, pp.522-540; N.Vătămanu, *Învățați greci formați la Oxford și la Halle și legăturile lor cu românii la începutul secolului al XVIII-lea*, în vol. *Contribuții la istoria învățământului românesc. Culegere de studii*, București, 1970, pp.190-205; P.Cernovodeanu, *Prèoccupations...*, II, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome X, no.2, 1971, p.301. Pentru învățământul în limba greacă a se vedea primul capitol al acestei lucrări.
123. Al.Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700-1821)*, București, 1968, pp.351-377; Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit en Roumanie*, Paris, 1898, pp.142-143; N.Iorga, *Fragment d'informations politiques occidentales fournies surtout pendant la seconde moitié du XVIIIe siècle pour les princes de Valachie*, în "Académie roumaine. Bulletin de la Section Historique", XIX, 1935, pp.55-76; V.Mihordea, *Politica orientală franceză și țările române în secolul al XVIII-lea*, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome IX, no.1, 1970, pp.59-61; N.Iorga, *Contribuții la istoria învățământului în țară și străinătate, 1760-1830*, București, 1906, pp.33-35, 39-40, 48-50 etc.; P.Cernovodeanu, *Prèoccupations...*, II, pp.303-309.
124. L.Boia, *op.cit.*, p.84; Ștefan Lemny, *Societate și istorie. Locul istoriei în spiritualitatea veacului XVIII românesc*, în "Anuarul Institutului de istorie și arheologie "A.D.Xenopol", XXIV, 2, 1987, pp.315-332; idem, *Istoriografia din Principatele Române în secolul XVIII: între rațiune și fantezie*, în *ibidem*, XXV, 1, 1988, pp.225-231.
125. P.Cernovodeanu, *Prèoccupations...*, II, p.294.
126. Valeriu Ciobanu, *Relații literare româno-ruse în epoca feudală*, în "Studii și cercetări de istorie literară și folclor", IX, 1960, nr.2, pp.295-296 și 303-305.
127. P.Cernovodeanu, *Prèoccupations...*, III, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome X, no.4, 1971, p.706.
128. B.A.R., ms.204; ms.2353, f.132 r.-304 r.; ms.2668, f.81 v.-176 r.; G.Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol.I, București, 1959, p.62, 74, 147, 197-198, 275; G.Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1970, p.170; A.Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p.245. Versiunea greacă a apărut tot la Veneția, în același an 1736, și aparținea medicului Alexandru Kanhellarios.

129. Titlul italian al lucrării este următorul: *Ragguaglio storico della guerra tra l'Armi Cesaree e Ottomane dal principio della Ribellione degl'Ungari sino l'anno corente 1683. E principalmente dell'Assedio di Vienna, e sua Liberazione, con gl'incominciati progressi delle dette Armi Cesaree e Confederate...*, Venezia, 1683, 215 p. (P.Cernovodeanu, *Prèoccupations...*, III, p.715).
130. B.A.R., ms.3671, f.126 r.-173 v.; ms.3151, f.1-68 v.
131. Ibidem, ms.499, f.2-9.
132. A.Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, București, 1946, pp.94-96 și 141-142; idem, *Voltaire și Giovanni del Turco traduși în limba română pe la 1772*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, pp.177-180.
133. Traducerea poartă titlul *Vestitele și slăvitele fapte și biruințe ce împotriva turcilor au făcut Gheorghe Castriotul, ce să numia Scanderbeg, domn și stăpînitoriu al Epirului, unde să arată meșteșugul oștirea și a chivernisi oștile și a face gata soldații la războiu, pentru ca să fie biruitori în orice grea oștire*. Ea a fost făcută după o lucrare de Giovanni Maria Bonardo, dar atribuită preotului Demetrio Franco, apărută la Veneția în 1584 și retipărită în 1591, cu titlul *Gli illustri et gloriosi gesti et vittoriose imprese fatte contra turchi, dal Sig.D.Giorgio Castriotto, detto Scanderbeg, principe d'Epirro. Dove și mostra la vera maniera del guerreggiare, di governare eserciti; di far pronti i soldati al combattere et di restar vincitori in ogni difficile impresa* (N.Iorga, *Studii de istorie și teorie literară*, în "Literatură și artă română", IV, 1899, pp.22-24).
134. Idem, *Românii în străinătate de-a lungul timpului*, București, 1935, p.108; P.Cernovodeanu, *Prèoccupations...*, III, pp.715-716.
135. N.A.Ursu, *Nicolae Costin, traducător al geografiei universale a lui Giovanni Botero*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXXIX, nr.3-4, 1991, p.366. Titlul copiei lui Anatolie este următorul: *Cosmografia adecă izvoadirea lumii care acum întii s-au scris românește în vremea binecredincioasei singurei stăpînitoare marei doamne noastre și împărătese Ecaterina a II-a a toată Rusia și a moștenitoriului ei, binecredinciosul domnului Țesarevici și marelui Cneaz, Pavel Petrovici. În anul mîntuirii 1774 Avgust întii. Scrisu-sau dară de Anatolie Ierodiacon. în orașul Rimnicului MDCCLCCIV (1774)* (B.A.R., ms.1267).
136. B.A.R., ms.1267, f.4 r.
137. Ibidem, f.4 v.
138. Ibidem.
139. Ibidem.
140. N.Iorga, *Lucien Repey și cele d'întîi "Istoriei universale" în românește*, în "Revista istorică", VI, nr.7-9, 1920, pp.129-131; A.Camariano-Cioran, *Academiile domnești...*, p.180.
141. *Prescurtarea istoriei universale. Tălmăcită după cea elinească în limba noastră românească și închinată la iubitorul de neam, marele Dvornic și Vistier al Principatului Valahii domn Mihail Dimitrie Ghica, cu a căruia osărdie și cheltuială s-au tipărit spre trebuința scolelor noastre și obștescul folos al neamului românesc de cuviosul*

- igumen al monăstirii Sfântului Ioan din București chir Grigorie, tom II, București, 1826, pp.3-99.
142. *Ibidem*, p.107.
143. *Ibidem*, p.199.
144. *Ibidem*, pp.214-215.
145. *Ibidem*, tom III, București, 1827 pp.3-67.
146. *Ibidem*, pp.49-51.
147. *Ibidem*, tom IV, București, 1827 pp.51-55.
148. *Ibidem*, pp.55-57.
149. *Ibidem*, pp.57-60.
150. *Ibidem*, pp.60-62.
151. *Ibidem*, pp.62-67.
152. *Ibidem*, pp.65-67.
153. *Ibidem*, pp.67-70.
154. *Ibidem*, pp.70-71.
155. *Ibidem*, pp.71-76.
156. B.A.R., ms.4468, f.44 r.; *Cronici și povestiri românești versificate (sec.XVII-XVIII)*, Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, 1967, pp.95, 99. Titlul complet al cronicii este *Istoria lui Iordache Stavarache biv vel spătar și bași capichihaia al Țării Muntenesti, s-au scrisu la anii 1767 în iunii 22*.
157. L.Boia, *op.cit.*, pp.86-87.
158. Mihai Cantacuzino, *Istoria politică și geografică a Țăerii Românești de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774*. Dată mai întâi la lumină în limba grecească la anul 1806 de frații Tunusli. Tradusă de George Sion, București, 1863, p.2.
159. *Ibidem*, pp.3-4.
160. Idem, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată și adnotată de N.Iorga, București, 1902, p.292.
161. *Ibidem*, p.120.
162. *Ibidem*, pp.295-296.
163. *Ibidem*, p.317.
164. Pentru viața și activitatea sa a se vedea Cornel Cîrstoiu, *Ianache Văcărescu. Viața și opera*, București, 1974, 287 p.
165. D.Popovici, *La littérature roumaine d'époque des lumières*, Sibiu, 1945, pp.163-165.
166. Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și rînduelelor Gramaticii Românești*, Viena, 1783 și Râmnic, 1787.
167. Pentru cunoașterea limbii italiene de către Ienăchiță Văcărescu a se vedea I.Odobescu, *Scrieri literare și istorice*, I, București, 1887, p.268; Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucarest, 1916, pp.228-234. Este posibil ca el să fi fost trimis în Italia de domnitorul Constantin Mavrocordat în ultima sa domnie din Țara Românească, între 1761 și 1763 (N.Iorga, *De unde a învățat italienește Ienăchiță Văcărescu, în Omagiu lui Ramiro Ortiz cu prilejul a douăzeci de ani de învățământ în România*, București, 1929, pp.101-105).
168. D.Popovici, *op.cit.*, p.175.
169. B.A.R., ms.2905 și 2906; P.Cernovodeanu, *Prèoccupations...*, III,

- p.718; L.Boia, *op.cit.*, pp.87-88.
170. Ianache Văcărescu, *Istorie a preaputernicilor împărați othomani adunată și alcătuită pe scurt alcătuită de dumnealui...*, în Al.Papiu-Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom II, București, 1863, p.238.
171. *Ibidem*, p.256.
172. *Ibidem*, p.258.
173. *Ibidem*, p.259.
174. *Ibidem*, p.261.
175. *Ibidem*, p.262.
176. *Ibidem*, pp.264-265.
177. *Ibidem*, p.265.
178. *Ibidem*, p.268.
179. *Ibidem*.
180. *Ibidem*, p.272.
181. *Ibidem*, p.273.
182. *Ibidem*.
183. Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764-1815)*. Transcriere după original, indice și glosar de Dumitru Bălașa. Studiu introductiv de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu. Note și comentarii de Nicolae Stoicescu, București, 1987, pp.95-97.
184. *Însemnările Androneștilor*. Publicate cu un studiu introductiv de Ilie Corfus, București, 1947, p.25.
185. C.Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Râmniceanu*, București, 1900; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, pp.603-604.
186. *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Râmniceanu*, partea I-a. Text însoțit de un studiu introductiv de Șt.Bezdechi, Cluj-Sibiu, 1944, p.84.
187. *Ibidem*, p.69.
188. *Ibidem*, pp.70-71.
189. *Ibidem*, p.73.
190. Lucia Jucu-Atanasiu, *Dinicu Golescu, exponent al epocii premoderne și precursor al generației pașoptiste*, în "Analele Universității Timișoara. Filologie", 1977, pp.1-17.
191. Anastasie Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, București, 1979, pp.22-25.
192. Apostol Stan, *Gândirea și activitatea social-politică a lui Dinicu Golescu (200 de ani de la naștere)*, în "Revista de istorie", tom 29, nr.6, 1977, pp.1071-1086.
193. Caludio Isopescu, *Il viaggiatore Dinicu Golescu in Italia*, estratto dalla Rivista "L'Europa Orientale", no.5-8, 1932, pp.11.
194. *Însemnare a călătoriei mele Constantin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1826*, în Dinicu Golescu, *Scrieri*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, bibliografie, glosar și indice de Mircea Angheliescu, pp.61-64.
195. *Ibidem*.
196. *Ibidem*, pp.65-68.
197. *Ibidem*, pp.68-69.

198. *Ibidem*, pp.69-70.
199. *Ibidem*, pp.71-72.
200. *Ibidem*, p.72.
201. *Ibidem*, pp.73-75.
202. *Ibidem*, p.76.
203. *Ibidem*.
204. *Ibidem*, pp.77-78.
205. Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit publique en Roumanie au XIXe siècle*, vol.I, Paris, 1905, p.171.

Capitolul IV

Transilvania

Și în Transilvania cultura românească a cunoscut direcții și coordonate de dezvoltare foarte asemănătoare, mergând până la identitate, cu cele din Moldova și Țara Românească. Este un lucru deja foarte bine cunoscut acela că, în întreg spațiul românesc, cultura noastră a cunoscut, de la primele sale manifestări, o dezvoltare unitară, în ciuda unor diferențe datorate separării în mai multe state pe care împrejurările istorice au impus-o.

Această viață separată în mai multe state a avut consecințele cele mai grave, inclusiv pe plan cultural, pentru românii din Transilvania. Dacă în Moldova și Țara Românească apariția statului feudal a fost rezultatul unui proces intern dus până la completa sa înlăptuire, în Transilvania același proces nu a putut fi desăvârșit, apariția statului fiind, în cele din urmă, rezultatul unei cuceriri externe, cea maghiară, care a trebuit însă să păstreze și anumite forme prestatale românești. Consecința principală a acestor evoluții a fost aceea că românii s-au văzut, treptat dar sigur, eliminați de la conducerea treburilor publice, marginalizați din punct de vedere economic, politic, religios și cultural, tratați, în cele din urmă, ca niște tolerați pe un pământ ce nu le-ar fi aparținut. În Transilvania clasa dominantă, nobilimea feudală, clerul înalt și mijlociu, patriciatul orășenesc, a exclus treptat pe români, fiind formată din maghiari, secui și sași. Românii care și-au păstrat pozițiile în interiorul acestei clase au fost obligați să-și abandoneze românitatea și să se maghiarizeze. Cel mai elocvent exemplu în acest sens este acela al lui Iancu de Hunedoara, bun român, și al fiului său Matia Corvin, devenit bun maghiar, cel mai însemnat rege al Ungariei după Ștefan cel Sfânt.

Consecințele au fost grave pentru români și pe plan cultural. Ei nu au avut posibilitatea să ajungă în elita culturală, decât tot cu condiția maghiarizării, nu au avut acces la formele superioare de învățământ ale vremii decât în mică măsură, ceea ce i-a obligat să dezvolte o cultură în forme predominant populare, formele culte apărând mai târziu, cu precădere în secolele XVII

și, mai ales, XVIII și începutul celui următor.

În ceea ce privește cunoașterea Italiei și a italienilor, Transilvania a fost privilegiată datorită contactelor directe și permanente dintre cele două părți. Influențele italiene, multiple, s-au manifestat aici fie direct, fie indirect, prin intermediarii din Europa Centrală și chiar din Balcani. Au fost influențe economice, politice, militare, religioase, arhitectonice, artistice și culturale în general, foarte puternice, care pot fi constatate la tot pasul. Este clar că în aceste condiții și românii, deși marginalizați din toate punctele de vedere, și-au putu forma o imagine cât mai completă despre Italia, mai ales că această țară era patria strămoșilor lor, fapt de care ei au fost conștienți de la început. Este însă greu de spus, pentru noi, ce și cât știau ei despre Italia, deoarece, datorită situației în care se aflau avem puține dovezi la îndemână grăitoare în acest sens.

Un exemplu elocvent din punct de vedere al situației culturale a românilor transilvăneni este acela al lui Nicolaus Olahus (1493-1568). Român de origine, el a urcat constant treptele ierarhiei politice și religioase din regatul maghiar, devenind și un rafinat om de cultură, un umanist cu nimic mai prejos decât contemporanii săi din întreaga Europă, cu mulți dintre care întreținea o intensă corespondență¹. Cunoștințele sale despre Italia și civilizația italiană erau vaste², dar problema care se pune este aceea dacă Olahus, secretar al regelui Ungariei, Ludovic II și apoi al văduvei acestuia, Maria de Habsburg, episcop de Zagreb și primat al Ungariei ca arhiepiscop de Strigoniu, a cărui principală lucrare este *Hungaria*, poate fi considerat sau nu un reprezentant al culturii românești. Este o problemă pe care cercetări viitoare, bazate pe o strictă obiectivitate, o vor putea lămuri cu siguranță, dar până atunci noi nu ne aflăm în posesia unui răspuns cert.

În orice caz și în cultura română scrisă din Transilvania imaginea Italiei și a italienilor s-a format, în primul rând, tot prin intermediul istoriografiei. Aici, realizările istoriografiei românești sunt mai modeste decât cele din Moldova și Țara Românească³. Poate fi consemnată cronica protopopului Vasile de la biserica Sfântului Nicolae din Șcheii Brașovului, cuprinzând anii 1392-1633, care prezintă mai ales date de istorie locală, precum și continuarea acesteia, scrisă de Radu Tempea (1691-1742).

Mult mai interesant este cronicarul de origine sârbă Gheorghe Brancovici (1645-1711)⁴, care a trăit în Transilvania și Țara Românească, scriind în limba română *Cronica românească*, probabil între 1684 și 1688⁵, un fel de istorie universală, cu date mai ales asupra slavilor sudici, dar și cu scurte știri despre români, a căror origine latină o subliniază. *Cronica* este scrisă

într-o manieră pe care o putem socoti deja învechită la data alcătuirii ei, depășită de alți cronicari români contemporani. El folosește metoda analitică a înșiruirii cronologice a evenimentelor. Meritul lui Brancovici constă în faptul că, pe de o parte, pune în circulație pentru prima dată în istoriografia românească date despre istoria poporului român culese din izvoare străine, iar pe de altă parte că aduce la cunoștința cititorilor români știri despre trecutul popoarelor vecine, cu care românii au fost în permanent contact. Aceștia li se adaugă și prețioase informații de istorie contemporană și de istorie universală, printre care și cele referitoare la istoria Imperiului roman.

Interesantă este maniera în care prezintă Brancovici, pe scurt, dar foarte sugestiv, originea romană a poporului român: "Dupre aceia, în zilele împăratului Traian, au venit de la Italia și rumânii, carii dupre orașul Roma s-au numit rumâni. Și s-au așezat rumânii între slovenii cei dupre lângă Dunăre, luînd pre sine și botezul pravoslavnicesc; așa și vulturul, dupre sfîntul botez, cu sfînta cruce în gură luară, ca să le fie semnul țării lor, închipuînd vulturul cel mare al Romii, pentru ca să știe că de la Roma au venit rumânii cu semnul împărăției"⁶. Desigur, amestecul de adevăr și eroare poate fi supărător pentru cititor, dar lucrul cel mai important este afirmarea romanității românilor din care decurge, în mod implicit, unitatea și continuitatea lor în spațiul în care s-au așezat de la început, pentru Brancovici, mai precis, în spațiul în care s-au format ca popor, pentru istoricii contemporani.

Erorile pe care le comite Brancovici atunci când scrie despre începuturile poporului român nu trebuie să ne mire, deoarece el comite erori asemănătoare și în ceea ce privește începuturile poporului sârb, care i-a reținut atenția cu precădere. Referindu-se la numele sârbilor el spune că: "Precum și sîrbilor le zic sîrbi dupre craiul Serbie Tulie (Servius Tullius – n.n.), carele au fost al șaselea craiul romanilor"⁷.

Tot la Brancovici putem întâlni o scurtă istorie a Imperiului roman de la începuturile sale și până la Octavian August, istorie de care el avea nevoie pentru a explica mai bine istoria și întâmplările popoarelor balcanice, mai ales pe acelea ale sârbilor. Iată ce știa și scria el despre romani: "Iar dupre Novohonosor. Chir, Alixandru Machedon, Ptolemeiu Filadelf, Ptolemeiu Filopator, unii dupre alalți numărîndu-se împărați, și Priam de la Troada, dintru carele s-au început a patra monarhie, a Romei, și pînă la împăratul Serviiie Tuliie, Roma au stăpînit împărații. Iar pentru că împărații să făcuse mari tirani, romanii au făcut sfat să nu mai fie împărați, ci să stăpînească Roma ipații, adecă capete alese. Și ipații cei dintîi au fost Vrut și Colatin, carii unii

dupre alalți orînduindu-se dînșii ispravnici pre cine au vrut la trebile războaielor. Dintre cari, Pombie, ispravnicul ipat, au făcut multe războaie pre mare și pre uscat și multe țări au cuprins. Iar odată, întru o oștire a lui, au luat cu bătae 1000 de cetăți, dintre carele 540 de orașe mari, alese au fost: încă și opt sute de corăbii mari au fost luat. Acest Pombie au tăiat la Vizantiia boazul, de au intrat Marea Neagră în Marea Albă și zic să fie rămas în uscat țara Moldovei, Țara Muntenească și țara Ardealului.

Dupre aceia, Iulie Chesar, fiind mare ipat al romanilor și cuprinzînd stăpînirea lumii și fiind o doară întiiu împăratul romanilor, s-au numit chesar, pentru că mumă-sa fiind moartă, i-au spintecat pîntecele și pre dînsul așa viu l-au scos. Și dupre acest vestit și norocit Iulie să numesc împărații Romei chesari leținește, iar rumânește să înțelege spintecat.

În urma lui Iulie Chesar au fos împărat Avgust Chesar, în zilele căruia s-au năcut domnul nostru Hristos Isus⁸.

Ultimul personaj al istoriei romane asupra căruia se oprește cronicarul este Constantin cel Mare, pe care-l consideră nu numai strămoșul sârbilor, dar și cel de la care derivă pretențiile imperiale ale acestora⁹. Brancovici crede, de asemenea, că separarea în două a Imperiului roman își are începuturile în timpul domniei acestui împărat care, mutînd capitala de la Roma la Constantinopol, a încercat însă să-l consolideze și nu să-l divizeze: "Întru acele vremi, marele Constantin ș-au mutat scaunul împărăției de la Roma la Vizantiia și făcînd mare oraș l-au numit dupre numele lui Costantinopolis grecește, iar rumânește, dupre slovenie, să înțelege Tarigrad, adecă cetate împărătească. Și întiiu au început a face ca să fie semnul împărăției vulturul cu 2 capete, închipuind beserica și stăpînirea răsăritului cu apusului dinpreună, într-un loc, supț un schiptru, precum 2 capete să văd într-un trup de vultur"¹⁰.

Din toate cele spuse până aici putem constata că Brancovici se afla, în ceea ce privește cunoștințele despre romani și imperiul lor, la nivelul altor cronicari români din aceeași epocă, față de care, sub acest aspect, nu era cu nimic mai prejos. Greșelile și erorile care apar în textul cronicii sale sunt, de asemenea, inevitabile dacă ținem seama de epoca în care a scris și de posibilitățile sale de documentare. Ele provin, poate, și din încercarea de a acorda poporului sârb, adică poporului său, un statut cât mai nobil, o ascendență imperială, romană. De asemenea, nu trebuie să uităm faptul că el a susținut ca pe un lucru firesc, ce nu mai avea nevoie de demonstrație, romanitatea românilor, contactul acestora cu sârbii avînd și el darul de a le transmite celor din urmă o parte din noblețea imperială a Romei.

Sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII au

însemnat o epocă de profunde transformări pentru Transilvania. Înfrângerea suferită de turci în fața Vienei, în 1683, s-a transformat într-un adevărat dezastru pentru aceștia, în mai puțin de un deceniu trupele imperiale habsburgice mergând din victorie în victorie, au ajuns și au rămas pentru secole pe arcul carpatic. În această situație, Transilvania, dintr-un principat autonom aflat sub suzeranitatea Porții s-a văzut obligată să accepte dominația austriacă și să devină o provincie a Imperiului habsburgic. Pentru românii transilvăneni, instaurarea dominației habsburgice a însemnat, pe lângă multe alte lucruri pe care le aduce orice dominație străină, și unirea unei părți a bisericii lor ortodoxe cu biserica catolică¹¹.

Acțiunea de unire a bisericilor, deși lipsită de sinceritate din partea Habsburgilor, a impulsionat puternic activitatea erudiților, mai ales a celor din Școala Ardeleană, asupra cărora ne vom opri puțin mai târziu, consecință a contactului cu Roma, a studiilor cu caracter umanist, a afirmării conștiinței originii latine a poporului român și a continuității sale, idei devenite la mijlocul secolului XVIII arme de luptă pentru obținerea drepturilor politice ale românilor din Transilvania¹². Ca fenomen social și politic, unirea cu biserica catolică a avut tot timpul două aspecte principale: al Romei și al Daciei. Pe de o parte românii se uneau să se afirme prin Roma ca națiune, pe de alta se uneau să se afirme în drepturile Daciei prin mijloace proprii.

În ceea ce privește contactele cu Italia, mai ales cu Roma, și cunoașterea Italiei, mai ales a istoriei romane, în cultura română din Transilvania, cultură ce se înscrie în cadrele iluminismului european¹³, unirea cu biserica catolică a avut, incontestabil, urmări pozitive. Prin această unire un număr destul de mare de români transilvăneni au putut să plece la Roma pentru studii și au putut, pe această cale, să cunoască Italia la ea acasă, să-i cunoască pe italieni și civilizația lor. În anul 1738 episcopul Ioan Inochentie Micu Klein, cel care își va încheia viața în 1768, în exil la Roma, pentru că îndrăznise să ridice vocea în apărarea drepturilor poporului său¹⁴, a obținut aprobarea din partea împăratului Carol VI (1711-1740) ca trei studenți transilvăneni să fie trimiși la studii în Cetatea eternă, la colegiul De Propaganda Fide¹⁵. La același colegiu vor studia mulți alți români¹⁶, până când împăratul Iosif II (1780-1790), intrând în conflict cu Roma, va interzice trimiterea lor aici¹⁷. Evident că toți acești elevi ai Romei vor reveni în Transilvania cu o puternică conștiință a romanității românilor și, prin urmare, a drepturilor ce li se cuveneau în virtutea originii lor nobile, dar vor aduce aici și numeroase cunoștințe și informații despre Italia și italieni, despre orașele și peisajele pe care le-au văzut, despre

arta, cultura și civilizația specifice Peninsulei.

O altă cale de cunoaștere a Italiei, mai ales a istoriei și a culturii sale, a fost și în Transilvania aceea a traducerii unor lucrări italiene sau despre această țară. Astfel, în Transilvania a circulat, mai ales în zonele din sud, Brașov și Sibiu, o variantă autonomă a cronografului de tip Dorotei¹⁸, unde pot fi întâlnite numeroase referiri la istoria Imperiului roman și a împăraților săi¹⁹. Printre traduceri de istorie universală în românește se numără și *Annales ecclesiastici a Christo nato ad annum 1198*, a cardinalului Cesare Baronio, tipărită la Roma, în 12 volume, între 1588 și 1607²⁰. Traducerea a fost inițiată de Ștefan Ioanovici Ivașu²¹ și a fost continuată de Dimitrie Eustatievici, autorul primei gramatici românești în 1757²². Traducerea s-a făcut după versiunea prescurtată slavo-rusă, tipărită la Moscova în 1719, tradusă la rândul ei, după versiunea polonă a lui Piotr Skarga apărută la Cracovia în 1603. Exemplarul românesc original nu s-a păstrat, ci doar o copie realizată de un cleric din Brașov de la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, intitulată *Extractu. Din scrisoarea anilor lui Baronie*²³. Copia are o anexă cronologică a papilor, scriitorilor eclesiastici, a ereticilor și ereziilor, a împăraților romani.

Istoriei universale religioase îi aparține culegerea de izvoare datorată episcopului de Făgăraș, Petru Pavel Aron (1709-1764)²⁴, consacrată conciliului de la Ferrara și Florența din 1438-1439 și publicată în română și latină la Blaj în 1762²⁵, dar care a avut o circulație limitată la cercurile ecleziastice. Aceași temă a conciliului de la Ferrara-Florența, dar dezvoltată prin prezentarea circumstanțelor care au provocat în 1054 schisma dintre biserica ortodoxă și cea catolică, a făcut obiectul unei alte traduceri, păstrată în manuscris, datorată faimosului reprezentant al Școlii Ardelene, Samuil Micu (Klein) de Sad (1754-1806)²⁶. Acesta era adept al iosefinismului și al spiritului galican în biserică, fiind, astfel, mai puțin înclinat pentru dogmele și cultul puterii centralizatoare a papei. Cea mai amplă traducere de istorie universală religioasă datorată lui Micu a fost, fără îndoială, cea a istoriei eclesiastice a abatelui francez Claude Fleury apărută în 20 de tomuri la Paris între 1691 și 1720, realizată, probabil, prin intermediul unui text latin în perioada 1782-1788 și dedicată mitropolitului Stepan Stratimirović de Karlovac²⁷. Traducerea s-a păstrat în manuscris și cuprinde numai primele trei volume din opera abatelui francez – istoria bisericii creștine de la origini până la descendenții lui Constantin cel Mare, cu numeroase informații despre istoria romană.

Dar poate cea mai importantă traducere de istorie universală îi aparține lui Ioan Piuariu Molnar (1749-1815), medic oculist, cărturar iluminist, reprezentant și el al Școlii Ardelene²⁸. În 1798,

la Sibiu, a fost tipărit un fragment de istorie universală, intitulat *Inceputuri temeinice ale istoriei vechi*²⁹ reluat ulterior de Piuariu Molnar într-o versiune mult mai amplă tipărită la Buda la 1800 cu titlul *Istorie universală adecă de obște care cuprinde în sine întâmplările veacurilor vechi*³⁰. Este vorba de traducerea primului volum din *Eléments d'histoire générale* a abatelui Claude François Xavier Millot, despre istoria antică, apărută la Paris în 1772³¹. Molnar a luat cunoștință de această lucrare prin intermediul versiunii germane publicată la Viena în 1794 de Wilhelm Ernst Christiani, profesor de istorie și bibliotecar la Universitatea din Kiel³². Este o istorie scrisă de pe poziții religioase conservator-moderate, cu scopuri de educație civică și patriotică, specifică iluminismului.

Traducerea lui Piuariu Molnar cuprinde doar istoria Orientului și a Greciei, informațiile despre Italia fiind numai de natură geografică și sunt incluse într-o așa numită *Tabelă gheograficească veche*. Despre Italia, în general, cititorul acestei traduceri putea afla următoarele lucruri: "*Italia* era întâi numai partea cea de cătră ameză zi acei țări, carea o numim noi acum Italia. Din aceasta s-au făcut apoi noao părți: 1) Galia Tisalpini sau Togota (de atunci să cheamă Lombardia); 2) Etruria; 3) Umbria; 4) Pițenul; 5) Samnium și Sabinia; 6) Lațium; 7) Campania; 8) Greția mare; 9) Ostroavele; Avgustus le împarte în unsprezece și Constantinus în șaptesprezece Provinții"³³. Urmează informații geografice care se referă la cea mai mare parte a regiunilor Peninsulei, dar care sunt, în același timp, și foarte concise. Iată ce se poate citi: "*Adriaticescă (Mare)* – aceasta iaste Golful Veneției, adecă Sinul Mării al Veneției"³⁴, "*Brutium* parte a Italiei meridionalicești, unde sînt Crotona, Cosența, Reghio"³⁵, "*Veneția*: această țară înmulțită cu lăcuitori Gaulir Venețieni, coprindea staturile Veneției, și o parte din Mantua, de Milano, de Ferrara. Mantua era cetatea celorlalte"³⁶, "*Emilia*: un ținut în Italia, sau în Galia Tisalpinicească între Po și între Muntele Openinii, aceasta cuprindea statul de la Parma, și să întindea pînă în Ravenna"³⁷, "*Etruria*: Toscana cea de acum cu o parte a statului bisericesc, lîngă Tibru cătră Apus"³⁸, "*Campania*: o parte de pămîntul di Lavoro a părții cei dincoace a Prințipatului Crăimii Neapolis"³⁹ "*Lațium*: țara latinilor, rotulanilor, bolțanilor, heruviniienilor și altele. Cea de acum Campagna Romana, și partea învecinată de la Terra di Lavoro"⁴⁰, "*Liguria*: acum Golful de la Genua, și o parte de Piemont, de Monferat și Mailandia așezată către mezuina apei Po"⁴¹, "*Sabinenii*: un popor italianesc, carele lăcuia în Sabinia cea de acum în statul Bisericesc. Hotarul lui să întinde pînă în cea parte de Abruțto. Cetățile era Cures (Vescovia), Reata (Rieti)"⁴² și, în fine:

“*Samnium*: țara samnitenilor în Italia, la care și Marsi să socotea; Abruzzo cea de acum este în Crăimea Neapolii”⁴³. Se poate ușor constata că informațiile sunt foarte sumare și reprezintă un amestec de realitate antică și contemporană. Ele erau, evident, oferite cititorului cu scopul de a-l familiariza, atât cât era necesar, cu locurile unde avea să se desfășoare istoria romană dar, din motive ce ne-au rămas necunoscute, Piuariu Molnar nu a mai apucat să traducă și această parte. În acest fel valoarea informațiilor sale geografice se situează sub nivelul de cunoștințe geografice despre Italia existent în cultura românească a vremii.

O dovadă în sensul celor afirmate mai sus este traducerea pe care Nicola Nicolau (1760-1829) o va publica în două tomuri, tot la Buda, în 1814-1815. Negustorul brașovean Nicola Nicolau a jucat un rol deosebit de activ pe plan cultural printre intelectualii reprezentanți ai burgheziei române din Transilvania aflată în plină ascensiune. A ținut cursuri la școala română din Șcheii Brașovului și a fost profesor și la școala din Golești, înființată de Dinicu Golescu în 1826. În 1795 a fost ales membru al Societății filosofice a poporului român din marele Principat al Transilvaniei. În 1814 și 1815 a publicat, așa cum am mai spus, în două tomuri, la Buda, *Gheografia sau scrierea pământului*, traducerea prelucrată a cunoscutului manual *Géographie universelle* a iezuitului Claude Buffier, care mai fusese însă tălmăcit o dată în românește și tipărit de Amfilohie Hotiniul, la Iași, în 1795⁴⁴. Traducerea a fost necesară deoarece prin intermediul ei cititorul român din Transilvania putea cunoaște mai bine și mai detaliat geografia Italiei, în general, și pe aceea a regiunilor ce o compuneau luate fiecare în parte. Existența unei traduceri anterioare, ca cea făcută cu 20 de ani mai devreme la Iași, datorită greutateilor și costurilor ridicate pe care le presupunea circulația cărții în epocă, nu îi scădea cu nimic valoarea în privința impactului asupra cititorilor care, oricum, rămăneau la un număr foarte scăzut față de standardele de astăzi.

Prin intermediul traducerii lui Nicola Nicolau și cititorul român din Transilvania putea afla că: “Italia era odinioară fericită, căci era țentrul (mijlocul) împărăției Romei, dară stricarea aceștii împărății au adus-o la acele întoarceri, cât mai pre urmă i-au pricinuit acele stăpâniri, care se văd (...). Pământul Italiei iaste foarte roditoriu în toate fealurile de roduri, grâu, vin, unt, miare, mătasă, lână și unt de lemn, și iaste ca un sul de pământ slobozit în mare (...)”⁴⁵. Despre Genova se scria că “...iaste cetate Republică, și cetatea are și un alt nume de Superba, adecă Mîndra, mărita și înalta, și iaste cea dintîi dintră alte cetăți, și scaunul Republicei, are un vad foarte bun în mare,

care vad să închipuiaște cu o jumătate de cerc, prea cu ușurință corăbiilor de a sta într-însul”⁴⁶. Milano “...are o besearică foarte mare. Cetatea are încungiurare de 10000 stînjini”⁴⁷. Venetia “...iaste o Republică foarte vechie, căci stă mai mult de 1000 de ani. A ei stăpînire se trage de la oamenii cei de cinste ai Republicei, carii își pun un Domn fără de a-l mai scoate pînă trăiaște, și să numeaște Dogea de Venetia”⁴⁸. Florența “...italianii o numesc Frumoasa, căci adevărat că și iaste; zidirile ei, casele și ulițele cele curate dau o dulce mîngîiare ochilor”⁴⁹. Roma “...iaste scaunul Papei, și iaste osebită pentru a sa mărime, și măcar că acum nu are acea lărgime, precum era în vremea împăraților celor vechi, dară tot iaste pre cît încungiură însuși zidul, afară de mahalele de 2000 stînjini, are 18 porți, care răspund la 18 drumuri, ce intră în cetate”⁵⁰. Neapole “...Cetatea iaste zidită pe niște delcene lîngă mare, care face o frumusețe de a se privi mai mult decît zidirile cele mari și frumoase, ulițele sînt largi și pardosite cu pietri neatede”⁵¹. Mai pot fi întîlnite informații despre insulele Corsica, Sardinia, Sicilia și Malta⁵², despre munți: “Munții cei mai mari ai Italiei sînt a Peninului, ce împărțesc mai tot pămîntul Italiei prelung, acest munte pre multe locuri se numeaște cu deosebite nume, aproape de Neapol, și mai în jos se chiamă Vesuvie, care s-au zis mai sus, că aruncă foc mai în toate zilele”⁵³ și despre apele Italiei: “Rîurile cele mai mari ale Italiei întîiu sînt: Po, ori Padus, care iase din munții Alpineni, adapă Torinul în Piemont, Casihia în Monserat, trece prin Pavia și merge pe la Piacența și pre la Cremona și pogoară prin ducatul de Mantova și intră pe la Ferara prin multe despărțituri în marea Adriatică. Ataghis are izvoarele sale din Greționi, udă Trenta și Tirolu, Verona în stăpînirea Venetiei, apoi se întoarce spre răsărit și se varsă în Adriatica (...). Arno iase din munții Apeninului, adapă Florenția, Pisa în Toscana, și se varsă în marea Toscanei. Tiveris iase din munții de Avernia, udă satul ce să chiamă a sfîntului Mormînt în ținutul Florenței (...), adapă Roma și se varsă pre doao ramuri unul supt Ostie, și altul supt port în Marea Mediteran”⁵⁴.

Toate aceste informații erau deosebit de prețioase pentru cititorii români din Transilvania, dar, probabil și din celelalte teritorii românești, deoarece le permiteau să-și formeze o imagine aproape completă despre geografia Italiei, despre principalele sale bogății, orașe, ape și munți. Aceste informații, alături de cele cu caracter istoric, dar și de altă natură, reprezentau un adevărat maxim pentru acea epocă în ceea ce privește imaginea Italiei și a italienilor în cultura românească din întreg spațiul locuit de români. Ele vor fi depășite ca volum și acuratețe abia la mijlocul secolului XIX, de strălucita generație pașoptistă.

După ce am văzut care a fost locul și importanța traducerilor în privința formării imaginii Italiei în cultura românească din Transilvania, credem că este necesar să abordăm problematica iluminismului transilvan a cărui cea mai înaltă expresie a fost, fără nici o îndoială, Școala Ardeleană⁵⁵. Iluminismul românesc transilvănean reprezintă o sinteză originală a unor elemente aparținând culturii europene a vremii și a propriilor aspirații naționale. Trăsăturile definitorii ale iluminismului de pretutindeni, sunt, desigur prezente: astfel, mai întâi, credința hotărâtă în progres, iar ca mijloc de realizare a acestuia, calea reformelor, de asemenea, încrederea în puterea rațiunii, în existența unor legi naturale. Pe plan politic, reprezentanții Școlii Ardelene sunt, ca și înaintașii sau contemporanii lor occidentali, partizani ai despotismului luminat, aplicat în Austria de Maria Tereza (1740-1780) și Iosif II (1780-1790), ultimul fiind, probabil, dintre monarhi, cel mai îndrăzneț exponent al acestuia.

Și totuși, deosebiri sunt la fel de clare ca asemănările. Principala notă distinctă se află în caracterul mai întâi de toate național al iluminismului Școlii Ardelene. Raționalismul este pus, în primul rând, în slujba criticii inegalității naționale. Pentru istoricii transilvăneni, istoria nu este o simplă preocupare științifică; ei o folosesc ca armă națională, căci în primul rând prin istorie se putea stabili originea nobilă a poporului român, caracterul său autohton, în fața altor popoare venite mai târziu. Urmarea logică, rațională a expunerii istorice era necesitatea egalității naționale, dreptul românilor ca în propria lor țară să fie cel puțin egali cu toți ceilalți. Școala Ardeleană nu împărtășește disprețul multor iluminiști occidentali pentru evul mediu. Din punctul de vedere românesc, această epocă, martoră a continuității poporului român, a luptelor eroice pentru păstrarea ființei etnice și a neatarnării politice, nu putea fi o perioadă întunecată, stăpânită de ignoranță și nimic mai mult. Pentru Școala Ardeleană, istoria se situează categoric pe primul plan al preocupărilor.

O altă trăsătură a iluminismului Școlii Ardelene este păstrarea legăturilor cu biserica. Deși întâlnim unele critici la adresa acesteia, de o ruptură nu poate fi vorba. Istoricii vremii sunt greco-catolici, cei mai mulți având studii teologice, iar biserica greco-catolică reprezenta o instituție care putea fi folosită de români pentru susținerea drepturilor lor.

Ca și alte fenomene cultural-ideologice, Școala Ardeleană nu a fost omogenă, nu a apărut și nici nu s-a constituit dintr-o dată ca mișcare de idei, ci reflectă o întreagă perioadă istorică: procesul de formare a burgheziei și națiunii române în condițiile deosebite ale Transilvaniei de la sfârșitul secolului XVIII și începutul veacului următor. Școala Ardeleană a îndeplinit un

rol progresist prin conținutul și natura problemelor dezbătute: lupta pentru drepturi politice și culturale naționale, pentru închegarea și dezvoltarea conștiinței naționale, critica instituțiilor și claselor dominante feudale, condamnarea privilegiilor și a sistemului de asuprire socială și națională, eforturi pentru răspândirea științei de carte în masele largi, de popularizare a cunoștințelor științifice și de combatere a superstițiilor⁵⁶, de întemeiere a unei culturi progresiste în limba proprie, elaborând lucrări istorice și lingvistice, tălmăcind și adaptând cărți de științele naturii și de filosofie, creând valoroase opere beletristice originale. Reprezentând, în esență, una din formele istorice concrete ale ideologiei progresiste a burgheziei române în ascensiune, Școala Ardeleană are un caracter național iluminist, prin conținutul revendicărilor sale, prin modul de a pune și a rezolva problemele abordate, ca și prin sursele teoretice din care se inspiră.

Dar preocupările erudiților din Școala Ardeleană în materie de istorie universală au fost destul de limitate⁵⁷, deoarece ei considerau că principala lor datorie morală era să studieze cu prioritate istoria patriei și să demonstreze originea latină și continuitatea poporului român în spațiul carpato-ponto-danubian. Ei se ghidau de ideea după care cercetările efectuate în acest domeniu trebuiau să servească ca instrumente politice pentru apărarea drepturilor politice ale populației românești din Transilvania, încălcate de nobilimea ungară și de Imperiul habsburgic. Din această cauză, deși au cunoscut foarte bine Italia și tot ceea ce însemna această țară, ei s-au oprit, cu precădere, asupra istoriei Imperiului roman și a romanilor, considerați ca unici strămoși ai poporului român.

Urmărind evoluția ideologică, istorică, lingvistică sau literară a exponenților Școlii Ardelene, au fost pomenite nu o dată și nume din literatura italiană, legate într-un fel sau altul și de iluminismul italian. Este aproape sigur că Șincai și Maior, care au petrecut aproape cinci ani la Roma pentru studii⁵⁸, au cunoscut lucrările istorice ale lui Muratori (1672-1750), creatorul criticii istorice italiene, îndeosebi *Analele istoriei Italiei* și culegerea sa de inscripții latine⁵⁹. Istoricul italian face un pas extrem de important spre laicizarea istoriei și introducerea spiritului critic în prezentarea evenimentelor. În acest sens s-au și făcut apropieri între *Hronica* lui Șincai și scrierile istorice ale lui Muratori⁶⁰. De asemenea, este posibil ca exponenții Școlii Ardelene să se fi interesat mai îndeaproape de scrierile iluministului italian Beccaria (1738-1794), a cărui lucrare *Pentru greșale și pedepse politicește privite* a fost tradusă în Principate de două ori după textul grecesc al lui Adamantios Caray⁶¹. Beccaria este un spirit avansat și demască

justiția feudală pledând pentru umanizarea înțelegerii infracțiunilor, dar și în privința sancțiunilor. Nu putem trece cu vederea nici peste influența pe care opera lui Metastasio (1698-1782) a exercitat-o asupra lui Budai Deleanu care a și tradus o parte din melodrama *Temistocle*⁶². Se pare că scriitorul italian l-a atras pe Budai Deleanu nu atât pentru modalitatea și reușita scrisului său, cât pentru tematică⁶³. Înstrăinatul din Lwow – condiție care a cântărit mult în destinul său de scriitor – s-a apropiat anume de *Temistocle*, pe care a început să-l înfățișeze publicului românesc. Asupra operei capitale a lui Budai-Deleanu, *Tiganiada*, se poate constata și o anumită influență a lucrării lui Torquato Tasso, *Gerusalemme Liberata*.⁶⁴

Dar numărul lucrărilor și al autorilor italieni la care au avut acces reprezentanții Școlii Ardelene a fost, evident, mult mai mare⁶⁵, ei posedând o cunoaștere profundă a culturii italiene de unde și-au extras multe din concepții și idei. În ultimă instanță, Italia reprezintă pentru ei țara de unde au venit strămoșii poporului român, iar realizările culturale italiene puteau fi un bun model pentru aspirațiile culturale ale românilor de pretutindeni.

Preocupați, în primul rând, de a demonstra originea latină a românilor, puritatea ei, corifeii Școlii Ardelene s-au oprit cu precădere asupra istoriei Imperiului roman și a romanilor. În lucrările lor, în afară de aspectele legate strict de prezența romană în Dacia și de formarea poporului român și a limbii române,⁶⁶ ei s-au ocupat, destul de mult, de istoria romană propriu-zisă și, uneori, de secolele imediat următoare, neglijând, aproape cu desăvârșire, alte aspecte ale istoriei Italiei. Astfel, în operele istoricilor Școlii Ardelene poate fi citită cea mai completă și mai vastă istorie romană din întreaga cultură românească a epocii pe care o avem în vedere.

Primul istoric al Școlii Ardelene este Samuil Micu Clain (1745-1806)⁶⁷. Născut în satul Sad, de lângă Sibiu, el devine preot greco-catolic și studiază la Viena, între 1766-1772, teologia și filosofia, precum și alte științe ca fizica, mecanica și matematica. El a fost un erudit⁶⁸ care s-a remarcat în numeroase domenii, de pe urma sa rămânând peste 60 de cărți (doar 13 tipărite în timpul vieții), dintre care 47 teologice, majoritatea traduceri –, 5 istorice, 5 filosofice și 3 literare. Opera sa istorică se caracterizează printr-o largă documentare; cunoscând numeroase limbi (latină, greacă, germană, maghiară, italiană, franceză), el a avut posibilitatea să consulte izvoare foarte variate. Pe lângă sursele narative, el recurge la arheologie, folclor, precum și la argumente lingvistice.

Concepțiile sale istorice sunt bine cunoscute așa încât nu vom mai reveni asupra lor în această lucrare. Atenția noastră

se va opri asupra felului cum se reflectă istoria romană în lucrările sale, în principal în cea intitulată *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, de fapt un rezumat în limba română al lucrării, scrise în latină, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae*, lucrare, din păcate pierdută. Rezumatul românesc a fost scris între 1792 și 1796, puțin mai înainte, în 1791, Samuil Micu alcătuind, cu intenții didactice, o *Istorie a românilor cu întrebări și răspunsuri*⁶⁹.

În *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Micu se oprește asupra istoriei romane de la începuturile Cetății eterne și până la prăbușirea Imperiului roman de Apus în anul 476. Iată ce scrie el despre fondarea Romei și începuturile istoriei romane: “Remus și Romulus, după ce au luat împărăția de la Amilie, ca să placă păstorilor între carii era crescuți, adunând mulțime de oameni, au făcut senat, adecă sfat, dintru o sută de oameni bătrâni, carii pentru vârsta lor să zicea părinți, și mergînd la locul în care lupoaia i-au hrănit, au ursit cetate. Ei, făcîndu-se sfadă între frați despre stăpînire și despre cetate, Romulus au omorît pre Remus. Unii zic că Romulus făcea șanț împrejurul cetății, dar Remus l-au și oprit să nu facă și l-au rîs că face, și mai pre urmă au și sărit preste șanț, arătînd cu aceasta cum că lesne să poate biruiri; pentru aceia, ori Romulus, ori altul, lovindu-l, Remus au murit la 18 ani bătrîn”⁷⁰.

După ce mai amintește câteva detalii despre zidirea propriu-zisă a Romei și despre domnia lui Romulus, primul ei rege, care “... vrînd a micșora puterea senatului, au perit”⁷¹, Samuil Micu face o interesantă incursiune în istoria regalității romane, până la întemeierea republicii, în 509 î.e.n.: “După moartea lui Romulus, în 243 de ani la Roma pre rînd au stăpînit 7 crai. Cel dintîiu cariu au fost Numa Pompilie, carele nici un răboiu n-au făcut, ci și cetății și norodului mult au folosit, căci legi și rîndueale bune au pus romanilor, și la an, care mai înainte era de 10 luni, au mai adaos doao luni, adică lui Emurie și lui Sextilie, carea apoi s-au zis luna lui Avgust, și așa s-au făcut să fie într-un an 12 luni. Făcut-au Numa și bani de argint, care de pre numele lui s-au chiebat *numus*, că mai înainte era de pămînt și de lemn. După ce 43 de ani au stăpînit, au murit.

După Numa a fost craiu Tulie Ostilie. Acesta pre albanii i-au biruit, Roma o au mărit, și după ce 32 (de ani) au stăpînit, lovindu-l tunetul, împreună cu casa au ars. Apoi Anie Martie, nepot de fată lui Numa, 24 de ani au stăpînit. După aceasta au urmat Tarcvinie Prisc. Acesta au întărit Roma cu zid mare și au făcut scoruri prin care apa de pre ulițe să scurgă în Tibere. După ce 39 de ani au stăpînit, l-au omorît feciorii lui Marte, căruia urmase în stăpînire. După aceia crăia au venit la Servie Tulie. Acesta și cu șanturi mari și cu băști au întărit Roma.

El întâiu au numărat mulțimea romanilor și s-au aflat 84000 afară de cei ce lăcuia la cîmp. Mulțimea aceasta în cete o au împărțit și au făcut rînduiești cum să se adune oaste, și fieștecine după cîta avere are să dea bir. După ce 40 de ani au stăpînit, cu vicleșug l-au omorît Tarcvinie Superbus, adecă Tarcvinie Trufașul, carele apoi au stăpînit. Acesta după plăcerea sa toate le-au amestecat și le-au turburat, trufașiu și mare tiran au fost, chinuind pre oameni și nebăgîndu-i în seamă, pentru aceia s-au numit Superbus, adică Trufașiu, și căzînd în ura romanilor, carea o au mai adaos feciorului lui, silă făcînd Lucreții, muerii lui Tarcvin Colatin, carea muere după ocara aceasta, plîngîndu-se bărbatului și tătine-său și prietenilor, ea pre sine înaintea tuturor s-au omorît, după care lucru norodul pornindu-să au luat stăpînirea de la el; fiind el la Ardea și părăsindu-l ostașii, el au alergat la Roma ca să așaze turburarea și să-și ție stăpînirea. Ei romanii, închizîndu-i porțile, l-au gonit, și așa, cu toată famelia sa s-au dus, după ce 24 de ani au stăpînit”⁷².

Pe scurt este prezentată și republica romană, insistîndu-se mai ales asupra instituțiilor ei și a principalelor funcții de conducere⁷³. Despre consuli, care dețineau cea mai importantă funcție republicană, Samuil Micu scrie următoarele: “După aceia romanii au început a face consuli doi în locul unui craiu, ca de ar fi unul rău, celălalt carele întocma are putere, să-l înfrîneze, și această dregătorie numai un an să o poarte unul, ca știind că după ce va trece anul va fi ca unul dintre ceilalți, să nu să ție mare, ci cu toți să fie bun”⁷⁴.

Mai insistent este Micu în prezentarea împăraților romani, deoarece unul dintre aceștia, Traian, a fost cel care a cucerit și colonizat Dacia. Iată ce ni se spune despre Iulius Caesar, cel care a distrus, de fapt, republica: “... cel dintîiu împărat a fost Iulie Chiesariu, carele au biruit pre ghiermani, pre gali, pre espani, pre vritani și pre Pompeiu cel Mare, cincî sute de cetăți au pus supt birul romanilor. Mai pre urmă cu 23 de lame au fost omorît de prietenii săi, întru al treilea an al împărății sale, de 56 de ani bătrîn (...)”⁷⁵.

Urmează câteva cuvinte despre Octavian Augustus privitoare la raporturile sale cu dacii: “Acesta asupra dachilor 50000 de ostași au trimis, carii după multă bătaie, abia au putut opri pre dachi să nu treacă Dunărea”⁷⁶. Apoi sunt amintite, foarte sumar, celelalte domnii, până la Traian, acelea ale lui Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Vespasian, Titus, Domițian și Nerva⁷⁷. Domnia lui Traian ocupă, cum era și firesc, cel mai mare spațiu, Samuil Micu insistînd, mai ales asupra luptelor sale cu dacii, a cuceririi și colonizării Daciei.⁷⁸ Urmează prezentarea celorlalți împărați⁷⁹ până la Aurelian asupra căruia autorul nostru se oprește iarăși mai mult, deoarece el a fost acela care a ordonat

evacuarea Daciei. Teza unei retrageri complete este combătută, arătându-se că "... tot colonii, plugarii și alții, carii începuseră economia și lucrul cel de casă și de a fi gazde, acolo au rămas"⁸⁰. În continuare, Samuil Micu continuă însurirea împăraților romani, acordând ceva mai multă importanță lui Constantin cel Mare⁸¹, și merge până la prăbușirea finală a Imperiului roman de Apus, în anul 476, în timpul ultimului împărat, Romulus Augustulus: "Acesta au fost cel mai de pre urmă împărat la Apus, că în anul 476 Odoacher, craiul erulilor din Panonia, au supus șie Roma și Italia"⁸².

Deși succintă, această istorie a Imperiului roman era indispensabilă pentru Samuil Micu, deoarece îi permitea să demonstreze originea nobilă, imperială, a poporului român și, prin urmare, dreptul istoric al acestuia de a fi egal în toate privințele cu celelalte popoare care locuiau în Transilvania. Nu este locul aici să discutăm exagerările la care a ajuns Samuil Micu, dar trebuie să spunem că în epoca în care scria el astfel de exagerări erau necesare pentru a combate exagerările venite din sensul opus. Oricum, prin intermediul operei sale, cititorii români din Transilvania, dar, probabil, și din alte zone locuite de români, puteau lua cunoștință de trecutul istoric glorios al Italiei și al italienilor, țară de unde veniseră o parte din strămoșii lor.

Al doilea mare istoric al Școlii Ardelene este Gheorghe Șincai (1754-1816). Născut la Râciul de Câmpie, în ținutul Mureșului, studiază la colegiul reformat din Târgu Mureș și la cel iezuit din Cluj, apoi la școala piariștilor din Bistrița. În 1773 devine profesor de retorică și poetică la seminarul din Blaj. Călugarindu-se în 1774, este trimis la Roma, unde studiază la vestitul colegiu De Propaganda Fide. Aici capătă, în 1779, titlul de doctor în filosofie și teologie. Între 1779 și 1782 își continuă studiile la Viena, după care se reîntoarce în Transilvania. În 1791 participă alături de Samuil Micu și Petru Maior la redactarea importantului document *Supplex Libellus Valachorum*, prin care românii cereau împăratului drepturi egale cu ale celorlalte naționalități. Acuzat de conspirație de către episcopul Bob, Șincai este înțemnițat la Aiud timp de 10 luni în 1794. Între 1804 și 1808 reușește să ocupe modestul post de corector la tipografia Universității din Buda. Moare în 1816 pe moșia familiei Vaș⁸³.

Opera principală a lui Șincai este *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, care i-a absorbit întreaga energie. Cu toate eforturile întreprinse, nu a reușit să o publice; doar partea de început a fost tipărită în "Calendarul de la Buda" pe anii 1808 și 1809. Prima ediție completă va fi publicată la Iași, în trei volume, în 1853 și 1854⁸⁴. Nici un istoric român înainte de

Șincai și multă vreme după el, nu a folosit o documentație atât de vastă, care-l uluiește pe cititor, la fel ca și pe cercetător. Dacă în *Hronicul* său, Dimitrie Cantemir apelase la 150 de izvoare, Șincai utilizează câteva mii. În afara cronicilor românești, a lucrărilor lui Cantemir, el îi cunoaște și folosește pe istoricii antici, greți și latini, precum și pe istoricii bizantini, poloni, unguri, ruși, germani, italieni, francezi. Pe lângă izvoarele narrative, el folosește, pentru prima dată în istoriografia românească, în chip masiv documente de arhivă, găsite la Roma, Viena, Buda și Pesta⁸⁵. Toate aceste materiale sunt tratate cu un spirit critic destul de ascuțit.

Hronica lui Șincai este, de fapt, prima istorie completă și unitară a poporului român. La el granițele politice sunt depășite, românii fiind priviți ca un corp unic. Singurul criteriu rămâne cel cronologic. Așa se explică și titlul – puțin neobișnuit pentru vremea sa – de cronică; evenimentele sunt într-adevăr narate în cea mai strictă ordine cronologică, procedeu, trebuie s-o recunoaștem, exagerat, căci minimalizează semnificația raporturilor cauzale. Firește, indiferent de titlu, prin critica izvoarelor și interpretarea evenimentelor, opera lui Șincai nu este o cronică, ci o lucrare istorică propriu-zisă. Astfel concepută, ea merge de la anul 86 e.n., când se consemnează începutul războaielor daco-romane, până la 1789; autorul ar fi dorit să ajungă până în zilele sale, în 1808, dar nu a mai avut răgaz pentru terminarea lucrării. După cum rezultă tot din titlu, românii sunt prezentați și în raport cu evoluția popoarelor vecine, orizontul istoric al lui Șincai dovedindu-se deosebit de larg.

Problemele esențiale ale istoriei românilor nu sunt văzute diferit în comparație cu lucrările lui Samuil Micu. Ca și acesta, Șincai consideră că dacii au fost exterminați, că românii sunt latini puri, care au viețuit neîntrerupt pe teritoriul Daciei. Istoria românilor, mai ales pentru secolele de început ale ei, este prezentată într-un context mai larg de istorie universală, mai ales în privința istoriei Imperiului roman. Dar Șincai neglijează complet istoria Romei de la începuturile sale și până în anul 86 e.n., atunci când plasează începutul luptelor cu dacii. În schimb, după acest an, informațiile sale despre romani și despre Italia, sunt foarte bogate, ele depășesc anul 476 și continuă, cu anumite scurte informații, până la participarea italienilor la cruciade.

Informații numeroase și exacte sunt oferite cititorului despre Traian, cel care a cucerit Dacia și pe daci, înfrângând în lupte grele rezistența lui Decebal după care a început procesul de colonizare. Dar în afară de aceste informații, deja cunoscute în istoriografia și cultura românească, intrate chiar în folclor, apar

și altele referitoare la același împărat. Astfel, în dreptul anului 109 se spune că: "Împrăștiindu-se vestea lui Traian în lume pentru cîte făcuse de cînd împărătea, dară mai virtos pentru cele ce lucrase în Dacia, toate neamurile l-au cinstit prin solii săi, încă și indianii, carii era cei mai depărtați de Roma"⁸⁶.

Urmează câteva informații despre Traian și despre Roma, care se împletesc cu propriile amintiri ale autorului din vremea studiilor sale în Cetatea etenă: "Roma, cîtu-i de mare, mai multe pîiațuri are dintră care cele mai mari și mai vestite sînt: Pîiațul Sîntului Petru, din Vatican, pîiațul Sîntămăriei ceii Mari, pîiațul Navonei, al lui Traian, cel din Lateran ș.c. În pîiațurile din Vatica, Lateran și de la Sîntămăria cea Mare sînt trei piramidzi foarte frumoase rîdicate; ce ce se numește Navonei, pentru apele într-însul aduse, e mai minunat; ci, decît toate acestea mai minunat iaste pîiațul lui Traian, și pentru așezămîntul și pentru vechimea lui. Pîiațul acesta fu urzit în anul 111 și isprăvit în anul următoriu, 112, după ce s-ar fi cărat multe hîlmuri de pămînt de pre locul acela; celelalte le-am scris precum le-am văzut cu ochii. Traian, după ce au descîntat pîiațul cel de pre numele său numit, în anul de -acum 112, lepădînd solia craiului Cosroe, s-au rîdicat cu războiu asupra pașilor și în contra Armeniei"⁸⁷.

Dar atenția lui Șincai a fost atrasă, în mod deosebit, de Columna lui Traian, adevărat act de naștere al poporului român, pe care el a putu-o admira la Roma: "Slujindu-i norocul, Traian în anul aci curgătoriu (113 – n.n.), bate pe Parthamisir, craiul Armeniei, îl pune gios și cuprinde Armenia, supunîndu-o cu totul romanilor. Iară senatul rădică în cinstea lui Traian o columnă foarte minunată în mijlocul pîiațului celui de dînsul făcut, care columnă e mai înaltă decît toate piramidzile cîte sînt în Roma, și de cît ceea ce zace în mai multe dărabe ruptă la locul sau curtea ce se chiamă *Il Monte Citorio*, adecă Muntele cel de judecăți. Temeiul columnei, supt care s-au și astrucat după viața sa Traian, iaste făcut în patru cornuri de piatră cioplită, dară columna e rotundă, și mai din multe dărabe de piatră făcută, pre a căriia laturi de gios pîna sus, iaste întăiat cu meșteșug nespus tot războiul cu dachii, adecă toate oștile romanilor și ale dachilor, precum au fost cînd s-au bătut. Eu însuși mai adese ori am privit la columnă aceasta, despre carea, cine va dori a ști mai multe, cumpere și cartea ce s-au scris și cu icoane împodobit despre dînsa. Iară că nu s-au stricat columnă aceasta prin varvari, ca alte rarități ale Romei, zice Brieție că ar fi fost pricină iscusnța eii și pomenirea vîrtutei împăratului Traian"⁸⁸.

Și în ceea ce privește alte informații despre istoria Romei, ele se împletesc strâns cu amintirile, cu o anumită nostalgie, a lui Șincai pentru cele văzute de el în acest minunat oraș:

“Anul 136. În anul acesta, împăratul Adrian au împodobit Roma cu multe olate, întru care, precum mi se pare, cel mai de frunte iaste costeiul, carele acuma se numește în limba italienească *La Cità di Sant Angelo*, Cetatea Sîntului Inger, decît carea în timpul ce am lăcuit în Roma nu era mai mare tărime în toată Roma; cînd au luat frîncii (francezii – n.n.) Roma, în anul 1797, încă destul s-au vestit cetățuica aceasta prin toate gazetele”⁸⁹.

Numeroase informații sunt oferite despre domnia împăratului Marcus Aurelius, considerat o adevărată pildă de înțelepciune și cumpătare⁹⁰, apoi despre Commodus, care era pe punctul de a distruge împărăția⁹¹, despre Septimius Severus și numeroasele sale războaie⁹², despre Caracalla: “... carele, precum își ducea începerea la trei neamuri, adecă: nașterea de galii, vița, de pe tată la afri, iară de pe mumă la syri, așa avea și reuțăile lor toate (...)”⁹³ despre Elagabal care “... duce în Roma pre zeul său, chipul sau statua soarelui, de la carea s-au și numit, că almintrelea numele îi era Marc Var Antonin, și-i jărtvește oameni, ce nu se mai auzise întră romani”⁹⁴, despre Severus Alexander care “... pre cei buni îi dăruște, pre săraci miluește, de cei învățați se teme și-i cinstește, numai ca să nu scrie reu despre dînsul, dară pre oamenii cei fără de lege, și mai ales pre tîlhari, foarte greu îi pedepsește (...)”⁹⁵.

În continuare sunt descrise și celelalte domnii ale împăraților, Șincai oprindu-se asupra lui Aurelian, cel care a ordonat părăsirea Daciei: “Bine au lucrat, sau reu, împăratul Avrelian, cînd au luat leghioanele și o parte a coloniei din Dachia cea Veche și le-au așezat în cea Noao, precum s-au arătat la anul trecut; nu am de a zice, ci aceasta o însemn, că românii cei de-a stînga Dunărei, mai vîrtos cei din Ardeal, pînă astăzi pomenesc pre împăratul Avrelian cîntînd cu jale (...)”⁹⁶. Despre Dioclețian, pe lângă multe alte fapte, Șincai amintește că el a construit niște terme celebre la Roma: “Anul 300. După ce s-au întîlnit în anul trecut, în Mediolan, Dioclețian avgustul cu Herculie avgustul, în anul acesta Dioclețian s-au apucat de zidirea thermelor (scăldătoarei) celor din Roma, care pînă astăzi, se numesc ale lui Dioclitian, precum însumi le-am văzut”⁹⁷. Constantin cel Mare este menționat, printre altele și pentru politica sa față de creștini: “Anul 325. Marele Constantin, după ce au rămas singur împărat, mai întîiu pretutindenea au vestit prin cărți că singur Hristos iaste dătătorul de biruințe, apoi au început a îndrepta lucrurile creștinilor, celor de la răsărit, cele prin Lichinie stricate; drept aceia au poruncit dregătorilor tuturor țărilor ca, pe cei pentru Hristos izgoniți și prin ostroave și alte locuri sîrguniți, se-i sloboadă; bunurile lor, care, sau prin fișc, sau prin alții s-au fost cuprins, să li se întoarcă; besericile să se direagă; cu un cuvînt, toate cîte se mutase și schimbase

prin Lichinie, să se pună în statul cel mai dinainte”⁹⁸. De asemenea este amintită întemeierea Constantinopolului: “Anul 330. Acesta încă nu e de-a se lăsa, cum că în anul deacum, 330, cînd s-au săvîrșit podul de preste Dunăre, s-au sfințit și Roma cea Noao sau Țarigradul, în 11 zile ale lui maiu, pre carea cetate, Marele Constantin o au numit de pre numele său, Constantinopoliu, și o au închinat supt paza preacuratei și pururea fecioarei Mariei”⁹⁹.

Alte date din istoria Imperiului roman care rețin atenția lui Șincai sunt 395, atunci cînd Theodosie cel Mare a divizat definitiv împărăția în două¹⁰⁰, 410, atunci cînd Roma a fost cucerită de vizigoții conduși de Alaric¹⁰¹, 455, cînd ea este cucerită de vandalii lui Genseric¹⁰² și 476, adunci cînd Odoacru, căpetenia herulilor, îl detronează pe Romulus Augustulus și pune astfel capăt istoriei Imperiului roman de Apus¹⁰³.

Urmează alte informații referitoare la istoria postromană a Italiei. Prima dintre acestea se referă la conflictul dintre ostrogoții lui Theodoric și herulii lui Odoacru pentru stăpînirea Italiei: “Anul 493. Theodoric Amal încă, după ce au ținut trei ani închis în Ravenna pre Odoacher, face pace cu dînsul, în 27 februarie, așa ca Ravenna și Italia să o stăpînească laolaltă, ci Theodoric n-au ținut pacea, pentru că chiemînd la ospăț pre Odoacher în 5 martie l-au omorît, după ce au stăpînit Italia 17 ani. Și așa s-au stins stăpînirea herulilor în Italia și au început a osthrogoților”¹⁰⁴. Celelalte informații se referă la anii 535, 537 și 553, la luptele dintre bizantini și ostrogoți pentru stăpînirea Italiei, lupte încheiate cu victoria primilor și reîntegrarea Peninsulei în imperiul lui Iustinian¹⁰⁵.

În fine, la Șincai putem întîlni și informații cu privire la istoria medievală a Italiei, conflictele cu Ungaria, participarea la cruciade, luptele cu turcii otomani. Astfel, în dreptul anului 1170 sunt amintite luptele dintre venețieni și unguri pentru Dalmația: “Venețianii, în anii dinnainte, luase multe cetăți de la unguri, în Dalmația. Drept aceeaia Ștefan al treilea, în persoana sa, au mers împotriva lor și au luat îndărăpt de la ei Spalatul, Traguriul și Sibennicul”¹⁰⁶. În dreptul anului 1205 este amintită cucerirea Constantinopolului de către cruciați, cruciați printre care s-au numărat și italienii: “Lătinii, adecă italianii, frincii și germanii, carii primise crucea asupra păgînilor, ca se cîștige îndărăpt Palestina și alte țeri de la dînsii, ș-au uitat datorința sa și începînd a vărsa sîngele creștinesc, în loc de cel păgînesc, în anul trecut (1204 – n.n.) în 12 zile ale lui aprilie, au cuprind Țarigradul, făcîndu-și împărat pre Balduin Flandrul”¹⁰⁷. De asemenea, este menționată cucerirea Salonicului de către turci de la venețieni, în 1430: “La anul în care au luat turcii Thessalonia de la venețiani”¹⁰⁸, precum și implicarea italienilor

în cruciada încheiată cu dezastrul de la Varna din 1444: "Așadară să știi, cetitoriule, că Iulian cardinalul n-au încetat a strămura pe craiul Vladislav I pînă cînd nu l-au adus se rumpă pacea, cu Amurat II făcută. Căci zicea că nu s-au putut, nici cuvinit, a face pace cu turcii fără de știrea papei, trebuind a se face pacea pentru folosul tuturor creștinilor; și desmîntînd Vladislav III, domnul Vlachiei, pe craiul de la mergerea mai încolo de Nicopoiul Bulgariei, îl amogea acelaș Iulian că corăbiile venețienilor, ale burgundilor și ale papei nu vor lăsa pe Amurat II să treacă din Asia în Evropa și se vină întru ajutoriu la ai săi"¹⁰⁹.

Nu credem că exagerăm dacă afirmăm că Gheorghe Șincai a fost cel mai important istoric al Școlii Ardelene, cel care a reprezentat cel mai bine tranziția de la istoria cronicărească, deși lucrarea sa se intitulează cronică, la istoria modernă, bazată pe numeroase și variate izvoare, precum și pe critica științifică a lor. El a oferit culturii noastre o extraordinară istorie a românilor privită și din punctul de vedere al încadrării ei în istorie. În acest fel Șincai a făcut și o adevărată istorie a Imperiului roman, este adevărat că numai după 86 e.n., precum și a Imperiului bizantin și a altor țări și popoare care au avut legături cu românii de-a lungul timpului. Astfel el a contribuit într-o măsură importantă la mai buna cunoaștere a Italiei și a italienilor, la formarea imaginii lor în cultura românească din epocă. Este unul dintre oamenii noștri de cultură cu o însemnată contribuție în acest sens, poate cea mai însemnată din cadrul Școlii Ardelene.

În comparație cu Samuil Micu și cu Gheorghe Șincai, Petru Maior (1756-1821) a avut un temperament de adevărat luptător, care a știut să-și deschidă un drum în viață, asigurând și operei sale o soartă mai bună. La fel ca Șincai, a studiat la Roma între 1774 și 1779, după care și-a continuat studiile la Viena, între 1779 și 1780¹¹⁰. Deși mai puțin erudit decât Micu și Șincai, Maior este în schimb un spirit sintetic și polemic, două calități care atrag întotdeauna cititori. Prin aceste calități și prin faptul că, lucrând multă vreme la tipografia din Budă, și-a putut publica principalele lucrări, opera sa istorică s-a bucurat de o circulație mult mai mare decât cea a lui Șincai și Micu, de o influență superioară.

Principala sa lucrare, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, a fost publicată la Budă în 1812, fiind de fapt, prima lucrare românească importantă de istorie publicată în limba română. Pentru a înțelege însemnătatea ei și aprecierea contemporanilor, trebuie să amintim că tot ce se scrisese până atunci la noi referitor la originea și istoria românilor, circula în manuscris; cartea lui Maior nu este, desigur, cea mai

documentată, dar a fost prima tipărită și, trebuie subliniată această calitate, cea mai modernă ca structură. Ceea ce-l determină pe Maior să redacteze în mare grabă *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* este dragostea de neam și dragostea de adevăr. Spre deosebire de Șincai și Micu, el nu stăruie mult asupra expunerii faptelor. Rezumă izvoarele pe care le folosește, rezervându-și și în felul acesta spațiu pentru discutarea problemelor esențiale care privesc originea și formarea poporului român. Dintre istoricii Școlii Ardelene, Petru Maior este teoreticianul intransigent al originii pur romane a poporului nostru. El este acela care acordă cel mai mult spațiu discutării purității neamului nostru și face cea mai lungă demonstrație a acestei probleme. De aceea lucrarea sa are un caracter polemic¹¹, este mai degrabă o demonstrație, o justificare, decât o operă de istorie obișnuită, care-și propune să relateze faptele deja stabilite. Acest lucru se explică și prin faptul că, față de Micu și Șincai, Maior avea de răspuns neadevărurilor și calomniilor care apăruseră între timp în operele lui Sulzer, Engel și Eder.

Din această cauză informațiile sale despre Imperiul roman sunt toate legate de Dacia și de daci. În primul rând el se referă la războaiele pe care dacii le-au purtat cu romanii înainte de Traian: "Dachii, încă din zilele lui Iulius Chesar, atîta era grei împărăției romanilor cu cele dese ale lor răsbateri și prăzi ce făcea în Thrachia, în Illiric și întru alte învecinate țări ale împărăției romanilor, cît Iulius Chesar, capul romanilor după uciderea lui Pompeiu, protivnicul său, și după stingerea pompeianelor rămășițe, întornîndu-se la Roma, cu grea oaste se gătea să-i frîngă și să-i contenească. De care primejdie întimplata a lui Iulius Chesar fără de vreme ucidere prin romani făcută îi scăpă pre dachi.

Pre Avgust, următorul lui Iulie Chesar întru împărăția romanilor, carele toate găteniile spre a mișca războiul asupra acelorași dachi, le făcuse (...), pleaga, adecă rănirea care o au căpătat la cetatea Setovia, în bătaia cea asupra dalmatelor, îl rătrase de a purcede cu o oaste romană asupra dachilor și-l întoarse la Roma.

Fost-au și alte bătăi întră romani și întră dachi, că dachii nice cum nu să înfrîna a trece preste Dunăre în ținuturile împărăției romanilor și a prăda. Ci, pre urmă, în zilele lui Domițian, împăratului romanilor, vîrtos rușinat fu romanilor războiul ce îl avură cu dachii"¹².

După aceea, Petru Maior trece la descrierea primului război al lui Traian cu dacii: "Traian, cum apucă schiptrul împărăției romanilor în mîna, văzînd cum vistieria cea împărătească cu darea dajdei cea pre tot anul păituită cu Decheval, craiul

pe lângă descrierea realității politice contemporane, apar și informații referitoare la Imperiul roman, la regii și împărații romani. Iată ce se spune, de exemplu, în *Calendarul* pe 1814: "Neamurile cele mai slăvite ale vechimei au fost Elinii și Romanii. Elinii luară de la Eghipteni multe învățături și meșteșuguri și le aduseră întru săvârșire. Romanii au primit aceștea de la Elini, și le-au împărțit și între alte neamuri"¹³².

În afară de aceste calendare mai merită a fi amintită și lucrarea lui Nicolae Stoica de Hațeg (1751-1833), *Cronica Banatului*. Această cronică are trei părți și anume: prima începe cu "facerea lumii" și ține până la venirea ungarilor în Panonia, a doua, de la acest din urmă eveniment și până la începutul războiului austro-turc din 1716-1718, iar a treia cuprinde evenimentele dintre anii 1716 și 1825. Trei factori au înrăurit mai puternic modul de gândire al cronicarului: instrucțiunea primită la școala germană din Timișoara, lecturile din literatura istorică a epocii, românească și străină, și mediul social în care a trăit, viața petrecută în mijlocul țăranilor. Izvoarele lui Nicolae Stoica de Hațeg, în afara celor arheologice, epigrafice și numismatice, au mai fost unele cărți populare, folclorul, cronografe, cronologii, synopsisuri de istorie universală, *Istoria slovenilor* de Iovan Raici, apărută în patru volume la Viena, în 1794 și 1795, *Istoria Banatului Timișan* a lui Grisellini, apărută la Viena, în 1780, calendare și presă, informații orale, diverse notițe proprii anterioare sau unele însemnări ale altora, broșuri contemporane despre Napoleon și poate unele jurnale de campanie ale regimentelor grănicerești bănățene¹³³.

Prin prezentarea cronologică a evenimentelor și prin modul de utilizare a izvoarelor, nementionate și puține la număr în raport cu cele folosite de istoricii Școlii Ardelene, dar recurgând la informații din literatura istorică sud-slavă, neglijată de aceștia, Nicolae Stoica de Hațeg rămâne tributari mentalității istoriografiei medievale. Întemeietor al istoriografiei bănățene, este totodată un scriitor de tipul povestitorilor populari, sfătos și iscoditor, plin de vervă și imaginație. Limba cronicii, interesantă sub raport lingvistic, abundă în arhaisme, regionalisme din sud-estul Banatului și în termeni străini, mai ales germani, desemnând noțiuni militare și administrative.

Majoritatea informațiilor pe care Nicolae Stoica de Hațeg le oferă despre Italia sunt, ca și în cazul istoricilor Școlii Ardelene, privitoare la istoria romană, și foarte puține se referă la istoria medievală și modernă. Dintre acestea, o parte însemnată, sunt în legătură cu războaiele daco-romane, cucerirea și colonizarea Daciei de către romani, formarea poporului și limbii române.

Iată ce scrie el, într-un limbaj greoi, dar plin de farmec, despre cucerirea și colonizarea Daciei de către romani: "La nașterea

domnului Hristos, un națion aziat din Sarmația în Dachia romanilor intrînd, în oscebit crai ș-au pus și s-au întărit, ziși gheti. Însă nerăbdîndu-i romanii, împăratul Traian i-au bătut, pre craiul l-au prins și s-au ucis. Iară cei ce au putut, cu familiile, s-au împrăștiat.

Traian leghioanele sale, cu dregători tribuni, prefecti prezuli, cu cohorte au așezat. Ardealu s-au numit Dația Mediteranea, Tara Românească cu Moldova, Dația Transalpina, iară acest Banat din Panonia mai de mult s-au chiebat Dația Ripenzi sau Rîpărea, care romanii încă de la Iulius Țesar le-au avut. Apoi Traian au trimis mari și multe colonii romane din toate națiunile Italiei, de la Piterăi și din Iliric romani și aicea i-au așezat, ca și pămîntul să lucre, cetăți, baele să facă, de asupritori să se apere¹³⁴. Dacă excludem erorile istoriografice, trebuie să admitem că acest fragment este destul de sugestiv, la fel ca și celelalte referitoare la formarea poporului și a limbii române.

În continuare cronicarul bănățean scrie despre Romulus și Remus, despre întemeierea Romei, regii ei și începuturile republicii¹³⁵, despre cuceririle romane din Africa de Nord, Spania, Grecia, Macedonia, Asia Mică și din alte zone mediteraneene¹³⁶, despre Caesar și Pompei¹³⁷, despre împărații romani de la Octavian August până la Romulus Augustulus, cel detronat în 476 de Odoacru, conducătorul herulilor¹³⁸.

În afară de istoria romană, celelalte informații despre Italia și italieni sunt foarte sumare și foarte rare. Astfel, este amintit conciliul de la Florența, din 1439, unde s-a încercat unirea celor două biserici, catolică și ortodoxă¹³⁹, ajutorul acordat de italieni, mai ales genovezii conduși de către Giustiniani, împăratului bizantin Constantin XI Dragases în 1453 împotriva turcilor¹⁴⁰, pacea de la Carlowitz din 1699, care a consfințit cuceririle venețiene din Moreea și Dalmația¹⁴¹, luptele din Italia desfășurate în timpul războiului de succesiune la tronul Spaniei de la începutul secolului XVIII¹⁴², precum și războaiele napoleoniene care au afectat Peninsula¹⁴³.

În ansamblu, Nicolae Stoica de Hațeg, departe de a se ridica la nivelul realizărilor exponenților Școlii Ardelene, și-a avut partea sa de contribuție la formarea imaginii Italiei în cultura românească din Transilvania și Banat. Deși informațiile sale erau mai sumare și mai inexacte decât cele ce puteau fi întâlnite în alte opere contemporane, ele aveau toate șansele să trezească interesul cititorului datorită manierei în care erau expuse, datorită stilului de povestitor popular ce-l caracterizează pe cronicar.

Ajunși la sfârșitul acestui capitol putem constata că în cultura românească din Transilvania imaginea Italiei și a italienilor a fost rezultatul unui proces destul de îndelungat, similar cu cel

din Țara Românească și Moldova. Spre deosebire însă de celelalte două provincii românești, în Transilvania, datorită situației politice, predomină informațiile despre Roma și imperiul ei, despre regii și împărații romani, despre republica romană. Acest gen de informații dobândește o pondere aproape absolută la reprezentanții Școlii Ardelene care, încercând să demonstreze puritatea latină a românilor, descendența lor din ultimul dintre cele mai nobile și mai puternice popoare din întreaga istorie a umanității, își pregăteau o solidă bază ideologică pentru revendicarea lor esențială, aceea a egalității depline a românilor din Transilvania cu toate celelalte populații care locuiau aici. Din acest punct de vedere, imaginea Italiei în cultura românească din Transilvania a căpătat dimensiuni de simbol și de far călăuzitor pentru lupta românilor de aici. Italia era pentru ei mult mai mult decât o simplă țară despre care aveau cunoștințe mai mult sau mai puțin dezvoltate. Ea era patria strămoșilor lor, țara de unde a apărut unul dintre cele mai mari și mai strălucitoare imperii din istoria omenirii, țara Renașterii, țara artelor frumoase și a științelor exacte. În acest fel românii căpătau conștiința propriilor lor merite și drepturi și demonstau tuturor că nu sunt cu nimic mai prejos decât cei care-i asupreau pe nedrept în virtutea unor imaginare drepturi istorice. Poate ceva mai puțin complexă decât în Moldova și Țara Românească, imaginea Italiei în Transilvania, prin dimensiunile sale politice și naționale, este mai profund ancorată în sufletul și mintea românilor pentru care reprezintă și un tărâm ideal al salvării în fața vitregiilor de tot felul la care erau supuși. Destinul lui Ioan Inochentie Micu Klein, cel care a trăit un sfert de secol la Roma gândindu-se permanent la situația compatrioților săi, nu este, din această perspectivă, deloc întâmplător, ci dimpotrivă, capătă dimensiuni de simbol și de exemplu. Pe urmele acestuia vor călca numeroși alți români care-și vor împărți mintea și sufletul între țara lor și minunata țară de pe țărmurile însozrite ale Mediteranei.

NOTE

1. Nicolaus Olahus, *Corespondență cu umaniști batavi și flamanzi*, Cuvânt înainte, antologie, note și bibliografie de Corneliu Albu. Traducerea textelor din limba latină de Maria Capoianu, București, 1974.
2. *Ibidem*, pp.59, 62, 73. Iată numai un singur exemplu extras dintr-o scrisoare pe care o adresa, la 1 august 1555, lui Cornelius Grapheus Scribonius, orator, arheolog și poet flamand: "Am primit tocmai acum *Topografia vechii Rome* pe care mi-ai trimis-o în dar, preainvățate

- Cornelius. Această carte mi-a produs o foarte mare bucurie din două motive: în primul rând pentru că îmi dai posibilitatea să cunosc, din fapte, dragostea ta sinceră față de mine, pe care acum o mărturisești și prin cuvinte și pentru că, citind cartea, pot să-mi reprezint în fața ochilor această veche măreție și binecunoscuta splendoare a cetății care a fost cândva stăpânitoarea întregii lumi” (*Ibidem*, p.155).
3. Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, pp.33-34.
 4. Pentru viața și activitatea lui Gheorghe Brancovici a se vedea, printre altele: Nicolae Iorga, *Despre cronică lui Gheorghe Brancovici*, în “Revista istorică”, III, 1917, pp.9-15 și 26-118; P.P.Panaitescu, *Istoria slavilor în românește în sec. al XVII-lea. Cronică lui Gheorghe Brancovici și sinopsisul de la Kiev*, în “Revista Istorică Română”, X, 1940, pp.80-129; Emil Turdeanu, *L’oeuvre inconnue de Georges Brancovic*, în “Revue des Etudes Slaves”, XIX, Paris, 1939, no.1-2, pp.5-16.
 5. Damaschin Mioc, *Studiu introductiv*, la Gheorghe Brancovici, *Cronică românească*, București, 1987, p.19.
 6. Gheorghe Brancovici, *Cronică românească*. Ediție critică de Damaschin Mioc și Maria Adam-Chiper. Studiu introductiv de Damaschin Mioc, București, 1987, p.38.
 7. *Ibidem*.
 8. *Ibidem*, p.42.
 9. *Ibidem*, p.43.
 10. *Ibidem*.
 11. Pentru cucerirea Transilvaniei de către Habsburgi și unirea bisericilor a se vedea, printre altele: Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol.I, Sibiu, 1920, pp.14-71; N.Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. a II-a, vol.II, București, 1932, pp.18-47; Șt.Lupșa, *Biserica ardeleană și “Unirea” în anii 1697-1701*, București, 1949, 71 p.; S.Dragomir, *Românii din Transilvania și unirea cu biserica Romei*, în *Studii și materiale de istorie medie*, III, București, 1959, pp.323-339; B.Surdu, *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în veacul al XVIII-lea până la răscoala lui Horia*, în “Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, III, 1960, pp.103-170; D.Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, pp.114-136.
 12. Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966, pp.37-41; Radu R.Florescu, *The Uniate Church Catalyst of Roumanian National Consciousness*, în “The Slavonic and East European Review”, XLV, no.105, 1967, pp.324-342.
 13. Ovidiu Papadima, *Coordonate europene și aspecte ale iluminismului românesc*, în “Revista de istorie și teorie literară”, XXI, nr.1, 1972, pp.121-128; idem, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975; Adrian Marino, “Luminile” românești și descoperirea Europei, în “Revista de istorie și teorie literară”, XXVIII, nr.1, 1979, pp.27-48.

14. A. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Blaj, 1900, pp.267-268; D. Prodan, *op. cit.*, pp.167-172; I. Dumitriu-Snagov, *Românii în arhivele Romei (Secolul XVIII)*, București, 1973, pp.19-23; Corneliu Albu, *Pe urmele lui Ion-Inocențiu Micu-Klein*, București, 1983, pp.186-226.
15. G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe 200 de ani în urmă*, Sibiu, 1889, pp.448 și urm.; A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, pp.102-106; Claudio Isopescu, *Il viaggiatore transilvano Ion Codru Drăgușanu e l'Italia*, Roma, 1930, p.13.
16. Iacob Radu, *Foștii elevi români-uniți ai școalelor din Roma*, Beiuș, 1929.
17. C. Isopescu, *op. cit.*, p.17.
18. Paul Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine au XVIIe et XVIIIe siècles*, IV, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome XI, no.1, 1972, p.60; pentru cronografele de tip Danovici a se vedea idem, *Filiația cronografelor românești de tip Danovici*, I, în "Biserica Ortodoxă Română", CV, nr.9-10, 1987, pp.180-196, II, în ibidem, CVI, nr.7-8, 1988, pp.116-129, III, în "Revista de istorie și teorie literară", XL, nr.3-4, 1992, pp.387-395.
19. B.A.R., ms.595, 763, 2443, 3450, 4802 etc.
20. Generoso Calenzio, *La vita e gli scritti del cardinale Cesare Baronio*, Roma, 1907, p.145.
21. N. Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, în "Buletinul Comisiei istorice a României", XII, 1932, p.87.
22. Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica românească – 1757. Prima gramatică a limbii române*, ed. N.A. Ursu, București, 1969, 156 p.; Iosif Pervain, *Dimitrie Eustatievici*, în vol. *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p.202.
23. Paul Cernovodeanu, *Préoccupations...*, IV, pp.71-73; B.A.R., ms.4134, 491 f.
24. A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Navacovici*, p.316.
25. Paul Cernovodeanu, *Préoccupations...*, V, în "Revue Roumaine d'Histoire", tome XIII, no.1, 1974, pp.74-75.
26. Gh. Ciuhandru, *În legătură cu sinodul de la Florența (1439). Note fugare în legătură cu opera lui Samuil Klein*, în "Revista teologică", XXIX, 1939, pp.281-282; Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971, pp.165-175.
27. Paul Cernovodeanu, *Préoccupations...*, V, pp.77-78.
28. Mircea Popa, *Ioan Molnar Piuaru*, Cluj-Napoca, 1976, p.112; *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, pp.681-682.
29. C. Lacea, *Tipărituri neînregistrate până acum*, în "Dacoromania", III, 1923, p.800; N. Iorga, *Cea dintâi istorie universală tipărită în Transilvania* în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii

- Istorice”, s.III, t.IV, 1925, pp.381-383.
30. Paul Cernovodeanu, *Préoccupations...*, V, p.79.
31. *Ibidem*. François Millot (1726-1785), a fost iezuit, profesor de retorică la Lyon și Parma, membru al Academiei franceze din 1777 (N.Iorga, *Lucien Repey și cele d'întîiu "Istoriei universale" în românește*, în "Revista istorică", VI, 1920, nr.7-9, pp.125-136; idem, *Începuturile istoriei universale la români*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", s.III, t.XX, 1938, pp.83-114).
32. Livia Grămadă, *Istoria lui Millot în tălmăcirea lui Ioan Piuariu Molnar*, în "Studia Universitatis Babeș-Bolyai", series IV, *Philologia*, fasc.2, 1960, pp.162-165; Paul Cernovodeanu, *Préoccupations...*, V, p.80.
33. *Istoria universală adecă de obște care cuprinde în sine întîmplările veacurilor vechi întocmită prin Signor Millot commembrum Academii frîncești din Lion. Iară acum întîia dată tălmăcită în limba românească*. Tomul întîi. În Buda, 1800, p.XIII.
34. *Ibidem*, p.I.
35. *Ibidem*, p.VI.
36. *Ibidem*.
37. *Ibidem*, p.IX.
38. *Ibidem*, p.X.
39. *Ibidem*, p.XIII.
40. *Ibidem*, p.XV.
41. *Ibidem*.
42. *Ibidem*, p.XIX.
43. *Ibidem*.
44. G.Potra, *Un român din Brașov, protector al scrierilor geografice la începutul secolului al XIX-lea*, în "Revista geografică română", 1940, fasc.II-III, pp.182-188; N.A.Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, pp.23-25; Paul Cernovodeanu, *Préoccupations...*, V, p.88. Titlul întreg al traducerii lui Nicola Nicolau este următorul: *Gheografia sau scrierea pămîntului, întocmită după orânduiala cea noao, așezată pentru 4 părți ale pămîntului, adecă: Europa, Asia, Africa, America cu tot cuprinsul lor. Acum întîiu de un iubitoriu de neamul românesc pre Românie tălmăcită, și dată afară la lumină*. Cu toată cheltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov s-au tipărit. La Buda, în crăiasca tipografie a Universității Ungariei, tom I și II, 1814, 1815.
45. *Gheografia sau scrierea pămîntului...*, tom I, Buda, 1814, pp.17-18.
46. *Ibidem*, p.18.
47. *Ibidem*, p.19.
48. *Ibidem*, pp.19-21.
49. *Ibidem*, p.21.
50. *Ibidem*, pp.21-25.
51. *Ibidem*, p.27.
52. *Ibidem*, pp.28-31.

53. *Ibidem*, p.31.
54. *Ibidem*.
55. Ion Lungu, *Școala Ardeleană. Mișcare ideologică națională iluministă*, București, 1978.
56. Romul Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962.
57. Paul Cernovodeanu, *Préoccupations...*, V, p.73.
58. I.Dumitriu-Snagov, *op.cit.*, pp.24-41; Ioan Bianu, *Viața și activitatea lui Maniu Samuil Micu alias Clain de Sad*, București, 1876, pp.40-47; N.Mladin, I.Vlad, Al.Moisiu, *Samuil Micu Clain – teologul. Viața, opera și concepția lui teologică*, Sibiu, 1957, pp.31-35; Richard Walter, *Italianismul lui Gh.Șincai*, în "Anuar de lingvistică și istorie literară", Iași, t.XIV, 1963, fasc.2; Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai. Viața și opera*, București, 1965, pp.26-32.
59. I.Lungu, *op.cit.*, p.429.
60. *Ibidem*; Al.Papiu-Ilarian, *Viața, opera și ideile lui Gheorghe Șincai din Șinca*, București, 1896, p.138.
61. B.A.R., ms.185 și ms.4191; Adriana Camariano-Cioran, *L'oeuvre de Beccaria "Dei delitti e delle pene" et ses traductions en langues grecque et roumaine*, în "Revue des Etudes Sus-Est Europeennes", tome V, no.1-2, 1967, pp.193-202.
62. B.A.R., ms.2427, f.32-41; Al.Ciorănescu, *Teatrul lui Metastasio în România*, extras din "Studii italiene", 1, București, 1934, pp.18-19; Mihai Mitu, *Ion Budai-Deleanu și cultura europeană*, în "Revista de istorie și teorie literară", XXVIII, nr.3, 1979, p.360.
63. I.Lungu, *op.cit.*, p.430.
64. Constantin Radu, *Influența italiană în "Țiganiada" lui Ion Budai Deleanu*, Focșani, 1925, p.128; Alexandru Marcu, *Un motiv din Tasso în Țiganiada lui Budai Deleanu*, în "Studii italiene", V, București, 1938, pp.5-18.
65. Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, pp.132-155.
66. În ceea ce privește limba română, lucrarea *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, scrisă de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, apărută în două ediții, la Viena, în 1780 și 1805, poate fi socotită nu numai o gramatică, ci chiar un mic studiu de ansamblu (primul de acest fel) asupra limbii române pe baza căruia Fr.Diez, părintele filologiei romanice, a acordat limbii noastre locul cuvenit între limbile romanice (Dimitrie Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, 1978, pp.17-18).
67. Serafim Duicu, *Pe urmele lui Samuil Micu*, București, 1986.
68. P.Teodor, *Lumea cărților lui Samuil Micu*, în "Revista bibliotecilor", 1971, nr.4, pp.237-239.
69. Idem, *Despre "Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri" a lui Samuil Micu Clain*, în "Studii. Revistă de istorie", tom 13, 1960, nr.1, pp.197-205.

70. Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*. Introducerea și îngrijirea ediției de Cornel Cîmpeanu, București, 1962, p.9.
71. *Ibidem*, pp.9-11.
72. *Ibidem*, pp.11-12.
73. *Ibidem*, pp.13-14.
74. *Ibidem*, p.13.
75. *Ibidem*, p.15.
76. *Ibidem*.
77. *Ibidem*, pp.15-16.
78. *Ibidem*, pp.18-24.
79. *Ibidem*, pp.24-25.
80. *Ibidem*, p.26.
81. *Ibidem*, pp.27-30.
82. *Ibidem*, p.31.
83. Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, 1982, pp.28-34; I.Dumitriu-Snagov, *op.cit.*, pp.36-41; I.Lungu, *op.cit.*, pp.122-125.
84. V.Curticăpeanu, G.Potra, *Istoricul tipăririi și difuzării Cronicii lui George Șincai*, în "Anuarul Institutului de istorie din Cluj", 1973, pp.77-135; L.Boia, *op.cit.*, p.70.
85. I.Lungu, *Gheorghe Șincai, învățat și gânditor iluminist*, în "Cercetări filosofice", 1963, nr.2, pp.389-408 și nr.4, pp.895-911.
86. Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, tom I, în idem, *Opere*, I. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe, București, 1967, p.15.
87. *Ibidem*, p.16.
88. *Ibidem*, p.17.
89. *Ibidem*, p.20.
90. *Ibidem*, pp.21-23.
91. *Ibidem*, pp.24-25.
92. *Ibidem*, pp.26-28.
93. *Ibidem*, pp.28-29.
94. *Ibidem*, p.29.
95. *Ibidem*, pp.29-30.
96. *Ibidem*, p.50.
97. *Ibidem*, p.60.
98. *Ibidem*, p.68.
99. *Ibidem*, p.73.
100. *Ibidem*, p.107.
101. *Ibidem*, p.116.
102. *Ibidem*, p.133.
103. *Ibidem*, p.142.
104. *Ibidem*, p.147.
105. *Ibidem*, pp.159-160 și 167.
106. *Ibidem*, p.339.
107. *Ibidem*, p.374.

108. *Ibidem*, p.585.
109. *Ibidem*, tom II, în *Opere*, II, București, 1969, p.12.
110. I.Lungu, *Școala Ardeleană*, pp.126-130; Nicolae Albu, *Date noi privitoare la viața și activitatea lui Petru Maior*, în "Revista arhivelor", 1971, nr.4, pp.575-593; Maria Protase, *Petru Maior, istoricul: concepție și metodă*, în "Studii Revistă de istorie", tom 24, 1971, nr.2, pp.253-254; I.Dumitriu-Snagov, *op.cit.*, pp.41-46; Ioan Chindriș, *Petru Maior și epoca sa*, în "Anuarul Institutului de istorie din Cluj-Napoca", tom 27, 1985-1986, pp.19-30.
111. D.Prodan, *op.cit.*, p.61.
112. Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*. Ediție critică și studiu asupra limbii de Florea Fugariu. Prefață și note de Manole Neagoe, vol.I, București, 1970, pp.93-94.
113. *Ibidem*, pp.95-96.
114. *Ibidem*, pp.96-98.
115. *Ibidem*, p.110.
116. *Ibidem*, pp.111-112.
117. *Ibidem*, p.112.
118. *Ibidem*, pp.112-113.
119. *Ibidem*, p.113.
120. *Ibidem*.
121. *Ibidem*, pp.113-114.
122. *Ibidem*, p.114.
123. *Ibidem*, pp.115-116.
124. *Ibidem*, p.117.
125. *Ibidem*, vol.II, București, 1971, p.37.
126. Idem, *Procanon, ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre înțălesul cel deplin și desăvirșit al canonilor și a toată tocmeala besericească, spre folosul mai cu seamă a rumînilor, alcătuit și întocmit de Petru Maior. Anul de la Hristos 1783*, în *Scrieri*, vol.I. Ediție critică alcătuită de Florea Fugariu. Prefață și tabel cronologic de Maria Protase, București, 1976, p.3.
127. Al.Ciorănescu, *Opera istorică a lui Budai Deleanu*, în "Cercetări literare", II, 1936, pp.102-128; Mircea Vaida, *Ion Budai Deleanu*, București, 1977, 172 p.; I.Lungu, *Școala Ardeleană*, pp.130-135.
128. B.A.R., ms.2720, ms.2718, ms.2719.
129. Ion Budai Deleanu, *Scrieri inedite*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Iosif Pervain, Cluj, 1970, pp.173, 209; I.Pervain, *Introducerea la Lexiconul românesc-nemțesc al lui I.Budai Deleanu*, în "Cercetări de lingvistică", Cluj, XII, 1, 1967, pp.43-51.
130. *Calendariu la anul de la nașterea lui Hristos 1794*. În Viena.
131. *Calendariu ce slujește pre 100 de ani începînd de la anul 1814 pînă la anul 1914. Acum întiiu românește alcătuit și cu cheltuiala lui Nicola Nicolau din Brașov dat în tipariu*. La Buda, în crăiască tipografie a Universității Ungariei, 1814. A se vedea și Mircea Tomescu, *Calendarele românești 1783-1830. Studiu și bibliografie*, București,

- 1957; P.Cernovodeanu, *Préoccupations...*, IV, p.63.
132. *Calendar*, 1814, p.99.
133. Cezar Apreotesei, *L'activité du chroniqueur humaniste de Banat Nicolae Stoica de Hațeg, à l'époque des lumières, dans le domaines de l'enseignement et de la pédagogie*, în "Noesis", III, 1975, pp.199-205; Marcu Bănescu, *Cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg în tradiția bănățeană*, în "Mitropolia Banatului", XXVII, nr.1-3, 1977, pp.161-165; Ilie Câmpianu, *Întregiri la biografia lui Nicolae Stoica de Hațeg*, în "Mitropolia Banatului", XXVI, nr.1-4, 1976, pp.250-251; Dimitrie Cioloca, *Biblioteca protopopului Mehădiei Nicolae Stoica de Hațeg la 1821*, în "Altarul Banatului", III, 1945, pp.346-354; D.Mioc, A.Armbruster, C.Feneșan, H.Jalger, *Autobiografia lui Nicolae Stoica de Hațeg*, în "Mitropolia Banatului", XXIV, nr.7-9, 1974, pp.487-494; Liviu Smeu, *Din circularele lui Nicolae Stoica de Hațeg*, în *ibidem*, XXIX, nr.1-3, 1979, pp.144-150; P.Cernovodeanu, *Préoccupations...*, IV, pp.75-77.
134. Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*. Studiu introductiv, ediție, glosar și indice de Damaschin Mioc. Ed. a II-a, Timișoara, 1981, pp.57-58.
135. *Ibidem*, pp.75-77.
136. *Ibidem*, pp.77-78.
137. *Ibidem*, pp.79-80.
138. *Ibidem*, pp.81-97.
139. *Ibidem*, p.117.
140. *Ibidem*.
141. *Ibidem*, p.141.
142. *Ibidem*, pp.160-161.
143. *Ibidem*, pp.299-300.

CONCLUZII

Ajunși la capătul lucrării noastre avem speranța că am putut oferi cititorului acele cunoștințe, informații și interpretări pe care el și le dorea în ceea ce privește procesul de formare a imaginii și imaginea propriu-zisă a Italiei și a italienilor în cultura românească până la începutul secolului XIX.

Din tot ceea ce am spus în lucrare, considerăm că se pot trage două prime concluzii majore și anume: imaginea Italiei și a italienilor în cultura românească a fost rezultatul, pe de o parte, al romanității românilor, romanitate pe care nu face decât să o întărească, iar pe de altă parte ea a fost rezultatul unor contacte directe, aproape permanente, economice, politice, religioase, culturale și de altă natură, între români și italieni. Căutarea permanentă a propriilor rădăcini și contactul, dacă nu permanent, în orice caz foarte frecvent, cu italienii, au permis românilor din întreg spațiul locuit de ei să-și formeze o imagine uniformă și impresionantă despre Italia, impresionantă atât ca volum și varietate a informațiilor, dar și din punctul de vedere al exactității și calității lor.

O altă concluzie importantă este aceea care ne permite să afirmăm că principalul mijloc prin intermediul căruia s-a format imaginea Italiei în cultura noastră a fost istoriografia. Lucrările de istorie au oferit cititorilor, atâția câți erau, cele mai numeroase informații despre Italia și italieni, în principal cu caracter istoric, dar și cu caracter geografic, economic, demografic, politic, cultural și religios. Evident, Italia și italienii au putut fi cunoscuți și din lucrări geografice, din jurnale și însemnări de călătorie, din fragmente de memorii, din opere de artă și arhitectură, prin intermediul obiectelor de diferite întrebuințări (arme, podoabe, mobilă, veșminte etc) aduse din Peninsula. Dar nimic din toate acestea nu se compară cu istoriografia.

În aceste condiții este explicabil de ce în procesul de formare a imaginii Italiei și a italienilor predomină informațiile istorice. Acestea se referă, mai mult de jumătate dintre ele, la istoria Romei, a Imperiului roman și a romanilor, fiind o expresie a

romanității românilor, a căutării neîntrerupte a propriilor rădăcini. Apoi ele privesc istoria Italiei după prăbușirea Imperiului roman de Apus, diferitele popoare migratoare care s-au instalat în Peninsulă (vizigoți, heruli, ostrogoți etc.), relațiile lor cu Imperiul bizantin. O altă serie de informații istorice se referă la raporturile dintre italieni, mai ales venețieni, și Imperiul otoman, războaiele ce au avut loc pentru preponderență în Mediterana Orientală și Peninsula Balcanică. În fine, există destul de numeroase informații despre românii care au ajuns în Italia din diferite motive și în diferite epoci. Nu trebuie să uităm că în Italia au călătorit și au stat, mai mult sau mai puțin timp, personalități importante ale istoriei și culturii românești cum ar fi stolnicul Constantin Cantacuzino, Grigore Ghica, Mihnea Turcitul, Radu Mihnea, spătarul Nicolae Milescu, Ion Inochentie Micu Klein, Petru Maior, Gheorghe Șincai, Gheorghe Asachi, Amfilohie Hotiniul, Dinicu Golescu etc.

Informațiile de natură geografică, ce pot fi întâlnite atât în lucrări istorice, cât și în lucrări geografice sau de altă natură, se referă, în primul rând, la situarea Italiei în contextul geografic al continentului nostru, la trăsăturile specifice ale diferitelor regiuni ce o alcătuiesc, la principalele sale ape și lanțuri muntoase, la țărilor și mările care se află în vecinătatea ei. De asemenea, ele descriu resursele și bogățiile țării, diferitele orașe, dintre care unele, mai ales Roma, Veneția, Milano și Neapole au impresionat puternic pe călătorii români.

Există și informații cu caracter demografic despre populația întregii Italii, a anumitor regiuni sau doar a anumitor orașe. Informații despre caracterul italienilor, toate concordând în a-i prezenta ca fiind veseli, prietenoși și foarte ospitalieri, informații despre dezvoltarea economică a diferitelor regiuni și orașe italiene, despre comerțul lor cu Levantul, despre cultura și civilizația italiană.

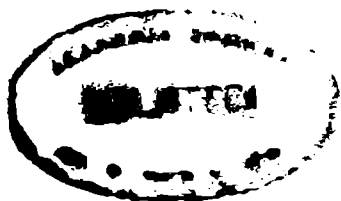
Toate aceste informații, la fel ca și altele mai puțin importante, au permis formarea în cultura română a unei imagini exacte și atrăgătoare a Italiei și a italienilor. Această imagine era cu atât mai atrăgătoare cu cât, pe lângă faptul că ea venea să confirme romanitatea românilor, întărea și ideea despre înrudirea dintre poporul român și cel italian. Astfel, strălucirea pe care Italia a avut-o de-a lungul întregii sale istorii se răsfrângea și asupra românilor și a spațiului românesc, contribuind la trezirea conștiinței de neam și apoi naționale, la conștiința unității și a propriei valori, cu nimic mai prejos decât aceea a popoarelor care manifestau tendințe dominatoare față de români.

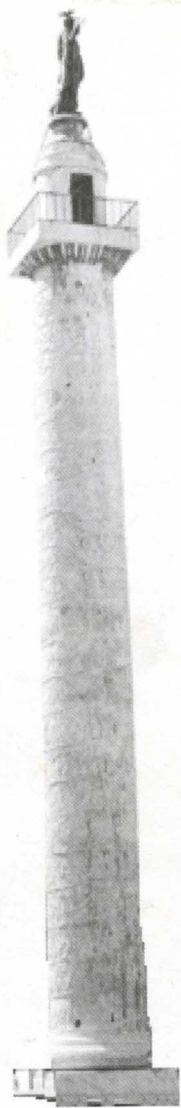
Pe lângă aceasta, imaginea Italiei a avut pentru români și importante semnificații politice și ideologice. Spre papa de la Roma și spre alte state italiene se îndreptau o parte din speranțele de ajutor în lupta antiotomană ale domnitorilor și voievozilor români. Legăturile cu Italia și conștiința propriei lor romanități îi făceau pe români să se simtă o parte componentă a Europei creștine, să aibă conștiința că luptă nu numai pentru propria supraviețuire, ci și pentru aceea a creștinătății.

Ceva mai târziu, în secolul XVIII și la începutul celui următor, imaginea Italiei, mai ales aceea a descendenței romane pure, a devenit o importantă armă ideologică pentru românii transilvăneni în lupta lor pentru dobândirea unor drepturi egale cu ale celorlalte populații din Transilvania. De asemenea, în Moldova și Țara Românească se formează în aceeași epocă un curent italianizant destul de puternic, care viza modernizarea societății din Principate după modelul oferit de Italia.

În ceea ce privește cultura românească în general, analiza procesului de formare a imaginii Italiei și a italienilor demonstrează, dacă mai era nevoie, caracterul ei unitar în întreg spațiul locuit de români, precum și deschiderea și receptivitatea ei la valorile autentice ale culturii europene și universale.

Din toate cele spuse până aici putem să tragem concluzia finală că imaginea Italiei și a italienilor în cultura românească nu s-a limitat doar la valoarea ei strict culturală, ci a căpătat o adevărată valoare de simbol și de factor ideologic în lupta poporului nostru pentru emancipare națională și pentru modernizare socială. Italia a reprezentat mai mult decât un simplu reper cultural. Ea s-a transformat pentru români într-un adevărat model pe care au încercat, cel puțin parțial, să-l pună în aplicare în propria lor țară. Chiar dacă acest lucru s-a realizat numai în parte, este indiscutabil faptul că el a contribuit într-o oarecare măsură la progresul întregii societăți românești din epoca aflată în discuție și, ceea ce credem că este mai important, a permis deschiderea drumului pentru procesul decisiv de modernizare a societății noastre ce va avea loc în secolul XIX.

Lei 95.000